

SFATURI PE ÎNTUNEREC

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HÂRTIE VIDALON VĂRGATĂ, DOUĂZECI
ȘI CINCI DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN
COMERȚ, NUMEROTATE DELA 1 LA 25

N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

CONFERINȚE LA RADIO

BUCUREȘTI

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II.»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1936

I

NOUA DIRECȚIE IN ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC

Este multă vreme de când n'am avut prilejul să vorbesc cu d-voastră.

Astăzi, când acest prilej se înfățișează, cred că este folositor, mai mult decât atât, cred că este o datorie să intru din nou în legătură cu ascultătorii mei cei nevăzuți, la cari țin fără să-i cunosc.

Nu mai este vorba de lămuriri cu privire la un subiect istoric sau literar.

Profesorul nu vorbește în această seară despre ceea ce i-a fost mai scump în viață.

În această seară și, la aceeași oară, Lunea viitoare, vorbește Ministrul Instrucțiunii Publice către d-voastră, pe cari nu vă vede, dar vă simte, cari sunteți învățători, profesori de toate gradele, cari sunteți părinți de copii, având grija învățaturii care se dă copiilor d-voastră și scopului pentru care copiii d-voastră sunt pregătiți în viață. Ministrul Instrucțiunii vă vorbește pentru a înlătura svonurile rău-voitoare și interesate, pentru a face să iasă, așa cum i-a fost intenția și așa cum s'a făcut,

potrivit cu această intenție, realizarea bine chibzuită și cuminte, care este marea schimbare pe care a ținut s'o introducă în învățământul nostru. Și, anume, astăzi va vorbi despre schimbările în învățământul primar.

Vor urma alte comunicări cu privire la învățământul secundar, la învățământul profesional și la învățământul superior. În patru conferințe veți avea, miile acestea de oameni, cari mă ascultă fără a mă vedea și pe cari îi presupun, pe toți, onești, de bună credință, cu dragoste pentru învățământ, cu respect față de autoritate și cu oarecare recunoaștere față de lungii ani pe cari i-am consacrat binelui școlii românești, o întreagă concepție de reforme.

Am dreptul să aștept dela d-voastră nu numai o înțelegere, dar acea înțelegere simpatică fără care nimeni nu poate să înțeleagă în adevăr nimic.

Iubiți ascultători, dacă privește cineva societatea românească de astăzi, o va vedea împărțită în două, în mare parte din vina învățământului, — pe nouă zecimi din vina acestui învățământ, întemeiat cu gânduri bune, dar cu desăvârșire greșite și fără rezultat. Va vedea de o parte țărani, cari, ori dacă au trecut prin școli, ori dacă, din nenorocire, nu s'au apropiat de școală, pe cari școala nu i-a știut atrage, — căci școala trebuie să atragă, nu să silească, — sunt și astăzi în aceeași stare în care erau acum câteva decenii.

Dar o țară nu se întemeiază cu câțiva aleși, cari au primit o învățătură mai înaltă, ci se întemeiază prin faptul că partea cea mai mare a locuitorilor ei se împărtășește de o cultură națională, patriotică, umană, de

caracter practic, în stare să facă din niște oameni cu mult mai mult decât ceea ce ar fi fost fără această învățătură.

Avem o masă imensă de țărani, cari, chiar dacă s'au apropiat de școală, nu au folosit nimic dintr'însa în ceea ce privește rostul lor. Adevărata învățătură este aceea care ajută pe om la rostul lui, nu la rostul străin de dânsul. Și un țăran care, după ce a mântuit școala primară, lucrează pământul lui tot așa de rău, un țăran care alături de agricultura lui nu știe să găsească alt izvor de venit, care și agricultura aceasta o face pe linia strămoșească fără nicio îndreptare și fără niciun fel de adaos, un țăran a cărui știință de a ceti îl ajută numai să priceapă gazetele proaste, care înveninează sufletul, și a cărui știință de a scrie îl ajută numai să facă denunțuri și petițiuni, țăranul acesta mai bine nu ar fi învățat la școală.

Iar, de-asupra acestor țărani, rămași ca în vremurile vechi, se întinde o clasă ieșită din școli mai înalte, care, cel puțin pe jumătate, vede în Stat izvorul nesecat al unor venituri căpătate cu cât se poate mai puțină muncă, o clasă care are de zece ori mai multe pretenții decât munca pe care o cheltuiește, o clasă care aparține altei culturi decât cultura tradițională a țăranului, o clasă care trăiește din ordinea de lucruri actuală.

Dacă mâne s'ar schimba această ordine de lucruri, clasa aceasta ar rămânea muritoare de foame, fiindcă, prin inițiativa ei și prin munca mânilor ei, acea nu poate să-și câștige pânea.

Patruzeci de ani am văzut acest spectacol, patruzeci de ani cu mâinile legate am văzut această operă de ruină, fără s'o pot îndrepta.

De câte ori a fost un prilej, de atâtea ori am spus că primul lucru care trebuie schimbat este școala: Veți schimba școala, veți schimba sufletul.

În afară de aceasta puteți introduce, în orice domeniu, orice schimbări. Dacă școala nu va ridica mai sus sufletul cinstit al țăranului și dacă școala va continua să creeze sufletul fals al orășenilor, țara aceasta nu poate merge.

Eu nu am venit la Ministeriu, — când a sosit așa de târziu pentru mine ceasul în care pot înfăptui ceva, atunci când atâția alții cari nu pot înfăptui nimic s'au găsit în locul unde astăzi, cu trudă și în fața unor dușmăanii neleale și nemeritate, caut să aduc schimbări de lucruri pe care foarte multă vreme le-am avut în conștiința mea, — eu nu am venit la Ministeriu cu improvisații de pe o zi pe alta; este gândul de patruzeci de ani al unuia din oamenii cei mai strâns legați de școală, și, pot zice, al omului care în această țară a fost mai strâns legat de școală și de cultură decât oricare altul.

Am început cu o operă de legislație care nu a atins învățământul primar; dar ceea ce n'am putut face prin legi și ceea ce, poate, dacă nu voi fi silit, nu voi face prin legi, am făcut prin regulamente de îndrumare pentru acest învățământ primar. În foarte puține cuvinte caut să vă lămuresc aici, tuturor, oricărui categorii din societate ați aparține, aceia cari nu aveți cultură sau aceia cari o primesc greșit, caut să vă lămuresc care

este sensul în care am început să refac învățământul primar, în care cred că, ajutând Dumnezeu și sprijinul Regelui iubit al acestei Țări și cu înțelegerea imensei majorități de oameni onești și neinteresăți, voi putea duce la capăt osteneala mea pentru folosul României.

Școala primară a fost atâta vreme aceeași și la oraș și la țară, de și nevoile dela oraș sunt unele, nevoile dela țară altele. Școala primară dela țară, ca să spunem adevărul, nu a fost decât o preparație pentru ca elevul să fugă dela țară, să vină la oraș, unde trebuie să răsbătă numai aceia cari sunt potriviți pentru a ajunge mai târziu în rangurile cele mai înalte ale societății. O îmbulzeală de săteni declasați, acesta a fost în mare parte rezultatul confusiei dintre școala de oraș și dintre școala de sat. Veți crede poate că gândul meu este să fac un tip de școală de sat. Nu: sunt atâtea feluri de orașe, sunt atâtea clase în fiecare oraș și, mai ales, sunt atâtea feluri de sate.

Prin urmare, va trebui pentru acest învățământ fundamental, pentru singurul învățământ pe care Statul este dator să-l ajute cu jertfele sale, va trebui ca pretutindeni să se găsească școala potrivit cu locul unde se găsește, pentru ca nouă zecimi dintre elevii acestei școli să rămână acolo, să-și îndeplinească datoria economică mai bine decât fără școală, sau cum, cu o școală mai proastă, o îndeplineau părinții lor. Școala primară nu este o fabrică de coconași, cum, de altfel, nu numai la sate, dar și la orașe fabrica aceasta de coconași, nenorocirea acestei țări, trebuie să înceteze. Trebuie să se facă, dacă se poate, din coconași oameni de muncă, și

nu din oameni de muncă tot felul de coconași netreb-nici, cari, când îi satisfaci, te laudă și, când nu-i poți satisface din bugetul acestei țări stoarse, calomniază și insultă. Caut, în noua alcătuire a școlii primare, la care lucrez cu ajutorul devotaților funcționari ai Ministeriului Instrucției Publice, în cari am găsit de la început atâta înțelegere și atâta sprijin, caut să fac din această școală organismul de căpetenie al fiecărui sat. Nu satul de o parte și școala de altă parte, fără niciun fel de legătură decât că domnul învățător face cutare politică și duce la alegeri pe alegător ca să voteze buletinul partidului său.

Mie îmi trebuie satul care să primească din inimă pe învățător și învățătoare, și să fie însuși sufletul întrupat al acelui sat, dintre învățători, acela la care mă gândesc în rândul întâiu: directorul.

Eu știu ce a fost până acum în ceea ce privește direc-țiile.

Poate o pătrime să fi fost direcții acordate de ministru sau de organele Ministeriului după vrednicie; în cele mai multe cazuri au fost o răsplată pentru servicii po-litice. Eu nu fac nicio politică la Ministeriu. Eu n'am primit locul pe care îl ocup pentru a face politica ni-mănui, nici pentru a schimba politica nimănui. Eu nu sufăr în fruntea învățământului oameni cari sunt acolo pentru rosturi politice și cari sunt capabili să introducă numai turburare în țară prin tot felul de adunări anar-hice, care sapă autoritatea necesară, și în învățământ și pretutindeni. Prin urmare, vreau ca directorul, în fruntea acelor învățători cari trebuie să înțeleagă satul,

să-l întrupeze, să-l călăuzească, vreau ca acest director să fie ales de colegii săi, ca și în învățământul secundar; se vor aduna învățătorii fiecărei școli și vor înfățișa ministrului trei nume de oameni în cari își pun încrederea, iar ministrul va cerceta titlurile acestor oameni și va alege pe cel mai vrednic. Il va alege nu ca să rămână până la o schimbare de guvern, pe care am toate motivele să o cred foarte îndepărtată, ci ca să rămână acolo sprijinit pe încrederea colegilor săi și pe iubirea sătenilor, dacă se poate, o viață întreagă, cum erau vechii învățători, înainte ca satele să fie otrăvite de politica de club.

Acești directori vor căuta să dea o școală pe care eu o doresc mai puțin tristă, mai puțin rece, mai puțin urită decât școala de acum. Eu doresc o școală cu cerdac de jur împrejur, în care copiii să poată alerga și în recile zile de iarnă; doresc o școală împodobită cu scoarțe, cu covoare, cu tot ceea ce produce lucrul de mână, așa de ales, al femeilor din sat; o doresc împodobită cu tablouri, cu icoane, cu portrete, nu ale ministrului, care se schimbă, ci ale oamenilor de ispravă de acolo, din sat, ale bătrânilor satului, ale binefăcătorilor satului. O școală luminoasă, care să fie deschisă de dimineța până seara sătenilor. Iar, când sătenii au nevoie să se adune undeva, școala să fie deschisă pentru dânsii seara — s'a și dat ordin și se vor face seara șezători; vor veni copiii și vor ceti pentru alți copii și pentru părinții lor. Școala va fi vie, de dimineța până seara, nu o școală urită, goală, care numai în anumite ceasuri se umple de sgomot și în care vine fiecare copil așa cum l-a lăsat

de acasă, neîmbrăcat, neîncălțat — și unii oameni spirituali au crezut că este mai bine să vină copilul cu picioarele înghețate sau pline de noroiu decât să se facă și la noi ceea ce se face într'o bună jumătate din Europa: să se încalțe cu galoși de lemn, cari se chiamă saboți, și au deslănțuit o întregă campanie, care nu este de saboți, ci de sabotaj. Copiii aceștia să fie primiți cu un zâmbet de învățători, pieptănați când nu i-a pieptănat cineva acasă, învățați să-și coase hainele de pe dâșii; să fie așezați frumos, mulțamiți, în băncile lor, hrăniți din ce se poate, și din pomana celor bogați, în loc să vină unii îmbuibăți, iar ceilalți lihniți și să li se dea aceleași note și acelora cari nu au mâncat și acelora cari au mâncat mai mult, ceea ce este o nedreptate.

În această școală să nu se prădea teorie. Murim de teorie. Gazetele sunt pline de teorie. Cu cât știe cineva mai puțină carte, cu atât face mai multă teorie. Să se învețe, înainte de toate, lucruri care trebuiesc unui om cult și, mai ales, unui om cult de acolo, din locul unde se găsește, pentru că altfel se pregătește un Englez sau un American și altfel se pregătește fiul lui Badea Ioan.

Dacă fiul lui Badea Ioan va fi învățat așa cum este învățat fiul lui Mister John, apoi fiul lui Badea Ioan este incult, fiindcă el are cultura unei țări unde nu va trăi niciodată, și nu are cultura țării în care trăiește.

Mai puțină teorie, mai puține manuale învățate pe de rost, mai puține vânzări de cărți pentru profitul domnului învățător, mai puțină tarabă!

Cum Isus a gonit pe învățători din templu, Statul român trebuie să gonească din școli politica și negoțul.

Nici tarabă, nici club.

De o parte școala, de altă parte biserica sfântă, cu slujbă la fiecare sărbătoare, la fiecare Duminecă, pentru că una se leagă cu alta.

Știu că lucrul acesta în sufletele seci nu pătrunde, dar eu n'am trăit pentru sufletele seci, eu am trăit ca să înviez sufletul omenesc, chiar atunci când nu era într'însul izvorul de viață.

Să se învețe în școala aceea de sat meșteșuguri, și școala de sat să producă prin aceste meșteșuguri.

Să nu fie, cum văd de la un capăt al țării la altul, curtea școlii uscată în zile de vară și acoperită de noroiu sau de zăpadă în lunile cele rele ale anului.

Când voiu intra în sat, să văd școala în mijlocul celor mai frumoase grădini.

Mănușițele copiilor să învețe de acasă a face un raiu în jurul școlii și școala însăși să fie împodobită de fiecare cu ce poate.

Mama, sora să aducă lucruri frumoase de mână. Cum se duce la icoane câte un ștergar, să se aducă la școală lucruri frumoase de mână, din munca întregii familii.

Și eu doresc încă un lucru: anume, ceea ce se lucrează în școli să se poată vinde; să fie bazarul școlii: să ajungă școala a se întreține în parte din ceea ce lucrează copiii, și absolvenții sau absolventele școlii acesteia să vină să lucreze cu elevii, în loc să stea cu mâinile încrucișate și în loc să văd ceea ce se vede în satele noastre: atâtea femei care se așează în pragul porții, în zile care se pierd și care represintă deficitul cel mare al nației românești.

Lumea de la orașe, care se plimbă prin mijlocul străzii și lumea de la sate, care se așează pe pragul porții, această lume pierde vlaga Țării Românești; este sângele care curge din vinele deschise ale acestei nații.

Școala să fie oglinda satului, școala să fie mândria satului, școala să fie iubirea satului, școala să fie marele atelier al satului; în loc să se strângă satele întregi în jurul agitatorului politic, care este primejdia cea mai mare a acestei țări în momentul de față, trezind dureri și unde nu sunt și ațâțând durerile până la răscoală, de multe ori fără conștiința crimei pe care o săvârșește, în loc de aceasta, viața satului, înălțat, înobilat, să se strângă în jurul luminoasei școli, peste care inima largă a învățătorului vrednic să stăpânească așa cum stăpânea Mântuitorul în mijlocul ucenicilor săi.

Cine crede ca mine să mă ajute!

Cine nu crede ca mine, poate să ridice piatra împotriva acestei concepții. Pietrele ieșite din asemenea mâni nu lovesc niciodată.

II

În a doua conferință despre ceea ce este pentru mine, în interesul tuturor, în interesul acestei societăți românești, care trebuie pusă odată pe baze sănătoase și vrednice, reforma învățământului românesc, va fi vorba despre acea parte din reformă, strâns legată de părțile celelalte, fiindcă nu este vorba de un lucru alcătuit din bucăți, ci este vorba de realizarea unei singure concepții

înrupată în deosebite școli, va fi vorba despre reforma învățământului secundar.

Și aici, de la început, țin să spun un lucru: pentru mine învățământul secundar nu este numai acela care se dă în gimnazii și în licee, același pentru cele patru clase care formează gimnaziul, același pentru cele patru ale liceului, ci și învățământul normal și cel comercial, și, să nu se supere Biserica noastră, pe care am servit-o și eu cu ceea ce am putut, și înțeleg o a servi pe aceeași linie, și pentru învățământul seminarial.

Nu pot înțelege cum cei d'intâiu patru ani să fie deosebiți pentru acela care învață la gimnaziu și pentru acela care a intrat în seminarium sau se pregătește, dar nu în acești ani, ci mai târziu, pentru o carieră de învățător. Nu înțeleg cum poate să fie în învățământul de cultură generală, cum se va vedea, al acestor patru clase deosebiri esențiale între învățământul gimnazial, între învățământul normal și între învățământul seminarial. Ar trebui să existe trei concepții deosebite ale învățământului, ar trebui să existe trei culturi generale, ar trebui să existe trei feluri deosebite de minți omenești, copilărești, pe care să le aibă în vedere fiecare din aceste categorii ale învățământului secundar. Și preotul se va forma după ce va termina cele patru clase de cultură generală, învățătorul va căpăta pregătirea lui particulară, fie cu șase clase, fie cu șapte clase — și niciodată nu am înțeles de ce în învățământul normal să fie o clasă mai puțin decât în liceu, — după ce va avea aceleași baze, și nu într'un fel pentru învățător și într'un fel pentru acela care nu va fi nici preot, nici învățător.

Omul acela, acel luminat Român de ispravă, pe care trebuie să se sprijine tot viitorul nostru, așa de amenințat din mai multe părți, și de invidia din afară și de păcătoasele intrigi d'înăuntru, acest om trebuie să se sprijine, oricare ar fi cariera lui viitoare, pe aceleași idei sănătoase, limpezi și luminoase ale culturii generale.

Știți că, în legile care s'au votat în luna Iunie, nu sunt prevăzute clauzele care privesc învățământul seminarial și normal. Se va face mai târziu, în cursul sesiunii care se va deschide în curând, și în felul acesta, —fiindcă noi avem superstiția legalității și nouă ni trebuie totdeauna o legalitate pe care s'o călcăm, în loc să avem în sufletul nostru ceea ce poate înlocui orice legalitate,— ei bine, în felul acesta, ca să mulțămim anumiți critici, firește perfect legali în toată viața lor, se va avea și o bază legală pentru această unificare a învățământului secundar pregătitor de cariere.

Și acum vin la sensul învățământului gimnazial și la sensul, cu totul deosebit, împotriva tradiției de până acum, al învățământului liceal. Noi făcusem din învățământul secundar ceva care, în esența sa, nu era unitar, ci dublu. Gimnaziul este gimnaziu și liceul, liceu, dar noi am făcut din acestea două, așa de deosebite în ființa lor adâncă, în rostul lor de învățatură și în rostul lor social, o îmbinare fără niciun fel de folos. Cei ce au făcut legile pe care s'a sprijinit tot trecutul învățământului liceal au adoptat îmbinarea gimnaziului celui ade-vărat cu cele trei sau patru clase, care formau ceea ce se numia învățământul superior secundar, clasele superioare ale acestui învățământ. Dar, de fapt, nu poate

să fie vorba de un singur învățământ, ci învățământul acesta este îndoit în esența sa adâncă și în folosul pe care îl poate aduce societății. Și acest învățământ nu este un element de tranziție de la școala primară la Universitate, ci un organism de sine stătător în fiecare din cele două părți din care el se alcătuiește.

Știți că în istorie până mai deunăzi se vorbea de un vag ev mediu, care se așeza între istoria veche și între istoria modernă și contemporană, și se spunea despre acel ev mediu, ale cărui margini au fost fixate în chip deosebit de deosebiții istorici, ca de o epocă neavând un caracter al ei, o epocă luând ceva din antichitate, continuând ceea ce fusese antichitatea, tinzând de la o vreme, din ce în ce mai clar, către ceea ce va fi societatea modernă. Istoricii n'au socotit că mia de ani, aproximativ, a evului mediu, are o ființă vie, este un adevărat organism. Ei bine, același lucru, care s'a crezut fără dreptate despre evul mediu, mia de ani presupusă, nu numai întunecată, dar lipsită de orice contur și culoare, același lucru se poate spune despre vechea concepție a învățământului secundar. Adecă el n'ar trebui să corespundă unei nevoi pe care numai acest fel de învățământ o poate servi, ci ar fi plecat cineva de la școala primară, ar fi trecut la gimnaziu și liceu, ca pe scara care duce la învățământul superior. Așa încât orice băiețuș, de la oraș sau de la țară, care intră în clasa întâi a gimnaziului ar fi fost destinat să se înscrie la Universitate, pentru ca, acolo, să urmeze cei patru, cinci, șase ani ai învățământului superior și să se așeze în rândurile prime ale societății, adecă în rândurile

prime ale pretențioșilor cari se cer satisfăcuți în mare parte din bugetul Statului. Și, din această cauză, a fost o neconținută sorbire de elemente muncitoare, harnice de la rosturile câmpurilor, atelierelor, prăvăliilor, de la rosturile serviciilor pe care fără dreptate le considerăm inferioare, — fiindcă nu există serviciu inferior decât acela pe care nu-l faci din toată inima, acela pe care-l faci fără onestitate, acela în care înșeli lumea, și servicii înalte sunt toate acelea în care se vede o adevărată inimă de om încălzită pentru opera pe care o îndeplinește, un adevărat spirit omenesc care are totdeauna conștiința demnității lucrului de îndeplinit.

Dar gimnaziul, în care întră copilul care și-a terminat învățământul lui primar, cu sau fără școală complimentară, — și am introdus anumite avantagii pentru acela care pe lângă școala primară a urmat și un învățământ primar superior, — trebuie să fie în cei patru ani ai săi un organism școlar deosebit, destinat culturii generale, dând nu numai cunoștințele de care cineva are nevoie neapărat în viață, — de sigur și acelea trebuie să fie, dar, înainte de toate, domnilor profesori, și aceia cari socotiți că trebuie atacat șeful vostru în gazete, care nu vă servesc pentru folosul învățământului, ci pentru alte scopuri, aceia ce trebuie ca să formeze omul d'înăuntru, omul armonios, omul sănătos, omul cu iubire pentru lucruri vrednice și folositoare, omul capabil de a da de la dânsul, fără a cere prea mult, ceea ce este necesar pentru desvoltarea unei societăți. Omul de ispravă, Românul întreg, de care avem nevoie. Nu fabricațiile acestea de până ieri, în care era ceva specialitate

și sub specialitatea aceea nimic. Căci nicio specialitate nu poate să fie în adevăr folositoare pentru oameni, și nu numai pentru o anumită ocupație umană, abstractă, decât când își înfige rădăcinile într'o cultură generală, ea însăși legată de instinctele cele mai vechi și cele mai sănătoase ale unui popor.

Din cele patru clase, după reforma de care, orice ar zice oricine, voi rămânea mândru că am înfăptuit-o, și nu cred că vre-odată un om cuminte și luminat s'ar putea atinge de moștenirea mea în acest domeniu, din cele patru clase ale gimnaziului, pe care l-am întemeiat, trebuie să iasă, prin învățăturile lucrurilor folositoare, minți raționale, cu cunoștințele de folos pentru ocupația practică a fiecăruia.

Să se predea înainte de toate lucrurile care curăță sufletul, care-l înalță, care-l împodobesc, care sunt capabile a face din copilul acela, când își va avea o carieră, unul care să nu râvnească nici la înalte situații oficiale, nici la ceea ce poate să fie mai strălucitor în domeniul științei sau literaturii. Anumite excepții da, dar eu vorbesc de generalitate.

Să facem înainte de toate un bun cetățean, un cetățean care să dea societății românești ceea ce nici unul la mie dintre Românii de astăzi nu-i dă în adevăr.

În acești patru ani să învețe matematici, să învețe limbi străine, — mai ales să învețe foarte bine o limbă străină, dar să aibă oarecare cunoștințe și despre alte limbi moderne, fiindcă altfel nu li înțelege literatura, și un copil între zece și patrusprezece ani învață uimitor

de răpede limbile străine. Dar, pe lângă ceva noțiuni de literatură, — limba greacă este prea grea și trebuie trimeasă, cu toate imensele ei avantagii, de care are nevoie orice suflet omenesc: la liceu, — se vor învăța ceva matematici, științe naturale. Iar înainte de toate partea care-i trebuie sufletului omenesc: planta nu va fi pentru elev un prilej de descriere a elementelor din care se compune și al învățării pe de rost a clasificății lui Linné, cum nici geologia nu-i va împodobi mintea cu tot felul de termeni, greu de reținut, pe cari îi învață cineva, cum mi s'a întâmplat și mie de câteva ori în viață, dar aceasta nu împiedecă pe nimeni a-uita de a doua zi. În toate științele acestea se va avea în vedere partea educativă și umană.

De aici necesitatea schimbării programului și de aici înlăturarea manualelor neînsuflețite, care nu transmit nimic direct de la profesorul-părinte la elevul său, de aici toate lucrurile pe care sufletele astupate nu le vor înțelege niciodată.

Pe lângă acestea, cât mai multă lectură literară, care formează nu numai stilul, dar însuși sufletul omenesc. Sufletul acesta să devină accesibil prin lecturi bune la înțelegerea oricărei literaturi, chiar și la acela care, mai târziu, va fi meșteșugar, va fi țăran cult, ca țăranii aceia danezi, ale căror case cuprind tot ceea ce este necesar pentru prima treaptă a culturii. În rosturile acestea modeste ale lor, sprijinitori de căpetenie ai Statului, care se încrede în această clasă mijlocie, sprijinitori conștienți, pe când ceilalți sunt foarte dese ori sprijinitori printr'un admirabil instinct.

Elevul să ajungă în stare a aprecia tot ce este frumos și tot ce este bun, și pentru aceasta se vor face lecțiile altfel decât astăzi. Va fi pus, ca în Polonia, în fața tablourilor și celorlalte opere de artă din Musee. Să vedem și noi ceea ce am văzut eu de atâtea ori în școlile acestei țări vecine, în care pulsează așa de puternic sufletul unui mare popor trecut prin toate durerile: să vedem copiii atenți, când profesorul sau profesoara li destăinuiește tainele trecutului sau face să se simtă elementele frumuseții unui tablou sau unei opere de sculptură. Să-i vedem și pe ai noștri, cum am văzut de atâtea ori în America, nu uitându-se cu ochii asupra ilustrațiilor proaste dintr'un manual rău tipărit, în care în orice caz nu se pot da colorile, ci, cu carnetele în mână, alegând obiectele care li plac, copiindu-le, ducându-se cu o sfântă bucurie copilărească spre învățătorul sau învățătoarea lor și arătându-li isprava pe care au făcut-o.

De aceea nu gimnaziul ca primă scară către pretenția de gradul al doilea, care e liceul, și către scara cealaltă, care duce la pretenția de gradul al treilea, învățământul superior. În ceea ce privește liceul, acest liceu cu cele trei clase ale lui este pregătirea pentru cultura generală la un nivel mai ridicat.

El trebuie să dea lucruri care mai târziu se vor învăța fundamental în Universitate.

Deosebirea dintre liceu și Universitate e numai aceasta. În liceu se primesc deci cunoștințele superioare de bază, dar fără ca aceste cunoștințe să fie înfățișate în feluri deosebite, fără a i se cere elevului ca el să aleagă și să creeze. Pe când rostul Universității este, înainte

de toate, să asculte toate părerile, să judece cu mintea ascuțită toate problemele, să-și găsească fiecare direcția corespunzătoare sufletului său și să dea societății cunoștințe care să fie trecute în sufletul creator al tânărului.

Acelora cari critică, n'am pretenția de a li închide gura, căci gura omului numai pământul o astupă, ci am numai intenția de a li deschide puțin mintea. Fiindcă răutatea este pe trei pătrimi neînțelegere și numai pe o pătrime în adevăr răutate. O anume inocentă prostie ascuțită se numește răutate.

De aici bacalaureatul reformat, o școală de judecată și de exprimare, și nu de reconstituire a cunoștințelor, cum a fost până acum. Nu talantul care ruginește, ci acela din Evanghelie, pe care omul de ispravă îl redă stăpânitorului mai bogat și mai de preț. De aici bacalaureatul de judecată și de bună rostire, încredințat înaintea de toate profesorului universitar care presidează, fiindcă bacalaureatul nu este pentru profesorul secundar, ci pentru profesorul universitar, care își primește atunci viitorul ucenic. Căci nu se va mai întoarce tânărul înapoi acolo unde a învățat, ci va porni pe drumurile unde călăuza trebuie să știe dacă duc către ținta pe care și-au ales-o oameni în adevăr capabili să le urmeze.

Concepută astfel autonomia, științifică, culturală și didactică, a gimnaziului și autonomia, sub aceleași rațiuni, a liceului, vom izbuti să dăm ceea ce n'am avut până acum: o direcție potrivită cu tradiția unui popor chibzuit și cuminte, care nu ia din afară ceea ce nu se potrivește cu sufletul său și care are curajul de a vădi înaintea tuturor ceea ce bogăția acestui suflet, format

în multe veacuri de cultură, este în stare să dea în civilizația generală a omenirii.

III

În această a treia conferință vreau să încerc a arăta, pe scurt, care sunt intențiile, fiindcă până acum nu s'au votat legi trebuitoare, intențiile privitoare la două alte ramuri de învățământ, învățământul comercial și învățământul industrial.

Începem întâiu cu învățământul comercial, pe care-l avem de o mulțime de vreme și care produce foarte înzestrați candidați la deosebitele funcțiuni de Stat, dar care a dat un număr foarte mic de negustori și mai ales a dat un număr foarte mic de negustori mici. Fiindcă noi avem nevoie mai ales de acești negustori mici, cari să poseadă o cultură mai ridicată, dar înainte de toate să-și aibă rosturile lor negustorești, putând începe de la foarte puțin ca să se ridice prin vrednicie și prin economie la situațiile cele mai înalte în viața economică a țării.

Școlile comerciale, cum se știe, acestea, care produc în mare parte funcționari și în așa de mică măsură negustorii de cari avem nevoie, sunt de două feluri: sunt școli comerciale inferioare și școli comerciale de grad mai înalt, care se chiamă superioare.

Aceia cari au binevoit să urmărească aceste conferințe știu că un învățământ comercial superior, care se începe de la clasa I-a, ca învățământ pur comercial, mi se pare greșit. Trebuie ca primele patru clase să fie

ale gimnaziului, iar, după ce s'au terminat aceste clase și după ce s'a căpătat acea cultură generală de care oricine, în orice situație, are nevoie, după aceea vin anii de specializare, și, cum vin cei trei ani de specializare pentru preot, cum vin pentru învățător, tot așa vin și pentru acela care se leagă de cariera comercială. Însă învățământul comercial care începe de la clasa I-a și merge până la clasa a VII-a pe linii comerciale îmi pare neinteligibil și imposibil de admis. După ce s'a ajuns la însușirea culturii generale, trebuitoare oricărui om care face parte dintr'o societate civilizată, numai după aceea vin anii de pregătire pentru cariera de negustor mare sau de funcționar de bancă.

Dar mărturisesc că grija mea pentru școlile comerciale superioare este mult mai mică decât cea pentru școlile comerciale inferioare. Greșala noastră cea mai mare, de când am trecut la cultura europeană și am părăsit tradiția noastră, este că am vrut de la început să facem lucrurile cele mai mari, cu mijloace puține sub toate raporturile, și ca mijloace bănești, și ca mijloace intelectuale, fără concursul societății. Noi am vrut să facem o săritură de pe urma căreia, dacă nu ni-am frânt picioarele, este că aceste picioare erau solide, dar am ieșit cu oarecare pagubă dintr'o așa de îndrăzneță încercare.

Pentru a recăpăta clasa de mici negustori în unele părți ale țării, unde au fost negustori români și acum nu mai sunt, ori, cum este cazul pentru Ardeal, în care nu a fost o clasă de negustori români, afară de Compania grecească, în care erau înscriși și Români, ba,

după o bucată de vreme, a fost alcătuită mai mult din Români, pentru a crea deci clasa de mici negustori, fără a atinge drepturile nimănui, fără a îngusta pe Sas, pe Ungur, în rosturi pe care și le-au câștigat, ci numai să așezăm și pe ai noștri acolo, ca să nu se mai vadă orașe în Ardeal în care îți umblă ochii pe firme și este foarte rar să întâlnești una românească, în același timp când la București unii oameni de acolo se îngrămădesc după slujbe la ușile Ministeriilor, pentru aceasta trebuie să dăm o atenție deosebită școlilor de comerț inferioare. Și, iarăși, lucrul de de căpetenie în aceste școli de comerț inferioare este reducerea teoriei la rostul pe care îl poate avea. Viitorul negustor nu trebuie să fie lipsit de cultură generală, nu trebuie să fie un om incapabil de a înțelege o reprezentație de teatru, de a deosebi un tablou frumos de un tablou urât, ci să aibă ca învățătură a lui măcar atâta cât aveau înaintașii lui, când la zugrăvirea unei biserici alergau la un meșter bun și știau ce sfaturi să dea meșterului bun pentru ca biserica să fie o biserică bine zugrăvită. De sigur că acest negustor mic trebuie să aibă oarecare experiență de literatură, pentru ca să nu fie clientul celei mai păcătoase literaturi din lume, literatură care se răsfață la vitrina multor librării din provincie, întreținută fiind de inexperiența unor astfel de oameni. Dar el, înainte de toate, trebuie să fie negustor.

Aceste școli comerciale inferioare trebuie să dea cunoștințe, de sigur, care se asemănă cu cunoștințele de la gimnaziu. Dacă ar fi cu puțință să se dea toate cele de la gimnaziu, ar fi foarte bine, dar trebuie să se mai

taie ceva din ele pentru ca omul să aibă pregătirea lui specială.

Dar, mai ales, și nu știu cum să subliniez mai bine lucrul acesta, ar trebui ca în școala comercială inferioară să se creeze spiritul negustoresc, precum în seminaru trebuie să se creeze spiritul preoțesc, precum în școala normală, care dă pe învățător, trebuie să se creeze un spirit anume, care este spiritul acestui învățător.

Din cunoștințe nu iese spiritul, dar din spiritul însuși, din aplecarea sufletească, din dispoziția aceasta particulară, se nasc, prin silinți, prin străduințe, cunoștințele. Adevăratul negustor este acela care aduce acest spirit: un fel de vitejie, de curaj în a înfrunta riscul, de echilibru sufletesc. Se cere omul care să fie în stare a se împotrivi unui an rău, care să fie destul de dibaciu ca să se potrivească după împrejurări, să nu pretindă a impune clientului ceia ce vrea să vândă, ci să găsească mărfurile potrivite pentru gustul și pentru nevoile clientului, să facă, adecă, aceea ce făcea comerciantul german înainte de războiu și de sigur că, într'o măsură mai mică, face și acum: să cerceteze piața cu nevoile ei, să întrebuințeze cele mai mari silinți pentru a crea legătura aceasta dintre negustor și client.

În programul, — nu de caracter foarte precis, fiindcă de astfel de programe mă tem și nu cred că un profesor bun are nevoie de ele, — dar în schița de program, mai curând în îndreptarul care ține loc de program, vom căuta, eu și ajutorii miei de la Ministeriul Instrucției, să facem această mare prefăcere. Să scoatem din școala

comercială inferioară, care este mult mai necesară, încă odată o spun, decât cea superioară, tot ceea ce este învățatură pentru notă, învățatură pentru examen, — care din fericire, acum, nu mai există, căci am desființat examenul de sfârșit de an, spre bucuria, nu numai a elevilor, dar și a profesorilor, — să scoatem orice învățatură care stă prin ea însăși și în locul aceleia să punem învățatura care servește un anume scop. Să miroase a comerț în școlile comerciale, cum să miroase a smirnă și a tămâie în seminarii. Să fie trudă multă într'un cadru smerit, iar nu pretenții nesfârșite fără multă muncă, într'un cadru pretențios. Ori facem altfel de școli comerciale, ori mai bine ne lipsim de dânsule, și să lăsăm pe aceia cari doresc să fie negustori a intra la un negustor, după datina cea veche. La început era greu, dar, dacă băiatul era de ispravă, ajungea și el la ceva, ba până și la mâna fetei jupânului, pe când de la școala comercială nu se alegea la urmă nici măcar cu o căsătorie cu una din fetele profesorilor, care, de obicei, nici nu aduc zestre. Ori avem a face cu o școală care să păstreze tot ceea ce era mai bun în tradiția cea veche, ori, atunci, ne întoarcem la tradiția cea veche și să nu mai întreținem în zădar școli care, sub formă comercială, nu pregătesc altceva decât funcționari. Dar eu cred că vom ajunge să biruim spiritul cel rău de acum și să atingem ceea ce este în adevăr folositor societății.

Vin acum la a doua parte a acestei conferințe, la școala de meserii, aceia care pregătește pe industriași. Aici sunt multe lucruri de spus, și mai ales sunt multe prejudecăți de înfruntat. Sunt și multe păcate de trecut,

pe care, cu durerea aceloră cari folosesc de pe urma acestor păcate, trebuie să le înlăturăm.

Toată critica ridicată împotriva concepțiilor mele vine din deslocuirea unor oameni cari stau foarte comod într'o situație din care societatea nu folosea nimic. Imi pare foarte rău că i-am deranjat, dar îmi este imposibil să fac ceva decât deranjându-i. Nu este vorba de cultivarea mai departe a unei anumite categorii de parasiți, ci este vorba de deparasitarea întregii vieți publice, pentru ca această viață publică să nu înfățișeze altceva decât oameni cari muncesc și folosesc de pe urma muncii lor în proporția în care muncesc.

În ceea ce privește școlile de meserii, le avem și mai modeste și de un caracter mai înalt. Școlile acestea de meserii se țin puțin în într'o lume deosebită de lumea școlilor de teorie: de o parte, gimnaziul și liceul în vechea concepție și, de altă parte, școala de meserii, gimnaziul și liceul uitându-se cam de sus la școala de meserii. Acolo se creează calfele, care vor deveni pe urmă patroni, dacă vor avea noroc, pe când, dincoace, este lumea suptire. Foarte mare greșală, și, prin reforma învățământului secundar, care este cuprinsă în legea pe care au primit-o mai toți foștii miniștri de Instrucție și care a trecut în Corpurile Legiuitoare cu aprobarea aproape generală, am introdus în oarele de după masă lucrul manual în toate gimnaziile și chiar, într'o anumită formă, în licee.

Știu foarte bine că până acum foarte puțini au pus în practică această cerință a legii. Dar eu sunt om răbdător, și peste câțeva vreme o să am inspectorii mei,

iar inspectorii aceștia vor căuta să execute ceea ce prescrie legea. Natural, într'o formă la o școală, în altă formă la altă școală, după necesitățile și după posibilitățile de acolo. N'o să punem să lucreze lemnul într'o regiune în care nu este lemn, și n'o să punem tot temelul, la școlile de fete, pe o anume fabricațiune industrială în legătură cu portul popular, într'o regiune în care nu este o tradiție în acest sens. Directorii vor avea toată libertatea să aleagă care este învățământul manual de dat în oarele de după amiază. Ei își pot alege colaboratori, pe cari eu îi văd foarte modești și foarte puțin plătiți. Pot chiar să fie, nu numai decât maestri, ci tocmai elevii de la școala de meserii superioară, elevele de la școala de țesătorie, și astfel se pot înlocui și cheltuielile cele mari, banii risipiți fără gospodărie, până acum. Să se facă în anul întâiu puțină croitorie: să nu vină elevii cu coatele găurite și genunchii rupți; în al doilea an să se facă puțină cismărie — a-și face cineva ghete va fi poate o nevoie în societatea viitoare, după ce multe lucruri pe care nu le prevedeam noi se vor fi produs, și să fiu iertat să nu spun ceea ce prevăd în acest viitor, — iar, în al treilea an, se poate face ceva lemnărie, și, în anul al patrulea, lucruri de metal, cum se face în America. În felul acesta ar fi puțină școală de meserie și în școala care nu este de meserie: în gimnaziu și liceu, și aș dori chiar ca în cea de meserii să nu se mai facă lucruri de lux ca pentru expoziția de sfârșit de an, foarte lăudată. Este mult mai sănătos să se facă lucruri mai modeste, chiar dacă nu atrag privirea. Prea suntem, în toate domeniile, de

expoziție. Să ne deprindem a fi modești, cum au fost înaintașii noștri, cari nu aveau vitrina plină, dar din casa lor nu lipsea nimic.

Și aș vrea ca acest învățământ manual să producă și lucruri de folos, care să se poată schimba, să se poată vinde, ajungând o școală să facă băncile și catedra, să lucreze uniforme, unele școli de fete furnisând anumite lucruri pentru dânselle și pentru alte școli, chiar școlile de băieți.

Școala de meserii trebuie să fie ca un roi de albine harnice. În loc să se audă cum se recită lecțiile înaintea profesorului sau cum scârțâie condeiul pe hârtie pentru a face o temă frumoasă, să se audă neconținut, în fiecare moment, ciocanul care lovește pe nicovală, uneltele care taie lemnul. În rândul întâiu să fie acestea.

Și se poate întâmpla ca teoria să treacă în ceasurile de lucru. În acest sens vom căuta să îndreptăm programul acestei școli. Cum, în mănăstirile de odinioară, călugărilor nu li se făceau lecții de teologie, dar, când se adunau la trapezărie pentru prânzul lor, ieșea cineva în amvon, și acolo cetea din scrierile Sfinților Părinți, de se săturau călugării de pâinea trupului și în același timp li intra pe urechi și hrana sufletului.

În felul acesta dorim practica: în rândul întâiu, practica aceea care cere cele mai mari silințe și dă cele mai puține răsplătiri. Astfel se va ajunge a face din școlile care ne costă atâta pentru a crea oameni netrebniți, școli care ar costa Statul foarte puțin, fiindcă în cea mai mare parte s'ar întreține cum, în anumite penitenciare, se fac lucruri de cea mai bună vânzare, care

ușurează sarcinile Statului de (exemplu, tipografia, ceramica de la Văcărești).

Astfel, la școlile de meserii, măștrii ar avea să treacă în primul rând, iar domnii profesori de teorie ar fi numai niște modești auxiliari. O răsturnare a scării valorilor. Acela care corespunde mai mult cu scopul școlii, acela primează acolo; celalt, teoreticianul, are alt domeniu, în care își poate manifesta aptitudinile.

În sfârșit, vreau să mai adaog încă un lucru: vechii măștri de la noi se formau ca ucenici și calfe sub conducerea maestrului lor, mâncau împreună cu dânsul, participau la viața lui sub toate raporturile, își dădeau sama, în felul acesta, cum nu-și dă samă elevul de la școala de meserii, de greutățile vieții, și atunci se oțneau înaintea ei și nu se dădeau înapoi înaintea greutăților pe care le întâmpină oricine la început. Cât de dulce este să biruiе cineva aceste greutăți! Eu, care de vre-o douăzeci-treizeci de ani fac și tipografie, am lucrat în odăi fără foc ani întregi de zile, alergând în fiecare moment să controlez lucrul și materialul, să văd cum lucrează tovarășii mei, muncitorii, acolo înăuntru, și în felul acesta am învățat lucruri pe care nu le-aș fi învățat numai din cărțile despre istorie sau alt subiect. Și mi-au prins bine și această osteneală și acest frig. Să se deprindă și viitorii măștri în contact neconținut cu învățătorii lor. Între o școală de meserii și între atelierul din localitate să fie o legătură. Să fie chemat din când în când și un fost elev al școlii, care este acum un maestru, ca să lucreze împreună cu ceilalți, și ceilalți să se ducă din școlile lor bine încălzite,

bine luminate și bine mobilate în sărăcia și în modestia maestrului.

Eu voiu căuta, potrivit cu posibilitățile unui buget mai bine ordonat decât cele de risipă prostească de până acum, să fac un lucru: să subvenționez atelierele care sunt în stare să primească și să furnizeze maștri. Și aș adăogi că, așa cum suntem noi obișnuiți să răsplătim după un număr de ani pe profesori, înaintându-i, dându-li gradații, să schimbăm baza gradațiilor: ele să nu fie numai gradații de timp, ci, de la un capăt până la altul, gradații de merit, fiind plătit mai mult acel director de școală de meserii, împreună cu profesorii cari stau în jurul lui, care a izbutit să dea un număr mai mare de maștri adevărați, iar acela care creează funcționari să se aleagă cu satisfacția că va avea pe pragurile Ministeriilor un mare număr de persoane cărora li va fi stricat, printr'o direcție greșită, viața întreagă.

IV

Această din urmă conferință se va ocupa de învățământul superior, învățământ superior care însemna înainte numai Universitatea și care, după reforma votată în Iunie, cuprinde, pe aceeași linie și în același grad, și alte așezăminte, care erau considerate înainte de votarea legii ca niște așezăminte de specialitate, fără a li se recunoaște caracterul acesta universitar. Adecă, de acum înainte, întră alături cu Universitatea și Școala de Arte frumoase și Școala de Muzică, devenită acum o Academie de Muzică, și chiar, la Ministerele lor,

Academia de Comerț și Școala de Silvicultură, care și ele pot fi considerate în ramura lor ca reprezentând învățământul universitar.

De sigur că, în ceea ce privește acest învățământ universitar, care prin lege este lăsat acum cu desăvârșire liber, fără niciun fel de amestec al ministeriului, ceea ce înseamnă, în împrejurări obișnuite, fără niciun fel de amestec al politicii care a așezat pe ministru și care stăpânește pe ministru, și cere ministrului, atunci când nu samănă cu mine, anumite concesii, pe care ministrul se crede obligat să le facă, această autonomie, care lipsea cu desăvârșire Universităților, mă va împiedeca pe mine, și tot așa pe succesorii miei, de a ne amesteca și mai departe în această școală înaltă. Intr'aceasta este fără îndoială realizarea unei foarte vechi dorinți, pe care membrii învățământului superior au arătat-o mai mult decât odată, cerând ca acest amestec dăunător învățământului superior să înceteze, și acest învățământ superior, prin profesorii săi, în alcătuirea specială pe care i-o vor da-o necesitățile recunoscute prin lege, să-și caute singur, fără niciun fel de amestec, de nevoile sale. De aici înainte, rectorul, împreună cu Senatul universitar, împreună cu decanii, împreună cu Consiliul de Facultate, vor căuta să dea învățământului superior direcția care se potrivește mai mult cu chemarea Universităților și cu nevoile societății în mijlocul căreia Universitatea este așezată nu pentru a trăi ca o cetățuie de sine stătătoare, ci pentru a se împărtăși de toate curentele care vin din societate și pentru a trimite acestei societăți toate acele sugestuni și pentru a

exercita asupra ei toate acele influențe de care societatea are nevoie.

Universitatea aceasta cu desăvârșire liberă în scurtă vreme își va avea statutul său. Rectorii Universităților se vor aduna — vor trebui s'o facă în această lună Octombrie, și cel mult în cele d'intâi zile ale lunii Noiembrie — pentru a elabora un statut. Iar regulamentele, care, acestea, pot să fie deosebite, pe când statutul se cere a fi unul singur pentru toate Universitățile, aceste regulamente se pot elabora și pe urmă. Statutul însă, terminat până la deschiderea Corpurilor Legiuitoare, va fi supus Camerelor, pentru ca el să capete valoare de lege.

Fiindcă legea care s'a votat în luna lui Iunie nu prevede altceva decât libertatea Universităților, rămânând ca Universitățile să alcătuiască acest statut, care trebuie să fie același pentru toate Universitățile, pe când, cum spuneam înainte, în materie de regulamente, Universitățile pot să fixeze deosebirile pe care le cere locul unde se găsesc și îndatoririle la care ele sunt supuse față de o societate care se schimbă dintr'un loc în altul. Dar, bine înțeles, în ceea ce privește regulamentele — și acesta este un vechiu vis al meu, — studenții trebuie să poată trece, la un curs sau la altul, de la o Universitate la altă Universitate.

Ascultătorii mei, pe cari nu-i văd și cari mă ascultă în acest moment, sunt rugați a-mi îngădui să dau explicații cu privire la această dorință.

Universitățile au materii care sunt mai mult sau mai puțin aceleași, dar, dacă materiile sunt aceleași, dacă

adevărul științific se poate vedea într'un singur fel, predările sunt și trebuie să fie deosebite. Ideea aceea că este o știință obiectivă, aceeași pentru toată lumea, în care nimeni nu are voie să pună ceva din sufletul său pentru a însufleți materia, ideea aceea o las în sama oamenilor cu inima veștejită și cu spiritul strâmt. Pentru mine orice disciplină omenească are o valoare prin ea însăși, dar are o valoare de două ori, de trei ori, de zece ori mai mare prin omul care este acolo pentru a o preda. Orice știință este rezultatul unei trude omenești și ea este gata să primească rezultatul altor osteneți, ale altor oameni, și, în fiecare moment, pe lângă ceea ce s'a câștigat, este un câmp larg lăsat ipotezelor și interpretărilor personale. Istoria Universală predată de unul, la o Universitate, va fi într'un fel și în alt fel va fi Istoria Universală predată de un altul, în alt loc. Este imposibil ca în jurul aceluiași adevăr științific, totdeauna incomplect, totdeauna pe cale de revizuire, pe cale de întregire, să nu se grămădească elementele acelea colaterale, venind din sufletul omenesc, care fac valoarea adevărată a învățământului. Cu cât se închide mai mult un suflet de om într'un lucru, cu atât este mai mare valoarea lui. Așa încât e de mare interes pentru studenți — fără îndoială în ceea ce privește cultura, iar, în ce privește așezarea, numai întru cât o permit mijloacele Universității și mijloacele de traiu, așa de restrânse, ale Statului, — este de mare interes, zic, pentru studenți să asculte aceleași materii predate de un alt profesor. Nu se va găsi niciodată un profesor care

să întreacă pe colegii lui în așa fel încât să facă fără valoare ascultarea altora.

Ceea ce ni trebuie nouă în momentul de față sunt, de sigur, Universitățile pe care le avem. Să ne ferească Dumnezeu să mai întemeiem altele! Erau unii cari vroiau o Universitate la Chișinău și alții o altă Universitate la Craiova. De ce nu o Universitate la Timișoara și poate una la Sighet și, știu eu dacă Universitatea de la Constanța nu ar fi o necesitate? Dacă avem nevoie de Universitățile care sunt, dar avem nevoie, înainte de toate, de Universitatea unitară, care să-și aibă aceleași strânse legături. De la aceea din București la aceea din Iași, de la aceea din Cluj la aceea din Cernăuți, același spirit pretutindeni; o colaborare, o bună înțelegere, un respect de ideile altora, în locul insultelor care pleacă prea dese ori de la sufletele acelea strâmte, de care vorbeam înainte, și de la acea invidie oarbă a mentalităților inferioare. Și ar trebui, împotriva necontenitelor cârâieli și sâcăieli între profesori, care coboară pe unii dintre dâșii la nivelul unor anumite ziare și unor anumite conversații de suburbie, în loc de acestea ar trebui o adevărată frăție, și profesorii, cari exercită asupra elevilor lor o influență enormă, ar fi factorii principali pentru formarea morală a acestor tineri, cari nu pot privi decât cu spăimă, une ori și cu desgust, la luptele acestea dintre profesori, cari, părând că urmăresc adevărul, de fapt au ținuta de a face să iasă la iveală o personalitate — și dacă măcar ar fi vorba de o adevărată personalitate! — în dauna altei personalități.

O Universitate liberă, conducându-se de sine, Universitate reprezentată prin mai multe formațiuni universitare, care se găsesc în locuri deosebite, să poată urmări o țintă deosebită, dar să formeze un singur mare așezământ moral, un singur imens laboratoriu de adevăr, un singur izvor de veșnică însuflețire pentru oamenii cei mai luminați din societatea românească, iată ce ni trebuie. Și cred că legea care s'a votat în Iunie, tot așa de solidar ca și legile celelalte, nu prin veșnice ciocniri de pe vremuri, ci toți reprezentanții deosebitelor partide învoindu-se pentru a satisface această dorință a Universităților, va ajuta fără îndoială scopul pe care mi l-am pus înainte.

Dați-mi voie ca, în a doua parte a acestor explicații, să ating și altceva: originea însăși a Universităților, ca să vedem din această origine, și la noi, care sunt îndrumările pe care acum Ministeriul nu le mai poate nici măcar sugera Universităților, fiindcă Universitățile sunt libere să facă de acum înainte, pe răspunderea lor, ceea ce vor și, pe de altă parte, alături de arătarea acestor origini, pline de învățăminte, ale Universităților, și altceva: Din câte lucruri deosebite se cuprind într'o Universitate, așa cum sunt Universitățile acum, care este lucrul de căpetenie? Cercetarea adevărului este aceea ce nu li se poate lua niciodată, fiindcă niciun alt așezământ nu poate face același lucru, o Academie chiar nefiind decât un loc unde se pregătesc lucrări personale, dar unde contactul cu tineretul, prin însuși caracterul Academiei, nu se poate întâlni. Dar, alături de această misiune neapărată a Universităților, care nu li se poate

lua de nimeni, mai sunt alte misiuni încredințate Universităților, în convingerea că ele pot în adevăr să răspundă la alte cerinți și, dacă s'ar întâmpla cumva ca Universitățile, fără voia lor poate, să nu răspundă la aceste cereri ale societății, atunci fără îndoială că societatea, reprezentată prin guvernul ei, nu ar putea împiedeca Universitățile de a face și mai departe acele lucruri care s'au văzut că sunt fără spor, dar, alături de ele, societatea, reprezentată prin guvernul ei, trebuie să creeze alte așezăminte.

Unii își închipuie că totdeauna au existat astfel de Universități și că aceste Universități au dat totdeauna avocați, medici, profesori. În această privință este o foarte mare înșelare la aceia cari nu au cunoștințe istorice ori au aceste cunoștințe istorice numai într'o formă cu totul superficială și falsă, fără voia lor, fiindcă așa a fost învățământul pe care l-au primit. Universitățile de odinioară, cele vechi, erau numai Universități de religie, de teologie, și, pe alături, de atâta filosofie, câtă era în serviciul discuțiilor teologice. Universitatea, alcătuită și din profesori și din studenți, care forma un singur suflet de colaboratori și de camarazi, Universitatea aceasta nu era legată de un loc; se putea ca un profesor într'un moment să părăsească Parisul, să se ducă la Orléans, și, dacă profesorul era iubit de elevi, cari căutau de la dânsul adevărul și nu cunoștințele pentru întrebuințarea practică, atunci plecau de la Paris și mergeau împreună cu profesorul lor la Orléans. Era acea admirabilă legătură între studenți și între profesori care din nenorocire astăzi nu se mai poate întâlni.

Studentii au ocupațiile lor practice, care acestea îi leagă de multe ori de un profesor mediocru, a cărui notă este utilă, și îi fac să părăsească pe un alt profesor, cu mult superior, a cărui notă nu este numai decât utilă sau este de o utilitate mai mică. Mai târziu s'au creat școli de limbă veche, cum a fost Collège de France, unde se învăța, într'un spirit laic, nu bisericesc, latina, greaca și ebraica, aceasta din urmă necesară pentru interpretarea cărților sfinte. Și, cu aceste așezăminte: cu vechea Universitate de teologie, cu Colegiul acesta Regal, Collège de France, care era pentru trei limbi vechi, nu se acopereau toate nevoile învățământului superior. Pentru științele naturale, pentru matematici, nu era nimic. Acum, alături de aceste două așezăminte de caracter universitar, erau două școli considerate ca școli practice: era Școala de Drept și Școala de Medicină, care acestea sunt de origine foarte veche, Școala de Medicină de origine arabă sau mai bine bizantino-arabă, iar Școala de Drept, o școală de drept roman, plecată din Italia, și în special din Bologna.

Prin urmare, nu Facultăți de același fel, patru sau cinci Facultăți pe aceeași linie, ci formațiuni de origine deosebită, care nu alcătuiau o Universitate. Și nimănui nu i-ar fi trecut prin minte, până în timpul Revoluției franceze, ideea aceasta că Universitatea ar avea două chemări, pe care cea de astăzi le are și le îndeplinește mai bine sau mai rău, și de aici posibilitatea ca într'un viitor mai depărtat să se creeze și alte tipuri de Universitate, cum s'a încercat ici și colo,

Ar fi răs cineva în evul mediu când s'ar fi spus că la Facultatea de Teologie se pregătesc preoți și și-ar fi bătut joc la Collège de France dacă i s'ar fi spus că de acolo iese profesorii de limbi vechi. De fapt, învățământul secundar era în mâna clericilor iesuiți, în Franța, a clericilor protestanți, în Germania, iar în celelalte țări cam același lucru, și aceștia aveau Colegii în care era cineva intern. În felul acesta se făcea învățământul secundar.

Toată legătura de azi, recentă și artificială, tot sistemul acesta de Stat napoleonian, tot spiritul acesta de cazarmă, cu creșterea galoanelor de la un grad de învățământ la altul, acestea sunt lucruri abia înrădăcinate, și numai în unele țări.

În momentul de față, Universitatea, așa cum rezultă din Revoluția franceză, din sistemul napoleonian și din creația germană de după anul 1800, Universitatea aceasta are trei misiuni deosebite, care pentru moment sunt încredințate, toate trei, Universității absolut libere, rămânând să se vadă în ce fel această întreită misiune poate fi îndeplinită de către Universitate fără alt control de Stat decât acela al bunei ordini și, în același timp, al unor anumite principii sociale și politice, care sunt în legătură cu Statul, așa cum îl avem astăzi.

Universitatea cultivă știința. Am spus că nimeni nu s'ar gândi vre-odată ca, în ceia ce privește această cultivare a științei pentru tineret, să răpească Universității ceva. Am arătat care este rostul Academiiilor, care, pe aceeași treaptă sau pe o treaptă mai înaltă, se ocupă de problemele științei. Dar Universitatea dă, în același

timp, profesori, dă preoți, dă avocați, dă medici. Aici să mi se permită să găsesc că în dublul rol al Universităților, cultivate de adevăr și pregătitoare de practicieni, este un conflict de fiecare ceas. Cine apasă prea mult pe nevoile acestei practici se gândește să dea un bun medic la clinică, un bun avocat la procese, un bun preot la biserică, un bun profesor la catedră, și se poate întâmpla să negligeze acel cult al adevărului absolut care cere mai toate momentele în studiul universitar. Se poate întâmpla iarăși ca acel profesor care se gândește înainte de toate la adevăr, care, la medicină, cercetează înainte de toate marile probleme de caracter general, care pune probleme ce-și vor găsi rezolvirea numai în viitor, acela care, la drept, nu se gândește de loc ce vor face viitorii săi ucenici, intrați în societate, ci se preocupă înainte de toate de marile întrebări ale Dreptului, atât de atrăgătoare mai ales în epoca noastră de revizuire generală și, în general, acela care, în știință se va ținea în domeniul pur teoretic, poate să fie întrebat: Dar ce facem noi cu oamenii de practică, pe cari societatea îi cere?

A face o împăcare a acestor două cerințe este un lucru de mare dibăcie și de un tact foarte subtil. Noi urăm Universităților să ajungă a da și una și alta, și societatea va fi mândră de cultivatorii adevărului, cari își vor crea elevi, însă societatea va fi foarte mulțumită și dacă va căpăta dela Universitate oameni cari să-i poată servi în domeniul practicei. Dar, dacă s'ar întâmpla să nu-i poată servi în domeniul practicei, atunci, de sigur, pe lângă Universitate, societatea va trebui să se gândească

la altceva, și Universitatea nu va trebui să se supere, fiindcă menirea ei de căpetenie, aceea a cultivării și răspândirii adevărului, nu va fi atinsă.

Dar mai este ceva, Universitatea nu trebuie să fie numai pentru unii; ea trebuie să fie pentru toată lumea: să-și deschidă larg porțile, să biruie concurența pe care i-o fac întreprinderile particulare, unele serioase, altele de o serioșitate discutabilă. Toată lumea în timpurile noastre are nu numai dreptul, ci datoria absolută de a învăța. Când toate problemele societății le dai în mâna celui din urmă dintre oameni, când cel din urmă vagabond, prin votul lui, influențează în aceeași măsură ca și mintea cea mai luminată asupra soartei Țării, vă puteți închipui cât de mare este rolul pe care trebuie să-l joace învățământul superior în pregătirea acestor oameni. Pregătire nu de știință înaltă, ci potrivită pentru mințile lor smerite, introducând în întunerecul permittor de greșeli care pot să fie fatale la acești oameni raza necesară pentru a-i face să aleagă între ceea ce este bine și între ceea ce este rău pentru dânsii și pentru societate. Și nu numai atât. Nu este vorba numai de aceia cari n'au făcut studii universitare, dar cari trebuie să ajungă la o strecurare din lumina care își are focarele strălucitoare în Universitate; este vorba de aceia cari au învățat și cari dese ori nu-și dau sama că știința se schimbă, de aceia cari sunt răspânditori ai unor neadevăruri care erau, pe vremea lor, adevăruri recunoscute și proclamate. Societatea trebuie să-și revizuiască neconținut cunoștințele, și Universitatea va avea ceva de făcut în această direcție. Trebuie să recunoaștem că

până acum nu a făcut aproape nimic, și, dacă Universitatea va ajunge, prin sporul de puteri pe care i-l va da tocmai conștiința responsabilității rolului mare la care este chemată, dacă Universitatea va ajunge să răspândească această căldură, absolut necesară pentru a însufleți viața noastră într'o societate căreia îi lipsește orice unitate de vedere și orice bază serioasă de judecată, lucruri de plâns cu lacrimi de sânge, fiindcă este vorba de însuși viitorul acestei țări și al acestui neam, dacă Universitatea va reuși, bine; dacă nu, vom lăsa ca templul acesta de marmură să săvârșească tainele sale cele mai înalte și cele mai sacre în domeniul științei, iar, alături, fiindcă aceasta este o necesitate neapărată, societatea, reprezentată prin guvernele ei, pe care să le sperăm de acum înainte mai puțin influențate de pasiunile cele mai urâte și de interesele personale cele mai obraznice, societatea aceasta românească ea însăși va trebui să creeze Universitatea populară pe care Universitatea nu ar fi în stare a o reuni în chip armonios cu preocupările ei superioare.

Așa vede ministrul care acum câteva luni a dat Universităților deplină libertate și grea răspundere; așa vede el viitorul studiilor superioare în România și crede că se vor găsi în mijlocul colegilor cu cari a colaborat iubitor o viață întreagă destule minți prevăzătoare pentru ca din această reformă să iasă tot folosul pe care el l-a avut în gând, în momentul când porțile Universităților până atunci controlate s'au deschis pentru libertatea deplină.

II

SEMNIFICAȚIA ZILEI DE 24 IANUARIE

La 1859, un număr de oameni ai gândului și ai cărții, cari nu făcuseră politică și nu știau măcar ce e aceea, poeți, istorici, tineri boieri în contact cu nobila Europă romantică și naționalistă, profesori de toate gradele, școlari chiar, au izbutit să se folosească de războiul Crimeii și, înfrângând, în privințe esențiale, voința Marilor Puteri ale Europei, au dat Românilor dintre Carpați și Dunăre, din două State, dintre care unul de două ori ciuntit, de Austria și de Rusia, o singură țară.

Ei au mers până la capătul mării lor opere politice. Nu s'au mulțumit cu alcătuirea Statului nou, așa cum îl voiau nevoile noastre înseși, cu părerile din străinătate, ci i-au dat și un Domn nou, l-au încunjurat de o clasă de conducători noi, și aceștia au alcătuit o Constituție nouă și legi noi, au schimbat, prin înlăturarea stăpânirii de pământ a călugărilor greci și printr'un început, cel mai greu, de împrăștiere a țăranilor, și o bază nouă pentru ceea ce era să fie.

Până și școala poporului a fost înnoită prin legea dela 1864, și o literatură nouă, înfățișată de boieri cu sufletul

cald și curat, a început a pregăti sufletele pentru viața mai largă și mai sigură care se deschidea astfel.

Pușini mai sunt aceia cari au apucat pe oamenii de atunci: Un Kogălniceanu, un Alecsandri din Moldova, Brătienii din Muntenia, ori măcar pe un Dimitrie Sturdza. Cine i-a văzut la față și li-a ascultat cuvântul știe că din fapta lor cea mare li rămăsese, peste tot ce stricaseră luptele de interese personale și de partid și păcate legate de orice ființă omenească, o încredere oarbă, dar sfântă, în menirea poporului lor, în puterea lui de a sta în rând cu cele mai nobile seminții ale lumii. Toți au isprăvit, peste greșelile pe care le-au putut face, ca Sturdza, în chibzuirea împrejurărilor, cu o iubire nesfârșită pentru țara și nația lor, cu dorința ca, după dâșșii, oameni vrednici să li ieie moștenirea.

Cine a avut prilejul să vadă la douăzeci și cinci de ani dela Unire pe văduva lui Alexandru Ioan I-iu Cuza, detronatul, care a refuzat să se sprijine pe străini ca să tulbure Domnia succesorului său, știe că și la femeile lor rămăsese până în ultima clipă o stare de spirit pe care o au numai făptașii fără interes pentru ei ai lucrurilor mari prin care se întemeiează, se țin și se desvoltă Statele. Bătrâna micuță care vorbea cu evlavie, peste suferințele ei de soție, despre « Măria Sa », era icoana însăși a sufletelor femeiești alese, vrednice de a sta lângă astfel de oameni.

Aceiași oameni, a doua zi după o Unire din care niciunul n'a înțeles să tragă foloase materiale sau de carieră, n'au mai văzut altceva decât România, singura, unica, sacra Românie.

Ieșenii ruinați s'au mângâiat de paguba lor și de răpedea decădere a unui frumos oraș de veche glorie. Când se ridicau la București mărețele clădiri nouă ale instituțiilor de Stat, ei priveau cu tristeță, dar fără revoltă, iarba crescând pe străzile unde trecuseră oștile biruitoare ale lui Ștefan-cel-Mare și triumfătoarele alaiuri ale lui Vasile Lupu. Mai mult decât atâta: cărturarii moldoveni, pe ideile cărora s'a clădit țara și la 1859 și la 1918, au consimțit să se vadă scăzuți la rostul de mărimi locale și spiritul lor onest de mândră afirmație aristocratică nu s'a revoltat când politica țării a fost făcută și cu glumele proaste și ironiile de chelneri ale reprezentanților de o anume categorie ai unei capitale meridionale, cu spiritul mai ușor, lesne sedus de strălucirea aparențelor. Ei au fost marturi la umbrirea treptată, ca popularitate, a marilor lor scriitori, și n'au protestat, din eleganța discreției lor.

Ei făcut toate acestea fiindcă știau un lucru: că nimic nu poate înlocui adevărata valoare omenească. Modești, desprețuind fastul, scârbiți de vorbe mari și răspingători ai gesturilor de teatru și de tarabă, adânc credincioși, după tradiția vechii lor patrii mai mici, ei s'au mulțămît să arăte, fără a se impune nimănui, ce sunt în stare să dea și patriei celei mari. Tuturor pretențiilor și sfidărilor venite din locul unde se așezase norocul, ei li-au răspuns prin sacrificiul lui Negri, prin subordonarea mărinimos oferită a genialului Kogălniceanu.

Iar literaturii de copie și de aparență de aiurea a răspuns formidabila creațiune onestă, gravă, religioasă a lui Mihail Eminescu.

Orice constatare are însă într'însa și o învățătură. Cine o poate găsi el singur n'are nevoie de niciun sfat. Acelora cari după o nouă Unire săvârșită prin minunea minunilor, din cele care au loc odată la două mii de ani, își închipuie că actul dela 1918 înseamnă crearea unei societăți pe acțiuni în care oricine are dreptul după cât a scris sau după cât pretinde că a făcut-o, conștiința încă sănătoasă a unui popor, care are nevoie de cu totul altfel de oameni, li opune exemplul dela 1859, care scrie, în fața generației de azi, impresionată de toate insolențele și stropită de toate obrăznicile, ca un nou: « In acest semn vei învinge »: solidaritate, abnegație, sacrificiu.

« N. Românesc », 24 Ian. 1932.

III

10 M A I

Nimic nu e mai corupător decât sărbătorile în care nu se încunună o muncă și nu se cuprinde o credință, sărbătorile zadarnice și moarte, care învață pe oameni cu formule care ucid înțelesul.

Nu e așa cu sărbătoarea care unește două mari amintiri. Amintirea așezării dinastiei românești, prin care s'a pus capăt luptelor pentru domnie care au otrăvit trecutul țărilor noastre, punând pe tronul Moldovei și Țării Românești domni de trei ani, de doi ani și chiar de câteva luni de zile și împiedecând astfel orice dezvoltare normală, orice înaintare spornică, și cealaltă amintire: a zilei când ne-am desfăcut prin însăși a noastră voință, și nu din mila unui mai puternic, din acele legături cu împărăția otomană, moștenitoare a Romei bizantine sub care ne adăpostisem ca un drumeț în clipa furtunii de copacul de al cărui trunchiu nu înțelege să rămâie legat până la istovire.

Amintirea cea dintâi se întrupează în persoana văzută a Suveranului. Astăzi în Regele Carol al II-lea, Român ca noi, prin naștere, graiu și suflet, întrupător al întregii noastre mândrii naționale și principalul factor activ în

conducerea Statului român. A-l vedea înaintea minunatei noastre oștiri, de care îl leagă o nesfârșită iubire și o muncă de fiecare ceas, ostaș născut dintr'un neam de mari ostași, de vechi și străluciți cavaleri, ale căror porniri luptătoare le simte până în adâncul ființii sale, a prinde lacrima care-i răsare în ochi când flutură înaintea-i steagurile noastre aducătoare de biruință, a descoperi lângă dânsul dulcele chip al copilului cumințe care își stăpânește cu un sentiment de putere și de bucurie căluțul alături de părintele său, învățându-se încă de acum să se străbată de fiorul marilor spectacole militare, aceasta înseamnă a trezi în mintea tuturor, a miilor de oameni atenți și înduioșați sentimentul a tot ceea ce datorim înțelepciunii și iubirii de țară a acestei dinastii complet și adânc confundate cu noi.

Aceste steaguri care flutură în vânt, aceste oțele care scânteie la soare, aceste uniforme legate de toate gloriile și suferințele noastre sunt, la fiecare întoarcere a serbătorii naționale, nu numai amintirea lui Zece Mai 1877, a Independenței, a întoarcerii la o independență absolută de care nu ne-am depărtat decât pentru un anume timp și supt anume condiții, ci încă și ceva mai mult:

Hotărîrea noastră de a păstra cu orice preț această independență întreagă și definitivă, chiar dacă pentru aceasta, pe lângă hotărîrea oștirii, încunjurată de sprinjinul unei țări întregi, de a intra în foc oricând pentru a o păstra în hotare pe care, cu orice preț, până la ultimul om, sântem gata să le apărăm, ar trebui aceea de a suferi orice îngustare în viața noastră de toate zilele, în

scăderea veniturilor noastre, în micșorarea felului nostru de a trăi, numai să rămânem ai noștri pentru noi, cu ajutorul oricui ne înțelege că nu putem fi altfel, săraci din veac în veac, prădați până ieri din generație în generație, ridicând casă nouă pe ruinele celei distruse de dușmani, îndărătnici în a ne întoarce și a ne reface ca iarba cu adânci rădăcini în țărâna românească, nestrămutat deciși, azi ca și la 1396, la 1475, la 1595, să ni apărăm «sărăcia și nevoile și neamul». E de ajuns să fi auzit din nou trâmbițele acestei zile de primăvară a sufletelor noastre pentru ca sălbatecul instinct de auto-conservare să zbucescă în sufletele noastre de dăcică energie și de romană conștiință a dreptului nostru.

Așa fiind, o morală se desface din ziua de Zece Mai.

Acea de a nu privi Statul român ca o operă artificială, sprijinită pe un contract, în care ambele părți, cetățenii și Statul însuși, s'au învoit pe o bază de servicii și de plată ca să ni fie bine, iar, când nu-i e bine cetățeanului, să se arunce cu o păgână furie împotriva autorității pe care cine are onoarea de a o servi ca funcționar trebuie să fie cel dintâi ca s'o respecte. Ci morala de azi e alta: aceea de a suferi orice, cum mult mai rău au suferit înaintașii noștri prin foc și sabie dușmană, numai să se păstreze această comoară neprețuită, această floare sfântă ieșită din sângele morților căzuți pentru patrie, care e România unită și liberă; aceea de a da puterii legiuite tot ceea ce-i trebuie pentru ca, solidă înăuntru, să poată reprezenta în afară interesele intangibile ale societății românești. Glasurilor de ură, chiar dacă o nedreptate trecătoare le-a putut provoca, le opun, în numele acestui Stat român

pe care-l servesc din încrederea Suveranului, acest categoric imperativ de suferință eroic îndurată și de sprijin dat organelor Statului, neslăbite în raza lor, pentru ca ele să poată birui greutățile vremurilor.

Uniți cu toții în jurul Domnului românesc, care simte tot ceea ce se sbate azi în sufletele chinuite de vitregia unui timp așa de aspru, dar nu poate decât să întrebuințeze toate puterile sfetnicilor săi cari nu sunt cei din urmă din oamenii acestei țări, spre a ajunge la îndreptările dorite, să ne inspirăm din priveliștea de mândrie pe care ne-a dat-o azi dimineață, mai strălucit decât ori-când, oastea României și să ne altoim sufletește cu virtuțile ei de ascultare, de supunere, de ordine, de disciplină și de nestrămutată încredere în viitor, în ciuda celui mai mare dușman al țării: demonul cârtirii din noi.

« N. Românesc », 11 Mai 1932.

IV

OPTIMISM MORAL

Când, acum mai bine de un an de zile, după un guvern care, cu toată bunăvoința, nu putuse realiza stabilizarea monetară, și după un altul, care mă înștiințase că, toate fondurile fiind epuizate, s'ar putea întâmpla ca funcționarii să nu poată fi plătiți, am avut curajul de a primi răspunderea de a guverna, am făcut-o dintr'un singur și a toate hotărîtor motiv: din încrederea nesguduită pe care o am în însușirile poporului românesc. Insușirile acestea, și nu sprijinul oricât de binevoitor de aiurea și nici hazardul împrejurărilor, formează baza de siguranță a prezentului și viitorului nostru, însușiri pe care le cunosc din tot trecutul acestui popor și din viața lui actuală, văzută dela un capăt la celalt al pământului românesc, pot zice dela Tisa până la Nistru, într'un timp în care a face această călătorie, sub două stăpâniri străine, nu era chiar lucrul cel mai ușor și cel mai lipsit de riscuri.

Această încredere în virtuțile poporului nostru, dovedite, cum am spus, în toată istoria lui și în toată viața lui actuală, nu poate face pe cineva nici optimist nici

pesimist. În ceea ce privește cuvântul acesta chiar de optimist sau pesimist trebuie de făcut o deosebire: eu cred că este mult mai bine decât a fi un optimist plin de planuri, care, planurile acestea, cad, și de a se găsi înaintea unei triste realități pe care nu a prevăzut-o, este mult mai bine să fie cineva un bătrân pesimist ca mine, care nu face niciun fel de planuri, care în viitor se așteaptă la lucrurile cele mai grele și cele mai triste, care se pregătește pentru astfel de vremi și care, când vremile sunt bune, se bucură, fiindcă nu le-a așteptat așa, iar când sunt rele, le înfruntă, pentru că s'a așteptat la și mai rău. Optimism și pesimism sunt vorbe cu care se joacă filosofii. Eu nici n'am fost, nici nu sunt și nici n'am de gând să fiu unul din mulții filosofi, economiști și financiari ai poporului român. Eu știu un lucru, sau, pentru a vorbi românește, știu una și bună:

Fiecare, în afară de optimismul sau pesimismul obișnuit, are de făcut un singur lucru: datoria lui, datoria lui întreagă, orice s'ar alege de dânsul după ce și-a făcut datoria, pentru că nu interesează acel care-și face datoria ci interesează datoria care s'a făcut.

Acest lucru, așa de dulce și de greu, care este datoria, nu se capătă prin formule filosofice, prin idei abstracte, printr'o pregătire școlară. Se nasc oameni pentru a îndeplini o datorie, precum sunt alți oameni cari n'au fost născuți pentru a îndeplini o datorie și cari, de câte ori este vorba de făcut un lucru, se întreabă: dar lucrul acesta unde mă duce? Și: lucrul acesta la ce-mi folosește?

Din fericire, poporul românesc nu-și pune această întrebare, iar cine are într'adevăr suflet românesc

nesticat prin școală străină, nesticat prin legăturile prea strânse cu gândul, cu simțirea, oricât de nobile și interesante, care nu sunt ale noastre, știe că în orice situație trebuie să-și puie cineva — dacă e cuminte în sensul românesc — o singură întrebare: ce e de făcut, și ce pot face eu în ceea ce este de făcut? Restul e indiferent: poate să fie foarte înalt în ceea ce privește cugătarea, poate să fie foarte frumos în ceea ce privește forma, dar n'are interes atunci când datoria de neînlăturat, inexorabilă, se pune înaintea cuiva care este obligat, prin toate mijloacele sale — și mijloacele nu se împrumută — să îndeplinească această datorie.

De ce cred eu în poporul acesta, capabil de a birui toate crizele? Este ușor de spus: *întâi fiindcă nu trebuie să desperiți ușor de o națiune*. Și înțeleg pe cei cari desperă sincer; căci sunt desperați nesinceri cari, mâne, venind la putere, ar fi cei mai optimiști, iar astăzi sunt așa de pesimiști fiindcă nu sunt la putere. E foarte vulgar, dar e foarte adevărat: sunt om bătrân și cunosc lumea. Dar, vă rog, în ceea ce privește puterea poporului românesc de a înfrunta orice criză, de a trece peste desperările interesate, peste desparații de modă, nu fiindcă sunt desperați, ei dar pentru că au citit o gazetă desperată, și Dumnezeu știe câte avem foarte desperate în momentul de față, și eu știu de ce — și mulți din dv. o știu ca și mine — dar pentru a despera adevărat, fundamental, pentru a-și pune cineva cenușă pe cap, a rosti un «*Finis Romaniae*» ca acel «*Finis Poloniae*» care s'a atribuit unui luptător care, ori n'a spus niciodată acel cuvânt pe un câmp de bătălie, ori n'a crezut într'adevăr că Polonia s'a sfârșit,

pentru aceasta ar trebui, sub raportul moral, două lucruri: ori ar trebui să fie stors pământul românesc de toate bogățiile pe care le cuprinde și care sunt legate de dânsul, ori ar trebui să fie stoarsă națiunea românească.

Pesimismul este îndreptățit numai în acest caz când pământul a dat tot ceea ce era într'însul și omul a făcut toate silințele sale și totuși societatea nu merge. Societatea, nu Statul. Statul poate să nu meargă, dacă, el cerând prea mult, nu poate să dea ceea ce corespunde acestei cereri. Dacă Statul s'o amesteca în orice și nu s'o îngriji de sănătatea morală a unei societăți care să fie dispusă să-i dea cele de nevoie, atunci e criză de Stat, cum este la noi acum. Statul, dădacă universală — și nimeni nu i-a cerut să fie dădacă —, Statul care a luat școala, care a luat biserica — și Dumnezeu știe ce n'a luat!, — dar care nu s'a îngrijit să crească o societate devotată față de Stat, Statul se găsește în mare încurcătură. Incurcătura aceasta se va înlătura prin aceea că va trebui să retragem Statul de unde n'are ce căuta și să înviorăm societatea ca să facă ea, cea vie, ceea ce nu poate face Statul abstract, care s'a amestecat în rosturi care nu-l privesc pe dânsul.

Dar se poate vorbi cu privire la societatea românească și la pământul românesc, de stoarcere?

D'apoi pământul acesta așteaptă de o mulțime de vreme o altă muncă. Trebuie să spunem că din nenorocire această muncă nu vine. Posibilitățile țării noastre sunt nesfârșite. Să ne coborîm în domeniul exemplelor, care pot fi vulgare: la doi pași de Dunăre și de lacul Greaca, Bucureștii nu mănâncă pește; la doi pași de Brateș, și

lângă Dunăre, Galațul jinduește după același aliment. Iazurile de odinioară, din care se hrănea lumea în posturile cele lungi, care formau cam a patra parte din an, au fost secate și date unei agriculturi proaste.

Dar ce nu ascunde pământul nostru? Doar în Ardeal se risipește în fiecare zi acel prețios gaz care ar putea da lumină și căldură orașelor și chiar satelor noastre. Bogățiile noastre răsar ca o mustrare înaintea lipsei noastre de inițiativă și de muncă. Preferăm să fim clienți nedreptățiți ai unui Stat sărăcit, în loc să clădim pentru noi și pentru țara însăși o nouă viață prin puterea noastră de întreprindere și prin stăruința noastră de muncă.

Spunea cineva glumind, acum o bucată de vreme, că un Francez, glumeț și el, întreba: de ce nu consimțiți dv. să treceți unui consorțiu Țara Românească împreună cu tot ceea ce are, pentru ca acest consorțiu să lucreze cum trebuie și să vă asigure o pensiune fiecăruia din d-voastră?

E un trist adevăr în această îndoită glumă.

În ceea ce privește puterea rasei, ce am făcut noi? Am sgândărit ceva la suprafață, și atât. Printr'o școală abstractă, formală, proastă, paralizantă, noi am făcut tot felul de coconăși și coconițe, cari nu reprezintă o forță vie în viața poporului românesc. Dar, de câte ori vine un om și se adresează la dâșșii, nu ca unor elevi ieșiți din școală și purtători de diplome, ori ca unor funcționari de cutare grad, dar când se adresează la dâșșii ca oameni, rămâne într'adevăr uimit de ce se ascunde necercetat în adâncul sufletelor lor și în valoarea, neîntrebuințată, a unor energii de o putere instinctivă care uimește.

Am o școală la țară. Iau biete normaliste asfixiate de învățământ. Incapabile la început de a scrie o jumătate de pagină sau de a gândi personal asupra unui subiect, distruse fizicește, fără nicio încredere într'însele, splendide rezultate ale școlii noastre, după câteva luni de zile, făcând apel la izvoarele de vitalitate care încă n'au fost țâșnit niciodată prin lovitura cu toiagul misterios al încrederii care trezește încredere, eu ajung la rezultate de acelea care pentru mine sunt cea mai puternică încurajare de a persevera în acest domeniu școlar, acolo și oriunde aiurea.

S'a întâmplat că am înfățișat lucrări de ale acestor învățătoare unor profesori de universitate, zicându-le: «iată ce mi s'a dat ca teză pentru un doctorat universitar. Ce zici?». Răspunsul a fost: «foarte bună lucrare într'adevăr. O poți admite la doctorat pe cine a făcut-o».

Dar, în orice domeniu, oricine a avut contact cu țara știe că, dacă am fi făcut un adevărat apel la forțele ei, dacă forțele acestea nu le-am fi slăbit prin această neîncredere de care suferim în rândul întâiu, noi am fi astăzi cu totul altă societate.

Dar oare, în afară de Stat, rasa noastră nu s'a ținut, apărându-și cu învierșunare toate drepturile, zdrobind orice încercare de desnaționalizare din partea străinului, pretutindeni în părțile pământului românesc nelibere încă atunci? Dar poate fi o mai bună dovadă decât permanența de două mii de ani sub jugul străin a energiilor naționale românești în Ardeal, care, împotriva tuturor vicisitudinilor vremurilor, împotriva barbariei

năvălirilor și împotriva sistemelor perfide ale epocelor de civilizație, au rămas nu Români numai, dar din cele mai bune elemente ale poporului românesc? — Le stricăm noi astăzi printr'o școală nesocotită și printr'o politică de căpătuială și de ură. Acesta este adevărul. Pământul pe trei șferturi nefolosit; rasa abia întrebuințată la opera pozitivă prin care se ridică o societate. Și să ne plângem noi pentru că, la capătul unei operațiuni financiare grăbite și stângace și cu un sistem de impozite împrumutat, cu mijloace de încasare primitive, fanario-tice, pe care însă nu le poți schimba într'un an, vă rog, ne găsim înaintea unei încurcături momentane în ceea ce privește salariile față de o societate care n'o fi vân-zând cum vindea odinioară produsele sale, dar are atâtea din produsele sale ca să trăiască din ele și să mențină intacte energiile care vor porni din nou, mâne, la o luptă menită să fie învingătoare.

Știu, pe de altă parte, cât e de rău acum să știe cineva puțină carte. Aceasta este o scădere a omului care face politică. Dacă știe ceva, trebuie să uite; dacă e deprins a fi sincer, trebuie să puie masca ipocriziei. A face altfel înseamnă a fi taxat de intrus în domeniul politicii, unde nesinceritatea încunună adeseori ignoranța. Dar nu mă pot împiedeca de a ști, în ciuda unei guvernări de un an și a unui amestec de vreo douăzeci de ani în viața politică, ceea ce știu.

Imi dau foarte bine sama de faptul că trei șferturi din corifeii vieței politice n'ar putea să treacă, în ceea ce privește istoria Românilor, un examen de patru clase secundare, și am experimentat eu însumi că atâția nou-veniți

în viața liberă a poporului românesc n'au pus nicio dată mâna pe o carte de istorie a neamului lor și mai ales a părții totdeauna libere din neamul lor, dar eu am practicat istoria și continuu a o face cu toată supărarea persoanelor care mă întreabă dela înălțimea lipsei de profesiune — o mare înălțime! — de ce eu continuu la Academie și în toate școlile să practic profesiunea mea. Pentrucă numai profesiunea garantează onestitatea. Onestitatea fără profesiune, o fi; dar eu n'am întâlnit-o până acum.

În această calitate de istoric, eu știu un lucru:

Greutățile Statului român de astăzi, prețurile mici ale produselor noastre, reclamațiunile îndreptățite ale creditorilor noștri străini — cari au dreptul de a-și apăra banul și cari ne fac favoarea de a ne da sfaturi pe care le vom urma întru cât ne îngăduie realitatea vieții noastre naționale, — toate acestea la un loc sunt floare la ureche pe lângă ceea ce a fost trecutul acestui popor. Veacuri întregi, începând cineva munca sa în primăvară, n'a fost sigur că va culege recolta: ce năvălire de barbari, ce trecere de oști străine! A ridicat Românul o locuință, n'a fost sigur că la sfârșitul anului ea nu va fi o grămadă de cenușă. A trebuit să ascundă omul nostru în adâncul pământului bogăția lui prefăcută în câteva giuvaeruri ca să scape în felul acesta de prăpădul care putea veni și venea așa de deseori asupra țării. Dar ce zicem noi,ăștia, delicații de acum, cari ne văicărim prin articole de gazete și împărțim tot felul de blăstăme împotriva cui nu e vinovat pentru ultimele rezultate ale unor guvernări greșite? Toată această suferință de astăzi nu e nimic pe

lângă ceea ce am răbdat. Și, fiindcă vorbeam de delicații de astăzi, dar delicații aceștia de astăzi nu sunt ei urmașii mucenicilor generațiilor de generații prin care s'a ținut acest neam?

Și, atunci, când se putea aștepta cineva la năvălirea în orice clipă a oricărui vecin, ce am făcut noi? Ne-am pus cu fața la pământ, ne-am smuls părul, ne-am sgâriat obraji, am încetat munca noastră? N'a mai scris nimeni, n'a mai muncit pământul nimeni? N'a mai lucrat cineva pentru operele de artă care sunt mândria noastră? Ba da! Și datorim înaintașilor noștri, prin cari trăim ca popor liber, să imităm măcar în parte virtuțile lor de resemnare, de răbdare și de ascultare față de acei pe cari soarta i-a pus, îndurerându-i, să înfrunte greutatea vremurilor.

Soluția greutăților de astăzi să o căutăm cu mâna întinsă în toate părțile de unde nu se mai poate da nimic? Cu mâna de cerșetor care se poate întoarce înapoi plesnită până la sânge, — așa să se caute soluția crizei de care suferă acest popor?

Este un singur loc în care această soluție se poate căuta, fiindcă numai acolo este succesul asigurat, cel mai nobil succes și asigurat în chipul cel mai desăvârșit: în sufletul nostru însuși. În sufletul nostru creator, din care pleacă încrederea în muncă, prin care toate cele rele se pot face bune, precum prin stricăciunea acestui suflet, prin lipsa de hotărîre, prin lipsa de solidaritate s'a ajuns acolo unde suntem acuma.

Nici cu petrecătorii cari o duc bine astăzi, nici cu criticii ușori cari nu văd bârna din ochiul lor și au uitat

păcatele lor proprii de unde pleacă, nu păcatele, dar suferințele acelor cari guvernează astăzi, nu cu aceștia se va drege România, ci se va drege, cu oameni tineri sau bătrâni, bărbați sau femei, cari știu ce e neamul lor, cari știu ce e țara lor și cari înțeleg că meritul unei societăți nu stă în a vegeta în împrejurări bune, ci în a birui vremurile rele care ni stau împotrivă.

« N. Românesc », 31 Mai 1932.

V

DISCURS DE ZIUA EROILOR

Ziua aceasta e consacrată Eroilor.

Eroismul pe care-l sărbătorim azi e înainte de toate amintirea celor cari au căzut pe câmpul de luptă pentru dreptatea neamului și întregirea patriei sfâșiate. Nu se pot cinsti în deajuns aceia cari cu mândrie și-au dat viața pentru ca să trăim în marginile pământului locuit, muncit și apărat de neamul nostru și ale căror nume ar trebui păstrate recunoscător din generație în generație. Familiile lor, lăsate uneori în sărăcie, vor tresări de singura mângâiere pe care li-o putem da, la pomenirea numelor acelor cari au rămas vii în inimile lor pentru totdeauna rănite. Iar copiii lor, văzând cum nu se uită jertfa cea mai mare pentru patrie, vor crește cu aceeași aplecare spre sacrificiu în folosul celor de un sânge cu dânsii.

Capitala țării n'are un monument al morților, la care să mai lăsăm de-o parte dușmăniile sălbatece, pricina din care s'au tras totdeauna nenorocirile unui neam menit prin însușirile sale cele mari la o soartă mai bună. Alții au făcut-o și pentru cei cari au murit în mijlocul unei înfrângeri pe care n'a putut-o împiedeca vitejia lor;

noi nu avem acest semn văzut de gratitudine națională nici pentru aceia asupra cărora, la capătul silinților lor dureroase, a sburat îngerul victorios al pedepselor și răsplătirilor.

Aceeași dovadă de nesimțire au dat-o și alte orașe, generația de azi neavând aceeași simțire ca aceea dela 1877—78, care n'a lipsit, măcar pe alocuri, ca la Ploești, dela această datorie morală. Dar satele, rezervorii nesecate de muncă, de cinste și de jertfă, s'au întrecut, până la cel din urmă, să ridice din bănuțul lor ruginit de sudoare monumentul ostașului în care fiecare poate să vadă pe al său ori ai săi, cari niciodată nu s'au mai întors acasă și o lacrimă vine și în ochiul trecătorului străin când la serbările naționale, care au acolo un răsunet în sufletele tăcute, un tricolor improvizat se așează în mâinile aceluia care amintește pe cei morți cu ochii la colorile sfinte ale țării.

Veșnica lor pomenire, a tuturor, până la recrutul trimes de-a-dreptul în foc, până la bătrânul rezervist căzut alături de feciorul lui, care și el face parte astăzi din pomelnicul național. Fiecare gând la dânsii este o curățire morală pentru aceia cari, astăzi, se lasă ispitiți de zădarnice mulțămiri ale vanității, ori de patima banului căpătat fără acea muncă prin care singură se îndreptățește o avere.

Dar nu e vorba astăzi numai de acești eroi. Erou e — și ce rău îmi pare că ne servim de un nume de împrumut la un popor care nu are cuvânt pentru eroism, fiindcă eroismul a fost, veacuri întregi, felul de a fi al unui popor întreg, bătut din veac în veac de toate furtunile!, — erou

e oricine fără gând la el însuși a dat tot ce avea României; cu atât mai erou, cu cât a jertfit mai mult și cu cât a cerut mai puțin, cu cât i-a fost mai puțin recomandat sau poruncit să fie așa, cu cât a tras mai puțin din cărți și din exemple străine și cu cât mai mult i-a venit să facă așa din adâncul, neîntrebat și necercetat de nimeni, al firii moștenite din strămoși.

Eroi, săracii lăsați fără pâine la vatră, eroi cei ce au răbdat și au plâns, au așteptat și au sperat, eroi cei ce au crezut în minunea care și prin rugăciunile lor s'a căpătat. Eroism a fost acela al medicilor cari și-au dat ultima suflare lângă agonia răniților, al femeilor, și cu numele cele mai mari, care fără scârbă s'au aplecat asupra tuturor mizeriilor umane și și-au pus tinereța și frumuseța lor prinos pentru pământul năvălit al nașterii lor, eroism acela, al sătencelor, « mironosițele femei », cum li-a spus unul din cei mai de frunte poeți ai noștri ¹⁾, care au înfrânt suspinele lor la patul celui stropit de sânge și au aprins în sătuțul lor lumânări, ca pentru cel veșnic pierdut; eroism al tuturor, al celor cari s'au împărtășit de marea hărăzire de dureri pentru nație, și mai mare eroism al celor nevăzuți, iar cel mai mare: al acelora cari nici n'au știut ce lucru sublim au făcut în ceasul supremei lor suferințe.

Azi, să nu-i insultăm cu pompe vane! De așa ceva n'au nevoie sufletele celor cari nu mai sunt și ale celor cari, vii, nu cer altceva decât să fie lăsați în pacea amintirilor sfinte. Azi, când, prin ceața altor necazuri, și mai ales a

¹⁾ D. Nichifor Crainic.

lipsurilor morale în care e adevărata noastră nenorocire, trec umbrele îndurerate că nu suntem fericiți cum au vrut ei murind, să-i onorăm numai cu clipa de adâncă tăcere a reculegerii noastre, și, prezintând sufletește arma acelora cari străbat văzduhul românesc, să șoptim în fundul conștiinței noastre: Morților. pentru onor!

« N. Românesc », 11 Iunie 1932.

VI

INTANGIBILITATEA TRATATELOR

N-le VI și VII sunt tradusă din limba franceză.

Contele Bethlen vrea să dovedească opiniei publice engleze, căreia i-a smuls o sută șazeci și nouă iscalituri parlamentare, absolut incompetente, pentru revizuirea, în favoarea alor săi, a tratatului din Trianon și urmărește chiar, prin această demonstrație între studenții englezi, simpatia lumii întregi, că Românii din Ardeal sunt niște venituri, că au fost primiți un moment de generozitatea nației maghiare, că au abuzat de această generozitate, că și-au permis să crească și să se înmulțească după învățăturile Domnului, și că au dus această obrăznicie până la a pune mâna pe o țară ai cării primi ocupanți au fost Ungurii.

În concluzie: în loc de-a propune să li se ia ce-au uzurpat și să-i facă să plece cu femeile și poate cu averea lor, fostul președinte al Consiliului ungar consimte să-i lase să trăiască, însă cu două condiții: să părăsească ce este unguresc și pentru rest să se mulțamească numai cu ce le-ar servi într'o viitoare Svițeră transilvăneană, aparținând tuturor locuitorilor săi.

Să examinăm fără pasiune și după datele istoriei, reunite printr'o operațiune logică normală, aserțiunile întâiu, propunerile pe urmă.

Întâiu, dacă Românii ar fi venit din Peninsula Balcanică, ar trebui să se poată constata lipsa lor subită în vechea patrie. Dar, chiar în această epocă, regii Sârbiei le acordă o situație privilegiată. Și astăzi chiar, descendenții lor formează o parte foarte importantă din populația Tesaliei, Macedoniei, Albaniei, Serbiei și dealungul întregului curs inferior al Dunării. Ar fi trebuit apoi ca ei să nu se oprească în drum spre Carpați și Dunăre, pe când ei au format două State puternice în chiar epoca din veacul XII—XIV în care ar fi avut loc intrusiunea lor în Ardeal.

Ortodocși, îngrijiți de toate dominațiunile balcanice, având drepturi și spațiu, și, mai ales, legați în mare parte de ocupația lor de păstori transhumanți, care îi ducea din Pind în Tesalia, ocupație care nu poate fi transportată aiurea, ei nu puteau să treacă de bună voia lor într'o țară catolică, care persecuta ritul oriental, între orașe săsești care erau preocupate de a păzi recoltele lor contra turmelor, sub Domni de pământ cari mențineau ca șerbi pe orice țărani fără privilegiu. Ei n'ar fi putut să inventeze o nouă transhumanță, care există, pentru că datează dela cele mai vechi populații preistorice, ale regiunii.

Regii Ungariei colonizaseră pe rând pe Sașii de pe Mosela, pe Cavalerii Teutoni, cari au fost apoi izgoniți, și pe grănicerii secui; ei erau acuma capabili să apere țara contra barbarilor din stepă. Ce profit ar fi avut ei din

acest nou val de locuitori cari ar fi adus feluri de-a trăi opuse concepțiilor Angevinilor?

Apoi de ce populația românească se găsește în masă mare în Ardeal, ocupând regiuni întregi, văile principalelor râuri și versantele Carpaților, pe când Ungurii apar împrăștiați, afară de zona din granița Secuilor, în mici pachete în jurul cetăților de defensivă militară și a minelor de sare?

Singura populație ardeleană, lipsită de privilegii, fără a-i excepta pe Cumani și pe Țigani, sunt Românii. Dar nu se colonizează niciun element străin fără a-i da un statut.

Românii nu l-au avut niciodată. Nobilimea lor a fost agregată mai târziu, după ce-a devenit catolică, la aceia a Ungurilor. Din contra, în Polonia, unde a fost de fapt o colonizație românească de ciobani deveniți agricultori, se recunoaște până în cele mai mici amănunte starea lor juridică.

Indigenul năvălit, vechiul proprietar cucerit, e singurul care nu poate prezenta hrisov pe pământul său de moștenire.

În loc să avem în Români niște străini cari pierd puțin câte puțin drepturile, asistăm, dimpotrivă, la o ridicare continuă a acestor Români din Ardeal și Ungaria, cari, sub regii angevini, din șefi de grupe rurale, devin cavaleri ai Coroanei și ajung până la regența Ungariei prin Ioan Hunyadi, până la regele Mateiaș. Și ei izbutesc chiar să câștige locuri în orașele privilegiate ale Sașilor. Tocmai așa a fost desvoltarea populației grecești sub Otomani după catastrofa imperiului bizantin.

Pentru a doua parte:

Sub regimul românesc, fără nicio silință de desnaționalizare, fără eliminarea funcționarilor de altă rasă, fără persecuții contra școlilor celor de alt neam, fără procese de presă și fără închisoare politică, Sașii n'au nimic de regretat din trecut și conaționali lor din Banat și din părțile Oradiei au pentru prima oară dreptul de-a se declara și a se menține Germani. Vreau ei deci să se întoarcă la un trecut în care locul lor era cu mult mai modest și nesfârșit mai puțin sigur?

Au cerut-o vreodată, în România sau în afară de dânsa?

Sub acelaș regim românesc, Secuii au devenit mici proprietari în rând cu Românii înșiși. Vreau ei să riște ce posedă astăzi, trecând sub regimul feudalității din Budapesta?

Țăranii unguri au scăpat și ei de exploatarea, așa de aspră, a marii proprietăți. Un partid întreg se opune întoarcerii aristocrației lor. Vreau ei s'o aibă din nou în spinare?

Dar toți acești neromâni doresc ei să treacă în stare de copărtași cu Românii?

Dacă nu se gândește cineva, ceeace conștiința chiar a epocii noastre n'ar tolera-o, să facă din Românii singuri o nație fără drepturi, cum ei ar fi în majoritate, majoritatea aceasta a lor ar domina toată viața politică viitoare.

Însă, între un nou regim cu Români din Ardeal, cari n'ar mai avea atunci satisfacțiile politice de care se bucură astăzi în Vechiul Regat și ar păstra totuși

ambitia hrănită prin tot ce au avut, dominând uneori viața țării întregi în România Mare, și între un regim de stat condus din București și cu participarea toleranței, uneori ignorantă, totdeauna generoasă, a Românilor cari au fost totdeauna liberi și cari poartă pe cetea acestui fapt în toleranța concepțiilor lor, cred că naționalistul maghiar cel mai convins ar opta pentru cel din urmă.

Astfel este realitatea.

Dacă însă contele Bethlen vrea s'o schimbe, nu este decât un mijloc: violența, adecă războiul.

Țara sa vrea să-l facă?

Și este cineva în Europa, printre acei cari hrănesc cu speranțe zădarnice instinctele de revanșă ale Budapestei, visând de întoarcerea regatului apostolic al Sfântului Ștefan, care să fie dispus să sacrifice și oasele unui singur soldat pentru această ruptură a unei stări de lucruri consacrată prin tratate?

« N. Românesc », 15 Dec. 1933.

VII

UN NOU RĂSPUNS CONTELUI BETHLEN

Încercând să « dovedească », în conferințele sale dela Oxford, că Românii n'au în Transilvania decât un drept de simplă majoritate pe lângă celelalte drepturi naționale existând în provincia care va trebui să fie transformată într'un fel de Elveție multi-națională, contele Bethlen a uitat un argument pe care l-ar fi putut invoca înaintea unui auditoriu care nu cunoștea nici chiar elementele a ceea ce din fericire nu mai este — și nu va mai putea să fie — « chestiunea transilvăneană ».

El ar fi putut să facă să se observe că Transilvania n'a fost numai o provincie a vechiului regat al Ungariei, dar, mai mult decât atât, refugiul vieții naționale ungarești în timpul unui întreg secol și jumătate între catastrofa de la Mohács, cu moartea ultimului rege « apostolic », medieval, căruia Habsburgii i-au moștenit numai titlul, și cucerirea de către Imperialii austriaci a moștenirii prinților maghiari din Transilvania.

Înainte de a arăta cât de superficială a fost dominația acestora din urmă, să amintim că vechii regi ai Ungariei, de descendență arpadiană, au străbătut

defileurile Carpaților Ardealului printr'o lentă împingere și, puțintel, printr'un act de cucerire numai în al XII-lea secol.

Înainte a acestei epoci se găsea în această regiune o organizație a vechilor locuitori români și câțiva Slavi, de multă vreme romanizați, cari aveau în fruntea lor un duce, un voevod.

Însă Ungurii, cari și ei intitulaseră așa pe șeful lor înainte ca Papa să-i fi acordat lui Vajk-Ștefan coroana, cu misiune de cruciată, a regalității apostolice, au păstrat această formă voevodală, singura care există în limitele Statului lor, — și Voevodul a avut multă vreme toate drepturile de judecată, de stabilire a impozitelor, care se țin de autoritatea deplină a unui prinț independent.

Un sentiment neted separatist n'a dispărut niciodată din acest Ardeal ai cărui locuitori privilegiați, și ceilalți, adecă marea masă românească, trăiau după vechile lor obiceiuri, neinfluențate de Statul cu care se uniseră fără a fi abdicat dela un lung trecut de viață cu totul osebită. Când rasa lui Arpad s'a sfârșit, pe când Ungurii s'au raliat la Carol Robert de Neapole, primul Angevin, Sașii din Ardeal au susținut pe candidatul bavarez, care, de altfel, a găsit un aliat dincolo de Carpați în Domnul românesc care rezista încă în munte. Contra noului rege a fost apoi o mare revoltă, care a putut abia să fie potolită.

Această atitudine a fost reluată apoi sub regele Matiaș Corvinul. Din nou orașele săsești s'au răsculat, și au trebuit să fie supuse cu forța. Revolta a fost susținută,

data aceasta, de Domnul Moldovei Ștefan-cel-Mare, una din figurile care, mai ales pentru apărarea contra Turcilor, domină tot acest secol al XV-lea. Mateiaș, învingător, a încercat să-l pedepsească pentru aceasta, dar surprinderea norocoasă a armatei sale, acum aproape desfăcută, l-a silit a părăsi ca fugar această țară românească năvălită.

Dar, îndată, acela care visa de imperiu și care trebuia să moară la Viena, a lăsat în sama acestui războinic neobosit grija, plină de riscuri și de primejdii, de a păzi Dunărea contra Islamului. Ceeace odată îndeplinise, până la sfârșitul zilelor sale, tatăl regelui Mateiaș, Ioan Hunyadi, a fost de acum înainte misiunea lui Ștefan. Păstrăm scrisoarea prin care unul din orașele săsești îl recunoaște ca pe adevăratul și singurul lor apărător. Și în armata care a învins pe Turci la 1475 pe pământul moldovenesc erau și Secui cari ascultau de Domnul Moldovei ca de stăpânul lor, pe de-asupra autorității unui rege totdeauna absent și urmărind alte scopuri.

În bătălia catastrofală dela Mohács, Ardealul n'a luat nicio parte. Voevodul lui, Ioan Zápolya, va fi rege, cel puțin rege de partid, contra Austriacilor celui alt rege, Ferdinand de Habsburg. Dar ocupația turcească l-a restrâns la provincia pe care o guvernase până atunci, împreună cu anexele ei, fortărețele din Apus, dela Timișoara la Oradia, care fac parte și ele din regatul de astăzi al României.

După dânsul și după fiul său, nobili ardeleni au fost voievozii, fără acest titlu regal, așa de trecător, și printre

concurenți e și un Român, de viță nobilă, Gașpar Becheș; se pare chiar că și cancelariul Báthoreștilor, Iojica, român și el, visa de a avea căciula de voevod. În veacul al XVII-lea, prințul Acațiu Barcsai, era incontestabil de sânge românesc.

Dar toți acești cârmuitori ai unei țări căreia nici vechea regalitate nu-i dăduse niciun monument de artă afară de catedrala dela Alba-Iulia și de mănăstirea cisterciană dela Cârța, opere ale unor artiști occidentali, alături de măreața înflorire artistică a Sașilor singuri și de vechea artă populară a Românilor desprețuiți, n'au avut de fapt de cât simpla presidare a unor corpuri privilegiate după felul evului mediu.

N'au avut nicio Capitală, căci ei rățăceau dintr'un castel la altul, Sașii refuzând să-i primească împotriva dreptului între zidurile cetăților lor. Nicio Curte în jurul sărăciei lor. Aproape nicio trupă permanentă, fiind siliți, în caz de războiu, să recurgă la chemarea nobililor maghiari și la contingentul acelor orașe germanice. Abia o meschină vistierie. Nicio adevărată creațiune, care să le aparție.

Dela sfârșitul secolului al XVII-lea, ordinea imperială austriacă a fost stabilită, aproape imparțială, între deosebitele națiuni, sprijinindu-se totuși pe Sași, pentru motive de rasă. Tentativa Maghiarilor de a obține în 1848 reunirea cu Ungaria a micii lor patrii ardelenе, a căzut. Numai prin actul de grație al dualismului, stabilit în 1867, această reunire, urită de Români, cu greu primită de Sași, a avut loc.

Incheierea e ușoară de tras: N'a fost în Ardeal dominație directă a regatului Ungariei decât între 1867 și ocupațiile românești din 1916 și 1918, urmate de actul european al tratatului din Trianon.

« N. Românesc », 28 Dec. 1933.

VIII

CATALONIA ȘI REVOLUȚIA CATALANĂ

De curând Catalonia, devenită o parte autonomă din republica spaniolă, și-a ales un nou președinte în locul meritosului colonel Macia, care a avut o parte așa de mare, prin riscul și jertfa sa, în dezvoltarea conștiinței catalane.

Catalonia, care se numește așa după Goți și Alani, popoare germane care au stăpânit o bucată de vreme pământul acesta, ca și alte regiuni din Spania, e partea de lângă Marea Mediterană a peninsulei iberice. Pământul răsărit e potrivit pentru orice fel de cultură și el se acopere în fiecare an de sămănături; nu lipsesc livezile, de și ele n'au bogăția și frumuseța celor din Andalusia. Apa se găsește, și Ebrul e râul care udă mai bogat această margine de Mare. Cadrul de natură e vesel, vioiu, îndemnător la viață și la muncă. O climă blândă, pe care o îndulcește vecinătatea luciului de apă, în mijlocul căruia sunt împlântate frumoasele insule Baleare: Ivica, Maiorca și Minorca, unde străinii își află însănătoșirea și fericirea, face ca, o mare parte din an, vegetația să se păstreze destul de vie.

Orașele Cataloniei sunt vechi, ridicate pe ruinele așezărilor feniciene din vremea cea mai depărtată, a celor elenice, peste care a trecut influența romană întâiu, cucerirea Cartaginezilor apoi, iar mai târziu aceea a Noii Rome bizantine, stăpână peste un veac pe acel mal catalan. Splendidul oraș Barcelona, care păstrează probabil în numele lui pe acela al familiei Barca, din care făcea parte Hanibal, e capitala, care a cuprins multă viață istorică la deosebite epoce, a provinciei. Targona-și înalță catedrala în mijlocul strădișelor înguste în marginea unei așezări medievale cu pecetea Bizanțului. Și alte centre orășenești împodobesc această fâșie de pământ între munte și valuri.

Interesantă e rasa, una din părțile alcătuitoare ale latinității. Nicăiri în toată peninsula n'a fost mai intensă opera de prefacere a Romanilor. Ca și în Dalmația, pe coasta de apus a Balcanilor, cetățenii romani s'au așezat și au prosperat aici, contopindu-și între dâșii elementele anterioare până la pătura iberică primitivă. Din acest amestec au ieșit oameni deștepți, iuți, gata să creeze și tot așa de gata să și dărâme, suflete cutezătoare care au dat pe cuceritorii Neapolei și ai Siciliei, pe năvălitorii Greciei, pe stăpânitorii Atenei în evul mediu, dar și pe prădătorii pe la 1200, sub străinul Roger de Flor, ai tuturor regiunilor europene din Imperiul de Răsărit, pe care-l priveau ca o pradă lăsată de Dumnezeu pentru câștigul și plăcerea lor: până în Asia au pătruns acești Almogavari, ale căror fapte de necrezut le pomenește și cronica lor proprie și analele Imperiului bizantin.

Același spirit de cutezanță l-au adus Catalanii și în gânduri ca și în scrisul lor. Din aceste părți a fost pe la 1300 misticul Ramon Lull, care a înviat o filosofie nouă și, un veac mai înainte, isprava din « Grecia » a găsit în Ramon Muntaner, tovarăș și ținător de socoteli al războinicilor din neamul său, un povestitor care vădit simte plăcere în a pune în scris actele de vitejie pe care le-a îndeplinit faimoasa Companie catalană.

Prin aceste campanii Latinii din depărtatul Apus au ajuns, de sigur, în părțile « Valahiilor » grecești, și în legătură cu elemente din rasa Latinilor de Răsărit cari suntem noi. Atâta atingere putea să aibă loc la distanțe așa de mari și în așa de deosebite împrejurări!

Catalanii erau mai legați de Provențalii dela Sudul Galiei decât de Spaniolii aspri din Aragonul nobiliar, decât de cei săraci, și de aceia desprețuiți, din Castilia stearpă. Bogații negustori dela Barcelona se socoteau — cum și astăzi se socot — cu mult mai presus decât aceștia. În schimb, în formațiunile feudale din veacuri de mijloc, aceiași conți erau domni de o parte și de alta a Pirineilor, rasa catalană trăind și până astăzi, fără a-și uita cu totul limba, în vechile provincii, cedate regilor francezi numai la sfârșitul secolului al XV-lea, Cerdagne (Saldanha) și Roussillon (Roussillò).

Limba catalană, ușoară și dulce în același timp, foarte potrivită, prin maiestatea ca și prin duiosia ei, pentru poezie, a dat o întreagă literatură de cântece de iubire și de luptă, cu care se mândresc urmașii de astăzi ai Catalanilor medievali. Unii trubaduri, cântăreți lirici, sunt reclamați în același timp și de Provența și de Catalonia.

Apoi, sub exploatarea stăpânire a regilor Spaniei, legați de Italia, de Imperiu, țara decăzând, și literatura s'a oprit pe multă vreme.

Ea a înviat numai în veacul al XIX-lea, când a dat un mare poet epic, câțiva lirici și un număr de prozatori de valoarea unui Verdaguer, tradus, acum câțiva ani, și în românește.

Această operă de refacere a trecutului, de îmbinare cu nevoile prezentului, de sintesă între ce a fost și între ce mișcă astăzi pe urmașii negustorilor și cuceritorilor de pe vremuri e una din cele mai extraordinare dovezi de credință, muncă și stăruință pe care, oriunde și oricând, nu se poate să nu le încunune succesul. Și-au făcut o Academie, o societate de conferințe, unde am avut și eu onoarea să vorbesc, o fundație care, într'o admirabilă execuție tipografică, a dat cărți din toate domeniile, până la o colecție de autori clasici de o exemplară îngrijire; arta lor, ale cărei mărturii se păstrează în bogatul muzeu episcopal din Vix, a format obiectul cercetărilor unui învățat ca d-l Puig Cadafalch, care a fost și la noi, cu prilejul unui congres de studii bizantine, a cercetat mănăstirile și bisericile moldovenești, găsind și într'insele elemente care deosebesc toată arta preromanică bine reprezentată în Catalonia.

Orice operă de cultură formează însă baza unei mișcări politice, cum nicio creațiune politică nu se poate lipsi de baza culturii. Deci Catalanii și-au cerut dreptul de a trăi pentru ei. Incetul pe încetul și-au smuls drepturi foarte largi. Așa-numita *mancomunitat*, dispunând de fonduri proprii, a construit șosele perfecte, s'a îngrijit

de învățământ, a purtat grija tuturor nevoilor micii patrii.

Când a fost suprimată violent, avântul național s'a înviersunat și mai mult. Marea și frumoasa expoziție generală spaniolă dela Barcelona a fost boicotată de militanții catalani. De și se credea că idealul lor stă prea sus ca să poată fi ajuns, vremea când orice e cu putință a venit, și astăzi Catalanul se simte domn în țara osteneților sale.

Sub raportul solidarității în sfortări, a vitejiei în urmărirea scopului, a vioiciunii mișcărilor, ca și, mai ales, al iubirii tuturor pentru literatura câtă o au, mica țară latină din Apus ni poate da prețioase învățături.

« N. Românesc », 20 Ian. 1934.

IX

CONDIȚIUNILE MORALE ALE PĂCII

Dorința de pace străbate astăzi omenirea întreagă, numai cât mijloacele care se întrebuintează pentru a o asigura nu vor putea să deie roadele pe care le așteaptă o lume îngrozită de descoperirile unei științi criminale, capabile de a stârpi elementele cele mai prețioase ale rasei noastre și de a distruge în același timp moștenirea cea mai strălucită a atâtor veacuri de civilizație.

De aceea, și trebuie s'o spunem cu durere, *numai* de aceea se dorește cu atâta patimă menținerea situațiilor de acum așa cum sunt: ca să nu se înceapă otrăvirea aierului în-suși în care trăim și secerarea prin mijloacele mecanicei celei mai perfecționate a milioanele de oameni de toate vârstele, cari vor sângera pe front, pe când ai lor de acasă se vor înăbuși de răspândirea gazelor ucigașe.

Acel strigăt către pace nu se răspândește însă împrejur în societatea însăși, ci se înalță ca o plângătoare dorință către acei cari conduc lumea de astăzi, către acei, bine înțeles, cari o conduc în ordinea materială.

Odată, un astfel de apel avea însă alt sens decât astăzi. Atunci Statul aparținea monarhilor cari nu erau îngrădiți

posibilul pentruca urmașii să fie crescuți în acest spirit.

Este viața o luptă? Desigur. Dar esența însăși a umanității, câștigată prin milenii de dezvoltare, stă în aceea că această luptă e îngrădită de anume îngustări și renunțări, din ce în ce mai numeroase, care, dacă există în ordinea unui Stat, trebuie să se introducă și în ordinea generală a Statelor.

Din faptul că e cineva mai puternic fizicește, mai inteligent și mai îndrăzneț, nu urmează că are dreptul să răpească pe femeia care-i place, să se instaleze în casa pe care o vrea, să-și însușească averea de care simte nevoie. Cine face așa e pedepsit. Dar tot așa un grup de oameni nu trebuie să-și aroge dreptul de a ajunge prin silă contra oricui acolo unde-l pot duce puterile sale în nestăpânita lor desfășurare.

Pentru a nu ataca pe altul trebuie, însă, întâiu să te silești a nu râvni ce nu ți se cade. Dar în fundul sufletului acelora cari nu vor războiul este adesea dorința ascunsă, râvna tenace de a căpăta ceea ce deține cu un drept sfânt vecinul. Cei mai mulți pacifici nu sunt decât amânătorii loviturii pe care știu bine că n'o pot da azi sau de ale cărui șanse au motiv să se teamă.

Dar, chiar în înfrânarea de acasă a patimilor, ceea ce hotărăște, din nenorocire, e prea mult frica de Statul care pedepsește, și nu o nobilă hotărîre, care ar face din singura bunătate, din iubirea și mila de oameni ceea ce puterea publică n'ar fi la un anume moment în stare să oprească.

Și între marginile unei singure societăți avem numai morala de constrângere.

Morala de bună voie, aceea singură, consolidată, acasă, se poate întinde asupra lumii întregi.

Și această morală, străină de răsplătirile și pedepsele divine peste viață, care odată aveau atâta putere, poate găsi cel mai puternic sprijin în ce ar putea să devie o nouă religie a viitorului: cultul a tot ce e frumos și nu admite nicio stridență și nicio silă.

« N. Românesc », 5 Febr. 1934.

X

LIGA CULTURALĂ, CE A FOST, CE ESTE, LA CE FOLOSEȘTE

Tot ce se face astăzi la noi pentru a aduce liniște, bună rânduială, respect pentru puterea legiuită nu poate să aducă folos dacă nu se unește cu o adevărată și adâncă înrâurire asupra sufletelor omenești. Căci nu e vorba să legi numai mâinile celui care a făcut sau e bănuț că are de gând să facă răul, ci trebuie ca sămânța răului s'o nimicești în locul chiar unde ea încolțește. Și, mai mult încă, nu ajunge să împiedeci pe cineva de a săvârși ceva dăunător societății, lăsându-l bleg, fără nicio pornire, și biată mașină omenească așteptând să fie împinsă pentru a merge înainte unde vrei și cât vrei, ci trebuie să înlocuești îndemnul către fapte stricătoare prin neconținută dorință de a săvârși pe aceea care poate fi de folos altora, fraților tăi oameni, tuturor dacă se poate.

Această parte din prefacerea dorită a unei nații de ispravă n'o poate lua însă asupra-și Statul cu funcționarii săi, cari au alte sarcini și au fost aleși după cum sunt potriviți pentru aceste sarcini. Dintr'un bun ținător

de registre, dintr'un încasator de impozite, căruia nu-i scapă nicio fărâmiță din averea contribuabilului, dintr'un agent polițienesc în stare să-ți găsească pungașul și în gaură de șarpe, nu vei face un predicator de adevăruri morale, un călător printre miseriile omenești, un răspânditor de lumină în adâncurile întunecate ale neștiinței, un călăuz pe drumurile așa de întortochiate cu care ne ispitește și ne înșală viața.

Și, chiar dacă ar fi cu putință ca Statul să fie marele sfătuitor și orânduitor și în ordinea morală, el n'are, în mijlocul luptelor politice cu dese înlocuiri, acea statornicie de fier care se cere pentru a săvârși asemenea lucruri.

De aici nevoia neapărată a unor societăți, a unor întovărașiri libere pentru ca prin ele să se facă aceea ce e neapărat acestor societăți omenești, mâncate, roase de atâtea elemente disolvante, ca să mai poată dăinui altfel decât în bătaia tunului și sub amenințarea bombelor din aeroplan.

Noi n'avem, din nenorocire, multe societăți adevărate, deși sunt atâtea acelea care vreau să facă binele, dar n'ajung niciodată să-i definească firea și să găsească mijloacele potrivite pentru a-l atinge, ba chiar și mai des societățile în care e vorba numai ca unul și altul să aibă rosturi de președinți, vice-președinți, secretari și membri în comitetul de direcție.

Altfel de societăți, vrednice de a fi bine înțelese și ajutate de fapt sunt acelea care vin dela sine, dintr'ο mare necesitate națională, socială ori morală care-și caută neapărat și imediat un organ. Așa a fost când

Statul românesc, format din unirea celor două Principate, era închis și strâmbat între Carpați și Dunăre. Iar dincolo de îngustele lui hotare se chinuiau vreo cinci milioane de Români cari n'aveau, în Basarabia, nicio școală în limba lor, aveau în Bucovina un învățământ fără suflet, iar în Ardeal, în Banat așezămintele de învățătură ale celor două Biserici se luptau cu greu ca să ție un învățător flămând și amărît între zidurile umede ale unei căsuțe sărace. Iar, în ce privește scrisul românesc, el nu putea trece granița Prutului, și dincolo de Carpați ochii veghetori ai stăpânului străin cercetau cuvânt de cuvânt ca să găsească motiv de opreliște.

Dar, dela un timp, peste tirania asupra sufletelor s'a adaus aceea care prindea trupurile înseși și pentru orice afirmație îndrăzneată a unității naționale le închidea, după o judecată de batjocură, între păreții închisorilor de Stat.

Atunci, în tineretul dela Universitate s'a format, la București, o Ligă, al cărei scop era să sprijine lupta așa de grea, lovită în fiecare moment, dându-i, pe de o parte, îndemnul moral care poate ieși din sentimentul că acești luptători nu sunt singuri în sforțările și suferințele lor, iar, pe de altă parte, strângând sumele trebuitoare pentru a ajuta biserici, școli, ziare, pentru a se plăti amenzile grele prin care Statul dușman căuta să strivească împotrivirea.

În scurtă vreme un curent puternic a sprijinit pe acești studenți. Oameni în vârstă s'au smuls dela preocupările politice curente, cari veștejeau sufletele, și prin cuvântul și autoritatea lor au crescut însemnătatea noii

societăți. Dela Statul însuși, care nu putea să se amestece de-a dreptul, oprit fiind nu numai prin considerații de drept internațional, care pe vremea aceea se țineau în samă, dar și prin legătura de alianță cu Austro-Ungaria — căci de Români din monarhie era vorba, aproape exclusiv —, pe care ni-o impusese la toți teama de o cotropire din partea Rusiei, veneau subsidii în bani ce nu se puteau împărți decât printr'un asemenea mijlocitor cum era Liga. Și, în sfârșit, un om de o credință tare, Grigore Brătianu, prea răpede dispărut din nenorocire, și-a făcut din conducerea Ligii un scop al vieții sale.

Intr'o lungă activitate, al cărei spor nu se cunoaște în deajuns, căci nu s'au ținut arhive și puținul ce era în cancelarie a fost distrus pe vremea ocupației austro-germane, Liga n'a recurs niciodată la acele arme care stau mai mult la îndemână și uneori folosesc mai mult, dar pe care le răspinge o conștiință ca aceea a poporului nostru: ea n'are a-și imputa niciun îndemn la violență, niciun amestec la vre-un complot, nicio ațâțare de ură. Chiar atunci când loviturile atingeau mai greu pe frații neliberi și se auzeau la întrunirile ei strigătele pătimașe, de sigur îndreptățite, de « Jos Austro-Ungaria », răspunsul nostru a fost totdeauna: « Trăiască poporul românesc! ».

Așa cum era și atunci lumea la noi, nu s'a putut ca Liga să nu treacă și prin momente de grea criză, înainte de a ajunge secretarul și apoi președintele ei acela care vă vorbește, dar și după aceea. Partidele în luptă nu scapă din vedere orice mijloc le-ar putea folosi, și astfel

s'a încercat, și nu odată, a se face din Ligă, fluturându-se tricolorul ei, intețitoarea la o răsturnare de guvern, și în fruntea ei s'au pus oameni cari aveau misiunea de a o câștiga pentru o grupare politică; au trebuit mulți ani de împotrivire statornică pentru a deprinde pe oricine cu ideea că asemenea încercări sunt și trebuie să rămâe zădarnice. Au fost și oameni cari fără Liga Culturală ar fi fost mai puțin decât cu dânsa și cari căutau astfel mijlocul de a se servi pe sine. Când s'au pus anume chestii grele, cari nu se hotărăsc în pripă, prin câteva broșuri și prin câteva strigăte, s'a încercat îndreptarea acestei societăți în direcții care n'o privesc. Ba chiar, în preajma Marelui Războiu, au fost și de aceia cari au cutezat să folosească Liga contra scopurilor firești ale poporului nostru.

Dela un timp însă în programul dela început s'a introdus o schimbare, care ni s'a părut că e cerută de noile împrejurări. Pentru ca să lupti dincolo de hotare în vederea păstrării și întăririi « unității culturale », cum scrie pe steagul nostru, trebuie ca o cultură românească puternică să fie în chiar vatra de libertate a nației, în Statul român. De aici o îndoită datorie: a curăți cultura românească de tiraniile modei străine, și pentru aceasta s'a lucrat la revista « Sămănătorul », și, al doilea, a face ca această cultură să nu fie numai o podoabă a celor de sus, a cărturarilor, ci să se coboare, izvoritoare de puteri, în păturile cele mai adânci ale acestui neam.

De atunci « Liga » a fost o prietenă de fiecare zi a culturii populare.

Azi, când ajutoare peste graniță se pot trimete numai în Banatul iugoslav, în ceva sate maramurășene, care nu sunt ale noastre, în Macedonia și, când se va îngădui aceasta, la sutele de mii de peste Nistru, Liga are ca întâie îndatorire să cheme la lumină acele mulțimi din România unită și prin silințele ei, care au azi prin votul universal menirea de a conduce Statul.

Dacă opera aceasta mare n'a putut fi întreprinsă mai spornic, aceasta vine din faptul că n'am înțeles să cerem vre-odată ca Statul să ni dea un budget, ceea ce ar fi mai periculos pentru libertatea noastră. Pe de altă parte, alături de atâta lume care a sărăcit material, e și aceea care ar putea să ajute, dar e săracă de mult și la cap și la inimă; trântorimea națională, ca și falsa aristocrație înstrăinată, ne-a acoperit totdeauna cu un dispreț care ne onorează.

Dar, ca buni gospodari, ne-am creat cu greu o avere întrupată în Palatul care e una din marile clădiri ale capitalei României. O grea sarcină, de zece milioane aproape, apasă încă asupra ei, deși Statul promisesse să ia asupra-și datoria noastră la Casa de Depuneri. Ea ne leagă mâinile. Când se va ridica de deasupra noastră, Liga, asigurată azi prin statutele ei cele noi contra cui ar voi s'o cucerească pentru a o robi sau a o stoarce, va arăta ce este în stare să facă, pe drumul bun care s'a tras, pentru sufletul smeriților acestui neam, cari și azi sânt chemați, frățește, la adunările ei.

XI

CÂTEVA SFATURI PENTRU MUNCITORI

Mă îndrept către muncitori, către lucrători, aş zice mai curând, căci, după a mea părere, lucrul e viaţă şi bucurie, nu muncă, cu un drept pe care nu cred să mi-l poată cineva tăgădui: acela pe care mi-l dă o muncă neîntreruptă, pornită din anii copilăriei aproape şi dusă până la aceea a unei bătrâneţi destul de înaintate.

O muncă pe care n'o preţuesc mai mult decât a lor, fiindcă fiecare face ce poate în locul unde l-a aşezat soarta şi asigur pe oricine că aş căuta să mătur o stradă cu tot atâta devotament şi cinste cu care pregătesc şi fac o lecţie la o Universitate sau scriu o cercetare, dar, adaug, nici n'o preţuesc mai puţin decât a lor.

Pentru că e o greşală, care se face prea adeseori, să se creadă că este muncă grea şi este muncă uşoară. Pentru un om slab sau bolnav e greu desigur să mişte o sapă sau să clinească o grindă, dar un om sănătos şi voinic se joacă bucuros cu aşa ceva. Tot aşa, dacă, după multe învăţături, un cărturar nu se oboseşte învârtind gândurile, cine n'are această pregătire se trudeşte asupra celei dintâi operaţii de cugetare de-l trec

toate sfârșelile. Este numai deosebirea, aceea în adevăr foarte mare și după care singură se judecă oamenii, între munca pe care o primești cu plăcere, fiindcă numai ea îți dă dreptul de a trăi și de a mânca o pâine, și între munca pe care o faci în silă gemând și blăstămând. Cea dintâi întărește trupul și sufletul împreună, cealaltă e o adevărată otravă, în stare să distrugă și naturile cele mai puternice și mai bine înzestrate.

Cum s'a ajuns însă la credința, așa de răspândită, care face omenirii atâta rău, în zilele noastre, că există două feluri de oameni: aceia cari, muncind cu brațele, răsuflă greu și sunt prea puțin răsplătiți pentru ostenele lor și alții, cari, nelucrând cu brațele, se bucură de o stare mult mai bună, și cari nu sunt vrednici de atâta răsplată, așa încât ceeace se chiamă dreptatea socială ar cere să fie izgoniți cu biciu de foc, ca în Rusia, din locurile unde cu obraznicie s'au cocoțat?

În Vechiul Testament, care a fost întâia-carte a Evreilor, se spune că Adam și Eva, copii iubiți și fericiți ai Domnului din Cer, trăiau fără niciun fel de silință și cheltuială de puteri prin raiul care li întindea poamele sale în cântecul de toate zilele al păsărilor, făcute anume ca să-i bucure. Dar, când s'a făcut păcatul, atunci numai atunci s'a pus sapa în mâinile bărbatului și în mâinile femeii furca.

Dar de jur împrejurul nostru, natura, care e fără păcate, nu face decât se mișcă, se luptă, muncește. Pe munca oricui înfățișează viața cea mare a lumii se sprijină tot ce există. Din muncă se face tot sporul, și munca înfloarește în toate felurile de frumusețe care sunt.

Odihna veșnică e mai rea decât cea mai rea dintre morți.

Pentru a simți însă binele muncii se cer unele condiții pe care orice om le poate îndeplini în viața sa.

Se poate să o faci pentru altul, și atunci e firesc să-ți zici: ce păcat că ostenelele mele sunt închinare interesului cuiva căruia poate nu i se cuvin și care nu are față de d-ta nici recunoștința, nici adevărata prietenie care se cer! Nu eu voiu tăgădui că, precum sunt atâția trântori, atâția oameni se bucură de munca altora mult mai buni și mai de ispravă decât dâșii.

Dar nu e serviciu pe care să-l fi făcut și celui mai rău dintre aceștia și despre care, gândindu-te ceva mai adânc, să nu-ți dai sama că folosește peste capul lui atâtor altora, și după ce viața lui de simplă stoarcere se va fi isprăvit. Robii cari au lucrat la drumurile, la porturile de care se servesc și astăzi atâția, și-au blăstămat ceasul când sfărâmau pietrele cele grele, dar după dâșii mii și milioane de oameni au fost ajutați astfel în rosturile lor.

Apoi orice muncă bine făcută, nu pentru cine ți-o cere, ci pentru ea însăși, este o plăcere, cea mai mare dintre plăceri.

Te simți om, numai atuncea când ai adaus ceva la ceea ce era înainte de a te apuca de lucru. Când ți-ai pus brațul sau gândul în ceea ce ai făcut, ești în ele tu însuși, și, pe când, după câteva luni sau câțiva ani, tu te vei duce în neființă, ceea ce ai făcut rămâne și te înlocuiește pentru atâta vreme.

Pentru a căpăta însă o mulțămire sigură în lucrul pe care îl faci este și alt mijloc. Să dai dela tine ce nu

ți s'a cerut. Sunt multe milostenii pe lume, și de pe urma fiecăreia e mai bucuros cine a dăruit decât cine a primit numai. Dar între ele este și această milostenie, dovadă de iubire a oamenilor, dar și mulțămită pentru tine însuși, că te-ai ridicat mai presus de cel care ți-a pus jugul de gât prin aceea că ai întrecut tot ceea ce se putea cere dela tine.

Și lucrul poți să-l faci în două feluri: Sau ca toată lumea, fără să te cobori într'însul, și atunci ești un om cîstit căruia tot cîstit trebuie să ți se plătească. Sau îl faci așa cum inima ta o cere și atunci isprava este altfel: o frumuseță pe care nu au cerut-o alții și tu însuși n'ai așteptat-o vine atuncea dela sine. Și nu e mai mare fericire decât să te găsești deodată înaintea acestei vădiri de frumuseță.

De obicei oamenii cîntăresc munca lor pe ceasuri. Ba chiar, în timpurile acestea rele și aspre în care trăim, cîntărirea se face cu cea mai mare scumpătate, și muncitorul își cere neapărat socoteala deplină a îndatoririi sale. Stăm cu ochii la ceasornic ca să se sfârșească odată și binecuvîntăm clopotul care înseamnă închiderea. Aceasta nu înseamnă însă că lucrul a fost rău pentru noi, ci numai că noi n'am lucrat bine, căci lucrul bun e totdeauna cu dragoste.

Nu ne place să se uite cineva în calitatea lucrului nostru, și sunt muncitori cari nu îngăduie ca alături de dînșii alții să facă mai bine și să merite astfel o mai mare răsplată. Nu poate fi un mai sigur mijloc de nedreptate, care isprăvește cu demoralizarea, decât acesta. În orice se face trebuie să fie ranguri câștigate, și e o

nenorocire să se oprească mijloacele mai mari, voia bună mai hotărîtă de a ajunge mai sus. În toată natura dincolo de oameni așa este, și de aceea e bogată și frumoasă. Pe cine izbutește mai mult, să nu-l urăști, ci să aibi de dânsul admirația cuvenită și să-ți dai silința pentru a te apropia tu de dânsul, în loc ca pe el să-l împiedeci.

Cu apucături de acestea s'a ajuns însă astăzi la tovărășia nemulțămiiților, din care pleacă războaiele din lăuntru, nedrepte și făcătoare de atâta rău, ale societăților. Se adună oamenii pe bresle după singurul interes material și pentru a da loviturile vrăjmășiei contra oricui li stă în cale. Dar tovărășiile omenești cele bune sunt numai între sufletele care-și samănă.

Iar sufletele acestea au valoarea lor, oricare ar fi îndeletnicirea, averea și situația, oricare ar fi chiar inteligența.

Cei dintâi creștini, dela cari, din nenorocire, nu ne-au rămas decât cărți și forme, așa făceau. Puteau sta alături, mărturisindu-și cele mai adânci din lucrurile din lăuntru, și sclavul ca și sfătuitoarul Cesarului. Și nu e recomandatie mai de folos cui muncește și simte o amărăciune, care, cum s'a văzut, poate fi totuși înlăturată, decât a-și spăla cineva sufletul, până atunci înegrit de fumul muncii, în apele vii ale gândului, prin care orice om poate sbura sus deasupra tuturor blăstămurilor care apasă asupra noastră a tuturor.

Suntem, cum suntem, mult sub înaintașii noștri, pentru că munca a încălecat pe om, — felul de muncă, forma muncii, sgura pe care o lasă asupra noastră focul ei cel tare. Omul însă, care e creatorul muncii, trebuie să

fie și stăpânul ei, să fie peste dânsa și, oricând vrea, și dincolo de acest fel mărginit al ei. Între noi să se facă legături peste semnul cu fier roșu pe care ni l-a pus specialitatea noastră în frunte. Să căutăm prietenul nostru unde e suflet ca al nostru și înseninarea noastră până unde, tot ridicându-ne, ne pot duce aripile. Să nu ținem ochii în jos, la ce ni-a fost durerea, ci să avem hotărîrea de a ni-i îndrepta spre zările unde sunt totdeauna mângâieri pentru cine le știe căuta.

Din cele mai vechi vremuri cântecul întovărășește munca: ritmul armoniei întărește eforturile. Un cântec înăuntrul inimii ajunge ca și în munca socotită mai răspingătoare să fie mângâiere și îndemn.

« N. Românesc », 8 Martie 1934.

XII

LA FRĂȚII DIN APUS. CREATORI ȘI CREAȚIUNI

Condițiile noi ale vieții fac ca în Apusul pe care l-am vizitat din nou acum câteva săptămâni să se încerce creațiuni de alte drumuri și de alte locuinți decât acele care ni s'au păstrat dintr'un trecut mai apropiat de noi sau mai depărtat și decât acelea care s'au făcut în grabă fără niciun fel de teorie abstractă, dar și fără niciun fel de potrivire practică în veacul trecut și în ce a trecut din acela în care ne găsim.

În împrejurimile Parisului, mergând la Orléans, frumosul oraș în care, ici și colo, se conservă câte ceva din cetatea medievală plină de amintirea Ioanei d'Arc, și în Italia, atât pe locurile întinse, de pustiu și de boală, din vecinătatea Romei, cât și la Veneția, acum în urmă de tot, am putut observa felul cum oameni plini de iubire față de țara și de neamul lor, harnici și chemând la o hărnicie care totdeauna își află răsplata și pe alții, au înțeles să facă față acestor nevoi ale timpului.

A vorbi despre aceste înfăptuiri e mai de folos astăzi decât oricând. Pentru că, îndată ce am trecut granița acestei dragi României a noastre, n'am putut să nu observ

cu o adâncă durere că Munca, de toate felurile, nu mai privește în viitor cu acea încredere pe care se cuvine s'o avem, să ni-o impunem cu toții, fiindcă numai dintr'însa vine dorința de viață și de muncă și ea nu se trudește să întrebuințeze puteri care sunt, și încă așa de mari, pentru a face ca zi de zi aspectul patriei să fie mai bogat și mai frumos, ca unii ce avem și noi datoria de a arăta urmașilor că prin ostenele noastre am adus spor locului în care ne-am născut și față de care n'avem ca oameni niciun drept, ci numai toate datoriile.

Apusenii de aceeași rasă cu noi se fereșc să facă lucruri de amestec și de zăpăceală ca în București, unde fiecare clădește cum îl tae capul, punând cea mai ciudată casă-corabie, fără coperiș, fără adevărate uși și ferești, ci numai cu niște fâșii sparte cu deschizături care n'au niciun cadru și nicio simetrie lângă biserița armonioasă a veacurilor isprăvite și lângă câte o curte boerească pe care am iertat-o de distrugerea furioasă cu care ne aruncăm asupra tuturor rămășițelor zilelor de eri. Ci, ca la Siena, în Italia, unde două orașe, cu totul deosebite, stau unul lângă altul: unul tocmai ca în veacul de mijloc — și e o frumuseță să rătăcești printr'însul, — iar altul după toate cerințele igienei de astăzi. Lângă bătrânele ziduri se ridică păreții în care e să se întrupeze gândul vremii noastre.

Parisul, cu toate largile lui bulevarde, așa de îngrijite, cu toată refacerea, prin geniul baronului Haussman, pus în serviciul ambițiilor nobile ale lui Napoleon al III-lea, a secularei împleticiri de strădițe strâmte, întunecoase

și mucedde, cu toate frumoasele lui grădini și parcuri ținute neconținut în curent cu schimbarea anotimpurilor de grădinari cari, după ai Arabilor de pe vremuri, sunt cei mai meșteri din lume, cu toată deschizătura largii Seine, care-l ventilează dela un capăt la altul, cu tot curentul viu care vine dela Ocean prin arterele larg deschise și cu toată nesfârșita iubire și grijă pe care i-o poartă locuitorii, de orice origine, ai lui, nu poate fi socotit ca orașul cel mai sănătos din lume. Milioanele grămadite acolo, cu mizeriile lor, adună ceas de ceas aburii strădaniilor lor, și trebuie o nesfârșită muncă pentru ca bolile să fie relativ destul de rare.

Idealul nu este să stai acolo pe piatră și între pietre, închis și întemnițat, ci să te afli sub cerul larg deschis și în mijlocul unei bogate naturi pe care omul să n'o fi ciocârtit și artificializat cu foarfecele lui.

Deci orașul de muncă, atelierul, laboratorul, fierberea minților și sbuciumul brațelor de o parte, loc trudnic și serios, aspru și purtând tristețea încordărilor sale. Dar, odată închise ușile fabricilor, prăvăliilor, școlilor, bibliotecilor, e colțul de retragere senin și vesel. Ușurința comunicațiilor îngăduie să se ajungă, nu peste măsură de târziu, acolo. Și, oricum, dacă muncitorul care nu și-a putut face din economiile sale o mică vilă, o « cutie » de vreo șaiszeci de mii de lei în suburbia Parisului, nu are decât rare ori putință de a ieși dintre negrii pereți ai culcușului său, care poate aici e mai puțin îngrijit decât în Germania, în Scandinavia, în Austria, măcar intelectualii și, alături de dâșzii, oamenii cari și-au dat societății anii

de vlagă să aibă o retragere de care visează, în mijlocul ostenelilor sale, orice ființă omenească.

În marginea multor orașe sunt căsuțe care adăpostesc bătrânețile, care permit reculegerea necesară cugetătorului, scriitorului, artistului. Dar noi suntem oameni nărași ai unei civilizații pretențioase, care și-a înmulțit nevoile, făcându-le cât mai multe, mai felurite și mai gingașe. Deci lăcașul retras al fiecăruia se potrivește mai puțin pentru aceste cerințe, de care nu ne putem desvăța, decât marea casă comună, cu apă, cu electricitate, cu săli comune, cu puțința de a găsi în colaborație prin cât mai puțină osteneală ce-i trebuie fiecăruia.

Din toate aceste considerații a ieșit ideea orașelor-grădini, cu care poate gustul nostru de a trăi fiecare pentru sine nu s'ar împăca ușor, dar care reprezintă o formă caracteristică a culturii contemporane.

Astfel s'a ajuns la forma caselor pentru mai multe, pentru foarte multe familii, — care se vor înțelege cum vor putea și, dacă ar fi multe obiceiuri ca la noi, apoi nu s'ar putea înțelege deloc, fiindcă fiecare s'ar crede stăpân pe toată uriașa casă, — case cu tot confortul modern, dar șirurile acestea de odăi să fie despărțite prin linii de arbori, iar de jur împrejur pacea, aerul bun, mireasma unei naturi în mijlocul căreia n'ar fi să se clădească mai mult.

Am văzut, astfel, la Fontenay-aux-Roses, orașelul din marginea Parisului unde avem școala noastră pentru absolvenții Universităților din România cari caută acolo ușurinți de lucru pe care nu le avem și mai ales atingerea folositoare cu viața franceză, un întreg front uriaș de clădire nouă în care se pot așeza atâtea familii de

intelectuali, departe de fumul, de freamătul și de vuietul imensului oraș care i-a obosit atâta vreme.

Dar și mai departe, pe acel drum spre Orléans, dealurile de lut se spintecă și aceleași grămezi de locuințe nouă se oferă tuturor celor cari au ajuns a dori altă viață decât a metropolelor gigantice în care e desigur prea multă lume îngrămădită fără măsură și fără socoteală.

Adecă se face acuma acolo în Franța altceva decât ce se petrece de o bucată de vreme, din nenorocire, la noi, unde se părăsesc plăcutele orășele sănătoase din apropierea capitalei și, de altfel, și atâtea altele până la capătul țării, pentru ca lumea să alerge în București, socotit locul unde sunt cele mai multe distracții și plăceri, ba chiar — ciudată închipuire! — unde s'ar găsi mai ușor de lucru, fără să se ție în samă că, și dacă ar fi în adevăr ocupații pentru noii veniți, viața e cu mult mai îngustată și cu mult mai scumpă decât acolo de unde au venit acești nesocotiți, a căror sănătate va fi în curând zguduită de noile împrejurări. E o jale să vezi prin astfel de târgușoare casele părăsite care pe încetul se dărâmă, prăvăliile deșertate, de unde nu se vor mai ridica lacătele de de-asupra umezelii distrugătoare din năuntru, livezile sălbătăcite, gardurile căzute sau furate, pentru ca într'un fund bucureștean, cu o singură curte pentru multe gospodării, să descoperi, grămădit cu nevestă și copii, supus igrasiei din zidurile de mahala în pripă înjghebate, omul care odinioară era domn în cuprinsul larg al unor case albe, înflorite, în jurul cărora se ridicau pomii sădiți de mai multe generații. E o mare prostie și un mare păcat, de care necunoștința noastră de igienă, ignorarea lucrurilor

din țări mai cuminți sau ajunse la o mai mare cumințenie, n'are habar. Când vor veni neapăratele păreri de rău, va fi prea târziu.

Și, adaug, greșala e cu atât mai mare, cu cât în București nu s'a făcut nimic, absolut nimic pentru a primi valul acesta de oaspeți cari s'au îndrăgit, molipsindu-se unii dela alții, de dânsul. Li așteaptă aceleași mahalale țigănești, aceleași cotețe pentru oameni necăjiți, în loc ca și aici, ca în marginile încântătoare ale Berlinului, în cartierele muncitorești ale Vienei, unde s'au ridicat adevărate palate colective, spiritul de întreprindere, care ar avea la îndemână și material ieftin și muncitori cari, în lipsa de acuma, cată așa de puțin să se ridice, să fie, și nu numai pentru marii bogătași ai Parcului Filipescu, o adevărată Capitală a celor mulți și mărunți cari ne țin cu munca lor.

Să nu se vorbească de criză și de lipsă de bani. Materialele de construcție sunt mai la îndemână aici decât aiurea, iar România e plină de oameni cari, de văietat, se vaietă, dar stau cu mâinile încrucișate și cu gândul la tot felul de lovituri, în loc să se puie pe muncă sănătoasă și răsplătitoare. Dacă nu vor ei, acest Stat al nostru, care prea stă cu mâinile legate, el să-i silească!

Aceasta a înțeles-o în Italia, cu desăvârșire înăută, omul care nu e un dictator de trufie și paradă, cum și-l închipue vânătorii de putere, așa de nevolnici la lucrul adevărat, dela noi, ci conducătorul, nespus de harnic el însuși, al hărniciei, scoasă la muncă, a întregului său popor, d. Mussolini.

În pustiul bântuit de boală din vecinătatea Romei glorioase el a secat bălțile, a redat pământul culturii, l-a împodobit cu așezări omenești făcute după un plan bine

socotit și a așezat acolo foști luptători pentru țară, legiuni ca ale lui Marius, Sulla și Cesar, și nu cine știe ce leneși cari pângăresc locurile frumoase în care-i lasă cineva să-și facă sălașul; — poftesc pe oricine să vadă rușinea națională de neîngăduit, pe care eu ca ministru aveam de gând s'o înlătur, a țigănimii care se târșește prin case de lut acoperite cu stuh fără o floare, fără o despărțire măcar de șoseaua asfaltată suedes, ca o batjocură, la doi pași de Ploești, sau noile bordeie sămănate nu departe de București de toate părțile sau, în sfârșit, cele ce se aciuează de un timp și în apropierea acelei păduri de lângă Ploești care ar putea deveni o minune de parc pentru orașul împruțit de gazele nesuferite și, totuși, suferite ale rafinăriilor străine.

Astfel, pe când în Roma trecutul marilor strămoși se scoate la iveală, chiar dacă ar fi să piară sute de cocioabe, iar aici clădiri grosolane acopăr obraznic ce a mai rămas din viața noastră istorică menită peirii în murdărie și părăsire (vezi Biserica Doamnei, la doi pași de Poliție), dincolo de cuprinsul ei răsare o nouă, zdravănă și mândră viață națională, clădită pe amintirea unei jertfe pentru patrie.

Dar grija omului cu suflet mare, plin de încredere în poporul său, nu se oprește aici.

De atâtea secole, la Veneția, spre marea încântare a străinilor căutători de pitoresc, dar spre nenorocirea locuitorilor trăind în mlaștini, vecinătatea ei era un deșert de lagune și se putea ajunge la cetatea fără păreche numai cu trenul sau cu vaporul.

D. Mussolini a voit altfel. Nu să modernizeze, cum fac atâția prostește, fără niciun respect față de sfințenia

trecutului. Veneția va rămânea ce este: nicio piatră consacrată de secole nu se va clinti, și drumul vremii noastre nu va merge pe ruinele atâtor construcții respectabile, pe care le-a sărutat soarele atâtor glorii. Dar, acum, peste lagune secate, unul din cele mai frumoase drumuri ale lumii suie, încălecând adâncul: frumosul pod, de o linie antică așa de pură, care duce până în marginea Veneției, unde se oprește cu datoritul respect față de ce nu se poate atinge decât de un barbar.

Intrebați: cu ce mijloace? Cu mijloacele care erau. Cu acelea pe care le reprezintă atâtea brațe care stăteau fără îndeletnicire și care au putut hrăni astfel gurile flămânde, iar, în ce privește materialul, s'a luat acela care era la îndemână și pe care admirabila tehnică italiană din timpurile noastre l-a știut preface și întrebuința. Cu gândul la construcțiile de cărămidă ale Romanilor, s'a revenit — și cu ce succes! — la practica lor pe nedrept părăsită.

Azi, această cale e un triumf pentru geniul italian. Și, continuând o asemenea operă înalt civilizatoare, pe povârnișurile sterpe ale Istriei pietroase, adăugită prin războiu la Italia-mamă, cazmaua lucrează zi de zi, culegând și orânduind bolovanii cari lasă deschise pentru cultură câmpiile de hrană ale anilor ce vin.

E ușor, vă asigur; numai să încercăm. E ceva mai ușor decât o politică proastă....

XIII

VALOAREA NAȚIONALĂ A LUI CONSTANTIN- VODĂ BRÂNCOVEANUL

Așezarea din nou în mormântul dela Sf. Gheorghe Nou, unde o candelă pioasă pusă de Doamna Maria arăta singură locul în care se odihnesc oasele soțului tăiat la Constantinopol, a oaselor lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, dă prilej să ne îndreptăm un gând de recunoștință către acela care, acum mai bine de două sute de ani, a fost un mareț stăpânitor al Țării Românești și un bine-făcător al neamului său, în toate domeniile culturii, ba, mai mult decât atâta, un milostiv sprijinitor și dăruitor al întregii lumi din Răsăritul creștin până în țările Arabilor.

Multe se pot prețui la mucenicul jertfit, cu toți copiii lui, de sălbătăcia unui mare-vizir nebun, în anul 1714, dar, dintre toate însușirile lui, una mai ales ni se impune azi, când cultura ocrotită, așa de puternic de dânsul, e orientată, fără îndreptățire și fără folos, către curențe care n'au a face nimic cu viața noastră însăși: partea din sufletul nostru pe care el a întrupat-o, expresia de românism care se înfățișează printr'însul.

Înainte de lunga lui domnie, oameni destoinici lucraseră în direcții străine care-i ispitiseră. Unii, oricare ar fi fost sângele lor, oricât de sigură coborîrea din stăpînitorii cari fuseseră odinioară, veneau din Constanti-nopole, unde își petrecuseră toată tinereța și de a cărui puternică înrăurire nu se mai puteau desface. Ei erau întovărășiți adesea de oameni cari se țineau de același mediu și cari, uneori cu Doamna însăși în frunte, îi încunjurau de îndemnurile și de sfaturile lor. Limba românească o știau mai mult sau mai puțin, dar ei nu s'ar fi gândit să cheme pe cineva la o operă de înfățișare literară. Țara o înțelegeau prin ceea ce până atunci văzuseră și admiraseră în capitala Sultanilor, care nu putuse să nu țină de tinerețele lor. Ca scop mai înalt al cârmuirii lor ei își puneau ținte care erau alături de noi sau ne întreceau cu mult. Cutare, Mihnea Radu, un om curios și interesant, bănuind că a trecut la legea turcească și de aceea căutând să dea cele mai mari dovezi de alipire la cea creștină, înțelegea să deie în grecește norme pentru toată Biserica Ortodoxă și, pricepând greșit titlul de duce de Făgăraș și Amlaș al înaintașilor săi, se intitula « arhiduce » și-și punea ca stemă o pajură cu două capete care nu era a Bizanțului. Iar Cantacuzinul Șerban, mândru de coborîrea sa din Impărații Răsăritului se gândia cu tot dinadinsul la puțința ca, ajutat de împăratul Apusului, să ajungă la moștenirea sa bizantină.

Boierimea, firește, se lua după stăpân, iar orașele erau locuite de o lume pestriță în care Grecii și vorbitorii de grecește erau în număr foarte mare.

Ridicarea în scaun a Brâncoveanului a fost în gândul aceloră cari l-au voit și l-au susținut o întoarcere către lucrurile cele adevărate și cele vechi ale țării, oricât în această înălțare a modestului boier ar fi fost marea mândrie, în sensul Constantinopolului și în acela al Renașterii, pe care o reprezintă unchiul după mamă al celui ales, Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Intâiu are însemnătate felul cum noul Constantin-Vodă a căpătat cea mai înaltă putere.

Alții fuseseră trimiși dela Țarigrad unde stătuseră trainic sau, ca Șerban Cantacuzino, alergaseră ca pibegi ca să-și afle acolo bani și patroni. De mult nu mai venise cineva din străinătatea cealaltă apuseană, unde să-și fi adăpostit suferințele și visurile. De mult țara însăși nu-și arătase dorințele în ce privește omul merit s'o cârmuiască. Afară de șubreda improvizatie a bietului moșier sărăcuț Antonie-Vodă din Popești, care amintea originea lui din vechea dinastie, nu mai fusese Domn ales dela acel Constantin Basarab poreclit Cârnel, care-și căpătase locul la moartea lui Matei Basarab, de pe urma unui pronunciament al soldaților, dorobanți și mercenari, cari, prin anarhia pe care au provocat-o, au făcut să li se plătească scump ajutorul pe care-l dăduseră candidatului de care fuseseră câștigați prin ispita banilor.

Alegerea Brâncoveanului s'a făcut însă altfel. L-a proclamat «țara» și cu oștenii, dar nu aceștia fiind în frunte pentru că ar fi fost atrași prin făgăduelile de favoruri. Nu mai era, după zdrobirea celui alt Constantin de către trupele ardelenale ale lui Gheorghe Rakóczy al II-lea, nicio adevărată oaste. Slujitorii de atunci nu

faceau decât să se adauge mulțimii, al cărei glas domina. Pe când pe Basarabul dela 1654 îl voiseră numai unui dintre boieri, contra candidaturii lui Brâncoveanu nu s'a ridicat nimeni. O adevărată unanimitate națională, răsarită spontan și manifestată prin sgomotoase aclamații.

N'a mai fost, ca altădată, la întronarea lui Vodă Matei, o adevărată solie care să ceară Turcilor iertare pentru ce s'a făcut și să li ceară umil întărirea. Noul simț național, pornit și din sufletul hrănit cu atâta cultură al Stolnicului, admitea atâta: răscumpărarea dela Turcii prinși într'un greu războiu cu Imperialii austriaci, neconținut învingători dela despresurarea Vienei încoace, a unui act național îndeplinit în conștiința drepturilor, de atâta timp părăsite, ale unei țări în fond libere.

Și titlul luat de ales e caracteristic și plin de înțeles.

Radu-Vodă Șerban, străbunul lui Brâncoveanu prin Elina, mama Cantacuzinilor și a maicii lui însuși, Stanca, ținuse a-și îndreptăți Domnia luând, pe o bază pe care nu prea încercăm a o desluși, numele de urmaș, de « nepot » al lui Basarab, deci de membru al dinastiei în care nu totdeauna de atâta vreme se căutaseră Domnii. Constantin Cărnul s'a numit Basarab din cauza acestui Radu al cărui copil din flori era. Dar Brâncoveanu nu avea legături strânse și netăgăduite cu seminția celui Băsărabă din Argeș, al cărui trup s'a găsit, așa de bine păstrat, în zilele noastre. Și totuși el și-a zis tot Basarab; mai târziu numai, scurtând acest d'întâiu titlu până la singura literă dela început, și-a adaus numele, în sine fără un deosebit înțeles — dar poate cu gândul la Brancovici, despoții Serbiei, de a cărei înviere se vorbea

acuma când Imperiul Otoman pârlia din toate încheieturile sale —, al moșiei de pe Olt a familiei, Brâncovenii.

Cei ce strigau bucuroși pentru Vodă cel nou s'au gândit desigur și la îndoita jertfă de sânge pe care o adusese această familie.

Tatăl, Papa din Brâncoveni, pomenit până azi de crucea de piatră în josul dealului Mitropoliei, perise de mâna anarhiei pretoriene, stârnită de slăbiciunea Cârnului. Bunicul, Preda, fusese ucis de Constantinopolitanul vanitos și de turburea minte care fusese « arhiducele » Mihnea Radu. Mucenicia trebuia să fie — și Vodă Brâncoveanu n'o găcea, — de altfel, o grea și sfântă moștenire a acestei seminții, de o fatală ursită.

Constantin Brâncoveanu era un tânăr bine crescut. Scrisoarea lui e supțire, meșteșugită; fraza plină și elegantă. Dar nu fusese ucenic al unor dascăli greci pe cari, când s'a format el, pe la 1650, nici nu i-am putea găsi. Drumul în străinătate nu l-a făcut. Tânărul era în curentul acelei mișcări curat românești pe care o înfățișează, afară de o ușoară modă rusească, mai târzie, epoca patriarhală, smerit indigenă, cald tradiționalistă, a lui Matei.

Dela gustul acelei epoci vine și înțelegerea Brâncoveanului pentru artă. Creațiunea lui, așa de bogată, nu e decât reeditarea largii risipe de ctitorie a rivalului lui Vasile Lupu. Aceleași norme de construcție, aceeași împodobire, afară de nota mai veselă a unei fresce influențate de Italia și de cea, pompoasă, a unei sculpturi de stâlpi care vine, pe o cale ușoară de recunoscut, din Veneția lui Constantin Stolnicul. Doar marelui ctitor

artistic i-a plăcut să semene lângă lăcașurile dăruite lui Dumnezeu propriile sale palate, de o strălucire fără exemplu.

Pentru Șerban Cantacuzino, Moldova fusese altă țară, Ardealul îi era indiferent, — un lucru al împăratului căruia i se închinase. Brâncoveanu a avut mintea necontenit îndreptată spre această Românie de Nord moldovenească, unde fiica lui, Maria, a fost Doamna lui Constantin Duca, numit prin aurul muntean, iar ochii Domnului din București s'au întors la orice prilej ce i se părea favorabil spre Carpații de către Transilvania, unde s'a visat stăpân, ca odată Mihai Viteazul, al cărui nume, dar și al vechiului Mihail Șaitanoglu îl, purta unul din unchii lui.

Așa fiind, Constantin-Vodă nu are să ceară dela Imperialii austriaci nimic mai mult decât ce avuse ca titlu, creșterea situației lui viindu-i apoi, se pare, dela sine. Oricum, el nu se vede domnind sau căpătând mai mult decât Domnia sa din partea patronilor dela Viena. O politică de continuă observație nu vrea să se lase robită de nimeni. De aceea și neîncrederea în Ruși, așteptarea, la 1711, a biruinții acestora, care din fericire nu s'a produs, ca să se ia o atitudine față de dânsii.

Dacă Brâncoveanu ar fi fost al cuiva, poate că intrigile rudelor sale cantacuzinești și ferocea poftă de bani a Vizirului Gin-Alî nu l-ar fi putut duce până la locul execuției. Om al țării sale, el a căzut mai ușor, dar a rămas în amintirea acestei țări, cu o duiosie deosebită, mai adânc.

XIV

DATORIA NOASTRĂ FAȚĂ DE DINASTIE

Datoria noastră față de Dinastia României e hotărâtă, de o potrivă, de simțul pe care acest popor l-a avut totdeauna față de cârmuitorii săi și, pe de altă parte, de condițiile în care a fost așezată actuala seminție domnitoare.

Un vechiu instinct roman afăcut pe Români să dorească ordinea sprijinită pe continuarea puterii în același neam, pregătit din generație în generație pentru chemarea gîngășă a conducerii. Acea ordine care e una din părțile cele mai de preț ale moștenirii celei mai nobile a acestui neam. Ordine care să nu poată fi călcată de toate poftele nebune ale oricui, pe merite adevărate chiar sau pe închipiri despre sine, își închipue că are misiunea de a se sui în capul celorlalți și a-i îndrepta după ce-i trece prin minte în fiecare zi.

De cum s'a început viața de Stat la noi, întâi în Muntenia, apoi în Moldova, înaintașii noștri au socotit că așa trebuie să treacă puterea: din tată în fiu. Nu, ca aiurea, la ruda cea mai de vîrstă, ci la odrasla celui care până la moartea sa a stat în frunte. Nu se ținea în

seamă cine era mama și nici legăturile ei cu Domnul: ajungea coborîrea din cel ce fusese uns pe frunte cu mirul stăpînirii.

Urmașii lui Basarab din Argeș au purtat astfel coroana fără tăgăduire din partea nimănui, luptele pentru tron urmîndu-se numai între membrii, legitimi sau nelegitimi, recunoscuți de țară sau impuși din străinătate, ai aceleiași familii.

În Moldova, dela cel dintîi desrobitor maramureșean care s'a socotit fără legături cu Ungaria și a stat de sine în Scaun s'a tras șirul Voevozilor pînă la Ștefan-cel-Mare și dela Ștefan înainte pînă la cel din urmă vlăstar al urmașilor vechiului Bogdan-Vodă.

Așa de necesară era această rînduială dinastică, încît străinii cari se lăcomeau la Domnia pămîntului nostru își căutau și ei o descendență dela întemeietori, dela ctitorii patriei. Fanarioții ei înșii, coborîtori prin femei în ce privește pe Mavrocordați — și dela ei spre ceilalți — din Alexandru-Vodă Ilieș, erau mândri că pot să înfățișeze, și în fruntea cronicilor scrise sau legate, potrivite din porunca lor, că se trag dela vechii stăpîni, a căror operă se credeau chemați s'o urmeze.

Era ca un caracter sacru în ideea dinastică. Aceia cari ca boieri purtasera numele botezului lor îl schimbau atunci cînd se așezau pe jețul domnesc, și astfel ei ajungeau, în Muntenia, Basarabi, Razi, Vlazi, iar în Moldova li plăcea să poarte numele de Alexandru și acela de Ștefan. Intocmai cum cardinalul care e ales Papă își schimbă numele, luînd pe al aceluia dintre predecesori a cărui

tradiție înțelege a o urma. Ajungând Domn, erai alt om și te legai de cine a fost Domn înainte.

Se amesteca în acest fel de a înțelege și de a simți concepția românească despre moștenire. Precum un sat e făcut de moșul dela care pleacă sătenii următori și în acel sat nimeni nu e cu drept decât cine are sângele acelui moș, iar îndreptările vin dela bătrânii cari sunt mai aproape cu trupul și timpul de acel întemeietor, tot așa cei din viața descălecătorului se țin laolaltă, păzitori ai unui drept care nu se împrumută și nu se poate fura, iar din mijlocul acelora răsare ca să prindă frânele cine e pe linia transmisiunii îndătinate: *Drept din drept, Domn din Domn.*

Pentru orice locuitor el e părintele, și în fața lui și cel mai umil dintre țărani poate sta drept și sigur de plângerea sa. Niciun regim monarhic n'a cunoscut o mai strânsă legătură patriarhală decât aceea care unea cu acest Suveran îndătinat al nostru obștea toată a fiilor țerii. Nici eticheta de Bizanț, nici moda de Stambul n'au putut rupe cu totul aceste legături dintre tată și copii.

De aceea Domnul se lăuda dacă era bun ca om, dar această bunătate era un dar al lui. Nu era o datorie decât numai pentru creștinul din el față de Dumnezeu, în mâinile căruia își simțea soarta. Incolo, dela dânsul se cerea atâta: ca în războiu să fie viteaz, în pace drept, și să lucreze cu sfetnici buni, cât mai siguri și mai îndelung dăinuitori. Nimeni nu era îndrituit a-i lua zi de zi socoteala de ce vrea și de ce face: nu era un tribunal de opinie publică neconținut deschis pentru cercetarea lui. Ajungea

că în rostul de Domn să fie în adevăr Domn. Iar, dacă în acest rost el scăpăta, numai în acest rost, atunci, da, lucrul se înfățișa altfel. Petru Șchiopul poate fi lăudat că a fost «ca o matcă fără ac», dar nu aceasta se cerea dela dânsul. N'avem un Suetoniu, nici un Tacit între cronicarii noștri, fiindcă de așa ceva nu era nevoie, nu trebuia să fie vorba.

Fiecare popor își are rosturile sale: în ce privește Domnia, ale poporului român, bune ori rele față de alte criterii, acestea erau.

Când, la ieșirea din epoca Fanarioților, am avut voie a ne hotărî prin alegere domnitorii, principiul dinastic a ieșit la iveală dela sine, potrivit cu același secular instinct.

Boierii cari au fost chemați în 1822 la Constantinopole de Sultan pentru alegerea noilor Domni de țară, s'ar fi putut opri asupra cuiva dintr'un neam care să nu fi domnit, ba chiar asupra unuia plin de merite, care să nu fi făcut parte nici din boierime. Și totuși Muntenii au voit pe Grigore Ghica, nepot de frate al Domnului cu același nume, ucis de Turci în reședința sa dela Iași, iar, dacă Moldovenii au scos înainte pe Ioan Sandu Sturdza, să nu uităm că înainte cu vreo două secole se oferise unuia dintre ai lui Scaunul Moldovei, pe care n'a vrut să-l primească. După introducerea Regulamentului Organic care prevedea prin dublul abuz, al suzeranului turc și al protectorului rus, că alegerea putea să cadă asupra oricărui membru al nobilimii din cele două principate, Muntenii au avut pe încă un Ghica, Alexandru, fratele celui care domnise până la 1828, iar în Moldova a încăput ruda lui Ioan Sturdza, Mihai-Vodă, a cărui bunică era o domniță

fanariotă. Mai târziu, e drept, boierii munteni, având acum puțința de a alege, care li fusese tăiată întâiași dată după schimbarea regimului, au făcut un Domn din fiul modestului boierinaș oltean Dimitrie Bibescu, care s'a învrednicit deci să fie pomenit în titlul domnesc al fiului său, Gheorghe Dimitrie-Vodă. Cum a intervenit revoluția dela 1848 și iarăși s'a făcut deci o numire de Domni dela Constantinopol și Petersburg, străinii cari-și arogaseră dreptul de a ni da porunci au ținut totuși în samă principiul dinastic, și astfel Muntenia a avut pe Barbu Știrbei, fratele lui Gheorghe Bibescu, iar Moldova pe încă un Ghica, Grigore, ruda ultimului stăpânitor cu acest nume.

Să ne gândim chiar la faptul că, deși ales pentru a face loc, când va fi momentul, Domnului străin, de mult dorit — și el însuși a recunoscut aceasta fără nicio părere de rău, — Cuza-Vodă a fost aplecat un moment să lase puterea unuia din fiii pe cari-i avuse cu Maria Catargiu, măritată Obrenovici, fii recunoscuți public cu învoirea bolnavei Doamna Elena, și în țară a fost pentru această hotărîre o sinceră bucurie, cum se vede din manifestațiile populare ce s'au produs cu acest prilej. Imprejurările însă s'au desvoltat altfel, și dela Alexandru Ioan I-iu s'a trecut la Carol I-iu, din familia de Hohenzollern dela Rin.

Cum a înțeles lumea politică dela noi această schimbare?

S'a spus, și nu fără dreptate, că s'a voit astfel împiedecarea nenorocitelor lupte pentru Domnie. A fost deci o prefacere în decisiune politică solemnă a străvechiului proverb: « Schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor ».

Dar s'a înțeles că trecerea la dinastia adusă de peste hotare s'ar fi făcut contra voinții aceloră cari până atunci stăpâniseră și ale căror familii ar fi putut avea pretenții la tron.

De fapt însă nu e așa. Bibescu însuși, care, cândva — cum o dovedește scrisoarea pe care o publicam acum aproape treizeci de ani în revista mea «*Floarea Darurilor*» — ar fi voit să se întoarcă fără a precisa în ce calitate, dacă într'adevăr țara l-ar fi dorit — și el recunoaște că nu a fost așa —, n'a făcut Domniei celei noi greutățile de care mai târziu, în alte circumstanțe, a fost învinuit viteazul și talentatul său fiu, o figură desigur respectabilă. Mihai Sturdza, care dorise la 1859 să se întoarcă în Domnie, a dus ani de zile până la târziul sfârșit al său o viață de absolută demnitate, fără nicio încercare de aventură. Barbu Știrbei a fost de o perfectă loialitate față de Carol I-iu, în serviciul devotat al căruia a pus pe fiul său cel mai mare, Gheorghe, care dăduse dovezi de o distinsă inteligență și de talent, îndeplinind cu succes o misiune în Rusia, a cărei descriere e plină de pătrundere și spirit.

Cuza-Vodă însuși, detronatul printr'o mizerabilă conspirație de politicieni și de ofițeri sperjuri, a refuzat lui Napoleon al III-lea o întoarcere contra urmașului său de origine străină, și, de grija liniștii patriei sale, n'a voit să calce măcar pământul țării care era să-l acopere în curând. Dar într'un prețios carnet al lui D. A. Sturdza găsim o scrisoare a fostului Domn al Moldovei, Grigore Ghica, urmărit de infame calomnii în refugiul de lângă Melun, în Franța, unde era să cedeze unui moment de

supremă indignare, sinucizându-se, scrisoare care fixează și mai limpede, și politica acestuia față de Unire și de Domnul străin, și felul cum acest suflet nobil concepea dinastia străină:

« *Le Mée, 8 April 1857.*

« Divanul ad-hoc trebuind să se adune în curând, e datorită fiecărui bun patriot să se pătrundă de ideea că este în interesul țării sale ca principiile cele două ale Unirii și prințului străin să fie puse în același timp; și cred că prințul străin *ar trebui să fie imediat ales, pentru ca Adunarea să poată proceda sub auspiciile lui.*

« Unirea nu mai oferă greutatea astăzi, așa încât speriez că va fi unanimitatea asupra acestui punct. Cât despre celalt principiu, care nu e mai puțin important, s'ar putea desigur să se mai întâlnească vreo opunere din partea unor persoane care nu și-au dat samă încă bine de valoarea lui. În această memorabilă sesiune care stă să se deschidă, Divanul va avea să specifice drepturile și scutirile țării, care sunt apărute și până acum prin capitulații. Două Puteri vor încerca evident să le denatureze prin toate mijloacele cu putință. Dar cine altul decât prințul străin, pus în capul nației românești, va fi mai în stare să apere drepturile ei față de Comisiunea internațională și de Puterile Europei? Poate un caimacam ori un Domn de țară? Nu, de o sută de ori nu! Atunci de ce nu s'ar stărui, încă dela deschiderea sesiunii, pentru alegerea imediată a unui prinț străin? *De ce ne-am lipsi de acest sprijin solid, care oferă toate garanțiile ce s'ar putea dori?* Pentru că Divanul are dreptul de a rosti dorințele nației,

s'o facă în toată siguranța; Puterile nu vor putea decât s'o respecte.

« Iată ce trebuie să insinuezi partidului național și să-l faci să înțeleagă și aceea că, dacă nu stăruim pentru alegerea imediată a prințului străin, drepturile noastre politice sunt în primejdie să fie compromise pentru totdeauna ».

PRINȚUL GRIGORE GHICA

Deci: stabilitate, oprirea intrigilor pentru tron, poate chiar și pentru puterea ministerială cerută de partide și de fracțiuni. Dar și altceva: nu orice prinț străin, nu, desigur, un Răsăritean, și mai ales un Rus, nu un Austriac din vecinătate, ci unul din Apus, care să ne poată reprezenta în locul său de plecare, deci să ne puie în contact continuu cu acea civilizație a Apusului de care eram așa de râvnitori.

Carol I-iu a îndeplinit cu o mare strălucire acest rost care se definește așa de limpede în scrisoarea dela 1857, doi ani înainte de alegerea lui Cuza, de Domnul moldovean martir al pasiunilor boierești. Când a avut să aleagă între Occidentalii desbinați, Ferdinand I-iu a luat ca normă interesul țării, chiar dacă-i cerea să lupte cu cei din sângele său. Și el și-a făcut această datorie.

Lui Carol al II-lea să-i dorim, nu numai să facă a birui meritul singur în conducerea țării sfâșiate de pasiuni, dar și a izbuti să înlăture, prin farmecul personalității sale, orice, astăzi, — și nu cu totul fără vina unora dintre noi, — întunecă numele bun al iubitei noastre Românie.

XV

DOAMNA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA-VODĂ

Acum câteva săptămâni, cu Suveranul în frunte, un grup de înțelegători și de pioși s'au adunat pentru actul de omagiu al desvelirii în fața școlii întemeiate de dânsa, la Cotroceni, a bustului aceleia care, cu un rar sentiment de modestă demnitate, a fost dela 1859 la 1866 Doamna României.

Elena Rosetti, măritată după Domnul Unirii, merita fără îndoială acest omagiu.

Ea însăși, — cândva, la împlinirea a cincizeci de ani dela crearea Patriei unite, când, cu două studente ale Universității din București, m'am dus s'o cercetez la Piatra Neamțului, unde stătea în casa pusă la dispoziție de familia Bacalu, după ce-și dăduse toată averea pentru scopuri de binefacere și se prefăcuse, cât o mai țineau puterile, într'o măicuță îngrijitoare de bolnavi la spitale, — îmi vorbea de prefacerea minunată care se petrecuse în soțul ei, înfățișat și cu o oarecare dreptate ca un tânăr boier petrecător, din ceasul în care a fost chemat de o neprevăzută și extraordinară soartă să fie căpetenia poporului său. De a doua zi după această

minune, pentru dânsul ca și pentru noi, el a fost altul. Spiritul vechilor Domni întemeietori și păstrători de țară s'a coborât asupra lui. De acum înainte el a ascuns cât a putut mai mult pe omul care nu putea să dispară, dar care nu trebuia să se vadă și a rămas numai, cu un uimitor simț de maiestate, Domnul.

Ea, care-i păstra memoria cu o extraordinară devoțiune, neîngăduind să se rostească un singur cuvânt despre slăbiciuni pe care le cunoștea, le îngăduise și — o spunea cu mândrie — le iertase, ca singura care pe lume putea să aibă acest drept, n'a căutat să explice acest miracol. Simțea însă desigur de unde vine: din surprinzătoarele adâncimi nestrăbătute ale acestui admirabil neam care, și în rău, dar mai ales în bine, e capabil de lucrurile cele mai neașteptate. Și, simțind că la « Măria Sa », Domnul ei, acesta nu era un lucru de care să se mire cineva, ea se mulțamea să constate că așa a fost, că, pe când prinților dintr'o dinastie le e mai ușor să recurgă în ceasurile mari și grele la rezervele seculare pe cari le-au grămadit strămoșii, acest simplu fiu de boieri moldoveni, și nu dintr'un neam mare, a dovedit că și fără acest sprijin poate cineva care vine dintr'un neam nobil să dovedească aceeași demnitate.

La dânsa nu s'a gândit ea însăși, și, din nenorocire, într'o societate pe care o atrag prea mult altfel de lucruri, și chiar la cărturari, la cercetători ai trecutului, cari întrebuințează prea mult cea mai grea trudă ca să lămurească lucruri din cel mai depărtat trecut, de fapt aproape indiferente, nimeni altul nu s'a gândit la viața și la sufletul ei, al celei care și ea, fără a fi nevoie

să biruie niciun fel de pornire spre greșeli, îngropând un trecut, a făcut aceeași minune de înălțare până la rangul cuvenit.

De fapt, noi nu știm până acum nimic, absolut nimic despre aceea care cu cea mai mare simplitate a fost dusă, după încetarea dintr'o viață care era numai o licărire, gata de mult să se stingă, la locul de odihnă al cimitirului dela Solești, nici măcar la Bistrița Neamțului unde o aștepta o mai cuvenită piatră de mormânt.

Roseteștii sunt mulți, și din multe ramuri. Niciunul nu a crezut că trebuie să însemne desfășurarea familiei, din acel veac al XVIII-lea, când o familie de Levantini iscusiți a părăsit Constantinopolul strămoșilor ca să împlante în Moldova neamul încunjurat de multă prietenie devotată și tot așa și de cumplită dușmănie, al acestor Rusetești. Pe lângă un Antonie, care a fost Domn, având după mamă sângele Cantacuzinilor imperiali, Cupăreștii, fiii Cuparului, ai Păharnicului, nepoții lui, au jucat un rol hotărîtor în istoria Moldovei. Numai istoricul Radu Rosetti, în interesantele lui amintiri, a vorbit pe scurt despre ce a însemnat în trecutul moldovenesc această energică și pricepută familie, de mari tradiții.

Nu știm nimic despre părinții aceleia care trebuia să fie Doamna țerii. Roseteștii dela Solești în județul Vaslui sunt cunoscuți numai prin frații soției lui Cuza-Vodă, ambii oameni de cea mai aleasă educație și de o fereală deosebită de orice ar putea să pară sgomot și pompă: unul, Dimitrie, pe care l-am văzut și eu în copilăria mea, și-a petrecut toată viața la Iași, unde era

o figură mai respectată decât simpatică ; pe celalt, care, în puținul ce l-a scris, s'a vădit, la « Convorbirile Literare », un cugetător adânc și curajos și un scriitor de o formă clară și stăpânită, împrejurările politice l-au făcut, de sigur peste așteptarea și contra voinții lui, să fie, la 1888, în clipa când se prăbușea cârmuirea, roasă de multe mizerii, a lui Ion Brătianu, președinte al Consiliului de miniștri. Înțeleptului rege Carol i s'a părut că, în această clipă când se deslănțuiau toate patimile, nimeni n'ar putea să le domine mai mult prin nepărtcnirea sa decât înaltul magistrat care presida Curtea de Casație. Astfel Teodor Rosetti a stat în fruntea unui guvern de câteva luni, răspândind în dreapta și în stânga cuvinte de împăciuire și chiar de promisiuni, pe care nu le-a putut îndeplini pe toate, ceea ce i-a făcut un nume rău și i-a dat o poreclă pe care nu vreau s'o spun și pe care de sigur omul onest și în ce privește valoarea cuvintelor sale n'o merita. Una din aceste făgăduieli știu însă că a îndeplinit-o: aceea pe care mi-a dat-o mie, slăbuț licențiat, pe care mulți îl credeau că nu va face zile bătrâne, cum, să mă iertați, am de gând să le continuu, în ciuda celor cari nu încap de mine ; prin frumoșii bani de aur pe cari mi i-a dat am făcut la nouăsprezece ani neîmpliniți întâia călătorie în Italia.

Elena Rosetti a primit o creștere foarte îngrijită: aș crede nu numai în Moldova ei, ci și în străinătate, la Paris, căci nu numai vorbea, dar scria limba franceză cu acea puritate, de altfel obișnuită la generația ei, care făcea pe răposatul prieten al nostru, Émile Picot, să spuie că a cunoscut numai un om capabil de a vorbi

franțuzește ca în epoca lui Voltaire, pe generalul Mavros, bunicul răposatului doctor Ioan Cantacuzino. Dar din cetiri alese ea își formase un suflet de o înălțare deosebită, de o fineță duioasă, pe care puțini l-au cunoscut și pe care ni-l vădește admirabila scrisoare adresată prietenei sale, Moldoveanca Hermiona Asachi, care, după moartea soțului român, se căsătorise cu însuși Edgar Quinet. Reproduc traducerea pe care am dat-o într'una din atât de multele mele cărți necunoscute, « Scrisori de femei »:

« Ai un suflet de înger, care se vădește adesea așa de bine în câte unele din frazele d-tale, așa încât mă cuprinde dorința să te sărut cetindu-le. Acesta e efectul pe care mi l-a produs ultima d-tale scrisoare. Ai despre fericire o idee foarte înaltă, Hermionă, și-ți mulțumesc că ai avut destulă bună părere despre mine ca să fi văzut inima mea în stare să meargă să-l caute în regiunile unde o pui. Mulțămesc: e din acele înțelegeri care mă fac aproape mândră, pe mine, biată femeie, mai puțin despărțită decât d-ta de meschinele vanități ale acestei lumi, al cărui unul din cele mai rele neajunsuri e că ni micșorează cugetările și ni astupă cerul unde strălucește soarele adevărului. Hermionă, acel loc din scrisoarea d-tale te-a făcut așa de mare încât aproape n'am curajul să-ți doresc fericirea cum o înțeleg de obicei oamenii. Și iarăși nu-mi simt puterea să-ți spun: singurătatea d-tale și virtuțile cu care o luminezi te fac așa de sfântă, încât cea mai bună dorință ce aș putea să formez pentru d-ta la începutul acestui an e să rămâi ce ești. Nu, chiar de ar suferi puțin prestigiul

d-tale, îmi place mai bine să-ți doresc întoarcerea în patria așa de dorită, în această Franță, unde îmi lipsești mie.

Nu crezi niciodată în plăcerea ce am avea trăind una lângă alta? Ai fi sufletul micului nostru cerc; aceasta-ți revine de drept. Dar, Doamne, de ce să-ți vorbesc d-tale, biată exilată, (Edgar Quinet era în exil)!? Pentru că ești nobilă și tare nu e un cuvânt să vin să-ți trezesc durerile. Iartă-mă? ».

Sunt mulți oameni cari scriu frumos, dar nu totdeauna viața le este ca scrisul. La Doamna Elena nu era nicio deosebire între cuvântul pe care-l punea pe hârtie și traiul pe care-l ducea, pe o linie trasă odată pentru totdeauna.

În acei șapte ani de Domnie, din colțul de umbră în care se așezase, printr'o voință neînfrântă, soția stăpânitorului țării, n'au ieșit decât discrete milostenii și fapte de cultură, una din ele fiind chiar acea școală, românească pentru fete românce, pe vremea când, și mai mult ca azi, numai ce era străin atrăgea snobismul unei societăți cu mințile ușoare și primitive, acea școală maternă pentru orfanele care altfel ar fi fost menite mizeriei sau desfrâului: Azilul Elena Doamna, către care trebuiau să se îndrepte în atâtea generații mii de suflete recunoscătoare.

Intr'o lume unde se ascunde doar cine n'are nicio însușire, s'ar crede că această fereală a Doamnei era datorită lipsei de însușiri fizice sau intelectuale. E adevărat că micuța femeie slabă cu ochii mari negri are o înfățișare puțin simpatcă în marile portrete oficiale

înfățișând-o ca Doamnă. Cunosc însă — și l-am reprodus — un alt portret, în care bandoanele care schimbă fața sunt înlocuite printr'o coafură care modelează liniile unei figuri în care adâncă melancolie înțeleghătoare nu înlătură farmecul privirii.

* * *

Și, dacă la adâncile ei bătrânețe nimic nu rămăsese decât umbra pierdută în imensul fotoliu, scrisoarea de mulțămire întovărășită de urările unei sfinte pentru copiii mei, arată că nici pe pragul spre « dincolo » flacăra din scrisoarea dela 1861 nu se stinsese.

« N. Românesc », 28 Iunie 1934.

XVI

VALOAREA DE ARTĂ A BISERICILOR NOASTRE

Noi n'avem, din vitregia împrejurărilor, în fiecare colț de țară o bibliotecă de cărți și documente vechi, un Muzeu, o veche clădire de artă, tablouri în care să trăiască o întreagă lume dispărută, cu oamenii cari au fost atunci și a căror înfățișare măcar să se păstreze. Locurile noastre, călcate de mulți dușmani și adese ori de cei mai sălbateci, pentru cari nu era cruțare și milă, n'au putut adăposti astfel de comori și, văzându-se ce trecător e tot ce ne învrednicim a face, gustul însuși de a lucra ca să rămâie pentru alte timpuri a dispărut. Nu e ca în Italia, unde la fiecare sat trebuie să te oprești pentru ca să găsești o urmă de frumuseță sau un semn de amintire, — țară binecuvântată între toate celelalte!

Din tot ce a cuprins ca îndeplinire de artă trecutul nostru, un singur sălaș al lucrurilor frumoase ne-a rămas: biserica.

N'o știm prețui în deajuns. O vedem prin sate și chiar prin orașele noastre ajunse atât de trufașe, o vedem așa de mică și de săracă, așa de părăsită, afară de câțiva

credincioși mai în vârstă cari simt nevoie de învățătura și de mângâierea ei, așa de puțin socotită de aceia cari astăzi stăpânesc lumea, încât pașii a foarte puțini numai se opresc, în afară de ceasurile menite rugăciunii, pentru a cerceta ceea ce a lăsat în ele meșteșugul vremurilor de întemeiere.

Și cu toate acestea cea din urmă din vechile biserici, clădirea mărunțică de cărămidă care se macină, înjghebarea aplecată spre pământ a bârnelor care încep a putrezi, închide adesea mai multe lucruri vrednice de admirație decât palatele cele mai răsfățate din ziua de astăzi, în ale căror linii fără noimă și fără farmec proprietarul a grămadit ce i-a căzut sub mână, fără să fie în stare să facă deosebiri de nevoie.

Bisericuța aceea pentru țărani, pentru mahalagii asemenea cu dâșii, pentru câte un biet boier dela țară, este, întâiu, bine încheată. Ziditorii sau tâmplarii cari au făcut-o aveau în sufletul lor un canon al frumuseții pe care nu-l înțeleg atâția dintre absolvenții celor mai vestite școli de arhitectură din timpurile noastre. Fiind din acelaș neam cu săteanul care, alătura, chibzuiește din minte și socoate din ochi ce n'ar putea să găsească pe hârtia lui arhitectul cu diplomă, acești meșteri de odinioară nu numai că nu pot face lucruri nepotrivite între ele și care să nu șadă bine față de cadrul de natură de pe care se desfac, dar nu pot, chiar dacă le-ar fi voia, să repete modelul pe care l-au avut în minte mai mult ca un punct de plecare. Potrivită cu încunjurimea, potrivită cu locuințele dinprejur, potrivită cu firea oamenilor din ele, potrivită cu scopul ce se

urmărește, cu ceea ce se petrece într'însa, astfel e biserica românească, mare ori mică, fără deosebire.

Dar ea primește o zugrăveală. Nu una ca astăzi, când pictorul pune în uleiul câteva tablouri mari asemenea cu acelea care înfățișează tipuri și scene care n'au a face cu închinarea și cheltuiesc din gros colorile cele mai tari cari împiedecă gândul omenesc de a se ridica spre sfintele lucruri nelămurite. Ci se înșiră, ca într'un strălucit covor, multe chipuri și multe priveliști, luate după canonul care nu se poate călca decât doar de noi aceștia cari nu ne oprim la nicio poruncă, și, în toate, ceea ce se caută este trezirea în adâncul credinciosului a unei simțiri potrivite cu cerințele religiei de care se ține. Lângă sfinți, de o parte și de alta a ușii smeriți, ctitori cari din banul lor au făcut să se ridice lăcașul își strecoară sfios trăsăturile, și astfel biserica, ea singură de cele mai multe ori, ne ajută să cunoaștem figuri din trecutul țării care altfel s'ar fi șters pentru totdeauna.

Și toate meșteșugurile și-au adaus darurile lor. Stâlpii, cadrele ușilor și ferestrelor, pietrele de mormânt arată ce s'a putut face atunci mai bine în domeniul sculpturii, în care ai noștri au ajuns să poată lucra tot așa de gingaș ca Venețienii, Dalmatinii, Sașii din Ardeal, Cehii, cari le-au fost învățători. Și fără ucenicie la străini săpătorii în lemn, urmând numai îndemnul lor spre frumuseță, au săpat catapetesme minunate ca o horbotă migăloasă, la care s'au trudit cu anii de zile până a venit stucatorul cu ipsosul lui și poleetorul cu foile de aur suptiri, apoi cafasuri pecetluite cu vulturul, străni,

dela aceea a Domnului, a Doamnei, a episcopului la cele, mai simple, ale credincioșilor, une ori și un fel de fruntare deasupra despărțirilor de piatră între încăperile bisericii. Din partea lui, argintarul a îmbrăcat icoanele, nu topind după ce i se pune înainte, ci bătând răbdător cu ciocanul până ce metalul se sapă în dungi și se ridică în reliefuri asemenea cu liniile icoanelor de desupt sau și după o altă socoteală care place mai mult artistului; dela el vin candelile cu flori și frunzișuri, anafornițele, ripidele care se duc în fruntea alaiurilor, cădelnițele uneori cu înfățișări de clădire, legăturile cărților sfinte, ale Evangheliilor cu icoana hramului la mijloc și în cele patru colțuri chipurile celor patru evangheliști. Să nu uităm pe țesătorii de perdele, de mătășă, de catifea, cari fac din fire de aur pe această urzeală stema țării, literele dela începutul titlului domnesc, figura chiar a celui sau celei ce zace, ca și tot felul de podoabe, iar mai ales cei mai prețuiți dintre meșterii acului, aceia cari vrăjesc plângerea lui Isus coborît în mormânt cu sfintele femei și îngerii veniți să se închine: aierele sau epitafele.

E o întregă comoară, la care se adaugă a icoanelor înseși, cu atât mai prețioase, cu cât sunt mai vechi, cele noi de tot, chiar românești, cu atât mai puțin cele rusești, făcute cu hurta, pentru vânzare, nefiind vrednice de vre-o ținere în samă, și colecția cărților.

Aceste daruri ale înaintașilor, dela piatra zidirii până la opera lemnarului și iscusirea — Slavii zic la artă: iscustvo — femeilor pricepute a țese, sunt încredințate de cei ce nu mai sunt, dar au dorit să se păstreze nesfârșit

ceea ce au închinat lui Dumnezeu și sfinților lui, grijei și a preoților și a credincioșilor veniți după dâșii. Și slujitorii altarului și aceia cari se îndreaptă spre taina din el au anume datorii, foarte sigure și aspre, pe care, din nenorocire, prea mulți le calcă, spre paguba zestrei de frumuseță pe care încă o mai avem.

Le calcă din răutate mai rare ori, dar de cele mai multe ori din neștiință, o adâncă și vrednică de plâns neștiință.

Prin cuvintele rostite aici în această seară vreau să ajut la înlăturarea ei, în credința că se vor găsi și minți deșteptate la acea datorie a lor care mă vor înțelege și-mi vor mulțami.

Un îndemn pentru parohii bisericilor.

Se poate întâmpla ca zidirea veche să înceapă a se clătina. Ei se simt îndatorați să adune bani din dreapta și din stânga, cu cel mai bun cuget, ca să o repare. Arhitecții se înfățișează și preotul uită să întrebe Comisiunea Monumentelor Istorice, a cărei chemare este să judece și știința acestui arhitect și planul după care el înțelege a lucra. Se mai întâmplă și aceea că satul s'a făcut mai mare, că oamenii cer să se mărească lăcașul așa ca să-i poată încăpea pe toți la zilele mari sau la împrejurările din viață când clădirea se umple de lume. Și iată că părintele se simte ispitit să se adauge ctitor, mărinind biserica, ori se gândește ca, dărâmând-o, să facă alta mai « frumoasă » tocmai pe locul ei.

Dar aceasta nu se îngăduie. Biserica trebuie păstrată cum e, fiind o icoană a vremii din care vine și pe care noi nu trebuie să cutezăm a o schimba după gustul sau

lipsa de gust din zilele noastre. Ea nu se poate mări după plac, iar s'o desființezi fiindcă n'ai loc de o nouă clădire e un foarte mare păcat. Comisiunea de care am vorbit are după lege dreptul de a da în judecată pe cine face așa, ca să se învețe și alții din pedeapsa care i se cuvine, oricât s'ar îndreptăți prin aceea că n'a știut. Cu cât mai cuminte fac cei cari, ca în cutare sat din Argeș sau Prahova, au înălțat noul lăcaș lângă cel vechi rămas în picioare. Dar bine înțeles și cel vechi trebuie îngrijit, iar nu lăsat să se dărâme. Cu câtă durere ne uităm azi la vechea biserică Visarion din București ruinându-se lângă cea nouă, așa de strălucitoare, și ce rău ne pare că nici comuna, nici Statul nu ne pot ajuta să facem din ea, cum dorește de mult Comisiunea, un Muzeu pentru odăjdii frumoase care putrezesc prin podurile cu praful de câteva degete, alături cu icoane mucedate și cu obiecte de metal ruginite!

Aceasta în ce privește construcția. E bine să se audă și la București, unde se fac zilnic atâtea greșeli.

Multor preoți li se pare că e urită vechea pictură așternută pe tencuiala proaspătă, de unde se și chiamă frescă, dela cuvântul italian *fresco*, adică neuscat, proaspăt. Li atrage pictura cu ulei, la care se pricepe multă lume care nu are însă nici simțul frumuseții, nici al evlaviei. Unii cel puțin trec cu penelul peste fresca pe care o putem scoate din nou la iveală, spălând ușor cu leșie uleiul, cum am făcut noi, dela Comisiune, în multe locuri, aducând la lumină priveliști minunate, ca la biserica din Popăuții Botoșanilor, la Episcopia din Roman, la mănăstirea din Râmnicul-Sărat și la cea din

Vălenii-de-Munte, la Biserica Galbenă dela Urlați. Alții, sălbateci, ciupesc zidul ca să se prindă astfel mai bine tencuiala cea nouă pe care o muruiesc cu ulei. Iar barbarii cei mai vinovați sunt cei cari rad cu totul în-tâia tencuială zugrăvită. Adaug că, atunci când se pune numai — și aceea totuși o greșală — tencuială peste tencuială, putem răzbi la cea veche. Așa s'a făcut la Biserica Domnească din Argeș, unde a trebuit să se treacă prin două straturi suprapuse ca să se ajungă la zugrăveala fără păreche în toată țara a celor dintâi meșteri din veacul al XIV-lea, când se întemeia Domnia.

Peste stâlpii de piatră goală unii lipesc tot felul de îmbrăcăminte de ipsos care le strică tot rostul, sau măcar îi dau cu colori de marmură falsă. Ba adesea, ca să nu mai fie osebite femeile după datină în tinda lor, se taie stâlpii care o despart de partea din mijloc a bisericii. Lucru de neiertat! Nu mai vorbesc de lipsa oricării îngrijiri pentru pietrele de mormânt, și ale Domnilor chiar, de pe care picioarele care se freacă ajung a șterge orice inscripție, atunci când e așa de ușor să se puie de-asupra măcar o rogojină.

Câte icoane de mare preț nu se aruncă prin poduri, câte nu se scot din cadrele catapitesmelor! Ba am văzut și de acelea care erau cu totul răzăluite ca să se zugrăvească din nou de cine știe ce nepriceput.

Obiecte de argint se dăruiesc cocoanelor care le caută pentru taina ietacurilor lor, — scandal și impietate, — și sunt preoți cari desfac cu cuțitul discurile de teracotă de supt streșina bisericilor lui Ștefan cel Mare și le îmbie persoanelor cu trecere. Câte un preot face

schimb cu Evrei din Galiția, dând cele mai frumoase piese de argint săpat pentru urâciunile ce se trimet de acolo.

Și câte cărți vechi, câte manuscripte se hărăzesc amatorilor ori se lasă a putrezi prin dulapuri umede! Abia dacă vezi prin biserici o bibliotecă închisă într'un colț uscat.

Dar și credincioșii au o vină. Cu bună inimă dăruiesc bisericilor toate bălțăturile care se potrivesc ca nuca în părete: icoane de să urli văzându-le, perdele de altar cu numele dăruitoarei țesut în ele, tablouri catolice cu inscripții străine. Cutare preot din mijlocul Bucureștilor, care face slujbe de noapte, a adus acolo orice litografie i-a căzut în mână.

Suntem chemați, cucernici preoți și credincioși plini de evlavie, a păstra, nu a strâmba și a sluți ceea ce ne-au lăsat oameni mai pricepuți decât noi.

Vă rog să mă credeți și așa să lucrați, căci numai așa e bine.

« N. Românesc », 5 Iulie 1934.

XVII

CĂMINURI PENTRU STUDENȚI

Una din problemele cele mai importante și mai grele ale momentului de față e educația fetelor.

A tuturor fetelor, fiindcă — o spun părinților car mă ascultă și au de ce să se ia pe gânduri, chiar fără să li-o spun eu —, atât timp cât există mediul detestabil de astăzi, cu toată zădărnicia și chiar cu toată stricăciunea lui, silințele cheltuite în unele familii, prea puține, nu ajung decât rare ori la rezultate cu totul fericite.

Iar a crede că se mai poate păstra alcătuirea de astăzi a societății cu femeii care, în clasele de sus, de unde apoi se infectează și celelalte, nu sunt câtuși de puțin pregătite pentru muncă și economie, pentru sprijinirea și mângâierea bărbaților, pentru nașterea și creșterea copiilor, e o simplă iluzie. Ne ducem, ori de ni dăm sama, ori ba, ori de îndrăznim a privi adevărul, ori dacă ne măgulim cu minciuni iscodite de noi înșine, către ceva mult mai rău decât bolșevismul așa de criticat, care cel puțin are principiile sale și o etică de un caracter special: către completa desfacere anarhică a tuturor legăturilor care ne țin împreună, împiedecând bestia ascunsă în om

de a face tot ce-i cere pofta, tot ce-i poruncește pa-tima.

Intrarea fetelor în învățământul superior a fost salu-tată, acum vreo jumătate de veac, cu bucurie de toți cei cari înțelegeau cât mai avem de învățat ca să ni luăm rangul și în civilizația de astăzi, precum și în cea de odi-nioară, pe vremi cu mult mai grele, au știut a face înain-tașii noștri.

Am apucat această apariție a celor dintâi studente. Era o vreme când un ideal însuflețea tineretul, care era să fie cucerit numai după aceea de idealul național, pentru care, în mijlocul ieftenelor ironii și « zeflemele » junimiste, a lucrat generația mea. Pe atunci nu în fața muncitorilor dela orașe, puțini încă și fără legături între ei, ci înaintea marii mizerii materiale și morale a poporului dela țară, cu totul uitat de cârmuitori cari se mărgeniau a copia pentru Statul român forme apusene, potrivite sau nepotrivite, mila, iubirea de aproape, sim-țul de frăție ne făcea socialiști. Socialiști ca Marx, pe care cei mai mulți nu-l cetiseră, ca, între cei mai în vârstă, frații Nădejde și generosul fecior de boier bucuros de frumoase cărți franceze, Vasile Morțun, care a ajuns un tot așa de bun liberal ca Ion Nădejde, dar, din cauza legăturilor sale sociale, mult mai norocos decât acesta.

Între colegele noastre, unele-și păstrau cosițele după care au bătut atâtea inimi, acum îmbătrânite, dar câte una, tăindu-și părul, ceea ce era atunci o pretențioasă inovație revoluționară — dar bărbații se puteau deosebi, ca unii cari aveau curajul, admirat chiar, al mustăților

și bărbilor firești, — se manifesta astfel ca o luptătoare pentru idealul de desrobire socială.

Socialismul avea baze științifice foarte învechite, cu toată pretenția lui de a fi tot ce se poate mai nou, dar el cuprindea ca morală multe elemente cari păcat că au perit din sufletul generațiilor următoare.

El făcea pe om mai bun, mai desinteresat, mai gata de ajutor pentru oricine, mai aplecat către jertfă. Și el impunea în relațiile dintre sexe o frăție curată, care a ajutat multe căsătorii între băieți muncitori, îndrăznind să întemeieze o familie, și fete cărora nu li era rușine nici de o casă săracă, nici de mulți copii urmându-se pe brațele lor iubitoare.

Naționalismul, care nu exclude sentimentele nobile cultivate de vechiul socialism, care el nu avea nimic din epileptica violență a bolșevismului de astăzi, este desigur un crez mai firesc, — căci natura n'a creat *omul*, ci multe feluri de oameni, deși toate trebuie crescute pentru umanitatea întreagă, — și el e de cea mai mare nevoie pentru o societate așa de puțin închegată și așa de amenințată din toate părțile ca a noastră. În prima lui perioadă, în care nu se dădea cu ciomagul la cap și nu se trăgea cu revolverul, șeful firesc fiind nu cel mai îndrăzneț calău, ci mintea cea mai mare și inima cea mai caldă, nimic nu se schimbase în lumea intelectuală cât privește viața împreună pe băncile Universității a băieților și a fetelor. Gluma, pe care am auzit-o cu urechile mele, a regelui Carol I-iu, când arăta în vechea Universitate din Iași, la grupul studenților și la acela al studentelor, ca să exclame: «A, dumnealor sunt aici ca să nu învețe

dumnealor », adică noi, nu era întemeiată: admiram frumuseța colegelor noastre, le împrumutam cava-lerește caietele de note, eram gata să le suflăm la examene, dar ne-am fi socotit, lipsind de respect acestor « surori » întru duhul sfânt al învățăturii, cei din urmă dintre rânđași.

Și mai era și vechea familie patriarhală, cu adâncă iubire pentru mamă, cu teama de tată, cu sfiala de opinie publică.

Astfel învățământul pentru fete nu oferia nicio pri-mejdie.

De altfel cele care veniau de aiurea decât din însuși centrul universitar erau găzduite pe la rude, uneori și prin vre-un pension care ținea la reputația lui și pe care un singur scandal petrecut în cuprinsul lui ar fi fost în stare să-l distrugă.

După războiu, totul s'a schimbat. Naționalismul exclusiv, intolerant, de zvâcniri, a câștigat tineretul, și toate silințele noastre pentru a-l readuce la celalt au rămas aproape zădarnice, până la valul de cumințenie, din fericire în creștere, care se observă, spre marea noastră mulțămire, de o bucată de vreme. Asămănătoare cu « fecioarele roșii » ale comunismului, de felul unei Louise Michel, ne-a fost dat să găsim studente care, plecând la manifestația unde se doria vărsarea de sânge, luau cu ele praf de ardeiu roșu pe care să-l arunce în ochii agenților poliției și ai soldaților.

În mijlocul multelor nevoi, familiile au pierdut ceea ce le ținea odată așa de strâns unite. Copiii încep prin a nu voi să se gândească la părinți decât pentru a evita

viața împreună cu dâșii; obosiți de atâtea alte griji, învinși în sfortările lor iubitoare de a-și reține odraslele până în momentul când pot în adevăr, fără de riscuri și primejdii, să-și aibă o viață de sine stătătoare, mulți părinți isprăvesc părăsind soartei pe care și-o vor nu numai pe băieți, ci și pe fete. Firește că acei cari fac așa nu se gândesc în ce hal moral și chiar fizic se întorc cele care au plecat mărturisindu-și numai ambiția de a ști mai mult decât cele fără studii înalte. Odată ce se speră la sfârșit o diplomă care ar putea să asigure fetei o leafă cu care să se întreție și chiar să ajute pe cei din casa părăsită fără părere de rău, ce să-și mai bată capul părinții chinuiți și desgustați!

Viitoarele profesoare, doctorițe, avocate, arhitecte, artiste și actrițe locuiesc în căminuri, și scopul de căpetenie al acestor cuvinte e să feresc pe oricine de ceea ce înseamnă, în cele mai multe cazuri, depozitele de umanitate tânără care sunt atâtea din aceste căminuri. Experiența pe care am făcut-o ca rector al Universității din București, comunicată astfel, ar putea să împiedece multe boli nelecuibile, multe tragedii grozave și atâta rușine, știută și neștiută, din ziua de astăzi.

Am apucat — și aiurea decât în București, cine știe? poate chiar în București, fiind și reluată după plecarea mea — acea confuzie morală, acea dobitocească promiscuitate, care se chiamă căminul mixt, întreținut de administrații județene care făceau demagogie cu tinerii sau își propuneau să ajute și astfel pe partizanii politici cu fireasca excludere a celorlalți. Nu e nevoie să adaug că însuși supraveghetorul sau supraveghetoarea, cu totul

nechemați pentru așa ceva, simpli exploatatori cu ochii închiși la toate păcatelē, dacă nu erau chiar dispuși să participe la dănsese, își datorau postul unor legături de aceeași natură.

Am găsit în aceste incalificabile amestecături de sexe o murdărie fără păreche, o părăsire a normelor igienei celei mai elementare, o lipsă a celor mai indispensabile condiții de viață, o uitare a oricărei bune cuviinți, afișarea nerușinată a celor mai brutale instincte, băieții mergând până a reclama dreptul de a avea cu dânsii tovarășe, de a căror obișnuință nu se puteau desface — și a trebuit să ameninț cu intervenția poliției, pentru a sfărâma aceste menajuri universitare, după care a trebuit să învăț adesea pe fetele așezate în localuri îngrijite, ba chiar elegante, ca acelea din Aleia Regnault, din Strada Romană, să-și îngrijească patul, să-și pieptene cât păr își mai suportau pe bietul lor cap zăpăcit de o existență sub-omenească. Și cât am avut de lucru cu intervenții neașteptate!

După ce le despărțisem de nobilii lor cavaleri, a trebuit să interzic intrarea cutării rude masculine, — un tată —, care, neavând locuință în București, pretindea să locuiască în căminul pe care-l creasem fetelor scoase din mocirla cu care așa de mult se deprinseseră.

Bibliotecile existau tot așa de puțin ca și grădinile de flori, ca și curțile de plimbare și de exerciții. Pătucenele se îngământădău supt tavanurile joase într'o atmosferă de asfixie și de infecție. Incetul pe încetul și fata cea mai bine crescută de acasă se părăsia cu desăvârșire: neglijarea trupească, indiferența morală le cucureau și le

copleșeau. La unele oboseala, la altele cinismul, care revolta casele cinstite din vecinătatea a ceea ce se numea un cămin. *Se defeminisau*, pierdeau acea drăgălășie, acel farmec care deosebesc femeia și o înalță în ochii noștri, ai bărbaților, și în conștiința ei de ea însăși.

Unele căminuri private grămădeau și în mansarde, prin poduri transformate superficial pentru acest scop pe candidatele la ofiță și la isterie.

Am vorbit ca de lucruri care au fost. Mă întreb dacă ele aparțin trecutului, dacă și puținul bine ce s'a putut face e în stare să reziste puhoiului de neglijență și de imoralitate care degradează în aceste fete tinere ce poate să fie mai curat și mai nobil în creațiune.

Reorganizarea căminurilor, supravegherea gazdelor printr'o autoritate universitară dispunând de alte mijloace decât cele de azi sunt din principalele cerinți pentru curățirea societății de astăzi, care primește ca întemeietoare de familii victime istovite sau naturi pervertite de acele vulgare familiarități între sexe care tind să aducă omenirea la fazele primitive ale brutalităților goliciunii trupești și necunoașterii vreunui principiu moral.

Păziți-vă fetele, părinți cari voiți să li dați o carieră onestă! Păziți-le, căci vă asigur că unde le trimeteți e prea puțină lume dispusă să le respecte!

« N. Românesc », 21 August 1934.

XVIII

TRAGEDIA STUDENTULUI ROMÂN

Tragedia studentului român nu e în legătură numai cu condițiile grele în care trăiește acela care mai târziu va avea rostul său în viața țării.

Este astăzi o părere, pe care o cred greșită: aceia că, îndată ce un tânăr își arată dorința de a învăța dincolo de clasele liceului, societatea întreagă, din ce are, din ce n'are, trebuie să-i vie în ajutor numai pentru că e sărac și familia n'are cu ce să-l ție la studii, — aceasta indiferent de faptul că acel tânăr este sau ba în stare să ducă mai departe pregătirea lui prin școală.

Decât să se ajute mii de băieți și de fete cari vădit n'au niciun talent și, une ori, și nu numai din vina lor, nicio putere de muncă, ar fi cu mult mai bine să se sprijine locul modest din care s'au ridicat și în care trebuie să se întoarcă, pentru ca din munca tuturor să iasă bogăția și fericirea țării.

În zădar se tot vorbește de concurența cu neromânii din țară, cari, dacă nu vor fi mai mulți Români cu atestate de studii înalte, s'ar așeza ei în locurile de sus. Și pentru dâșii ca și pentru ai noștri problema se pune tot așa:

să nu se încurajeze neputințele pretențioase care cred — ele și părinții lor — că atestatele ce li se dau de profesori sunt o îndrituire pentru a nu munci din greu, căci, neputându-se da acestor tineri ceea ce cred că au dreptul de a cere, se creează armata periculoasă a celor cari-și închipuie că sunt prigonți și cari se duc oriunde li se făgăduiește că prin turburări ar putea să capete ceea ce nu li dau vremurile liniștite și ordinea sprijinită pe legi.

Carte multă pentru capetele bune, sfaturi cuminți pentru ceilalți, cari trebuie îndemnați la ogor și la meșteșuguri, dreptate fără greș pentru toată lumea, iată singurul program prin care putem ieși din așa de periculoasele îmbulziri de astăzi.

Când într'o societate sunt mulți muncitori și nu de ajuns cărturari, și fără școală, din cetiri folositoare se ridică acei călăuzi intelectuali de care se simte nevoie, dar e vai și amar de societatea în care oamenii cari n'au alt temei decât cartea se găsesc strivitor de mulți deasupra unui prea mic număr de brațe care lucrează.

Mai ales în ce privește învățământul superior, care nu e pentru oricine vrea, ci pentru puținii cari pot, mai mult folosesc școli puține și bune, frecventate de oameni cari au o adevărată iubire pentru știință, decât o grămadă de profesori pentru cari catedra e un mijloc de traiu și o platformă socială, având sunt dâșzii o plebe de studenți pe cari nu-i iubesc și cari, la rândul lor, nu-i respectă pe profesori și nu-i ascultă.

Dar, neputându-mă opri, la început, să dau aceste sfaturi ale unei experiențe de profesor care a început la 1894, prin urmare acum patruzeci de ani, ceea ce vreau

să deslușesc în această seară e altă tragedie decât a studentului care nu are cu ce să se întreție și a licențiatului care, cum era de așteptat, nu are unde să se plaseze.

E vorba de pregătirea sufltească a acelora cari intră în Universitățile noastre, și rămân, în condiții care nu pot decât să aducă adesea triste rezultate pe care, în loc să le criticăm cu o asprime, de altfel meritată, ar fi mai bine să facem așa, prin schimbarea condițiilor, încât aceste rezultate să nu se producă.

Direcția învățământului secundar trebuie schimbată cu totul și în toate privințile, chiar dacă ar fi ca încă odată, ca împotriva mea, împotriva ministrului care ar încerca-o, să se ridice, și cu anume înțetiri politice, ceea ce rutina are mai lipsit de înțelegere și mai plin de dușmănie.

Dacă unii profesori în școala primară îți dau astăzi mulțămirea să vezi acolo copii vioi și veseli cari nu se sfiesc a-ți comunica părerile lor și a-ți pune tot felul de întrebări, — când eram ministru, unul, la excelenta școală dela Șosea, nu s'a lăsat până nu m'a descusut de-a-fira-părul în ce privește casa pe care i-am spus că o am la Mangalia, — în gimnazii, licee și în școlile de comerț și industrie corespunzătoare te lovește neplăcut, dela cel dintâi contact, lipsa de orice inițiativă și încredere în sine, absența originalității în fond și în formă, deficitul de experiență personală. Acești adolescenți, — și la fete defectul e încă mai supărător, în dauna grației lor firești, — nu știu decât ce li s'a predat și cum li s'a predat. Cetirea proprie e rară și se rătăcește uneori până la poezia de prefăcuți nebuni poetici și de romancieri cari

nu ştiu povesti, iar spiritul critic e în majoritatea cazurilor interzis.

Bucherul, premiant sau ba, — şi ce groaznici sunt unii din vânătorii printr'o pasivitate răbdătoare ai notei zece! — trece bacalaureatul, în care un profesor care nu-l cunoaşte şi de care el se sperie de obicei îi pune întrebări de specialitate, care cad la noroc şi adese ori au drept scop să arăte ce ştie examinatorul, care roteşte ochii încântaţi asupra spectatorilor pe cari vrea să-i uimească, şi se înscrie la Universitate.

La o Facultate sau şi la două, ca să arăte că, precum în şcoală secundară a învăţat zece materii, e în stare acolo unde a ajuns acum, să îmbrăţişeze mai mult decât un câmp de cercetări.

Dela început studentul se găseşte complet desarmat şi, în scurtă vreme, iremediabil zăpăcit înaintea unor profesori cari nu sunt uniţi prin acelaşi spirit, cari nu pleacă dela aceleaşi principii şi cari de atâtea ori nu reproduc măcar ce li s'a format în suflet, ci numai ce au putut culege dela ultima carte ieşită în streinătate — ce e la noi se priveşte prea adesea cu despreţ — şi li serveşte de izvor al tuturor cunoştinţilor.

Aici nu mai e cartea care trebuie învăţată pe de rost, — de şi din nenorocire mai sunt profesori cari, cerând aceasta, arată că nu erau făcuţi pentru misiunea lor. Critica e liberă: tânărul poate primi şi poate răspinge. Examenul, întru cât are o importanţă, trebuie să învedereze numai cunoaşterea câmpului de cercetat, iar nu ţinta avută în vedere şi drumul ce se alege către dânsa; alătura sunt alte păreri, alte metode se înfăţişază şi ele.

Se produce atunci o uimire care ori desgustă de orice alta decât urmarea mecanică a cursurilor în vederea carierei, ori duce la o cugetare personală care se pare cui și-o descopere foarte îndrăzneță numai pentru că-i lipsește o adevărată bază și pentru că nu vrea să fie samă de nicio disciplină. Cazul din urmă e și mai rău decât cel d'întăiu, fiindcă introduce în societate încă un element de critică iresponsabilă, de stearpă negație sau de pretenție obraznică, pregătind revoluțiile care ne amenință azi în toate țările.

A preface pe ascultătorul pasiv, din banca și cu cartea lui, cu ochii la catalogul în care i se trece nota de care atârnă așa de mult cariera, în spiritul liber și vioiu, sigur de sine și vesel, plin de toate curiozitățile, dar gata și de toate recunoașterile, aceasta e marea problemă care se deschide în fața tragediei de astăzi a studentului român.

Ca să poată fi un cercetător pe sama lui, un judecător al părerilor ce i se prezintă, un apărător de convingeri gata totdeauna să fie verificate asupra realităților schimbătoare, îi trebuie întâiu cultura generală pe care la ieșirea din liceu n'o are. N'o are fiindcă ea trebuie să reprezinte o unitate organică, iar nu o înșirare de bucățele răslețe dintr'o știință a cărei legătură intimă îi scapă elevului.

Trebue, peste Facultăți, cultura generală universitară. Cultură cu orizont, cultură cu însuflețire, cultură care să ție cald și inimii și care să îndemne către acțiune — și nu acțiunea violentă de zvâcniri, care « detrachează » la sfârșit, și mintea, ci acțiunea cu scop, cu disciplină și răspundere.

Tinerii o simt necesară. Când, ca rector, am creat asemenea cursuri peste Facultăți, menite să facă și pe jurist să înțeleagă ceva teologie și pe filolog să-și dea samă de țesătura de instituții a societății în care trăiește, și pe medic, care trebuie să fie simțitor, milos, bun, să știe ce e mai frumos în poezie și pe oricine să cunoască istoria lumii și, în ea, în legătură cu ea, aceea a țării și a poporului său, vasta sală dela Drept era totdeauna plină. Din nenorocire nu s'a mers mai departe pe un drum care se deschidea așa de larg.

În al doilea rând, pentru orientare, care e neapărată și fără care știința se preface într'un adevărat balamuc, trebuie să se permită, să se impuie discuția.

Discuție între studenți, fără patimă, fără îndărătnicie, fără trufie proastă, așa ca în cluburile engleze, care sunt de o mie de ori mai bune decât societățile și «centrele» studenților dela noi.

Discuție, nu în seminarii de știință pură, ci în jurul marilor probleme, cu profesorii înșii. Se poate ca în acestea să fie și învinși, și nu e nicio rușine: orice om are ceasul fericit în care e mai bine decât altul și ceasul, mai puțin norocos, în care gândul său se vede nevoit a ceda.

Și, mai ales, în al treilea rând, lectura. Lectura în toate sensurile și direcțiile. E bine ca tânărul care-și închipuie că în adevăr crede ceva să cetească tocmai ce e mai opus credinței pe care socoate că o are. Numai printr'o astfel de verificare ea-și capătă o valoare permanentă.

Lectura aceasta în biblioteci alese cu cea mai mare îngrijire de toți profesorii, cari să aibă un suflet comun măcar față de studenții lor, face mai mult decât cele

mai strălucite rezultate la examenele de simplă prezentare a unor cunoștinți care în mare parte se uită așa de răpede.

Minți clare și activități bine conduse, — aceasta se cere mai mult decât orice, astăzi. Dacă Universitățile nu le dau, mai bine să rămâie atunci biblioteci deschise oricui și, pentru cine are nevoie de un om, cercetarea lui, în raport cu ceea ce acel om are de făcut. Invățaților cari nu se preocupă de aceste cerinți li se poate servi pentru a-și continua cercetările solitare o simplă pensie acasă fără obligația de a face din știința lor un mijloc de educație de care, din nenorocire, sunt, oricât ar fi de iluștri ca descoperitori, incapabili.

« N. Românesc », 11 Sept. 1934.

XIX

INIȚIATIVA PRIVATĂ ȘI STATUL

Poate nu e țară de pe lume în care Statul să fie înțeles mai puțin în ce este, în ce poate fi și în ce poate da și totuși să i se ceară mai mult decât România.

Nu România de pe vremuri. Acea știa că în fruntea țării, moșie, « moștenire », a tuturor fiilor ei cei adevărați, este un Domn, o puternică ființă vie, care e datoare să fie vitează, bună și miloasă, și la care orice dreptate poate să 'pretindă, în formele de bună cuviință de mult pierdute, tot ceea ce i se cuvine.

Fiind vorba de un om deasupra celorlalți oameni nu putea să fie vorba de o cerere fără motiv, și cu atât mai mult de una care, peste marginile dreptului și ale dreptății, să impuie satisfacții nepotrivite cu meritul și cu munca.

Indată ce, de pe vremea lui Cuza-Vodă, dar mai ales dela Constituția din 1866, s'a răspândit ideea Statului care nu se cuprinde într'un om, a Statului care nu se poate vedea, căruia nu i se poate vorbi, care nu e dator cu niciun element de moralitate publică și nu poartă nicio răspundere, lumea nu și-a mai căutat adesea nici de cele

mai firești datorii ale ei, n'a mai crezut să-și poată dobândi orice printr'o neconținută muncă bine ordonată, ci s'a gândit cum să poată căpăta tot ce-i trece prin gând, adresându-se acestui imens Stat abstract, care face bani și dă funcții, — fără sfârșit și unii și celălalt.

Față de dânsul, cel nesfârșit de bogat și gata de toate darurile, izvorător de toate rosturile, nu mai e nevoie de niciun scrupul. I se poate cere orice și oricum, iar, dacă nu dă, atunci nici cetățeanul acesta răătăcit și râsgâiat nu se mai crede îndatorat la nimic față de dânsul.

Nu voi uita pe tânărul învățat pe care l-am întâlnit o dată la Biblioteca Națională din Paris și care, întrebat de mine ce lucrează, mi-a declarat că se pregătește pentru cutare catedră din București, și, obiectându-i eu că nu poate fi așa de sigur cum se arăta că poate s'o aibă, căci și alții au dreptul să se prezinte la un concurs, mi-a aruncat această frază indignată: « Dar bine pentru asta am mers eu ca ofițer în campania din Bulgaria? »... Din nenorocire, după Marele Războiu, s'a răspândit de sus, în chip necugetat, ideea că și această jertfă, cea mai mare, dar și cea mai firească, trebuie să fie răsplătită prin avantagii materiale.

Dela o bucată de vreme, sărăcia generală de după acea uriașă sforțare și suferință națională, neajunsul bugetelor, tot mai simțit din an în an, au făcut pe unii să înțeleagă în sfârșit că nu curge dintr'un necunoscut izvor apa de binecuvântare nesfârșită pentru orice cetățean care n'a suferit doar vre-o pedeapsă infamantă. Și, cum, în aceste vremi de democrație,

reprezentanții Statului, până și cei mai înalți, nu mai stau de o parte, încunjurați de prestigiul ministeriului, ci se amestecă între oameni și se frământă cu dânșii și, cum, lipsind talentele în aceeași măsură în care au crescut îndrăznelile, s'a putut vedea că înfățișarea Statului prin funcționarii săi nu e așa ca să le cadă dela sine lumea în genunchi, a început a se răspândi ideea, în sine așa de fericită, că Statul o fi unde o fi și o fi cum o fi, dar întâia datorie a orișicui e să caute să se ajute el însuși sau cu cei cari se găsesc mai aproape de dânsul.

S'a mai ajuns la o înțelegere. Statul e un mecanism care umblă greu, care nu prinde răpede schimbările ce se petrec în societate și, chiar dacă ajunge la conștiința lor, nu se știe îndrepta după dânsule, că el are o veche zestre, care-l ajută adesea, dar de care se și împiedecă uneori, că această tradiție, uneori foarte veche și deci cu prisosință învechită, stă în calea înoirilor care i se cer și de oameni și de împrejurări și că deci nu dela el se poate avea revoluția pașnică prin care neconținut se înoiesc popoarele. El n'o poate face și pentru altceva: având să-și apere un prestigiu așa de prețios pentru societatea însuși, el nu poate trece prin riscul de a se vedea că a încercat un lucru, că n'a izbutit și că a fost silit deci să se întoarcă la ce folosise. Incercările e bine să le facă alții, cari se pot ferici, dar și nenoroci cu dânșule, iar el, la vremea lui, după ce experiența s'a făcut pe deplin, vine și-și însușește, sigur că nu e expus a greși, ceea ce s'a învederat că poate să biruie și să folosească.

Ceea ce numim « inițiativă particulară » s'a oferit deci în multe și felurite domenii. Un întreg tineret a cutezat să meargă pe căi până atunci necălcate. Forme neașteptate au răsărit ici și colo, după ideea acelor cari socoteau că trebuie părăsite cele vechi, fiindcă trec prin prea multe morminte și sunt pline de cenușa morților. Monstruosul și absurdul s'au găsit alături de inovația înțeleaptă, bine chibzuită.

Ne găsim astfel în momentul de față între Stat care, măcar pe alocuri, înțelege să nu mai poată ținea pentru sine ceea ce luase într'o clipă de prea mare încredere în sine, și între această inițiativă care se aruncă în locuri și în domenii pe care nu le cunoaște deloc și în care, mai ales, nu aduce nimic din însușirile adevăraților binevoitori.

Nu e departe clipa în care asemenea aruncări în golul plin de fantasme ar putea duce la compromiterea chiar a acestei inițiative cetățenești de care de fapt avem așa de multă nevoie, Statul rămânând iarăși la biurocrația, la formalismul și rutina lui, atacate câtăva vreme fără rezultat de toți acești bravi nepricepuți, încrezuți în sine și a doua zi după înfrângerile care se pot mai puțin tăgădui.

O definiție, o mărgenire mi se pare deci de folos.

Unde trebuie să ne amestecăm noi fiindcă Statul nu poate veni dela sine, iar o petiție a noastră către dânsul ar putea să rămâie fără răspuns?

În multe domenii, — acesta e răspunsul. Întâiu, Statul administrează mult, dar mai adesea în aparență, pe hârtie, raportul gol urmând ordinului naiv, iar lucrurile

rămânând tot așa cum sunt, în ciuda laudelor pe care cel care a poruncit e dispus să și le deie, în discursuri sau în volume de auto-proslăvire.

Deci noi înșine trebuie să-l ajutăm, uneori chiar să-l înlocuim cu totul.

Să nu se creadă, în această țară de maidane și străzi neîngrijite, de trotoare sparte și de șosele pe care nu se poate merge, că Statul sau celelalte organe ale vieții publice pot ajunge pentru ceea ce dorim să fie aici, spre a ne păstra alături de națiile civilizate. Mă gândisem odată la un organ care să ajute în orașe administrația comunală, la un fel de asociație a acelor cari locuiesc în aceeași stradă și au deci aceleași nevoi de igienă, de curătenie și frumusețe, murdăria dela unii trimetându-și praful la ceilalți și boala celui neglijent putând să treacă și la acela care îngrijește mai mult de cei și de cele ale lui, dar nu umblă cu gândul mai departe decât hotarele propriei gospodării.

Am rămas totdeauna mirat cum se poate ca oameni cari-și împodobesc casa și înlătură din ea tot ce poate fi urât să sufere în fața lor un trotoar pătat și spart, cu copac care se ofilește fiindcă nimeni nu-l sapă și nu-l udă, o stradă care-i trimete praf și miazme. Dar cine ar încerca singur să o facă e în primejdie să fie luat în râs de acei cari cred că e bine cum sunt lucrurile acum, ba chiar să vadă munca sa făcută zădarnică de cel dintâiu șoltic care, în treacăt, îi mângălește zidul cu cărbunele sau de cel dintâiu om cu carul care, având nevoie de o vârguță, îi ucide pomul, rupându-i o suviță de scoarță până la rădăcină.

Am văzut în Olanda femei, poate servitoare, dar poate și stăpâne, care, Sâmbăta seara, se apucau să spele nu numai tot zidul de cărămizi aparente, dar și partea din stradă care se afla în fața locuinței lor. Și trebuie să spun că, nu în mândrele orașe, dar în sate umile, fără o silă ca aceea a ocupanților nemți în aceste orașe, am întâmpinat și la noi gospodine a căror mătură se întindea, harnică, și până la ulucile casei vecine.

Hotărât, nu vom avea alt aspect al țării de cât atunci când, fără a mai aștepta dela organele de Stat ce nu pot să deie — cum e, între altele, dezăpezirea străzilor, care e o problemă și pentru marile cetăți americane unde cade năprasna viscozelor neașteptate și une ori repetate tocmai când ai curățit pe urma lor, — nu pot să deie, zic, ceea ce, cu toate experiențele, ne tot învierșunăm să cerem dela dânsese, — numai de la dânsese. În ce privește curățirea zăpezii, fiindcă am vorbit de dânsa, Primăriile, în loc să mai încerce pentru a miona oară cu circulări de care nu ține samă nimeni, — une ori chiar cei cari au iscălit amenințatorul îndemn —, ar face mai bine să ție la dispoziția celor cari nu pot munci cu mâinile și n'au rândași, echipe pe care atâția am fi bucuroși să le plătim.

Inițiativa particulară ar putea fi de cel mai mare folos și în ce privește o justiție populară, spontană, imediată, care e în stare a face lucruri de care nu e destoinică justiția de Stat cu paragrafele ei de zăbavă și putințele de veșnică amânare, fără a insista asupra faptului că ea, care trimete la închisoare pe femeia cu copii

plângând când a furat o pâne, n'are cum să pedepsească pe bărbatul grosolan cu soția sa, pe tatăl crud cu propriile sale odrasle, pe mama care nu-și caută de casă, pe prietenul care-și înșeală prietenul, — miile de mii de cazuri în care neomenia cea mai ticăloasă nu poate fi atacată după niciun articol de lege.

Am văzut adesea la Paris publicul de pe stradă intervenind hotărîtor pentru lăptăreasa căreia o trăsură răpezită sălbatec îi vărsase marfa și vinovatul căuta s'o șteargă cât mai răpede, și, în câteva minute, până să vie sergentul de stradă, judecata era făcută și paguba după dreptate împlinită. Societățile americane merg până la vărsări de sânge în cazuri când o crimă odioasă nu și-ar putea găsi decât o sancționare târzie și insuficientă. Dar la noi mi s'a întâmplat să găsesc în fața unei nedreptăți o lume întreagă care dă din umeri și trece. Nu odată am trecut peste orice considerații și — n'am tăcut. Orice putea să mi se întâmple dela un mojić, judecător în procesul care nu mă atingea în nicio privință pe mine. Ce mare lucru e când fiecare știe că în orice om de lângă dânsul poate fi un judecător și unul care nu se sfiește a și pedepsi!

Dar nicăiri inițiativa particulară nu e mai necesară decât în domeniul culturii, înțelegând nu numai școala, dar orice înălțare sufletească.

Să ne gândim că fiecare din noi, prin felul cum trăiește, curăță sau pângărește societatea din care face parte. Toți suntem, fără a ne da sama, și ucenicii și învățătorii altora, prin orice cuvânt, prin orice faptă, prin orice gest al nostru.

În afară de această continuă acțiune a tuturor asupra tuturor, ce nu putem face în ce privește grija frumuseții, care e atestatul cel mai nobil al unui grup uman! Statului, Comisiei Monumentelor Istorice, de pildă, li se aruncă adesea în obraz de câte ori se săvârșește din prostie sau din răutate cutare atentat față de zidurile legate de trecutul nostru. Dar cel ce părăște public a făcut el ceva pentru ca păcatul să fie oprit, a înștiințat el măcar în chip cuviincios, înainte de a critica până la clevetire? Așa legal cum a fost, gestul unor tineri din Iași, cari n'au permis cotropirea și profanarea unei biserici, merită de sigur laudă, chiar dacă ar fi fost expuși unei sentințe corecționale.

Fără a mai vorbi de faptul că niciodată școala, biata școală de Stat, înfășurată în vechile ei pelinci, nu va putea fi de oarecare folos societății decât atunci când aceasta o ajută și la nevoie e în stare, cu profesorii ei cu tot, s'o și domine pentru a o îndrepta și înoi.

Curajul cuminte al oamenilor cari știu ce pot e necesar Statului. El va trage folosul, nefiind silit a se amesteca unde nu i se cuvine și nu poate, dar a lor rămâne lauda.

« N. Românesc », 25 Sept. 1934.

XX

CE E O HÂRTIE VECHE

În toate suferim de două mari neajunsuri: neglijența și desprețul.

Lăsăm să decadă, să se distrugă atâtea lucruri a căror importanță n'ar fi greu s'o înțelegem, dacă ne-am opri un singur moment asupra lor. Câte case strălucite nu s'au risipit, ajungând depozite de grâne, grajduri poate, locuinți rău îngrijite ale unor oameni cari nu sunt în stare să le prețuiască, după o expropriere care trebuia făcută nu în grabă, de o administrație nepregătită și cu preocupări demagogice, ci cu grija de a nu se strica nimic din gospodării, din care cele moldovenești, vechi de secole, meritau fără îndoială tot respectul și toată prețuirea. S'a repetat astfel vechea și enorma greșală dela cealaltă expropriere, a călugărilor greci, în ale căror frumoase case egumenești s'a aciuat imediat cea mai desăvârșită ruină, — noroc încă de acelea, din care, călcând în picioare voința ctitorilor, am făcut case de nebuni ori adăposturi de criminali cari-și primblă osânda și nenorocirea prin gingașele pridvoare cu stâlpii înfloriți în capitele și se strâng pentru noapte în cămarile

unde Nicolae Mavrocordat adunase, la Văcărești, comora cărților sale: în acest caz, se poate ca mai târziu oameni cu socoteală la cap și cu delicateță sufletească să restituie scopurilor de pietate și de cultură ceea ce așa de grosolan a fost usurpat.

Alături de această neîngrijire este însă și ușurința cu care, fiecare crezându-se îndrituit la aceasta, pentru ceva studii sau o fărâmbă de inteligență ori de talent, luăm în deșert oameni și lucruri.

De ce nu s'a râs în această țară, și de cine? Se crede că atitudinea aceasta de răsvrătire și răsturnare e ca un atestat de superioritate, și orice batjocoritor obraznic găsește îndată ceata, mai mare sau mai mică, a celor dispuși să-i admire obrăznicia.

Așa s'a procedat, și ca negligență și ca despreț, față de hârtia veche, spre a cării valoare, une ori și sfințenie, vreau să chem atenția respectuoasă și iubitoare a celor cari mă ascultă.

De atâtea ori ea se aruncă. Obiceiu foarte vechiu, datând pe pe vremea când din pagini de neprețuite manuscrise, din care a rămas doar câte o filă, destul de frumoasă ca să regretăm restul, se făcea căptușirea legăturilor unui volum nou, de multe ori fără nicio însemnătate. Trebuie să deslipim astăzi cu grijă acea filă care poate veni din vremile în care scrisul nostru era mai rar: cu câtă bucurie o vedem, în baia de apă caldă, desfăcându-se de pe tartaj! Alte ori aceiași înaintași, asemănători cu noi și în defectele lor, neavând carton pentru scoarțele unei cărți de întrebuințare zilnică, lipiau

împreună multe foi ale unei cărți sfâșiate pentru a găsi astfel o înlocuire.

Aruncăm orice nu putem recunoaște, orice ne stă în cale și ne încurcă. Sunt extrem de rare familiile care-și formează o arhivă, din care urmașii ar putea culege ce a fost și în sufletul acelora, duși de mult sau mai de curând, ale căror chipuri, mai mult sau mai puțin asemănătoare, se văd în urâte portrete pe pereți sau în albumele cu legătură veche — une ori și cu muzică! — în care se înșiră fotografiile îngălbenite, care dau mai adesea numai stângaceea pretenție sau timiditate a momentului în care au fost prinse victimele.

Nu se înțelege câtă viață, cu grija, suferința și puțină ei bucurie, se găsește în aceste rânduri a căror scrisoare se îngălbenește cu vremea. Sunt acolo cântece de mulțămire și sfâșietoare strigăte de durere. Biete suflete se mărturisesc ce au avut mai intim și mai sfânt. Uneori atâta simțire adevărată se ridică până la înălțimea unei literaturi, unei poeme, mai frumoase decât ceea ce scriitorul de profesie izvodește pentru a merge la tipar. Sunt și afaceri al căror rost nu s'a isprăvit cu totul și care pot servi în procese eventuale. Din ele se poate afla ceea ce se îndreptățește o durere, ceea ce sprijină mândria unei săracii oneste, ceea ce ajută la reabilitarea unor prizonieri și calomniați de pe vremea lor, care din momentul unde i-a aruncat înainte de vreme răutatea oamenilor își cer astfel în zădar dreptatea.

Sunt însă și taine. Nu e om care să nu le aibă, nu e om care să nu se gândească uneori la ce grozav ar fi dacă s'ar ști sentimente și suferinți pe care le-a ascuns

cu eroism, țășnind doar ele în clipe de desperare pe o hârtie care a plecat la alții, cari aveau sau datoria de a distruge sau aceea de a păstra cea mai atentă discreție. Și cel care a primit mărturisirea, de care corespondentului i-a părut poate rău a doua zi după ce a scris, dispare, iar, în graba grosolană și impie, a celor cari, lacomi, îi răscolesc moștenirea, se găsește și această vădire de conștiință, această revărsare de inimă și, împreună cu vechi registre de socoteli, cu hârtii oficiale netrebnice, ea merge la anticarul care nu poate ceti, și nu e în stare a-și da sama, iar de acolo la clientul care-și poate petrece cu descoperirea misterelor unui neam de care nu e legat prin nimic. De câte ori n'am găsit astfel lângă cărțile poștale ilustrate, cu salutările, glumele și povestirile naive ale copiilor, ale tinerilor, pagine de grave și triste spovedanii ca înaintea lui Dumnezeu!

Între hârtiile care se aruncă se află une ori și ce trebuie pentru a cunoaște viața unor oameni a căror amintire face parte din tezaurul istoric al neamului nostru. Din această oarbă risipă vine că trecutul nostru mai recent îl cunoaștem, calp și șters, după acte publice, după desbateri parlamentare și articole de gazetă, interesate și nedrepte, și că istoria noastră literară e lipsită și de precizie, dar mai ales de acea intimitate care nu poate veni decât dela aceste revelații intime care nu erau menite publicității. Ce săracă e astfel, în comparație cu ce au alte popoare, povestea oamenilor reprezentativi sau conducători ai Românilor! Din ce a fost mai adânc în ei știm așa de puțin, încât înfățișarea ce li-o dăm după cunoștințe așa de sărace e ca aceea a

unui daghereotip veșted dela începuturile artei fotografice.

Chiar când se păstrează ceva, trece o generație două, până ce se apropie cineva de aceste hârtii. Merită toată lauda acei membri ai familiei, cari, cu un rar simț de solidaritate morală, scot la iveală ceea ce se ascundea în saltarele cu iz de mucegaiu ale vechilor scrinuri. Cât de mult nu spun astfel scrisorile, de curând apărute, ale familiei lui Ion C. Brătianu ori ale fratelui său Dimitrie! Se poate face azi un act de dreptate recunoscând superioritatea intelectuală, nobilul idealism al fratelui mai mare, lăsat în umbră de strălucitul noroc al celui-lalt, și acesta apare ca un modest gospodar, bun soț și bun părinte alături de o soție al cărei stil cu mireazmă de tradiție întrece pe al omului politic deprins cu cetera gazetelor.

Nu e om al cărui scris să nu poată fi interesant, pentru persoana lui ori pentru vremea căreia-i aparține. Răvașul familiar sau amical, cu aparentele lui nimicuri, poate să fie adesea de mult mai mare preț decât actele în care-și face rapoartele ori își dă poruncile oficialitatea unui timp. A păstra orice — eu nu arunc, de aproape jumătate de secol, nimic, ci adun, cos și leg, prezintănd astfel oricui povestea fără ascunzișuri a vieții mele întregi — e o datorie pentru casnici și rude, dar, în acelaș timp, când vine vremea și se prezintă ocazia, și un dar care se face pentru cunoștința unei societăți.

Unii cred că e de conservat numai impunătorul pergament domnesc cu pecetea atârnată sau apăsată cu roșu ori « cartea », înscrisul purtând dedesubt iscăliturile

meșteșugite și peceteile, nu odată așa de frumoase, ale boierilor; moșnenii, răzeșii strâng în traiste ori în saci de piele, ascund prin firide astfel de mărturii ale trecutului, pe care le comunică foarte greu chiar omului celui mai cinstit și mai de încredere, închipuindu-și fără rost că din prezența în casa lor a acestor acte, vechi une ori de mai multe veacuri, atârnă stăpânirea netulburată a bucății de pământ pe care au moștenit-o. E o lungă și grea trudă să ajungi până la o comoară pe care nu ai de gând să li-o răpești. Ei nu-și dau samă că stăpânirea timp de un număr oarecare de ani este un titlu de drept, că s'au dus vremurile când înaintea altui Domn puteai să vii din nou cu pârlile tale ori să te găsești târît la judecată de un adversar neastâmpărat. O statistică a acestor documente care pot peri în focurile așa de dese prin satele noastre ori se pot distruge de umezeala care dăinuește în căsuțele așa de rău construite ar trebui făcută cât mai răpede, și prefectii, prin organele lor administrative, ca și preoții, învățătorii, s'ar putea însărcina, aceștia din urmă prin influența lor locală, cu această adunare, așa de utilă istoriei.

Unii, ajungând în stăpânirea unor asemenea documente, mai ales când ele sunt pe pergament, își închipuie că ele au o valoare enormă și cer prețuri nebune, retrăgându-se jigniți când li arăți cât merită în adevăr ceea ce ei consideră ca o marfă deosebit de prețioasă, ca un mijloc de a-și plăti datoriile — când se plăteau — ori de a face zestre unei fete.

Trebuie știut însă un lucru. Scrise în slavonește, actele cele mai vechi n'au niciun preț în ce privește limba.

Iar, cum forma e mai totdeauna aceeași, și din neștiința scriitorului român, ele nu prezintă surprinderi. Doar ici și colo se strecoară pomenirea unui fapt istoric sau un element de viață pitorescă. Incolo, ele au însemnătate doar pentru cronologie, pentru numele boierilor marturi, în afară de ce privește proprietatea de care se ocupă, și unele legături de familie.

Se poate ca o hârtiuță de pe la 1820—30, înainte de a se crea prin Regulamentul Organic Statul cel nou, să fie mai bine venită decât un solemn act de proprietate dela Petru Rareș sau dela Mircea Ciobanul.

De aceea nimic nu trebuie aruncat, nici de particulari, nici, până la hârtilăritul de astăzi, de autorități. Dar despre crimele, care se continuă, ale acestora față de urmele scrise ale trecutului, în data viitoare.

« N. Românesc », Octomvrie 1934.

XXI

CE S'A FĂCUT PENTRU ARCHIVELE NOASTRE

Trecutul unei țări, parte integrantă din prezent, căci noi trăim prin « oameni cari au fost », în așezămintele lor, în bogăția adunată de dâșii prin munca lor, încunjurați de frumuseța pe care au realizat-o în monumente și alte opere de artă, ni hrănim cunoștințele din agonisita pe care ni-au lăsat-o și ne mângâiem, ne îndemnăm prin poezia rămasă dela dâșii, se cuprinde în cronici și istorii, dar și în scrisorile particulare pe care le uităm prin saltare sau le distrugem, și în actele publice, de multe feluri, dela un biet raport al celor ce s'au petrecut într'un sat până la actele cele solemne, iscălite și petetluite pentru afaceri importante sau mari evenimente politice de înalți demnitari și de Suverani.

De mult încă ele s'au păstrat, în vederea împrăjurilor care se pot produce sau în legătură cu interese care dăinuiau, în archive, ceea ce înseamnă « deposit de lucruri vechi », ba unele din aceste documente chiar în tezaurul unei țări.

Cu schimbările dese ale Domnilor noștri, cu lipsa de legături între unul și altul, la noi se vor fi păstrat foarte

puține acte de Stat în vremea mai veche. Oricum, nicio urmă nu ne-a rămas de asemenea așezăminte, pe când orice localitate, cât de mărunță, din Italia poate să ne lămurească din vremile cele mai îndepărtate asupra vieții ei în toate privințele, prin hârtii și acte de socoteli care ni s'au păstrat.

Unele socoteli ca ale lui Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei la jumătatea secolului al XVII-lea, pe care le-am tipărit în volumul V din studiile și documentele privitoare la istoria Românilor, arată că măcar la Vistierie era grija conservării unor însemnări.

Archive în toată forma, și nu colecții particulare ale Domnilor, cari le luau la plecarea lor din Scaun, ajungând astfel a se risipi cu totul, le găsim în țările noastre spre sfârșitul secolului acestuia, al XVII-lea. Astfel Constantin Brâncoveanu făcea să i se copieze în registre și notele cheltuielilor sale, din care se făcea ceea ce după moda turcească se chema un anatefter, și unele porunci și hotărâri privitoare la dăjdiile aruncate asupra supușilor săi. Li-am făcut loc și unora și altora în acelaș volum. Și de sigur că un Domn așa de învățat ca Dimitrie Cantemir din Moldova va fi făcut o regulă în ce privește scrisorile și socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-se acolo.

Primejdia era aceasta pe care am arătat-o dela început: în lipsa de legătură, de interese comune, de solidaritate între Domniile care se urmau. În felul acesta s'au adus cele mai mari pagube cunoștinții istoriei noastre. Doar când și când, dintr'o arhivă personală împrăștiată, dacă prindem câte o scrisoare cu caracter politic, cum e

casul, unic, al hârtiilor luate în pribegia lui prin Apus, dela 1591 la 1594, de Domnul moldovean Petru Șchiopul: faptul că Imperialii austrieci, între cari a murit la Bolzano (Bozen), în Tirol, au pus mâna pe tot ce a rămas de la dânsul, ni le-a conservat în întregime.

Fanarioții ni-au adus în această privință, prin spiritul lor îngrijit biurocratic, cele mai mari servicii. Avem con-dica în care Vodă Constantin Mavrocordat pune a să se însemne poruncile trimese dregătorilor săi, totdeauna în românește — i-am făcut loc în volumul VI din aceeași culegere a mea, — așa încât cunoaștem toate resorturile unei administrații la noi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Alți Domni, și anume în Muntenia, au făcut, îndată după aceasta, și mai mult: anume au ordonat condici de ordonanțe, pe care le lăsau după dânsii, nefiind vorba de acte politice și mai ales secrete. Răposatul V. A. Urechia a tipărit această adevărată comoară. Registre de socoteli se păstrau la Iași, deși între însemnările lor puteau să fie unele neplăcute pentru Domni și cei din jurul lor.

Pentru o astfel de operă culturală eu luasem, de altfel, însumi măsuri, printr'un articol din legea învățământului secundar, articol care n'a fost abrogat, dar care nu s'a aplicat, cum s'a făcut, de altfel, cu acela pe care con-tinuu a-l judeca foarte folositor, care silia pe orice profesor să facă un număr de oare la altă școală decât a sa, ca să se îndemne astfel cei învechiți și fără lectură, cei cari se lasă furați de alte ocupații și-și neglijează ca-tedra.

Prevedeam că în orice localitate, din tot corpul didactic, de orice grad, dela rectorul de Universitate până la cel mai nou și mai modest institutor, să se formeze un Consiliu Cultural în sama căruia să fie, în toate direcțiile, supravegherea și îndemnul.

Nu s'a făcut nimic în acest sens.

S'ar mai putea face oriunde o societate a amicilor trecutului, ca aceea a amicilor Universității din Paris. Cum s'au întemeiat societăți de amiciție pentru țările prietene, ba uneori și pentru cele care n'au avut și nu pot să aibă o prietenie cu noi, de ce nu s'ar încerca și astfel de tovărășii?

Numai în acest chip, cu oameni din partea locului, având ochii deschiși asupra ceea ce se petrece, se poate împiedeca pierderea unei informații fără care istoria e condamnată să rămâie pentru totdeauna o înșirare cronologică de evenimente curat politice, având un caracter central, pe când ea trebuie să cuprindă orice manifestație de viață oriunde și ori în ce proporții ea s'ar fi petrecut.

Cum am rugat adesea pe ascultătorii miei la cursuri și conferințe să-mi trimeată spre consultare scrisori private din saltarele lor — și puțini m'au ascultat, o, cât de puțini! —, tot așa rog pe acei ce mă ascultă în această seară să facă poliția nimicitorilor de archive și, cum găsesc la un magazin dovada jafului, să mă înștiințeze pentru a încerca să-l împiedec. Cum nu s'a făcut după votarea legii mele pentru archive statistica, pe care o ordonasem, e singura cale prin care s'ar putea împiedeca răul.

Când Regulamentul Organic, la 1834, a întemeiat, după sistemul francez, trecut pe la Ruși, noul sistem

birocratic, Archivelor li s'a dat o ființă ca în Occident.

Astfel putem cerceta dela această dată înainte și pentru Moldova și pentru Țara-Românească toată corespondența administrativă.

Directorii pricepuți, ca un Dimitrie Onciul, istoric pătrunzător, ca fostul meu bun elev d. C. Moisil sau prietenul meu bucovinean, acum la Iași, d. Sever Zotta, li-au dat o organizație vrednică de cultura timpului. Se poate lucra din ce în ce mai liber și mai ușor în aceste așezăminte, care au prilejuit descoperiri din cele mai interesante. D. Moisil a întemeiat chiar o școală de arhiviști la București, cum Francezii au demult una în Școala de Carte (des Chartes) din Paris. Secularizarea averilor a adus la archive zeci de mii de documente și sute de condici.

Dar n'am ales acest subiect numai pentru a da aceste îndreptări, care pot fi de folos, și a manifesta sentimente firești de recunoaștere pentru bunii păstrători ai acestor scumpe hârtii.

Și nu voiu insista asupra faptului că astăzi o lege făcută de mine pune mai sigur la adăpost aceste comori. Ci e vorba de o critică pe care vreau să o aduc în public în credința că greșelile, crimele de până acum nu se vor repeta.

Până la legea mea, care cred că nu se aplică, precum nu s'a aplicat nici legea bibliotecilor și a muzeelor despre care voiu avea prilejul să vă vorbesc altă dată, nimeni n'a reglementat alte archive: acelea ale deosebitelor autorități de Stat și ale Primăriilor.

Jaful pe care l-a făcut în ele prostia omenească și totala desorientare a celor pe cari vremea i-a pus în locuri de care nu erau vrednici nu se poate înfiera în de ajuns.

Une ori pentru « a face loc » în clădiri neîncăpătoare și rău împărțite, alte ori pentru a ajuta câte o mică afacere cu fabricile de hârtie, din timp în timp « se vindeau », se dăruiau de fapt pe prețuri de nimic singurele urme după care se putea reconstitui istoria unei localități.

Din hârtii de pe la începutul veacului al XIX-lea, când era încă așa de interesantul « vechiul regim » al nostru, se făceau învelișuri de mărfuri la băcănii sau cornete la fructele ce se oferiau în gări.

Câteva din aceste păcate de neiertat trebui să le desvăluiesc, cu părerea de rău că nu pot da și numele dobitocilor răufăcători cari le-au săvârșit.

Am văzut cu ochii miei vechea Archivă dela Primărie a Botoșanilor, din care am și extras câte ceva. Azi a rămas numai un maldăr de acte scăpate Dumnezeu știe cum dela o nemiloasă distrugere. Dar meritosul director C. C. Iordăchescu mă asigură că au rămas câteva registre școlare. În turnul bisericii Ospenia din acest oraș al nașterii mele am găsit lăzi de documente ale vechii protopopii, în care erau știri despre familiile de acolo; din ele n'a rămas nimic.

La Focșani am cumpărat în gări fructe învelite în hârtii de pe la 1820: o întreagă archivă pare a se fi răs-pândit așa.

Nu știu ce se mai păstrează la Galați, dar e o minune că Brăila, bine gospodărită, și-a păstrat registrele dela refacerea ei după scoaterea de sub stăpânirea turcească.

În schimb, la Giurgiu se dă vina pe bombardarea bulgărească din Marele Războiu pentru totala distrugere a oricărei urme de trecut, așa încât istoria modernă a orașului nu se va putea scrie niciodată.

Pagini din registrele de pe la 1830 ale Tribunalului din Ploești mi-au fost aduse de prieteni tot așa de revoltați ca și mine de această operă de inconștient vandalism.

În general, instanțele judecătorești aveau în depozit maldăre de documente depuse de părțile în litigiu. Din fericire, s'au depus unele din ele, ca ale Tribunalului Iași, la Academia Română, unde nu odată mi-au fost de mare folos.

Archivele Mitropoliei bucureștene erau aruncate claie peste grămadă în nu știu ce șură și abia acum în urmă au fost culese și puse în ordine.

În țările adause, ce a fost în sama Românilor a avut adesea aceeași soartă. La Sibiu cred că s'a nimicit cu totul bogata Arhivă cu atâtea registre grecești total necercetate de la protopopia de acolo. Rupea oricine voia fără a-și da samă ce face. Iar în Archivele moștenite de la alte stăpâniri nu știu dacă s'a păstrat totdeauna buna ordine obișnuită.

A venit vremea ca astfel de sălbătăcii să nu se mai petreacă. Se pot înlătura, cu bună socoteală, numai actele după același tipic ale vremii noastre de birocratism banal. Tot restul merită a fi ținut cu grijă și cu pietate.

Astfel s'ar salva măcar o parte din imensul material care a fost odată în această țară unde s'a scris mult și bine.

XXII

CE SUNT AZI MUSEELE NOASTRE

Ce drept am să vă vorbesc de problema Museelor, care se pune nu numai la noi, unde suntem numai la începutul unei opere mari și grele, dar și într'o lume care a avut mai mult răgaz decât noi pentru a desvolta o civilizație mai înaltă, și care problemă capătă în Europa soluții fricoase și ieftene, pe când America de Nord, conștientă de nevoile culturale adevărate ale epocii noastre, face, mai mult din banul particularilor, silinți uriașe pentru a ajunge la Museele care se cer astăzi?

În scurta mea guvernare am putut crea pentru Museele românești lucruri care cred că vor rămânea, și face să se voteze o lege, a cărei punere în executare, cu mult prea zăbovită, ar însemna totala prefacere a unor așezăminte de un așa de mare folos.

Am găsit ce stau să vă spun în provinciile noi, afară de unele înjghebări mai de mult, și bine îngrijite, de altfel extrem de puține, ca Muzeul Asociației dela Sibiiu și muzeul minoritar, adică galeria de pictură a Sașilor din același oraș, chiar o altă creațiune a acestei minorități, culte, harnice și solidare, la Brașov, apoi creațiunea,

vrednică de toată lauda, a singurului om cu o mare pregătire în acest domeniu, dar atât de puțin susținut, d. Vuia, care a strâns un tezaur de artă populară într-o clădire oarecare dela Cluj. Ceva care merită ținut în samă mai e la Timișoara, apoi un Museu de științe naturale rezultat din inteligenta strădanie a unui străin și a soției lui la Chișinău, iar în capitala celui mai istoric ținut românesc o adunătură fără alegere și fără rânduială la Cernăuți ¹⁾, decât care merită mai multă atenție ceea ce a făcut un om de bine, învățător nesprijinit și, până ieri, când l-a distins Comisiunea Monumentelor Istorice, nerăsplătit, la Rădăuți.

În județele vechii României, un pustiu. Iașul n'are decât arhaicul depozit de păsări împăiate și haine domnești, plus un elefant care a făcut uimirea respectuoasă a mai multor generații, de de-asupra vechiului magazin de fierărie al fraților Bachstez și o îngrămadire de pietre sepulcrale și rădvanuri de pre vremuri într'o sală oarecare cu aparență de suflare. Apoi ce s'a putut strânge din donația Bibicescu, iarăși lucruri de tot felul, la Severin, unde truda statornică a d-lui Bărcăcilă a pus de o parte ceva din descoperirile făcute în acel centru roman, care ar trebui desgropat întreg pentru a chema Româniea toată la vederea fundamentelor romane, traianice și post-traianice, ale vieții sale de astăzi, cum, de altfel, așa ar fi trebuit să se facă de mult la Sarmizegetusa, unde nu sunt decât ruine spintecate, de unde amatorii au putut să fure ce au voit, iar la Adam Clisi, *Tropaeum*

¹⁾ Acum s'a făcut un frumos Museu.

Traiani, nu este astăzi decât un vast câmp de rămășițe nerânduite și neîngrijite, atunci când și aici ar fi trebuit adus tot tineretul ca să se vadă din ce măreție au purces umilele suferinți răbdătoare ale existenței noastre istorice, iar înaltul deal dela Hârșova se fărâmițează încetul pe încetul, cum iar s'a făcut atâta vreme cu zidurile bizantine, genoveze, moldovenesti dela Cetatea-Albă și, de altfel, cu alcătuirile preistorice și cu zidăriile românești în toate colțurile țării.

La București, urmele preistorice, elenice, din Scitia Minoră dobrogeană, și romane se amestecau într'un haos fără păreche cu odoare și odăjdii ale evului mediu românesc, cu icoane și bune și rele, cu pietre dintre care unele erau încrustate în ziduri și acoperite cu scaunele din față, — toate acestea unde? În odăile de jos ale îmbătrânitului Palat al Universității, care, până am putut scoate, ca rector, de acolo, pe «părinții conșcriși» ai patriei, era ocupat, adecă usurpat într'o așa de largă măsură, de ședințele Senatului¹⁾. Un particular, zelos și zăpăcit, cu intervenții cerșite, își găsise un luxos adăpost pentru o sumă de obiecte disparate luate fără niciun drept din dreapta și din stânga. Un măreț Palat pentru arta populară era abia început. Colecțiile Comisiei Monumentelor Istorice erau nevizitabile. Muzeul Kalinderu, revizuit apoi de gustul d-lui Steriade, păstra, și păstrează, defectele primei sale formațiuni, iar Muzeul Aman, care reprezintă o întreagă perioadă a artei noastre, rămânea ignorat.

¹⁾ Și l-a recăpătat și-l adauge: d. Samtgeores.

Până să ajungă în subsolul dibaciu amenajat al Palatului Ateneului, Pinacoteca Statului era doar o *chambre de débarras* și un capitol bugetar. Pentru epoca modernă o înlocuia bogatul muzeu de pictură modernă datorit d-lui Simu.

Ce proastă figură făceau toate acestea față de minunatul muzeu de zoologie, operă de știință, de ordine și mai ales de iubire!

Ceea ce am reușit a face în câteva luni mi se pare a merita oarecare atenție, dacă nu și acea recunoștință la care cineva, când face un lucru bun, are așa de puțin drept într'o lume dezorientată și gata oricând a nedreptăți și cele mai bune intenții și cele mai serioase realizări.

Am scos niște biurouri din pompoasa Casă Krețulescu din Strada Știrbei-Vodă și, reunind cu colecțiile dela Universitate o parte neevacuată, ca atâtea comori artistice și istorice ale noastre, la Moscova, din ce se putuse strânge la Comisiunea Monumentelor Istorice, am creat, cu ajutorul d-lui Virgiliu Drăghiceanu, și cu gândul ca supravegherea să fie a zisei Comisiuni, un Muzeu pe care-l putem prezinta astăzi și celui mai pretențios vizitator străin. E păcat că așa de puțină lume merge acolo, unde, împotriva unor critice răuvoitoare, oricine poate să fie admis astăzi, când tot Muzeul Archeologic administrează și acolo. Archeologia însăși a fost așezat în casa pe care o lăsa Ministeriului de Instrucție Publică un mare proprietar, Macca, și unde se așezase un foarte sărac Muzeu Pedagogic, cercetat în oarele de seară de un public de copii din școlile secundare, care mi s'a părut că se și amuzau puțin înaintea masivelor

dulapuri și a sobelor de faianță colorată amintind gustul unei epoce pretențioase. Astăzi, nu numai obiectele greco-romane au un adăpost vrednic de dânsese, dar și atât de bogata recoltă de preistorie făcută de școlarii lui Pârvan în toate părțile țării, în care se văd strălucitele însușiri de artă pe care cei mai depărtați strămoși ai noștri le-au transmis țăranilor noștri, moștenitori ai unei de mai multe ori milenare parte reistorice.

Bine înțeles am desființat Museul de adunături al colecționarului doritor de a avea o frumoasă locuință fără sarcini de chirie. Acolo am pus tablourile moderne, unele foarte bune, pe care cumpărături întâmplătoare le sămănau fără alegere prin birourile funcționarilor dela mai multe Ministere: nu toate aveau o valoare deosebită, dar reprezentau ca o expunere a dibuirilor și izbânzilor noastre dela marii realizatori, ca Grigorescu, Andreescu, Mirea și Luchian încoace. Am fost silit să le adun într'o odaie de deposit în Casa Krețulescu când mi s'a cerut una din acele chirii de după războiu pe care Statul nu le mai poate plăti. Dar din bugetul, scăzut de mine până la ultima limită, al Prezidenției Consiliului, destinasem vreo două milioane pentru aripile acestui Museu, unde avea să figureze pictura contemporană: nu voiu spune ce destinație au căpătat după plecarea mea acești bani.

Era vorba să se dărâme, în vederea unui mare bulevard proiectat, Casa Moruzi, de fapt Cantacuzino, de lângă Academia Română, frumoasă clădire gospodărească, perfect împărțită, lângă care nu trebuia să se îngăduie o nenorocită improvizație comercială, care

cade astăzi în bucăți. Am stăruit ca această singură veche casă boierească netransformată de pe Calea Victoriei să rămâie, și am reușit. Acolo zelul admirabilului primar curajos care a fost d. Dimitrie Dobrescu — și opera sa se continuă sub d. Donescu, orice i-ar despărți din punctul de vedere, total neglijabil, al partidului, — a așezat un Museu al Bucureștilor, a cărui ideie mă urmăria de mult. Colaboratori inteligenți și zeloși până la entusiasm, ca d-nii Rosetti și Florescu, au știut să facă din lucrurile donate sau achiziționate cu prețuri de nimic o splendidă enciclopedie bucureșteană, care li face cea mai mare onoare, adăugându-se și un șir de exploarații arheologice ale d-lui Rosetti în marginea de către Mostiște și până la Snagov, care au avut darul să arăte, contra ideii unui șes muntean puțin locuit și barbar, ce puternică viață însuflețită de tendinți artistice s'a dezvoltat aici din cele mai vechi timpuri. Nu pot vorbi încă de valoarea tablourilor din Museu de pictură mai de curând format al aceleiași Primării.

Dar legea votată în 1932 și care, cum am spus, așteaptă să fie aplicată, cuprinde un întreg sistem de Musee, care ar salva ce nu s'a pierdut încă de generații ignorante și neglijente și ar pune la îndemâna oricui, și din regiunile cele mai depărtate de drumurile mari, acest admirabil instrument de cultură care poate fi museul în condițiile pe care voi căuta să le arăt în altă conferință. Pretutindeni trebuia să se facă adunarea obiectelor care mucelesc și se pierd prin case particulare, mai ales ale familiilor nobile astăzi așa de sărăcite și care așa de frumos își ascund marea sărăcie. Fără cheltuieli

deosebite ele trebuiau să fie supuse unei clasări chibzuite, îndreptându-se către aceste modeste aşezăminte întâiu şcolile şi apoi cealaltă lume căreia îi place a se numi cultă. Ce-am putut reuşi să fac pentru icoane, mai ales pentru acelea în stil popular, la Vălenii-de-Munte, multe din ele meritând să fie prezintate în publicaţia mea recentă «Artele minore în România», arată ce se poate culege din vecinătatea unui orăşel de provincie.

Să nu luăm în uşor sarcini ca aceea a Museelor. Când se tot vorbeşte de puterea din jos în sus, nu strică se se coboare asupra ei şi ceva care să vie cât de mai sus.

«N. Românesc», 13 Nov. 1934.

XXIII

MUSEELE. CE SUNT ȘI CE TREBUE SĂ FIE. EXEMPLUL AMERICEI

Credem prea adesea că un Museu e un depozit unde aduci obiecte de deosebite feluri: artă, istorie, știință naturală, tehnică, lucruri de curiozitate, le așezi în niște odăi largi și luminoase, le potrivești frumos unele lângă altele, li pui uneori și inscripții lămuritoare, iar pe urmă poștești lumea, care știe ori nu știe, pricepe ori nu pricepe, să se uite la dânsule. În biurou lucrează la corespondența administrativă directorul, funcționarii fac socoteala lucrurilor cuprinse și, mai ales, servitorii atenți bagă de samă ca nimic să nu se atingă, cu atât mai puțin să se fure, și acești oameni de încredere se uită des la ceasornic pentru ca la vre-un șfert de ceas înainte de momentul închiderii scris la ușa de intrare să facă zgomotul ce trebuie pentru a da afară și pe omul cel mai îndărătnic în dorința de a sta.

Așa e la noi, așa e în țări mai înaintate decât a noastră în această Europă care în multe privinți a rămas așa de seacă și de formalistă și de aceia cultura de

care se arată așa de mândră e, de fapt, cum o dovedesc tulburările și revoluțiile, așa de superficială.

De fapt, și aici America, țara democrației luminate, e un strălucit exemplu.

Museul, care suferă în chip firesc de atâtea neajunsuri, trebuie ca, prin toate mijloacele, să caute a fi altceva.

Să ne gândim întâiu la un lucru: obiectele adunate și expuse n'au fost făcute pentru așa ceva. Niciunul, până la pictorii și sculptorii de azi, cari, lucrând, se gândesc să-și vadă opera cumpărată, spânzurată și înșirată într'un Museu, n'au avut în vedere acei păreți, unul ca altul, pe care se bat în cuie pânzele ori lângă care pe sprijinuri de lemn sau de metal oarecare se așează statuile ori, în dulapuri cu sticlă, se înșiră vasele sau bibelourile sau și minunățiile naturii, care nici acestea n'au fost făcute pentru ca să stea împăiate, naftalinizate după acele geamuri reci.

Și ce a ieșit din mâna omului și ce face parte din uriașele tezaure ale naturii a fost în legătură cu un mediu încunjurător.

Animalele și plantele se amestecau în măreața simfonie a lumilor, și ele numai astfel, sub un anume cer, în legătură cu păduri, cu șesuri, cu ape, își aveau rostul lor. În această privință măcar în parte Museul de zoologie dela Șosea — pe cel de Botanică îl așteptăm încă — poate fi socotit că răspunde unor concepții altele decât acelea care prea multă vreme și-au continuat înțepirea.

Dar aici mă gândesc la materialul artistic sau istoric al Museelor.

Acestea sunt părți dintr'o viață, și în jurul lor trebuie vrăjită viața din care le-am desfăcut sau le-am găsit smulse.

Dacă e vorba de ceva scos dintr'o casă, această casă cu toată încunjurimea ei trebuie s'o vedem. De aceea a fost o învoire fericită ce a făcut întâiu la Stockholm ca să treacă apoi și la Oslo și, cred, și în Danemarca, un mare iubitor al lucrurilor și oamenilor țării sale în așa numitul « skansen », pe locul vechilor șanțuri ale orașului, aducând acolo omul însuși și cu dobitoacele lui chiar, făcându-i o casă ca a lui, cu mobilele pe care categoria lui le are de obicei și dându-i puțința de a trăi, pe cât se poate, așa ca în locul și satul lui. Am văzut astfel pe Eschimos în bordeiul lui, în jurul flăcării roșii a focului, și de-a lungul grădinii turme de reni cu bătrânii în frunte mergeau să guste, la ceasurile hotărâte, ca acolo sus, sub pol, hrana lor zilnică de mușchiu al extremului Nord. Altceva decât polițe, rafturi și scrinuri cu obiecte sau păpuși!

Dar alături de această hotărîtoare nevoie a unei armonii corespunzătoare realităților arbitrar sfărâmate și pe care se cere să încercăm a le reface pe cât se poate, mai este ceva.

O așezare în Museu nu trebuie să fie veșnică, în așa chip încât, afară de marii adoratori ai frumuseții, să plece cineva cu satisfacția că « a văzut » și prin urmare « știe » și n'are de ce să se întoarcă. Afară de reconstituirile permanente care corespund unei mari necesități educative, să fie neconținută orânduire nouă pentru cutare sau cutare prilej. Personalul unui Museu e a stfel

neconținut ocupat nu numai cu primirea, clasarea și expunerea, odată pentru totdeauna, a obiectelor, ci și cu acele trecătoare expoziții care trezesc și satisfac o curiozitate neconținut nouă.

În acest sens s'a lucrat de câțiva ani la Biblioteca Națională din Paris, a cărei imensă zestre e, într'un anume sens, și de Museu. În anumite legături, miile de obiecte prețioase au ieșit la iveală, formându-se, la fiecare nouă invitație a publicului, un nou capitol din viața civilizației umane. Publicul s'a îngrămădit imediat cu cea mai călduroasă dorință de a ști, și efectul pentru cultura generală a fost recunoscut ca foarte mare. Unele expoziții de acest fel ale Academiei Române, cu mult prea puțin cercetate, au vădit la d. I. Bianu, așa de harnic și de în curent cu vremea la o vârstă așa de înaintată, o lăudabilă aplecare către răspândirea cunoștințelor.

Și, în sfârșit, Museul trebuie să creeze în jurul lui alte așezăminte complementare, alte creațiuni de ajutor, fără care el nu-și poate îndeplini misiunea.

America ne e în această privință marea învățătoare.

Personalul, care cunoaște perfect cele încredințate îngrijirii sale și păstrează în multe dulapuri mii de obiecte care nu pot fi expuse — mi s'au arătat astfel mie, care veneam cu zeci de covoare românești de dar, de către domnișoare care aveau acest compartiment, probe după toate felurile de țesături pe care le găsea imediat cu o siguranță uimitoare, — caută el, îndeamnă, încurajează, conduce publicul, chiar când e vorba de oameni aproape fără cultură. Școlile umplu sălile și cu îngrijiri părintești

li se explică obiectele, ba, mai mult, se văd copii așezați jos pe scânduri cari copiază sub ochii plini de bucurie ai profesorilor sau profesoarelor și supravegheitorilor ce li s'a părut mai frumos sau mai interesant. Pe alocuri, cataloagele nu sunt niște simple liste, ci o adevărată istorie a artei cu specială privire la obiectele pe care le posedă Museul.

În odăi vecine, ca și la biblioteci, atât de omenește și de omenos primitoare, ar trebui să fie lăcașuri de conferințe, de lucru împreună. O caldă atmosferă de frăție intelectuală între cine știe și cine nu știe, între cine înțelege și între cine trebuie să fie învățat să înțeleagă e absolut necesară pentru ca societatea pe care o îndobitocesc grijile materiale de azi să se deștepte din nou spre o viață care singură e în adevăr vrednică de trăit.

Va trebui oare să așteptăm multă vreme încă pentru ca un popor așa de inteligent și de doritor de lumină ca al nostru să ajungă a avea la îndemână ceea ce-i trebuie pentru a reveni la cele mai bune tradiții ale sale și a ajunge astfel să dea civilizației ceea ce multe generații în vremuri neprielnice au fost împiedecate de a o face?

« N. Românesc », 11 Dec. 1934.

XXIV

INDREPTĂRI LITERARE

Nu-mi trece prin minte să încerc a da îndreptări, adică sfaturi literare. În scrisul său, cine e sincer urmează linii care-i vin dela toată moștenirea sa, dela toată creșterea pe care a primit-o, dela toate înrâuririle care s'au exercitat asupra lui. Nimic nu e mai urât și, adaug, mai zădarnic decât a face pe cineva să iasă din ființa lui adevărată pentru a gândi, a simți și a vorbi cu un altul.

Ceea ce vreau să spun în această convorbire de un șfert de ceas cu ascultătorii miei nevăzuți nu e că aș avea dreptul să impun altora a fi altfel de cum cred ei, de cum sunt ei siliți a fi prin puteri mai mari decât dânsii, ci că prin puterea împrejurărilor, prin urmările chiar ale scrisului lor, prin refuzul din partea publicului sănătos, care există alături de doritorii tuturor stricăciunilor și de prețuitorii tuturor divagațiilor șarlataniei sau neputinței ambițioase, o schimbare spre bine se pronunță din ce în ce mai mult. O constată și scriitorul francez citat chiar azi în « Curentul » de d. Nicolae Roșu.

Ea pornește fără îndoială și dela popoarele care ne-au trimis influențe nenorocite pe care ne-am grăbit a le primi. Literatura cea mare a popoarelor de veche cultură se îndreaptă, ajungând a birui nevrozele și psihozele de după războiu. Cugetarea unui Paul Valéry cercetează tot așa de onest pe cât de curagios toate problemele spiritului omenesc și cine a avut plăcerea să se apropie de marele poet francez a putut să se încredințeze cât de mult caută el personal să evite tot ce ar putea să fie aparența că vrea să se deosebească în gând, în atitudine și în purtări de oricare alți oameni. Vremea oamenilor posedați, stăpâniți de închipuite duhuri rele, scuturați de patimi fatale, lăsând să se întrevadă în ei sumbre adâncuri ce nu se pot cerceta, epoca în care un scriitor se credea cu atât mai înălțat, cu cât mai mulți draci l-ar fi zguduit, a trecut de mult.

Intr'o limbă de o puritate virgiliană scrie acel Jammes, care s'a îndreptat către aceleași priveriști de natură, pline de atât de sănătoase învățăminte, ca și plugarul genial dela Mantova. Aspectul acestuilalt reprezentant de frunte al literelor franceze actuale e provincial de robust și țărănește de normal. Nici lui nu-i place a se arăta ca un demoniac prigunit de furii. Cu tot caracterul abstract și abstrus al poeziei sale, d. Claudel, un diplomat de carieră, trecând din Japonia în America de Nord nu caută să stoarcă vorbelor ce nu pot da și să răstoarne după un capriciu care e și insolent și pueril, și legăturile logice dintre lucrurile prinse în adevărul lor și raporturile stabilite de veacuri între formulele filosofice care încearcă să le cuprindă.

Poezia germană, cu toate tainele de care se atinge puterea de visionar lucrând prin sugestie a lui Rilke, cea engleză și americană, cea italiană, revenită la secularele învățăminte ale unei tradiții de disciplină și de armonie nu jignesc nici obiceiul firesc de a lega sănătos noțiunile, nici deprinderea cu vorbele cuminte cântărite, arătând bucuros ce voiesc să spuie, nici acea rușine de urît și de imoral și mai ales de cinica lor exhibiție, care e cea dintâi dovadă de civilizație, de deprinderea cu cruțările pe care se sprijină înseși posibilitățile de viață împreună a oamenilor.

Și totuși în aceste țări singularizările și bizareriile, silințele desperate de a părea, în ființa și în scrisul tău, că ești altfel, cu totul altfel de cât toți cei ce sunt și au fost, ar putea găsi, dacă nu o adevărată legitimare, cel puțin o îndreptățire, mai multe chiar, și iată care ar fi ele.

Numărul intelectualilor cari fac literatură e foarte mare și lupta dintre dâșii pentru a cuceri puțină notorietate e permanentă și plină de învierșunare. Ce greu este acolo să se poată câștiga un loc sub soarele gloriei! Oameni cari pe urmă vor scrie ca toată lumea caută la primele gesturi să sperie, să scandalizeze și să indigneze pentru ca numele lor să se impuie unui public care nu se mărginește numai la cetitorii unei singure nații.

Pe când la noi talentele sunt relativ puține, publicul, care nu e obosit de o prea lungă defilare de celebrități, se arată așa de înțelegător și de plin de prietenie încât nu trebuie ca arlechinii să bată din talgere pe platforma

panoramelor cu încăperi misterioase numai pentru o anume categorie de inițiați, cărora nu le e frică de nimic.

Pe de altă parte, scrisul e în Apusul european, în America o profesiune. Literatorul nu face altceva decât să-și urmeze o activitate care-i dă un nume și în acelaș timp și mijloacele de traiu. De aici efortările desperate pentru a se face cunoscut cineva și cele, nu mai puțin încordate, pentru a păstra locul odată dobândit.

Dar la noi nu e așa. Versificatorul, povestitorul e un om cu funcție sau cu profesie. Medic cu clientelă, mai mare ori mai mică, avocat care-și caută de procese, diplomat care-și urmează cariera și mai ales funcționar care și-a dat toate silințele ca să capete un rost de birocrat capabil să-l susție, ori de se cere, ori de se răspinge marfa lui de literatură, care de multe ori nici nu e pusă în valoare, de el însuși sau de un editor interesat și priceput.

Mulți trăiesc din sinecurele pe cari le-au procurat înrudiri, legături de prietenie sau răsplata politiciii la care au avut grija să se alipească în vederea nelipsitei răsplătiri. După cât știu, numai d. Sadoveanu a fost totdeauna îndreptat către singurul mijloc de traiu al unei literaturi care și din acest motiv e așa de fabulos de abundentă.

Și atunci din acest motiv ca și din celalt de ce atâtea deșanțări, atâtea scrânteli ale buneii logice de armonioasă elenică origine, ale bunului gust purtând încă pecetea divinei Atene clasice?

Popor chibzuit am fost totdeauna, și popor decent.

Nu ne-a plăcut să ne aruncăm orbește după toate fantomele fără trup, să «împușcăm în lună» și să

escaladăm norii. O vânjoasă proptire pe pământul sigur ne-a făcut să evităm unele catastrofe cărora le-au căzut jertfă vânătorii încrezuți ai tuturor nălucilor. Am avut și noi aventurieri, unii dintre dânșii minunați ca inteligență scăpărătoare, uimitori ca îndrăzneală, urmărind ce e mai înalt pe lume fără nici-o fărâmă de drept chiar, dar ei au rămas totdeauna indivizi izolați și nu s'a ținut de dânșii, ca de niște adevărați călăuzi și ca de niște zei autentici, un popor întreg.

Dar mai ales nu ni-am scos la iveală ca Țiganii la șatre și ca Rușii cu bogdaproste la hramuri neajunsurile și păcatele.

Am lăsat străinilor și robilor sarcina tristă de a-și arăta toate rănile și mutilările sufletești. N'am scos ochii nimănui, pentru ai căpăta gologanul zvârlit de milă și cu scârbă, n'am fabricat ciontul mâinilor tăiate și umflăturile picioarelor putrezite. Nu ne-am plâns trăgănat la toate bâlciurile ochii orbi și bodolanele oloage. Greșelile le-am ascuns în noi pentru a le curăți prin pocăință, în loc să le reedităm neconținut, făcând din ele un mijloc de atracție și un capital de câștig. Se uimește glumețul din clasa intelectuală când vede felul cum jocurile lui de cuvinte sunt înlăturate printr'un singur gest de refuz, fără strigăte de indignare, din partea unui meșter, unui sătean cari trăiesc curat în casă curată. Primim nu odată lecții dureroase din partea celui dintâi om fără așa-zisa cultură a noastră, dar de pe armătura de diamant a căruia lunecă imediat orice încercare de pângărire. Bordeiul umil, smerita căsuță nu sufăr ceea ce face plăcerea șimândria cortului, la ușa căruia, cum

spune formula populară, se vorbește așa cum nu se coboară a o face nici cel mai liber în cuvinte dintre aceia cari sunt cu adevărat ai noștri.

Un amestec de țigănie de șatră și de cafenea orientală a putut da orașelor noastre pe ghidușul cu vorbele urite și cu mișcările de dănțuitor prin seraiuri, dar genul care-i asigură o tristă celebritate se oprește la rohatea târgurilor în care se adună lumea adusă de vânturile celor patru colțuri ale văzduhului.

Poezia populară e în adevăr moartă sau aproape moartă în greaua concurență a cărții tipărite, dar înțelepciunea populară, transmisă din generație în generație, aceea a rămas tot așa de vie ca pe vremuri când prin ea se cârmuia țara.

Ceva din lucrurile pe care caut să le rostesc aici a pătruns încetul pe încetul întâiu la cetitorii cari vreau să audă un cântec, un cântec pe care să-l înțeleagă, să-l simtă, să-l poată cânta și cu care să-și mângâie viața, și să afle o poveste, una despre oameni ca dâșii trăind în împrejurări deosebite de cele, așa de șterse, în care lor le e dat a trăi și dincolo de care li place să afle că mai este un orizont.

Apoi scriitorul însuși, care începea să nu se mai simtă susținut decât de plebea umană a nebunilor și a stricaților sau de inconștiența unui copilăret nedeprins a alege sau, în sfârșit, de proști cari privesc mai bucuros ce nu înțeleg și se încântă fudui de ce-i ofensează mai mult în ce are umanitatea mai ales și mai gingaș, s'a întors pe încetul la acea normalitate de care cu atâta ostentație se declarase străin.

Pentru anume pagine din recenta mea « Istorie a literaturii contemporane » am primit rânduri calde dela aceia chiar al căror talent, recunoscându-l, era criticat în direcția pe care momentan o apucaseră. Și mi-a fost dat acum în urmă chiar să văd cum un tânăr scriitor ardelean, care începuse cu adânci documente de cugeltare personală ca să se piardă, prea încrezut sau vrăjit de nesănătoase ispite străine, în poeme, lirice, dramatice, din care bunul simț nu găsea nimic de ales sau într'o filosofie falșă în care noțiunile se ciocnesc fără să scapere nimic, cum acest om de merit, d. Blaga, se coboară, deocamdată stângaciu până la banalitatea cea mai ștearsă, către subiecte din viața trăită, care înlătură jucăria vorbelor cu atât mai mari, cu cât e mai adânc golul pe care vor să-l ascundă.

Ceva se dărmă astăzi: construcții de fațadă cu coloritari pe linii strâmbe. Mă bucură zgomotul ce-l fac căzând. Pe același loc se vor ridica modeste case de eternă datină care au măcar o însușire, dar ea ajunge: că pot fi locuite.

« N. Românesc », 16 Ian. 1935.

XXV

SOLIDARITATEA NAȚIONALĂ

Când am ales ca subiect pentru conferința din această seară « solidaritatea națională », nu m'am gândit că voiu vorbi la 24 Ianuar, când un obicei fericit cere să se pomenească unirea celor două țări românești libere, până atunci în chipul cel mai nefiresc osebite, în 1859. Mă bucură însă că astfel pot să pun în legătură comemorația cu care suntem datori și considerațiile pe care anunțasem că le voiu desvolta cu privire la acțiunea morală comună așa de folositoare în orice moment din viața unui popor și, natural, mai ales în acelea când e vorba sau de o schimbare esențială în formele lui sau de ayântul care trebuie pentru ca aceste forme să fie în adevăr însuflețite.

Intâiu o observație cu privire la însemnătatea actului de atunci, pe care, asămănându-l cu minunea pe care am văzut-o cu ochii și n'o știm prețui îndeajuns, am fi aplecați s'o scădem.

La 1859 am afirmat că principiul național trebuie să fie la baza alcătuirii politice a Românilor, că orice e în afară de dânsul nu-i poate sta în față ca o piedecă,

amintirile istorice, nu totdeauna vădind cuvenita frăție, ne mai având nicio valoare, — și atât de puțini le-au ridicat înainte, în Moldova singură, pentru a nu se îndeplini lucrul care se impunea.

Odată, tot ce ne privește, în orice domeniu, cultura, viața economică de o potrivă cu însuși regimul politic, era așezat pe aceste temelii: restul venia dela sine și de aceea săvârșirea norocoasă a isprăvii românești de acum peste trei șferturi de veac e de sigur nu numai înaintașa, dar și îndemnătoarea Unirii aproape depline a poporului românesc.

Mijloacele prin care s'a ajuns la aceasta din urmă au fost din cele mai grele și unite cu jertfele cele mai mari. Am sângerat din toate vinele noastre și morminte încă proaspete stau sub pământul în sfârșit adunat împreună, morminte de ostași de aici din Vechiul Regat, cum i se zice, pe care soarta le-a voit a se afla nu numai în părțile unde steagurile noastre duceau vestea desrobirii, dar și în acest ținut de baștină, sfințit din nou prin acest cel mai mare sacrificiu. Cum însă la 1859 n'a curs sânge, multora li se pare că ar fi fost o întreprindere ușoară aceea a creării unei singure Români libere, spre care să se îndrepte speranțele legitime ale Românilor celorlalți, că, urmând spiritul vremii, n'am fi găsit în lumea întreagă, sau măcar la învingătorii Rusiei în războiul Crimeii, decât o înțelegere, o prietenie care ar fi făcut din noi Veniaminii Europei sprijinite de acum înainte pe dreptul național, proclamat din Paris de Napoleon al III-lea.

Se știe azi până în cele mai mici amănunte că n'a fost tocmai așa, că dușmăanii puternice au trebuit să fie

biruite, că în Franța însăși nu toți erau gata să sprijine statornic drepturile noastre, că una era politica unui Împărat cu începuturi ideologice, de naționalism și democrație, și altele obișnuințele de spirit, tendințele tradiționale în unele ramuri politice și intelectuale, ba chiar și în diplomatie, care avea instrucții să ajute pe Români, și că însuși Napoleon s'a clintit uneori în ce privește soluția cerută de bunicii noștri, până ce a venit vremea când însăși existența ca Stat a României a ajuns pentru dânsul, care se gândia, acum, mai mult la problema italiană, un element de compensație.

Nu, Unirea din secolul al XIX-lea, ni-am dat-o noi, în rândul întâi, în anume momente chiar numai noi. Și aceasta fără să avem o organizație militară, fără să întrebuițăm mijlocul, foarte răspândit atunci — de atâta vreme la frații italieni, — al conspirației, al atentatelor și al ridicării cu arma, ba chiar, ceea ce e de cea mai mare importanță, fără ca în fruntea noastră să se găsească Români capabili de a reprezenta punctul nostru de vedere și de a-l apăra cu toate mijloacele oficialității, puterea fiind încredințată de diplomații Congresului dela Paris unor caimacani de o autoritate foarte slabă, neavând nimic din însuflețirea societății pe care trebuiau mai mult s'o ție în frâu decât s'o ajute, ba un Vogoridi, care guverna Moldova, fiind, cu toate legăturile lui, și de familie în țară, un hotărît vrăjmaș, până la violență, al idealului românesc din acel moment.

Am biruit prin solidaritatea noastră aproape perfectă. Căci ce putea să însemne pe lângă înfrățirea milioaneilor de oameni, uniți prin conștiință sau și numai

printr'un sigur instinct, dorința de tron a celor doi Sturdzești ai Moldovei, tatăl și fiul, Mihai-Vodă și beizadea Grigore, sau și în Țara-Românească speranțele de întoarcere pe un tron abia părăsit ale lui Bibescu sau Știrbei?!

Înainte de a trage din această solidaritate un fel de doctrină a ei, cu aplicații la așa de grelele momente de astăzi, e folositor să vedem de unde a venit izvorul, principiul însuși.

Desigur nu dela o boierime cu așa de nobile tradiții, care a jertfit aspirațiile sale la Domnie ca să se realizeze voința celorlalți. Între privilegiați erau mulți cari nu voiau, și mai mulți aceea cari nu puteau înțelege. N'a fost măcar la noi, ca la Poloni, alături de o democrație națională, o altă formațiune politică, de caracter istoric și monarhic, sprijinită pe marile familii, ca în jurul acelui Czartorycki, care trebuia să fie regele Poloniei înviate. Boierii, în general tineri, cari au fost factori ai Unirii, au jucat frumosul lor rol din alt motiv decât acela al nașterii lor.

Legenda lui «moș Ion Roată», țăranul palmuit de stăpânul moșiei lui și sărutat ca o reparație de Domnul Unirii, ar face să se creadă într'un îndemn venit din fundul, așa de harnic și de onest, al clasei muncitoare de pământ. Aceasta măcar pentru Moldova, în care răzeșii și mazilii aveau fără îndoială un oarecare simț de valoare politică, ieșit din trecutul lor de vitează participare la războaiele, câștigate sau pierdute, ale țării.

De o burghezie ca aceea care, în Apus, a reprezentat forța de mânăre înainte a societății nu poate fi vorba la Românii dela jumătatea veacului trecut. În București

atâta lume negustorească și de meșteșugari câtă să poată da public ușoarei și ușurateci «revoluții» dela 1848; ceva de acest fel, cu mulți străini de peste Dunăre, la Ploești; unele elemente de clasă mijlocie, iarăși amestecate și cu străini balcanici, la Craiova. În Moldova, miile de Evrei nu puteau înlocui, în ei înșii și în situația în care se găseau, burghezia națională.

Rămâneau deci numai intelectualii. În Muntenia cei cari se formaseră în școala lui Lazăr, a lui Eliad și a numeroșilor ucenici ai acestuia, apoi, prin sate, cei foarte modești cari ieșiseră din școlile de pregătire a învățătorilor sub Alexandru Vodă Ghica, în sfârșit câți trecuseră prin școala, dar cotită un moment către o covârșitoare influență franceză, care ieșise întreagă din buna chibzuială a unui Petru Poenaru.

În această țară însă cărturarii de toate treptele au avut o mai mică influență, și foștii revoluționari cari predicaseră câțiva ani în Franța refugiului lor au trebuit, în Ianuar 1859, să recurgă la o amenințare a țăranilor și a mahalalelor. În Moldova, opera clasei mai luminate din orașe a fost mult mai mare. Școlarii Academiei Mihăilene, asupra cărora trecuse pe rând spiritul lui Asachi și al Ardeleanului revoluționar, de crez roman, Laurian, s'au unit, fiind încă pe băncile acelui așezământ sau trecuți acum în funcțiile de toate gradele, cu cei mai însemnați reprezentanți, purtați și prin străinătate, ai literaturii și publicistice, precum și cu cele mai înfocate temperamente din tânăra boierime.

Înainte de toate răsare figura impunătoare a lui Mihail Kogălniceanu, față de care nu ni-am plătit nici

până astăzi, câtuși de puțin, datoria de recunoștință. Apoi un grup de strălucită intelectualitate, pe care o servește cu devotament o largă parte din funcționarii administrativi. Cum am spus, nu lipsesc numele mari, în legătură cu trecutul, Cantacuzinii, Moruzeștii, Mavrocordații. Față de ei viitorul Domn Cuza reprezintă o naștere mai modestă. Orice pretenție cade înaintea scopului suprem al neamului.

Fără zgomot, ținându-se în marginile discreției strămoșești, ajutându-se pe tăcutele, vădind, spre nimicirea caimacamului bulgaro-grec, pe care-l trădează, pentru binele național, însăși soția lui, fiica poetului și intelectualului boier de frunte Conachi, o înțelegere desăvârșită în momentul hotărâtor al alegerilor pentru Divanurile ad-hoc.

Solidaritatea morală e aceasta.

Ea înseamnă întâiu recunoașterea necesității unor scopuri cărora oricine trebuie să li închine credința și munca sa, gata să înfrunte orice primejdii și să primească asupra-și orice suferință. Idei personale nu se încap în marginile acestui sacru decalog și considerațiile de interes nu se pot apropia. Instinctiv, toată lumea trebuie să reacționeze în același fel îndată ce se prezintă unul din punctele acestui program ieșit din dezvoltarea însăși, de lungi ani de zile, a culturii naționale. Exemplul dat de Germanii din Saar trebuie să servească de învățătură oricui, și mai ales nouă pentru cari a ajuns să fie obiect de discuție și ce trebuie să se găsească adânc înrădăcinat la temelia însăși a vieții naționale unde scor-moniturile ideologilor înnebuniți de teorii, care sunt adesea de împrumut, nu se îngăduie.

Cultura e aceea care pregătește această neapărată și făcătoare de minuni situație morală. Ea însăși nu se poate pierde fără pericol pe toate drumurile ispititoare care se deschid în deosebite direcții. În ce se spune într'o școală italiană de astăzi se simte ușor același fel de a gândi și simți ca în oricare alta: experiențele ambițioase ale spiritelor iubitoare de a se singulariza nu se îngăduie. Același fel de însuflețire e în Universități, care nu înseamnă o adunare de oameni cari nu sunt legați decât de același program de oare și cari contribuie prin divergențele stridente din lecțiile lor la confuzii catastrofale în mintea tineretului. Oricâtă deosebire de direcție ar fi între o școală literară franceză și alta, e cu neputință să nu se recunoască aceea ce numim spiritul francez, pe când la noi fiecare-și face lege din tot ce trece, adus de vânt, prin minți care n'au nici experiență, nici răspunderi, dar pretind să dea o direcție unei societăți prea mult lipsite de posibilitatea de alegere. Dar critica, menită să înlăture ce e zăpăcit și bolnav, a fost de mult înlocuită prin reclama editorilor și a cenaculului.

Această solidaritate are însă nevoie să fie condusă, iar conducătorii să nu trebuiască a fi căutați orbește în momentul amenințărilor, precum, iarăși, legătura, schimbătoare, cu dâșii să nu fie a unui calcul material. Ei trebuie să fie totdeauna la locul de unde se dă cuvântul de ordine, iar acest cuvânt să nu se caute în bobote prin toate colțurile de întunerec. Ierarhia de funcții să corespundă pe cât se poate cu ierarhia naturală a valorilor și meritelor, ca să nu ajungă a fi călăuza mai nesigură decât aceia cari se cer călăuziți. Dar, peste tot ce poate

da organismul de Stat, autorități morale permanente să se bucure de tot sprijinul devotat al acelor care nu printr'o recunoaștere și convertire de ultima oară să fie aduși a cere dela dânsule îndreptarea care, venită prea târziu, să nu mai poată folosi la nimic.

Anume atitudini față de împrumutul de refacere, anume semne de gravă anarhie spirituală, anume idolatrii de orizont mărgenit m'au îndemnat să trezesc astfel de amintiri și să dau astfel de recomandatii.

« N. Românesc », 26 Ian. 1935. —

XXVI

MIHAIL KOGĂLNICEANU

Ceea ce deosebește pe Mihail Kogălniceanu de toți contemporanii săi e cât de nou și de viu e astăzi. Nimic din ideile sale nu aparține unui trecut isprăvit, unei mode care ar fi dispărut; în stilul său nu e nicio artificialitate părăsită, nicio îndemânare pe care să trebuiască a o răspinge. Deși crescut la o școală franceză, de și corespondența de adolescență cu surorile lui e în limba franceză, a « lumii bune » de atunci, el scrie întocmai ca acum fără ca vreun element veșted să ne surprindă și să ne jignească. Iar ideile pe care le-a cules din așa de largi lecturi în cele două limbi pe care le cunoștea mai bine, ori care au răsărit de pe urma acelor cetiri într'o minte de un așa de perfect echilibru, acestea au un caracter atât de general uman, în concepția unui naționalism cultural activ, încât ne simțim prin el întăriți în credințele noastre cele mai scumpe.

El e în adevăr actual și contemporan. Il simțim nu numai în noi, prin ce am luat dela dânsul, dar alături de noi, mergând pe același drum, spre o țintă care este și aceea a vremii noastre. Ne bucurăm de un astfel de

tovarăș, ne simțim asigurați și încurajați prin aceea că umbra marilor lui pași se proiectează lângă aceea a silinților noastre. El e astfel, pentru cei cari sunt obișnuiți a se gândi măcar din când în când la dânsul, o forță a vremii de azi prin îndemnul ce pornește din scrisul și chiar din acțiunea lui, prin musturarea ce se desface din exemplul pe care l-a lăsat.

Tinerețta tuturor scriselor sale se menține intactă. Ea e făcută din încredere și din generositate. Mama trebuie să-i fi transmis aceste însușiri așa de mari și așa de folositoare pentru societatea în care a trăit, căci tatăl era un gospodar bun, un socotitor sigur, dar un boier de spirit cu totul mediocru.

Ceea ce am spus despre calitățile lui sufletești se manifestă în toate domeniile, fapta dintr'unul din ele legându-se strâns de cele din altele. Și de obicei nu îmbrățișăm cu privirea toate ramurile de viață și de gândire în care el ocupă cel dintâiu loc, și nu numai pentru spațiul destul de întins al vieții sale.

Actele prin care a contribuit într'o așa de mare măsură și într'un chip așa de hotărîtor la dezvoltarea contemporană a Moldovei sale, a României care s'a făcut în primul rând printr'însul, acelea sunt mai mult sau mai puțin în fața oamenilor vremii noastre. Ei știu că Mihail Kogălniceanu a fost unul din alcătuitoarii partidului de continuă luptă prin care mai ales s'au săvârșit toate aceste înfăptuiri, că a dus o luptă înțetită contra aceluia Domn dela care avea numele de botez și dela care primise atâta sprijin, dar a cărui politică i se părea că reprezintă principala piedecă pentru servirea idealului generației

lui. Ei își dau samă cât de mult a dat el din strălucita sa inteligență pentru ca în patria cea mică să se ajungă la înlăturarea candidaturii Sturdzeștilor și la alegerea acelui colonel Cuza, căruia-i era prieten, dar înaintea căruia s'a plecat când l-a avut ca Domn și căruia i-a servit ca monarhului român având dreptul la omagiul și la respectul tuturor. Ei îi pun în socoteală vitejia actului, împărțit cu Alexandru Ion I-lui, prin care s'a asigurat țaranului bucata de pământ, a cărui stăpânire trebuia apoi încunjurată cu garanții și supraveghiată cu procedări pe care le-a împiedecat revoluția de palat din Februar 1866, ca și lipsa de orice temeri personale când a fost vorba de a arunca asupra dușmanilor improprietății sentința unei neașteptate disolvări. Când tronul Domnului Unirii s'a prăbușit prin uneltiri pripite, căci trecerea la alt regim, dorit și de Cuza, se putea face fără desonorarea armatei și tulburarea periculoasă a spiritului public, când dinastia a pășit la hotărîrea plină de răspundere a războiului de neatarnare, se recunoaște ușor, de istoricul imparțial, — căci n'a rămas un partid după Kogălniceanu, cu datoria de a-i servi religios cultul, — de acela măcar, dacă nu de judecătorii influențați și interesați, că, în greutățile provocate la 1877—1878 de obrăznicia lăcomiei rusești, acela care știa de mult că ni se va lua Basarabia-de-jos, în ciuda neprețuitului ajutor pe care l-am dat primejduitelor oști împărătești, a avut o linie dreaptă și sigură pe care n'au înfrâurit-o măguliile și n'au întrerupt-o amenințările, că nimeni n'a apărut cu mai multă competență și cu un mai puternic talent cauza țării biruitoare, dar sfâșiate, decât

acest emisar a cărui inteligență era în stare să biruie în orice discuție. Și oricine admite că, după aceea, în apărarea dreptului nostru asupra Dunării bătrâneța experienței om de Stat a adus aceleași servicii patriei ca și o tinereță voinică. Cu părere de rău se constată că Domnul României independente, regele încoronat s'a lipsit prea ușor de sfaturile aceluia care, timp de vreo cincisprezece ani, părăsit, bolnav, sărac și dator, asista fără invidie la instalarea ca stăpân a rivalului său mai fericit, dar de loc superior, Ion Brătianu.

Cu toate criticele unei epoci de lucru mai metodic, dar în condiții de care el nu se bucurase, rămânea ca bază sau numai ca îndemn, din ceea ce a făcut el, puțin pe apucate, în mijlocul unei vieți zbuciumate, pentru cunoașterea unui trecut românesc din care s'a inspirat în toate acțiunile sale atâta: cartea, de îndrăzneță gândire, despre istoria Românilor de pretutindeni, cutezătoare întreprindere pentru un om așa de tânăr, apoi broșurile lui în legătură cu anume probleme ale culturii și vieții noastre în genere, alte produse ale acestei vrâste pline de avânt, răbdătoarea adunare împreună și inteligenta înfățișare a Cronicelor Moldovei, la care apoi a voit să adauge și pe ale principatului vecin, încercarea revistei istorice *Arhiva Românească*, discursul, așa de avântat, chiar dacă se admit influențe de formă străine, cu care a deschis la Academia Mihăileană un curs care a fost răpede închis. Toate purtând pecetea unui românism fără deosebire de graniță.

Mai puțin cunoscut e amestecul lui într-o literatură militantă, căreia desvoltarea poporului românesc i-a

datorit așa de mult. Crezul unirii necesare între toți Români l-a proclamat el și prin titlul și prin cuprinsul acelei publicații periodice, *Dacia literară*, în care e și înțelegere pentru orice lucru românesc și spiritul celei mai înaintate cugetări apusene, pe care o cunoscuse în Franța ca și în Germania. Dar s'au uitat, pentru a fi doară din când în când semnalate de specialiști, întâmplătoarele versuri, contribuțiile lui la repertoriul Teatrului din Iași, nuveletele de debut, înjghebarea unui roman pierdut în foiletonul *Albinei* lui Asachi, povestirile în formă literară scoase din istoria, pe care o cunoștea așa de bine, a Moldovei.

Oratorul e de sigur obiectul unei admirații pe atât de generale, pe cât de slab hrănite prin cetirea paginilor unei atât de autentice elocvențe. Ce păcat că în discursurile pe care însuși le-a scris, ca și în cele care, mai târziu, au fost stenografiate, nu s'a făcut o alegere pentru a publica un volum sau mai multe care ar da lamura acestui talent așa de puternic, trecând fără sfortare, din singurul său prisos sufletesc, dela un registru al rostirii la altul: ne-ar mângâia de colecțiile, îngrijit făcute, ale atâtor cuvântări care dincolo de chestiunea în discuție și de amănunte care nu se mai înțeleg astăzi nu mai au pentru noi niciun interes. Dar nu se știe ce mare avocat a fost Kogălniceanu în anii tinereții sale ieșene, când lua cuvântul ca să apere, ca în pledoaria, pe care din fericire am descoperit-o, pentru văduva Maria Cananău, atacată de fiul pe care cu atâtea îngustări îl crescuse, cauzele care prin dreptatea și nobleța lor îl chemau la o apărare totdeauna cu adânc răsunset.

Această activitate multiplă nu samănă cu a celor cari în fiecare din domeniile pe care le ating se inspiră dela alt model, indigen sau străin. E în toate același suflet puternic, vibrant, cald, avântat, pe care l-a păstrat până în anii din urmă, până la scrisoarea, înaintea operației fatale dela Paris, prin care-și mărturisia duios greșelile, multe, înaintea aceleia pe care înțelegea măcar acum cât de mult o jignise.

Dacă ar fi să se găsească o formulă pentru acel care nu e decât o neconținută revărsare de viață ce nu slăbește nicio clipă împingerea înainte a altor unde, ea n'ar putea să fie alta decât aceea a *realismului organic*.

Realism, adecă, pe vremea romanticilor prea adesea înșelați de teorii sau amețiți de propria lor retorică, simțul totdeauna sigur al lucrurilor de sprijin, al nevoilor la termin, al datoriei care se cere îndeplinită în rândul întâiu. Instinctiv, și nu de pe urma unei argumentări încete, răbdătoare, el ajunge la constatarea acestui imperativ categoric desfăcut din golarile produse, din puterile ce se înfățișau pentru a le umplea. Pe când alții se pierdeau în chițibușării pierzătoare de vreme, dar dătătoare de satisfacții mărunte, el se arunca drept asupra chestiilor mari și le cuprindea în toată întinderea lor, fără a-și ascunde greutățile, dar și fără a se speria câtuși de puțin de dânsle.

Este însă și un realism brutal, pentru mințile inferioare și pentru voințile greoaie, care apasă și strivesc. Acesta e motivul unui oportunism care nu vrea să privească orizontul care i se pare în afară de rostul firesc al unei acțiuni satisfăcute prin ea însăși. Nu pentru așa ceva

harul Dumnezeiesc dăduse Românilor o putere ca a lui Mihail Kogălniceanu. Realismul lui era nedespărțit de permanenta preocupare a marilor probleme în care încadra orice acțiune de moment.

Teoriile era capabil de sigur să le înțeleagă, oricât ar fi fost ele de noi și în orice veșmânt de metafisică propriu-zisă, sau politică, socială, economică, s'ar fi prezentat. Dar el nu credea, în nicio parte din fericita sa faptă, că din afara realității în mișcare pot veni puteri în stare s'o prefacă, ci căuta chiar în acest proces organic ceea ce trebuie să exprime gânditorul, ceea ce omul de Stat e chemat să realizeze. Astfel el nu s'a găsit niciodată înaintea unui faliment ideologic din acelea care, din nenorocire, nu ating, uneori chiar mortal, pe acela singur care prin reverii de falsă știință le provoacă.

Om întreg, el a trăit din viața societății întregi, interpretată printr'o inteligență care nu făcea decât să rezume cu strălucire această viață, pentru ca din această concentrare însăși să se desfacă impulsul voinții menite să ducă mai departe societatea în continuă mișcare.

« N. Românesc », 7 Febr. 1935.

XXVII

NOI, RISIPITORII DE CELE SFINTE

Mândria și puterea morală a unei nații nu stă atâta în elementele materiale de care dispune și care s'ar putea chiar să nu împiedece căderea unei societăți decăzute, cum s'a întâmplat adeseori în istorie cu prăbușirea multor țanțoșe ghifturi de nuanță cartaginesă, cât în legătura sufletească dintre membrii actuali ai nației și peste vremea lor, dintre aceștia și înnaintașii cari lasă o moștenire din care partea cea bună trebuie păstrată cu cea mai mare îngrijire, vii și morți fiind laolaltă în adăugirea acelulași tezaur.

În el se cuprinde două mari forțe ale gândului și inimii: mărturiile de viață — deci materialul istoric — și îndeplinirile de frumuseță — deci arta.

Pentru păstrarea lor trebuie cea mai mare și, adaug, cea mai duioasă grijă. Să ne apropiem de ele cu sentimente de buni fii iubitori, plini de înțelegere pentru orice idei și orice emoție, chiar dacă nu se mai potrivesc cu ale noastre de astăzi, de respect pentru ceea ce au făcut acei oameni pe vremea lor, care de cele mai multe ori a fost mult mai grea decât a noastră, așa încât fapta lor ni

poate servi de învățătură, și de simpatie pentru forme artistice în fața cărora vremea noastră ridică și sprijină altele.

Să recunoaștem însă că până în ultimele timpuri, ce zic?, până astăzi, n'am avut atitudinea care se cuvine față de aceste neprețuite mijloace de întărire și de îndemn.

În adevăr, ce nu s'a risipit, de când ne-am lăsat ispițiți de aparențele unei civilizații care n'a putut fi mutată la noi, peste o altă producție culturală de mai multe secole, cu acele rădăcini și cu acel aier care sunt de nevoie pentru ca vitalitatea ei să rămâie neatinasă!

Întâiu, pe vremea Domnilor Regulamentului Organic, vechile noastre monumente au fost tratate cu o grijă neinteligentă cu mult mai rea și decât cea mai desăvârșită și mai vinovată părăsire. Un Bibescu, un Știrbei în Muntenia, cărora în această privință li-a sămănat, din fericire, prea puțin deșteptul Mihai Sturza în Moldova, n'au avut niciun simț pentru o altă frumusețe decât aceea pe care, ca tineri studenți deșterați înainte de a se fi putut forma sufletește la vatră, o admiraseră în Apusul francez, unde amândoi și-au făcut studiile. De aici chemarea unui număr de arhitecți austrieci, cari au stricat cât au putut acele așa de respectabile biserici, răzând frescele ori astupându-le sub un strat de tencuială grosolană, așezând, în fața altarelor, ciudate catapetesme gotice și diformând uneori până și caracterul general de arhitectură al clădirii. Ca triste dovezi dăinuitoare, — căci, chiar cu cheltuielile mari ce s'ar cere, încă nu vom putea restitui formele dela început —, sunt, între altele,

mănăstirea Dealului, dăruită și cu o clopotniță total ridiculă, mai vechea mănăstire a Tismanei și Bistrița, în care nu se mai pot descoperi nici urme din ceea ce a fost odinioară.

Merită să se pomenească gustul ales și dreapta judecată pe care le-a arătat și în această privință înaintașul lui Bibescu, atunci când s'a întors în calitate de caimacam înaintea Unirii Principatelor: Alexandru Ghica. Fiind vorba de încă o năprasnică ispravă de acestea, el s'a împotrivit cu toată hotărîrea și a rostit neuitate cuvinte în care a cuprins ideia că numai cu o nesfârșită delicateță ne putem apropia de astfel de ctitorii venerabile. Se cunoaște omul care pentru ultimii săi ani va ști să aleagă încântătorul mediu natural și artistic al raiului de lângă Neapole.

Documentele, prin care se vede întreaga viață de odinioară — și aceasta li dă sfințenia, căci nu pot întrebuința un alt cuvânt, — n'au fost mai fericite. Cel puțin la acele reparații neghioabe era ca bază dorința de a consolidă zidiri îmbătrânite care păreau că amenință să cadă, pe când împrăștierea, aruncarea într'o desăvârșită uitare — în momentul chiar când, dar mai mult pentru un scop practic, în legătură cu luarea în samă a averilor mănăstirești, era necesar să se ție la îndemână material pentru procesele viitoare, se înființau Archivele Statului —, părăsierea într'o astfel de uitare desăvârșită a atâtor mii de acte familiare, mai ales răvașe private, de care, pentru a înțelege astfel de vremi, suntem așa de lipsiți astăzi și ajungem a da simple scheme cronologice atunci când s'ar cere o măiastră înviere, e și mai condamabilă.

Nu voi uita sentimentul ce m'a cuprins când, într'o vizită la frumoasa mănăstire, azi și ea un spital, Brâncoveni de lângă Olt, am găsit în căsuța mai mult decât modestă a proprietății, de unde abia plecase arendașul grec Skedaresi, am găsit, zic, adânc cufundat într'un praf de mai multe decenii, tot prețiosul material privitor la mândra ctitorie a lui Vodă-Brâncoveanu, Hurezul. Mi-a trebuit ceasuri ca să culeg hârtiile una după alta și am plecat spre București cu satisfacția celui care a dat peste o neprețuită comoară.

Pe când Ungurii și Polonii conservă în familiile lor nobile nesfârșite acte privitoare la trecut, astăzi câte sunt aici familiile cu trecut istoric care să aibă, în clădiri noi, une ori mărețe, un colțișor unde să se păstreze în scris amintirea înaintașilor? Poate de aceea atâția dintre urmași se înstrăinează cu totul prin studii făcute fără socoteală și supraveghere în țări străine, unde câte unii și rămân fără o durere și fără o muștrare de cuget. Altfel ar fi fost poate dacă ei s'ar fi trezit văzând în camera amintirilor urmele vieții seculare, cu bucurii, cu năcazuri, cu lupte și îndurări, a neamului lor.

Secularizarea averilor mănăstirești s'a făcut apoi de anticlericali lui Cuza-Vodă cu o indiferență de sălbateci și pentru operele de artă și pentru documente. Călugării greci au putut lua la plecarea lor ce au vrut și de aceea azi sunt pline propriile lor archive dela Athos, din Tesalia, dela Mitocul Sfântului Mormânt în Constantinopole, dela Ierusalim, poate și dela Alexandria, de piese pe care numai hazarduri fericite ne fac să le cunoaștem, fără ca, de altfel, vreodată să se fi trimes o misiune pe mai

mult timp, care, cu stăruințele necesare în locuri unde suntem considerați ca niște despoietori, să facă măcar catalogarea, ba chiar fotografierea lor. Și obiecte de artă din cele mai frumoase, cu deosebire cele mărunte care se puteau ascunde și strecura mai ușor, au luat calea străinătății. Ce a găsit râvna d-lui Marcu Beza, care e un diplomat și un beletrist, nu un istoric, e o muștrare pentru cei cari ar fi putut face cercetările în altfel de condiții.

Istoria acestui neam caută să se informeze astfel printr'un material risipit la toate vânturile pe suprafața a trei continente și prin străinătățile cele mai grele de ajuns. Se poate o mai mare rușine?

Chiar după ce, de pe la 1870 încoace, s'a căpătat un simț pentru trecutul nostru, din potirul căruia nu numai istoricii, dar și oamenii politici și oricine după chemarea și puterea lui trebuia să se împărtășească, ce greșeli s'au făcut și câtă risipă împrejur! Reparațiile lui Lecomte de Noüy la Argeș, la Craiova, la Iași reprezintă o erezie cu atât mai puțin îngăduită, cu cât sistemul pe care-l inaugurase învățătorul arhitectului francez, care a lucrat așa de barbar la Notre Dame din Paris și la catedrala din Lausanne, era acuma condamnat în Occident și, la noi, pictorul Aman a protestat cu curaj, înfruntând o lume oficială rătăcită, în fruntea căreia stătea însuși regele Carol I-*iu*, preocupat de napoleoniene dorinți de a eterniza prin monumente mărețe Domnia sa, contra acestei dărmări, refaceri și prefaceri, cu frescele de cofetărie parisiană pe care le-a așternut fratele înnoitorului și cu tot aurul unei ornamentații de metal care trimete mai curând, în casa lui Neagoe cel cu simț de

artă și a Despinei venită din mijlocul splendorilor bizantine, la cine știe ce sală de viitor cinematograf sau la o creațiune de închipuire pentru o înviere a poveștilor din O mie și una de nopți.

E un noroc că s'au păstrat frescele vechi, azi la Museul de artă bisericească, unele obiecte luând drumul Parisului. Să mai vorbim de crima dela Târgoviște, cu aruncarea în aier a Mitropoliei și răvășirea cenușii morților?...

Și încă, pe lângă ce s'a făcut pe urmă, a fost o vreme fericită. Oricum, în acțiunea aceasta de sigur nesocotită era cu totul altceva decât ură sau despreț față de trecut, dorință de a-l face să dispară. Suveranul se bucura că devine ctitor, regina Elisabeta zugrăvia Evangheliare, fie și de un stil cu totul străin și absolut personal, iar Vasile Alecsandri pișca pentru glorificarea operei coardele lirei sale.

Când s'a făcut minunata unire a țărilor românești, ea ar fi trebuit să trezească un puternic simț pentru arta și istoria noastră. Din potrivă. Dacă se înțelege cum un budget tot mai îngustat n'a putut da decât foarte puțin unei Comisiuni a Monumentelor Istorice care suferă așa de mult din cauza neputinții de a ajuta și repara, nu se poate condamna destul de aspru neînțelegerea, unită uneori și cu o neiertată îndărătnicie în păcat, a câte unuia din șefii Bisericii cari au înstrăinat, crezând că sunt autorizați printr'o lege, care vrea să li ridice prestigiul și să li deschidă posibilitățile de muncă spornică, unele obiecte ce erau veșnicite la un anume loc de răposării ctitori, ori au crezut că pot încredința oricui opere care cer un simț deosebit și însușiri sufletești pe care

nu le poate avea orice meşter vulgar şi orice antreprenor interesat. Mai ales în Ardeal am avut de înregistrat, cu întrebuinţarea tuturor Cabadaievilor pribegi, adevărate profanări. În acelaşi timp oameni pricepuţi treceau peste hotar atâtea din obiectele de care nu ne interesam de loc; nici până astăzi n'avem, ca în Italia, o lege care să oprească exportul obiectelor de artă. Ceea ce au făcut speculanţii galiţieni fraţii Bloch, cari operează şi acuma, vânzând bisericilor, în locul vechilor odoare admirabile, produse de fabrică făcute în serie fără înţelegere şi gust, nu s'ar fi putut petrece neoprit şi nepedepsit în nicio ţară. Să ne mai mirăm că n'am cumpărat dela Viena, cândva flă-mândă, opere de artă bucovinene care se ofereau pe nimic?

Asupra documentelor încaltea s'a aruncat o pornire de distrugere. Întregi archive, sub cuvânt că se ajută cine ştie ce lacomă filantropie, au fost vândute cu chilogramul şi această ticăloşie a unor funcţionari vădit imbecili continuă fără ca autoritatea superioară să fie informată. Meritosul arhivar din Iaşi, d. Gheorghe Ungureanu, a găsit la 1932 — ieri! — lăzi întregi de documente zvârlite în gunoiu la Bârlad şi a cules — ascultaţi! — nu mai puţin de patru mii de acte, unele încă dela sfârşitul secolului al XVI-lea. La tribunalul din Bacău aceeaşi batjocură. La cel din Roman — şi avem a face cu o singură categorie de autorităţi — depozitul unor hârtii tot aşa de preţioase era «sub streaşina podului».

Acum în urmă, în foaia *Pământul* dela Călăraşi, meritosul doctor Samarian denunţa împărţirea în material

artă și a Despinei venită din mijlocul splendorilor bizantine, la cine știe ce sală de viitor cinematograf sau la o creațiune de închipuire pentru o înviere a poveștilor din O mie și una de nopți.

E un noroc că s'au păstrat frescele vechi, azi la Museul de artă bisericească, unele obiecte luând drumul Parisului. Să mai vorbim de crima dela Târgoviște, cu aruncarea în aier a Mitropoliei și răvășirea cenușii morților?...

Și încă, pe lângă ce s'a făcut pe urmă, a fost o vreme fericită. Oricum, în acțiunea aceasta de sigur nesocotită era cu totul altceva decât ură sau despreț față de trecut, dorință de a-l face să dispară. Suveranul se bucura că devine ctitor, regina Elisabeta zugrăvia Evangheliare, fie și de un stil cu totul străin și absolut personal, iar Vasile Alecsandri pișca pentru glorificarea operei coardele lirei sale.

Când s'a făcut minunata unire a țărilor românești, ea ar fi trebuit să trezească un puternic simț pentru arta și istoria noastră. Din potrivă. Dacă se înțelege cum un budget tot mai îngustat n'a putut da decât foarte puțin unei Comisiuni a Monumentelor Istorice care suferă așa de mult din cauza neputinții de a ajuta și repara, nu se poate condamna destul de aspru neînțelegerea, unită uneori și cu o neiertată îndărătnicie în păcat, a câte unuia din șefii Bisericii cari au înstrăinat, crezând că sunt autorizați printr'o lege, care vrea să li ridice prestigiul și să li deschidă posibilitățile de muncă spornică, unele obiecte ce erau veșnicite la un anume loc de răposării ctitori, ori au crezut că pot încredința oricui opere care cer un simț deosebit și însușiri sufletești pe care

nu le poate avea orice meşter vulgar şi orice antreprenor interesat. Mai ales în Ardeal am avut de înregistrat, cu întrebuinţarea tuturor Cabadaievilor pribegi, adevărate profanări. În acelaşi timp oameni pricepuţi treceau peste hotar atâtea din obiectele de care nu ne interesam de loc; nici până astăzi n'avem, ca în Italia, o lege care să oprească exportul obiectelor de artă. Ceea ce au făcut speculanţii galişieni fraţii Bloch, cari operează şi acuma, vânzând bisericilor, în locul vechilor odoare admirabile, produse de fabrică făcute în serie fără înţelegere şi gust, nu s'ar fi putut petrece neoprit şi nepedepsit în nicio ţară. Să ne mai mirăm că n'am cumpărat dela Viena, cândva flă-mândă, opere de artă bucovinene care se ofereau pe nimic?

Asupra documentelor încaltea s'a aruncat o pornire de distrugere. Intregi archive, sub cuvânt că se ajută cine ştie ce lacomă filantropie, au fost vândute cu chilogramul şi această ticăloşie a unor funcţionari vădit imbecili continuă fără ca autoritatea superioară să fie informată. Meritosul arhivar din Iaşi, d. Gheorghe Ungureanu, a găsit la 1932 — ieri! — lazi întregi de documente zvârlite în gunoiu la Bârlad şi a cules — ascultaţi! — nu mai puţin de patru mii de acte, unele încă dela sfârşitul secolului al XVI-lea. La tribunalul din Bacău aceeaşi batjocură. La cel din Roman — şi avem a face cu o singură categorie de autorităţi — depozitul unor hârtii tot aşa de preţioase era «sub streaşina podului».

Acum în urmă, în foaia *Pământul* dela Călăraşi, meritosul doctor Samarian denunţa împărţirea în material

pentru București și material de distrugere a archivelor locale.

Sântem obișnuiți a ne sprijini pe Stat. El n'ajunge. Une-ori, ca în ce privește legea Archivelor și Museelor, pe care am făcut-o să fie votată și nu s'a aplicat până azi, el nici nu ține samă de temeiurile juridice ale acțiunii sale.

Societatea însăși trebuie să se mobilizeze pentru a împiedeca această risipă, unică în lume. Pe această cale a predicii către toată lumea fac apel, și ca istoric și în toate însușirile publice pe care le am, pentru ca ea să-și dea sama de ce datorie are și să denunțe, să oprească pe aceia cari aruncă în vânt opera sacră a secolelor.

« N. Românesc », 16 Martie 1935.

XXVIII

IDEILE ABSTRACTE ȘI STATUL ORGANIC

Un Stat e forma cea mai înaltă, cea mai promițătoare de roade, cea mai educativă, în viața unui popor. Când poporul a ajuns la un anume grad de dezvoltare, din rădăcinile lui subpământene și din cotorul răsărit la suprafață — deci din energia claselor muncitoare, din ambiția firească a intelectualității conștiente — răsare și această floare a Statului în care se pregătește fructul, care e aportul adus de acel popor în viața generală a civilizației umane. Atâta numai, pentru a face oosebire în această comparație, că acele fructe vin, vin neconținut fără ca formele capabile de dezvoltare, de îmbogățire ale florii să dispară.

Nu e bine ca Statul să se încerce până ce nu e poporul pregătit pentru a-l susține. Atunci el, Statul, poate ajunge în stăpânirea unor paraziți din lăuntru, sau sub înfățișarea lui se poate ascunde o întreagă cotropire străină. Când dintr'o nevoie a lumii întregi Statul trebuie să se alcătuiască totuși înainte de vreme, pripit, cu toate neajunsurile care iese din nepotrivirea cu momentul, silințele oamenilor cari iubesc poporul și doresc

desvoltarea normală a Statului se cuvine să caute a face ca viața însăși a poporului să nu rămâie pe o treaptă de inferioritate față de forma de Stat pe care a îmbrăcat-o, ci să se înalțe până la aceasta. Nimeni să nu se înșele crezând că Statul ajunge și că se poate lăsa în părăsire poporul, fără a-și da samă de teribila ruină care neapărat va urma și care va mai avea și blăstămul că poporul, ajuns de la sine mai sus, nu va mai avea curajul, încrederea, iubirea și bucuria care se cer pentru ca o nouă ctitorie poltică să fie în adevăr puternică și în stare a trăi.

Statul duce mai departe însușirile poporului, coor-donând și conducând silințele pentru a-l face să înainteze, dar el nu se cade să se îndepărteze dela însușirile poporului din care și pentru care este creat, și el e dator să rămână credincios acestor însușiri deosebitoare, să se ferească de a întrece posibilitățile care se găsesc în acest popor. E trist când Statul e inferior poporului de care e legat și nu știe să se folosească de tot ce acesta-i poate pune la îndemână, dar e foarte periculos când el urmărește ținte care sunt cu mult mai presus de ce poate da voința cea mai încordată și cea mai sfântă putere de sacrificiu a poporului. Atunci se produc catastrofe ca acelea ale Bulgarilor și Sârbilor în evul mediusau, sub ochii noștri, a Marii Grecii venizeliste întinse și asupra Asiei Mici.

Statul e astfel un lucru organic. El iese dintr'o viață națională și se hrănește neconținut din această viață, având atâta putere câte vine de acolo. E în zădar să se lucreze la îndreptarea, îmbogățirea și înălțarea formelor

lui prin legi, prin regulamente, prin acțiuni administrative, care dela o bucată de vreme încurcă și împovărează, dacă o neconținută muncă, fățișă sau mai ales ascunsă, ferită de privirile curioase și scutită de reclamele zgomotoase, nu se îndreaptă asupra temeliilor lui vii. Un Stat care-și trage forțele vitale de acolo poate trăi și cu legi așa de puține încât să le poată ști orice cetățean cult, pe când un altul, asupra căruia s'a revărsat toată patima legiferării în gol ajunge să decadă sub ochii desnădăjduiți ai celor cari știu câtă muncă au cheltuit în birourile ministeriale și în Parlament ca să-l înzes-treze cu o teribilă armătură legală în care trupul firav al unui cavaler plâpând e expus să cedeze înfășării înseși cu acest formidabil oțel de apărare și împodobire.

Teorii asupra Statului e natural să se facă de cugetători. Și această materie e supusă unor corectări abstracte care extrag din tot ce este formulele menite a se lega în sisteme. Dar e o mare greșeală să se confunde ce fac oamenii aceștia vrednici de stimă sau și de admirație cu ceea ce ar fi datoria conducătorilor, cari ar fi condamnați să se inspire din toată această metafizică, une-ori așa de frumoasă, dar care, fără socoteală, poate să falsifice toate resorturile Statului și să-l împiedece într-o acțiune care nu se poate opri un singur moment ca să culeagă în cale fie și cea mai atrăgătoare din aceste flori ale gândirii libere, care nu-și cunoaște hotare în relativitatea și slăbiciunea omenească și nu-și dă sama de nicio răspundere.

De sigur că, atunci când primul consul Bonaparte a pășit la realizarea formei politice de ierarhie și autoritate care va ajunge a fi noul imperiu, el a fost influențat de

ideile filosofilor secolului al XVIII-lea, de acelea ale școlii istorice contemporane, de sistemele propuse de cugetători politici în mijlocul cărora se găsea, dar el a avut mare dreptate să puie în buzunar pentru păstrarea în archive planul complet, cu liniile așa de drepte și unghiurile așa de sigure, al unui abate Siéyès și să consulte mai mult decât paragrafele acestui cleric așa de sigur de isprava sa nevoile înseși ale societății pe care era chemat s'o scoată din haos și s'o îndrumeze pe drumuri sigure potrivit cu nevoile, în neconținută evoluție, ale timpului.

Franța reacționară își dăduse până atunci două Constituții, dintre care una, așezată într'o raclă expusă'n chiar mijlocul Convenției, a treia adunare de reforme, n'a fost niciodată prefăcută în realitate, fiindcă, din cauza chiar a perfecției ei într'un anume spirit, ea era neaplicabilă.

Aceasta mă aduce a vorbi despre problema constituțională însăși.

Un Stat nu se face dintr'o Constituție, cu atât mai puțin pentru o Constituție. Principiile, cât de frumoase, cuprinse într'un astfel de act politic, care se poate, neavând adevărate rădăcini, să nu fie și un act național, n'au darul de a crea ceva. Din articolele lui nu pleacă unul din acele impulsuri pe care nimeni să nu le poată opri în cale. Nu e molecula de radium din care să se desfacă puterile misterioase care dau energie și sănătate. Constituția, de care nu se vorbește decât de vreun secol și care e în legătură cu un fel de gândire care nu poate fi considerat ca etern, e adesea înlocuitoarea, prin

paragrafele ei, a unei stări de spirit constituționale pătrunsă în societatea întreagă până în strătele ei cele mai adânci. Popoarele care au făcut mai mult pe lume prin legătura de fier și prin însuflețirea de iubire între toți membrii lor nu au avut niciodată prescripții constituționale, de unde să plece legile și față de care să se poată face verificarea oricărei acțiuni. Acesta e cazul cu Romanii, cari n'au căutat să definească niciodată Statul lor, neconținut prefăcut după cum cereau împrejurările. Acesta e, în timpuri mai noi, cazul cu Anglia, în care niciodată nu s'a cerut să se extragă din legi, din experiențe, din cultura națională anumite precepte pe care să trebuiască a jura, până la rege, toți deținătorii, în orice grad, ai puterii publice.

La alte națiuni, care nu ajunseseră la această treaptă de înaintare a gândirii politice, devenită acum un adevărat instinct al tuturor, s'a încercat a se da prin Constituția ieșită din sfātuirea cărturarilor, deveniți «reprezentanți ai națiunii», impulsul către o elaborație constituțională în deosebite straturi ale societății. Așa s'a întâmplat cu Franța dela începutul epocii contemporane, când, cu multă trudă, mai mult în ce privește discursurile decât o adevărată informație și o cercetare critică, a ajuns să-și dea legea legilor pe care a jurat nenorocitul Ludovic al XVI-lea cu câteva luni înainte de a-și pierde capul pe eșafod. Și peste câteva luni numai s'a trecut peste această Constituție de care abia luaseră cunoștință cetățenii, mândri de revoluția îndeplinită, pentru ca alte sforțări ale altor reprezentanți ai aceleiași națiuni să ducă la alte afirmații constituționale. Revoluțiile

care s'au produs periodic în Franța arată mai bine decât orice cât de puțin erau legați toți Francezii prin inspirația și îndatoririle ieșite din aceste texte, luate tot așa în ușor cum în ușor fuseseră și gândite și votate. Pe când Englezii înseamnă numai două mișcări revoluționare în toată desvoltarea lor istorică: una ieșită din spiritul public, așa cum îl înțelegeau oamenii de la 1640, alta din grija ca forma religioasă de care se lega la 1688 toată viața poporului să nu fie înlocuită prin aceea, catolică, de care de mai bine de un veac el se despărțise.

Cineva trebuie să fie fără îndoială credincios nu numai jurământului său, dar și oricărei îndatoriri publice pe care a luat-o asupra-și. Aceasta și în ce privește adeziunea la Constituția țării sale, oricum să fie ea. Dar, odată ce s'a stabilit această legătură, ceea ce e de căutat este crearea la toți, după măsura fiecăruia, firește, a acelei stări sufletești care să-i corespundă, — uneori și ținând-o în curent cu vremea, — și fără care ea nu poate să aibă nicio valoare reală, intrând în archive din momentul chiar când ea se dovedește incapabilă de a-și crea substratul acesta psihologic, care e lucrul de căpetenie.

A constituționaliza nația e o sarcină vrednică de orice energie personală, cât de înaltă, și de orice factor politic, cât de puternic. Greșeala cea mare e însă aceea când, în loc să se dea sens Constituției odată stabilite, prin caracterul vieții politice, prin educația care pleacă dela dânsa, diletanți de cugetare socială își întrebuintează vremea pentru a iscodi neconținut alte forme abstracte fără a se inspira din marea operă ascunsă care se petrece în însuși sânul societății.

Niciun popor n'a avut vreodată o Constituție cu totul rea. Am putea zice că o astfel de Constituție e imposibilă. În lupta veșnică dintre ce e bun și ce e rău în om, o putere tainică, prin care căpătăm încredere în rostul nostru pe lume, face că niciodată omul cel mai mizerabil nu va căuta să mute în ordinea principiilor instinctele urâte de care ar fi stăpânit. Ori dacă e vorba de monarhie, ori dacă se preferă republica — și ce sunt în fond aceste forme, supuse la atâtea feluri personale și generale de interpretare? —, se caută ce ar putea fi mai folositor societății, din exercițiul autorității de Stat. Dacă, acum, după acei cari au făcut o Constituție și cari nu pot reprezenta decât spiritul generației lor — și atâtea feluri de a vedea se schimbă cu generațiile care se urmează —, vin alții cari înțeleg unele lucruri în alt fel, cea mai cuminte operă pe care o pot face e să verse prin activitatea, exemplul și propaganda lor viața cea nouă în formele acum învechite.

Căci, între priverile pe care le pot înfățișa, ca o învățătură pentru viitor, grupările politice omenești, nu este niciuna mai frumoasă decât aceea a rânduirilor de oameni cari nu s'au sângerat smulgându-se dintr'un trecut, care e și el o faptă a nației, ci cari, respectând și rosturile cele mai îmbătrânite — nu aprobă azi regele Angliei legile cele noi cu formule franceze care vin dela cuceritorii normanzi din secolul al XI-lea? —, mână neconținut sânge proaspăt, ieșit din concepții bine mistuite, în acele vine ale existenței istorice pe care nu le taie prin brutale intrusiuni, ci le feresc prin însuși ritmul puternic al vieții de a se calcifica, precum fac

organismele, care nu restituie nimic din ceea ce neconținut au îngrămădit în ele.

Sânt multe jucării politice inofensive, cu care clasele conducătoare se pot distra pe ele, înșelând vulgul cu false străluciri cari umblă pe valuri fără să arăte, ca lumina farului, unde e portul. Dar nu cunosc, ca istoric, una mai primejdioasă decât ușuratecul joc de-a Constituția.

« N. Românesc », 3 Aprilie 1935.

XXIX

CE ESTE O CAPITALĂ

Silințele cheltuite de câțiva ani de către primarii bucureșteni cu deosebită tragere de inimă și cu putere de voință, ca d-nii D. Dobrescu și Al. Donescu, ca și pregătirile ce se fac pentru «Luna Bucureștilor», mergând până la reproducerea vechilor clădiri, ca Turnul Colței sau Hanul lui Manuc, mă îndeamnă să vorbesc de ce este, deci de ce trebuie să fie o capitală. Căci nu e de ajuns ca orașului unde rezidează Regele și unde se țin ședințele Parlamentului să i se dea numai acest pompos titlu, scris și cu literă mare, pentru ca în adevăr Capitala să existe.

Pentru această existență reală a Capitalei se cer mai multe condiții, și vom vedea dacă și întru cât le au Bucureștii, pentru ca, dacă lipsește ceva, aceiași bunăvoință a conducătorilor, unită și cu sprijinul și cu simțul critic, față de alții și față de ei înșii, al orașenilor, să facă a dispărea, și cât mai curând, lipsurile, pentru ca această Capitală să devie, cum spunea un oaspete străin, care era un prieten, acel foarte frumos oraș ce ar putea să ajungă printr'o neîntreruptă acțiune de curagioasă prefacere.

Intăia din condițiile de care am pomenit e ca o Capitală să cuprindă ceva, și ceva esențial sau, dacă nu, ceva îmbielșugat, din trecutul țării și din tradițiile neamului.

Știu bine că în vremile mai noi, adecă pe la sfârșitul abstractului veac al XVIII-lea, complet lipsit de spirit istoric în viața practică, s'au făcut și Capitale de-odată, dintr'o bucată, instantaneu, vremea aceea fiind capabilă, de altfel, să strice tot vechiul rost al Franciei, compusă din provincii cu originalitate seculară, pentru a face în loc pătrățelele punctate la mijloc, ușuratec și copilărește, cu reședințele departamentului și arondismentelor. S'au ridicat deci ca din pământ, la un simplu ordin ieșit dintr'o cancelarie, capitale cu străzi largi, cu înalte case frumoase, împrejurimi de o bogată natură.

Așa s'a făcut sub ochii noștri prin decizia neînfrântă a unui om cu o uriașă putere creatoare, ieșită dintr'un patriotism și naționalism fără margini, președintele republicei turcești, la Ankara. Sunt acolo, cum am văzut din frumosul ghid ilustrat al d-lui Mamboury, care ne-a cercetat deunăzi aici, impunătoare clădiri, artere clare și tot ce poate cere și cea mai pretențioasă critică în materie de tehnică. Din fericire însă se mai află pe lângă monumentul « ancyran » al lui August și oarecare urme, care nu sunt de desprețuit, ale artei otomane, dar fără îndoială că nu ele domină, și practicele construcții de astăzi nu se inspiră din vre-o tradiție a trecutului. Ținându-ne numai la orașul cel nou, nu se poate tăgădui că, deși relativ pompos, e rece și oarecum stângaciu. Nu știu cum i s'ar putea da un suflet care nu vine din trecutul local. Ce se poate întâmpla însă, în ciuda

atâtor cheltuieli făcute cu atâta entusiasm, o arată Capitala, nu numai a unui Stat american, ci a întregii Republici a Statelor-Unite din America, Washington, care poartă numele eroului revoluționar a cărui sabie a dus la libertate pe colonii de odinioară. Orașul e plin de rezultatele curate, bine îngrijite, de o edilitate harnică, ale improvizației de acum un veac și jumătate; se răsfață acolo înțelegerea artistică, înlocuită astăzi cu alte mode, a unui singur moment în desvoltarea arhitecturii. Această perfectă geometrie, datorită totuși unui om de talent, răspinge însă. Ceea ce s'a adaus pe urmă: magazine fără stil, căsului pentru îngrămădirea negrilor, vagi suburbii care pot fi în orice continent, nu contribuie de sigur la o înfrumusețare ulterioară.

Așa s'ar fi întâmplat dacă am fi ascultat de aceia, printre cari se aflau și mulți samsari și speculatori de tere-nuri, chiar dacă nu erau propriu-zis samsari, și, pe lângă aceasta, și adversari ai Vechiului Regat, cari cereau, acum câțiva ani, și prin conferințe, izbutind a câștiga și pe unii importanți oameni politici, să facem o Capitală nou-nouță la Făgăraș, Capitală pentru a căriui fabricare s'ar fi găsit undeva și financiarii necesari ca aceia cari au săvârșit așa de iute noua Ankara. Și, încă, la Făgăraș ar fi fost, ca amintire a unei lungi vieți istorice, cetatea de odinioară.

Așa cum e pus în marginea Bărăganului, deci în bătaia Crivățului, și deschis către alt punct de plecare al vânturilor reci, valea Prahovei, dar nu lipsit de frumuseți naturale împrejur decât doar pentru oamenii cari condamnă fără să-și fi dat osteneala de a merge să

vadă, oraşul care s'a dezvoltat din vechiul sat al unui Bucur, din care numai fantesia a putut face un cioban, descoperindu-i şi o bisericuţă făcută de dânsul, delicată zidire care nu e decât paraclisul de cimitir al călugărilor dela Radu-Vodă, are elemente istorice din destul, de şi ele sunt, în general, cu totul necunoscute. Dacă nimic nu trimete la veacurile de întemeiere: sfârşitul celui de al XIV-lea şi al XV-lea, secolul al XVI-lea e reprezentat prin biserica, refăcută pe la 1700 şi acum curăţită cu îngrijire de Comisia Monumentelor Istorice, dela Curtea Veche, unde a fost înmormântat un Cioban adevărat, dar nu în sensul celor cari merg după oi, Mircea-Vodă, ci în acela de mare negustor cu oile dunărene; apoi prin creaţiunea lui Alexandru-Vodă, mult adăugită de acel nepot al lui, Radu, care i-a dat numele sub care o cunoaştem şi, în sfârşit, ctitoria, de pe altul din dealurile care domină mersul Dâmboviţei, a lui Mihai Viteazul. Pe lângă acele adăugiri ale pomposului Radu-Vodă avem pentru secolul al XVII-lea o mulţime de lăcaşuri bisericeşti, destul de bine păstrate: dacă nu Sărindarul, dărmat prosteşte, al lui Matei Basarab, Mitropolia, acum hidos rezugrăvită, de pe la 1650, Biserica Doamnei, apoi ctitorile, la Cotroceni, la Sfântul Gheorghe Nou, la Colţea, la Sfinţii Apostoli, — afară, la Afumaţi, la Fundenii Doamnei, — ale Cantacuzinilor, pe lângă Biserica Ienei, Biserica dintr'o zi şi Creţulescu, a lui Constantin-Vodă Brâncoveanu şi ginerelui său Iordachi Creţulescu. O nesfârşire de bisericuţe arată râvna evlavioasă a acelei epoci a Fanarioţilor pe care o tratăm şi sub acest raport cu o atât de nedreaptă ignoranţă

pe când ei îi datorim, într'o margene care a ajuns pe încetul să fie încorporată în oraș, frumuseța, așa de impunătoare, a darului făcut de Nicolae-Vodă Mavro-cordat, Văcăreștii, și a locului de odihnă al Ghiculeștilor de la Pantelimon. Boieri, boierinași, negustori, împărțiți pe bresle sau singurateci, s'au întrecut să adauge prin trainice clădiri religioase pomenirea lor.

Dar până acum nu ne-am priceput de loc să scoatem în vedere și să punem în valoare aceste gingașe bisericuțe, care sunt singurul element monumental, în lipsa palatelor, care în cea mai mare parte s'au dărâmat fără urme — avem doar, dincolo de oraș, la o mare distanță, casa lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, de cumințe stil venețian, la Afumați, pe când a unuia din copiii Brâncoveanului, care era lângă Dâmbovița, cam în dreptul Palatului de Justiție, a fost și ea dată, nemilos, la pământ. Am îngăduit să se ridice în jurul lor imense clădiri moderne fără nicio frumuseță, care nu numai că-și aruncă umbra prielnică mucegaiului, dar revarsă toate murdăriile asupra unor locuri de rugăciune pe care și cei din urmă barbari le-ar fi respectat. Zidurile de încunjur, ca la biserica Zlătarilor, a Argintarilor deci, total refăcută într'un stil odios, au fost desființate, și nu s'a păstrat nimic din acel spațiu încunjurător de care aceste mici ziduri grațioase au nevoie ca să fie văzute bine și pe deplin prețuite. Soarta celor rămase în câte-o piață nu e cu mult mai bună.

Adaug că, dacă s'a păstrat și ce mai avem, aceasta se datorește exclusiv acelei Comisiuni a Monumentelor Istorice pe care o învinuiește așa de ușor orice trăsnet

al presei care nu mai are de ce se lega: numai noi știm cât ne-am luptat ca să păstrăm mărunta clădire siriană de lângă temeliile noului Senat, precum azi purtăm un războiu în toată forma ca să nu piară frumoasa bisericuță dela țară a Crețuleștilor.

N'ajunge însă acest element istoric de care n'am știut îngriji, sub raportul edilitar, așa cum se cuvine. O Capitală trebuie să aibă artere de circulație.

Nu e cap omenesc care să poată înțelege cum de s'a îngăduit, la un moment când orice se putea face, ca vechiul Pod al Mogoșoaii să fie lăsat cu toate colțurile și învârtelile sale, ceea ce înlătură orice putință a unei perspective. Se poate zice că această șerpuire rezervă surprise și că și acest labirint cotit la fiecare câteva sute de pași își are astfel o frumuseță specială, de capriciu. M'aș învoi greu cu această părere. În schimb, odată ce nu se mai poate schimba azi, din cauza lipsei de bani, acest trist haos, să ne mulțumim că oameni de energia lui Pache Protopopescu și Nicolae Filipescu ni-au dăruit, spărgând întregi cartiere de netrebnice magherniți, cele două bulevarde care au îngăduit o circulație normală și care, fie și cu întârzieri de multe decenii, au permis să se ridice, chiar și într'un stil nepotrivit cu acela, așa de simpatic, al vechilor curți boierești de pe Calea Victoriei, clădiri mai corespunzătoare cu locul pe care-l are România, — deci și Capitala ei, — în viața acestul Sud-Est european.

Atâtea construcții, care aveau un evident caracter de provizorat și în care erau dosuri de curți cu câni furioși după uluci sau livezile de mahala cu câte un

bordeiu în fund, cedează astăzi locul unor « zgârie-nori » cari au une ori, cu tot stilul « practic » de azi, care nu îngăduie niciun ornament și dă doar fațade goale străpunse de răsuflători mărunte, o oarecare linie, căci până și în această rătăcire am adus ceva din vechile noastre însușiri de instinct ca simț al frumuseții. Monumentalitate este acum pe aceste linii care sunt să se prelungească. Dar fără îndoială atâta nu ajunge, chiar pentru ce tinde a fi Bulevardul I. C. Brătianu: numai o înșirare de garaje și de mari prăvălii. Nu s'a păstrat loc pentru nicio grădină sau square, care s'ar putea face foarte bine acolo unde se păstrează, sub pretext de expoziție a unor vechi mașini, una din cele mai hârbuite din vechile case urîte¹⁾.

O capitală nu înseamnă însă numai un fel de a fi al clădirilor, ci și un fel de a trăi și de a se purta al oamenilor.

Acuma vre-un secol, Mihail Kogălniceanu a încercat să schițeze în legătură cu Iașul tipul caricatural a ceea ce numea el: « provincialul ». Bucureștii de înainte de războiu n'avea asemenea exemplare.

Erau două feluri de lume, de o potrivă de fixate, de definite și vrednice de simpatie. De o parte, boierii, fie și de cea mai recentă proveniență, din casele une ori frumoase, cu toată pretenția greoaie în care intrau multe stiluri, de pe numeroasele străzi care se desfac din arterele principale și, de altă parte, mahalagiii, aproape săteni, din casele cu ceardace și streșini, prin curțile cu cireși,

¹⁾ S'a dărâmat (1936).

cu liliac și cu salcâmi. Erau și unii și alții, fiecare în măsura puterilor și mijloacelor lor, gospodari, mândri de orașul în care locuiau și cu care formau o unitate organică.

De vreo douăzeci de ani cine n'a venit însă aici! Țărani cari au alergat după un câștig care nu cerea munca grea pe ogor, vagabonzi răsăriți te miri, și te sperii, de unde; și nu numai oameni din așa-numita provincie a Vechiului Regat, ci atâția din funduri de Ardeal, de Banat, de Bucovina și Basarabie, pe cari-i adună și ușurința unei vieți noi și îndemânarea petrecerilor. Valul curge neconținut, îmbielșugat și tulbure, — și nu putem, nu ni e îngăduit a-l opri. El târăște cu dânsul și atâta mulțime de străini cari n'au nici pentru Capitala României, cum n'au nici pentru România, iubire și respect, — ba pare că ar vrea anume s'o compromită, răspândind și ocrotind murdăria.

E o lume întreagă de crescut. Pe lângă școlile, așa de multe, — dar așa de puține bibliotecile, a Primăriei fiind încă numai în pregătire, — trebuie un învățământ al oamenilor maturi, și nu de știință, ci de bune purtări. E o întreagă barbarie care se cere frământată, și nu cu orice cultură, găsită cine știe unde și nestrecurată, ci cu înțeleapta și cuviincioasa noastră cultură, formată prin veacuri întregi de amestec, de cernere și de turnare în forme noi.

Când vom ajunge a vedea bisericuțele noastre, când nu vom preface Calea Victoriei în depozite de fabrici străine, strigându-și reclame din Banat la Maramureș, și nu vom îngădui unui proprietar lacom de câștig să-și

adauge un arhitect ȋicnit ca să mute Turnul Vavilonului unde erau locuinȃile unei boierimi chibzuite, cȃnd nȃvȃlitorii acestui oraș cu trecut și cu bune obiceiuri vor fi rechemaȃi la cuviinȃa casei în care au pătruns, atunci vom avea o Capitală.

Sub niciun raport nu ni lipsește cu ce s'o facem, — dar să ne grȃbim! Aș dori s'o apuc și eu pe cea nouă, după ce cu atȃta iubire am cercetat-o pe cea veche.

« N. Romȃnesc », 25 Aprilie 1935.

XXX

CRUCIAȚI ROMÂNI

Fiindcă în această săptămână e vorba de cei cari au luptat, au suferit și au murit pentru cruce, cred că nu e mai potrivit să căutăm pe martirii altor nații, nici pe acei cavaleri din Apus, și atâția cari nu erau cavaleri prin naștere, ci numai prin vitejie și prin virtuți, cari, la un moment din evul mediu, în preajma anului 1100, și-au lăsat casele, familie și țară și sub steaguri însemnate cu simbolul mântuirii s'au dus să desrobească în depărtatul Răsărit Mormântul lui Isus.

De altfel amintirea acestor cruciați a fost foarte mult schimbată, în sens de înălțare și de purificare, de-a lungul timpului, prin legendele care s'au format în jurul isprăvilor minunate, îndeplinite în locuri așa de îndepărtate și pentru un așa de nobil scop. De fapt, când se îndreaptă cineva, nu la povestirile de mai târziu, făcute anume ca să se îndemne lumea a alerga în sprijinul Statelor șubrede întemeiate în Ierusalim, în Antiohia, Siria, în Edesa Mesopotamiei, ci la izvoarele contemporane, vede și atâtea lucruri urite, care așează pe creștini mai jos decât musulmanii, «păgânii», cu cari se băteau. Nu era

numai un ideal înalt și numai un sentiment cu totul curat la aceia cari vorbiau de opera sacră, ci se amestecau urite patimi omenești: voința de a se deosebi prin orice mijloace față de alții, lăcomia de a câștiga o pradă, setea de a vărsa sângele omenesc. Stăpânirile acestea creștine din Orient chiar la începuturile lor au cuprins destulă anarhie, destule dușmăanii și destul desfrâu. Apusenilor nu li prea place să fie semnalate aceste neajunsuri; noi, însă, cari n'avem o parte din trecutul nostru în aceste cruciate, — și de fapt adevărata cruciată e una singură: cea dela început, — putem spune că Godefroi de Bouillon n'a fost unul din cei mai însemnați cârmuitori din vremea sa, că n'a purtat coroana de rege în cetatea sfântă și că urmașii lui n'au fost mai buni decât oricari din domnii europeni ai aceluia timp.

Dacă însă noi, cari n'am cunoscut instituția cavaleriei medievale, deși i-am imitat, ca pentru Domnul descoperit la Argeș, care e însuși întemietorul în sens mai solid al Țării-Românești, Basarab, veșmântul, și, nefiind supuși nici Papei, nici curentelor sufletești din Occident, n'am adaus luptători la cetele de desrobire a Locurilor Sfinte, nu ne regăsim nici în acea primă cruciată, nici în cele care au urmat, lupta pentru cruce a căzut și în sarcina noastră și anume pentru mai multe veacuri, după ce acum Occidentalii, făcându-și datoria lor religioasă, aveau alte preocupății, de o ordine mai profitabilă, dar mult mai puțin distinsă, une ori chiar de un realism brutal

E sigur că țările noastre, aceia căreia i s'a zis din afară Muntenia și aceia care, după apa lângă care a

fost cea dintâi capitală s'a numit Moldova sau «Țara-Românească a Moldovei», nu s'au întemeiat pentru a servi unui scop de cruciată. Ele au venit de pe urma unui vechiu instinct de neatârnare populară a neamului nostru, apoi din cauza unor anume evenimente în șesul sud-estic al Europei și în regatul acesta, în adevăr cu misiune de cruciată, încă dela început, al Ungariei și, în sfârșit, fiindcă se tăiaseră pe la 1300 niște mari drumuri de comerț care treceau pe aici și care se cereau păzite și garantate. Pe atunci Turcii erau încă în Asia Mică, marea lor Impărăție a Selgiucizilor se sfărâmasese în bucăți, cei câțiva emiri cari-i moșteniseră teritoriile nu arătau să aibă o deosebită putere și să fie chemați la un mare viitor și nimeni n'ar fi crezut că peste ceva mai mult decât un veac Roma cea Nouă, Bizanțul, va ajunge să fie reședința unui Sultan mahometan.

Dar, când Osmanlâii, Turcii supuși dinastiei lui Osman, au ajuns, peste provinciile bizantine și peste Statele slăbite ale Slavilor-de-Sud, Sârbi și Bulgari, până la Dunăre, unde se coborâră foarte răpede Românii din țara lui Basarab și Românii din țara lui Bogdan Moldoveanul, ciocniri între dâșii și noi au trebuit să aibă loc. Strămoșii noștri n'au luptat cu Murad I-ii, cel căzut ca biruitor în bătălia dela Cosovo, în Câmpul Mierlelor, dar ei au avut a face în aceia dela Nicopol, la 1396, cu Baiezid Fulgerul, urmașul lui Murad. În ce icoană strălucită a prefăcut geniul poetic al lui Eminescu întâlnirea Sultanului cu Mircea al Țării-Românești, «așa de simplu și la vorbă și la port!» Pe urmă e adevărat că același Mircea, cruciat numai în ce

privește haina în care e înfățișat la Cozia și la Argeș, a trăit frățește cu Musa, fiul lui Baiezid, și, dacă fratele acestuia, Mohammed, care l-a înlăturat și ucis, a năvălit pe malul stâng al Dunării, n'avem a face, cum s'a crezut prea mult, cu Islamul pornit împotriva Crucii, care aceasta ar fi solidară din Răsăritul nostru până în Apusul francez, german și italian, ci cu conflictul între două State moderne cărora li trebuie cât mai mult pământ.

Mai târziu, raporturile cu Turcii au fost foarte schimbătoare, de la o vreme la alta și de la un Domn la alt Domn. Nu e o singură idee, servită de mai multe generații. Și Mircea, așa cum îl prezintă marele poet român, nu samănă, în ciuda laudelor venite dela Papa, acesta dator cu veșnică inițiativă de cruciată, cu Ștefan-cel-Mare și nici cu un Român care a umplut lumea de faima numelui său, Ioan Hunyadi, regent și tată de rege al Ungariei.

Acesta din urmă a scăpat Belgradul de cucerirea Sultanului Mohammed al II-lea și lângă dânsul au luptat cruciați autentici, «sărăcuții», de spirit franciscan, pe cari-i culesese, în Italia ca și în Europa centrală, un sfânt al celor mici și umili, purtat și prin Ardealul nostru, Ioan din Capistrano. El a înfruntat de atâtea ori puternicele și temutele legiuni ale Turcilor socotiți ca invincibili și, numele lui e legat de malul de mare al Varnei, ca și de vechiul câmp de războiu legendar al Cosovei. Dar, înainte de toate, Ioan din Hunedoara a fost un specialist al armelor, purtat și prin Milan și ajuns acasă la dânsul la cele mai mari situații, și începuturile lui n'au fost ale unui «atlet al lui Hristos», cum

i s'a spus lui Ștefan al nostru, ci ale unui căutător de faimă și bogăție, ca orice alt condottiere, șef de soldați cu plată, de mercenari ai timpului său. Cruciata i-a venit din afară, din împrejurările vremii, iar nu dintr'o adevărată nevoie a sufletului său însuși.

În ce privește pe Ștefan cel Mare, el e apărătorul moșiei sale, răzeșul pământului său, conducătorul în apărare al oamenilor săi, cu cari avea același sânge. El nu se bate și nu putea să se bată pe locuri străine și pentru alții, cum a făcut Hunyadi, Iancu Sibiianul al legendei balcanice. Lui îi e de o singură țară și de oamenii cari cresc pe dânsa ca să se îngroape într'însa. Da, e un creștin, un evlavios creștin, înălțător de biserică, prăznuitor de hramuri, având ca model pe regii cei buni ai Bibliei, înțelegător a tot ce leagă împreună pe membrii creștinătății, al cărui pământ românesc el a ajuns să-l apere. Așa e privit aiurea și așa i se cuvine. Dar, când regele Poloniei păcătuiește față de această Moldovă a lui, care-i e mai scumpă decât orice pe lume și când nimeni nu vine să-l ajute întâiu, să-l răsbune pe urmă, o, atunci e altceva, și zăgazurile, cu atâta îndărătnică vitejie apărute, ale țării moldovenești se deschid pentru ca mânăosele câmpii ale Galiției polone să fie călcate în picioare de călăreții cruzi ai Sultanului.

Dar, afară de câte unul dintre ai noștri, care, deși boier de sabie sau boier de sfat, a fost menit a se strădui și a peri pentru acea « sfântă cruce » care e o parte din sufletul însuși al acestui popor, la care renegații sunt așa de rari și numele lor se rad din cărți și din pomelnice și e întovărășit de blăstăme, este între Domnii

români unul care în adevăr, înainte de orice, a fost un luptător pentru creștinătate.

Isprăvesc zilele acestea o întinsă istorie a lui Mihai Viteazul, pe care am început-o — și a rămas în drum — acum treizeci și mai bine de ani și pentru care în curs de multe veri studioase am adunat în deosebite părți ale Europei mii de documente, de care acum prin tipăriturile mele se poate folosi oricine. Am reluat procesul aceluși furtunos ostaș care nu și-a găsit plăcerea adevărată decât în vălmășagul încăierărilor în care anume suflete ajung cu atâta mai mari decât ele înseși și care n'a cunoscut vin mai îmbătător decât acela al triumfurilor căpătate în luptă dreaptă, în trântă înclăștată cu potrivnicul. Nedreptatea care i-a amărât viața, care i-a gătit așa de răpede moartea cumplită și care se păstrează și până astăzi în mărturiile pornite de la suflete mici și veninoase, de la minți viclene și perfide, aceia n'a fost înlăturată pe deplin, vădind ceea ce e cinstit și drept în acest om cu totul extraordinar. Cu toată pasiunea m'am apucat să distrug legenda calomnioasă la alcătuirea căreia au colaborat, pe vremea lui și până pe vremea noastră, oameni politici, oratori, învățați și scriitori, unguri, nemți și poloni — căci, ocupând atâta loc în lume, el a avut mulți și feluriți vrăjmași.

Mihai a unit pe câteva luni de zile cele trei țări românești și a aprins astfel pentru generațiile următoare stâlpul de foc care nu se putea stinge niciodată. Dar și peste ce era în el, instinctiv, cum era și vremea, în ce privește nevoile și drepturile unui neam, vreme de care, oricât de sus l-ar fi ridicat « vitejia », nu se putea desface,

și peste chemările și îndeplinirile pe care noi le numim naționale, era ceva care-l îndemna, sprijinia și mângâia.

De la început, cum a spus-o el însuși, într'o povestire a isprăvilor sale pe care am găsit-o punct de punct minunat de potrivită cu adevărul cel mai sigur, el a fost legat cu toată ființa sa de o creștinătate care-l îndemna să libereze țările dela Dunăre, dar îl trimetea de-a-lungul robiei bulgărești, sârbești, grecești până la zidurile Constantinopolului, unde atâția îl visau împărat, înviator al gloriilor bizantine. De aceea a răbdat lenevia, egoismul, înșelările Nemților, cari erau pentru el oamenii Împăratului creștin, oricât de slab și de ieșit din fire ar fi fost acel biet împărat Rudolf; de aceea a răspins toate ispitele care-i veniau din partea cealaltă, căreia-i dădea numai, de-a scăparea, înșelările de o clipă, prin care nu se depărta de calea lui, devenită astfel o adevărată *via sacra* până sus la crucile de pe Golgota. «Am fost încălzit», spune el la început, «de o dorință lăuntrică de a face lucruri care să fie spre lauda lui Dumnezeu în serviciul creștinătății». Iar la sfârșit: «Și, fiind eu din țări așa de depărtate și necunoscute, n'am lipsit cu puterile mele și foarte mari cheltuieli să mă leg de creștinătate, nefiind cunoscut de nimeni, și n'am făcut-o silit de nimeni, ci, ca să am și eu loc și nume în creștinătate, am părăsit toate prietenii ce aveam. Și așa rog toată creștinătatea să-mi dea ajutor, pentru că am pierdut tot, și țări și avere și soție și copii și în sfârșit tot ce am avut pe lume».

E o parte care nu se cunoaște destul din sufletul Vi-teazului.

« N. Românesc », 5 Maiu 1935,

XXXI

BUCUREȘTII CA VIAȚĂ CULTURALĂ ȘI INTELECTUALĂ

Bucureștii au fost odată, ca Scaun al Domniei, o « cetate de Dumnezeu păzită » pentru stăpânirea românească din jos, precum era Bizanțul pentru lumea răsăriteană creștină, și de sigur și locul unde se pregăteau acei cărturari de cari avea nevoie cancelaria lui Vodă: aceștia se exercitau, pentru caligrafia, miniaturistica și gramatica lor slavonă, la care de la o vreme s'au adus acele cunoștințe de stil românesc necesare pentru corecta și eleganta redactare a cărților domnești și hrisoavelor.

Astfel acest oraș de multe frumusețe și îndemănări a fost ceia ce se poate numi, cu multă indulgență, și un « centru intelectual ».

Când, pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, în vremea lui Mihai Viteazul, au început a scrie, tot în limba străină a cărturarilor, cum se pare că a făcut Logofătul Teodosie al eroicului Domn — și n'avem scrisul lui decât într'o refacere latină, de un Silesian, — sau în frumoasa românească din acele vremi, scurte notițe sau chiar povestiri însuflețite, cu judecată și cu tendinți, cu elemente

de înduioşătoare sentimentalitate, cum e cazul pentru cronica Buzeştilor, tot pe aceste maluri ale Dâmboviţei a pornit istoriografia Românilor din principatul muntean.

Meşteri de biserici, zugravi pentru păreţii lor au lucrat aici, — unde atâta vreme isprava lor, aşa de simpatică, a fost acoperită de neiertatul despreţ al civilizaţiei celei noi, copiată după modele apusene —, când s'au ridicat, sus, pe dealurile ce se puteau apăra, pe urmă jos, pe malurile râului larg răsfăţat şi capricios, cele dintâiu lăcaşuri: a fost fără îndoială o biserică pe dealul de la Radu-Vodă sau de la Mihai-Vodă înainte de ctitoriile vremilor următoare, şi acolo se va fi închinat, cu Doamna şi cu fiica, tot aşa de frumoasă ca tatăl, Radu-Vodă cel Frumos, care nu se gândia că din înfrângerea lui la Bucureşti de către Ştefan-cel-Mare, cu prinderea familiei domneşti, va ieşi pentru neamul său cinstea înrudirii cu gloriosul Moldovean. Nu se poate închipui că un Domn aşa de credincios ca Vlad Călugărul, un fost monah, ca mărinimosul ctitor pentru Hristos Radu, numit de clerul lui: « cel mare », să nu fi avut în oraşul unde stăteau mai multă vreme, un loc de rugăciune. Dar lui Mircea Ciobanul, adecă soţiei lui, Chiajna, care, fiind fata lui Petru Rareş, aducea îndoita tradiţie de artă a lui Ştefan, bunicul, şi a Brancoviceştilor sârbi, din cari se cobora mama ei, aşa de darnică în opere de frumuseţă pentru Dumnezeu, Elena, li se datoreşte zidirea solidă şi graţioasă pe care a isprăvit s'o repare Comisia Monumentelor Istorice: « Curtea Veche ». Dintr'un neam rival, fiu al unui pretendent cu acelaşi nume de Mircea, Alexandru, soţul Levantinei Ecaterina — şi dânsa era o iubitoare de

frumuseță, cu daruri dela Roma Papei până la « muntele umblat de Dumnezeu » al Sinaii —, a ridicat, întorcându-se spre înălțimi, biseriçuța pe care a crescut-o și împodobit-o, dându-i numele său, nepotul de fiu, Radu-Vodă. Odraslă a lui Petrașcu-cel-Bun, dintr'un neam opus Mirceștilor de ambele seminții, Mihai-Vodă și-a ridicat pe alt vârf de deal prinosul către Dumnezeu, sprijinitor al vitejiilor care apără dreptatea. Și, dacă nu știm numele zugravilor mai vechi cari au precedat cu secole pe marele vrăjitor Nicolae Grigorescu, la început iconar și pictor bisericesc, pentru vremea lui Mihai, care a trimes și la Veneția pentru materiale de pictură — după Moldoveanul Alexandru Lăpușneanu, care căutase acolo pictori chiar și cartoane de model, — cunoaștem doi: Petru Grigrovici Armeanul — cu frate la Iași, — care a fost întrebuințat și ca diplomat, — și Nicolae Grecul, originar din insula Creta, de unde a venit în Italia și Spania și genialul pictor Teotocopulo, *El Greco*, — poate și acel Mila, care venia după colori pe laguna venețiană.

O mișcare de artă se produsese, care continuă de-a lungul a două veacuri și care face onoarea cetății de Scaun, de și a fost pe urmă așa de complet uitată. Vom regreta totdeauna dispariția Sărandarului, basilica lui Matei Basarab, care în gropile de lut din marginea cetății în care stătea, învrâstând cu Târgoviștea veche, își căpătase cu arma Domnia de ostaș. De atunci înainte până la Nicolae Mavrocordat, în multe privinți așa de puțin « Fanariot », n'a fost Domn mai mândru care să nu cate a-și veșnici memoria prin asemenea frumoase daruri. Astfel Constantin Șerban dăruiește, pe un deal

încă gol, Mitropolia, Șerban Cantacuzino lucrează la Cotrocenii ascunderii sale de prigonitori pentru o iubire neîngăduită, Doamna lui, Maria, se pomenește în eleganta bisericuță care-i poartă numele, Brâncoveanu construiește prin Doamna Marica la Biserica dintr'o zi, Ștefan Cantacuzino și Doamna Păuna la Sfinții Apostoli, primul dintre Mavrocordați în margene, cu o întreagă vastă mănăstire, la Văcărești. Și alături vin boierii, iar după dâșii negustorii din bresle caută să-și aibă biserica hramului, și nu lipsește câte un preot care ridică ziduri mai înalte acolo unde slujise în altarul mai modest.

Aceasta e însă cultură, o înaltă cultură, cel puțin atâta cât cafenelele literare și cercurile de admirație mutuală de azi.

Dar pe vremea Brâncoveanului era, pentru dezvoltarea sufletească a orașului, ceea ce nu se întâlnise până atunci: anume o Curte.

Nu numai cea veche, destul de impunătoare, pe care ni-o descrie, puțin înainte de momentul când Mihai-Vodă stătea sub dealul unde-și ridicase biserica, un călător francez, cel dintâiu, și așa de interesant, Lescaupier, cu sala de ospete unde se ridica primul păhar «în sănătatea lui Dumnezeu» — oaspetele reproduce chiar aceste cuvinte românești. Nu cunoaștem adăpostul ce va fi avut un Petru Cercel, fratele lui Mihai Viteazul, Cercel, care, puțin prieten Turcilor, a preferat să-și facă micul palat și biserica la Târgoviște, nici reședința pomposului Leon-Vodă și a patriarhului domnesc Matei. Nu știm unde și în ce chip va fi trăit aici imperialul Șerban Cantacuzino, — căci la Cotroceni erau călugări, —

dar fratele acestuia, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care văzuse palatele din Veneția și vilele aristocrației venețiene pe drumul spre Padova, a putut să dea și el sfaturile de unde a rezultat, și după depărtatul exemplu francez al lui Ludovic al XIV-lea, viața largă, cu tovărășie de boieri trăind în jurul lui și ridicându-și și ei case spațioase în mijlocul livezilor și grădinilor bine îngrijite, a lui Constantin-Vodă, a Doamnei, a familiei lor, bogată în feciori și în fete. Străinii cari au trecut pe vremea aceia prin București au trebuit să-i dea recunoașterea. Acolo se scrie de Radu Greceanu o cronică oficială a Domniei, pe care Vodă caută s'o tot vadă pentru a cere schimbări după interesele sale, pe când în casele boierești se fac alte însemnări despre împrejurările vremii.

Mitropolitul Teodosie iubește cartea, dar ea este o adevărată meserie, și în ce privește cuprinsul și eleganta formă tipografică, pentru urmașul lui, Antim Ivireanul, Georgianul, care însă face tipăriturile, cu care e așa de larg în daruri ambițiosul, splendidul Domn, în mănăstirea lui Neagoe Basarab și a lui Mircea Ciobanul, cu chipurile, până astăzi păstrate, ale ctitorilor, dela Snagov, coborîndu-se mai târziu și în chiar reședința domnească, unde tipografia arhierească va funcționa multă vreme.

Școala bucureșteană e de sigur destul de veche, în prima ei formă, de slovenește, și, pe alături, cu sfială și smerenie, de românește, limbă care totuși nu se poate învăța fără dascăl, dacă e vorba de a o scrie. Această școală de logofeți se păstrează și mai departe, dar în fața ei, mult mai sus, ridică învățatul Stolnic

Cantacuzino, încă de pe vremea lui Șerban-Vodă, aceea imitație a Universității din Padova care e nucleul de unde a ieșit, cu altă inspirație și spre alte scopuri, Facultatea noastră de Litere, școală de care se vor îngriji toți Fanarioții, Greci romanizați și Români purtați mai mult sau mai puțin prin Fanar, căpătându-și sub Alexandru Ipsilanti, în a doua jumătatea secolului al XVIII-lea, și catedra de științi și de limbă franceză. Și feciori de boieri mari sub Brâncoveanu, — în loc să alerge prin străinătăți cu banii părinților, — își făceau o cinste să urmeze acele cursuri de acasă, de la care ni s'au păstrat caietele care au aparținut unora dintre dânsii.

În această epocă fanariotă, sărăcăcioasă în fond și foarte primejduită sau tulburată, dar păstrând iubirea pentru formele imposante, de origine bizantină, ale Sтамbulului Sultanilor, viața Bucureștilor e de sigur străbătută de un occidentalism în creștere, care se adaugă la datinile împrumutate ale Orientului. Când Domnii și-au avut secretari și profesori pentru copii, dintre Apuseni, Italieni și Francezi — palatul lui Alexandru Ipsilanti la Mihai-Vodă, deosebit de ce s'a chemat pe urmă Curtea arsă, e făcut de un Grec purtat prin Apus —, această direcție se întărește fără a se părăsi ceea ce ar fi trebuit se însemne aici, în toate timpurile, o tradiție înțeleasă și respectată. Se adaugă apoi, de pe la 1780 înainte, consulii, cu toate resorturile lor, de intervenție și influență, Agenția austriacă ținându-și biroul de poștă pentru scrisori, ziare și cărți.

O astfel de viață în domeniul spiritului se întâlnește în Capitala munteană la începutul secolului al XIX-lea.

Un răstimp, înainte de 1821, stau alături, slavonismul formal fiind de mult mort cu desăvârșire, cărturăria românească locală și trufașa nouă cultură elenică, influențată de filosofia franceză, dar legată de originile elenice care încântă pe noii Greci. Se vorbește pe vremea lui Vodă-Caragea cel de-al doilea, un «naționalist» grec, de o nouă Eladă pe pământul românesc și de aceea Atenă înnoită care ar putea să fie pentru «Vlaho-Elini» Bucureștii.

Revoluția Eteriei și ridicarea lui Tudor Vladimirescu, boierinașul fost ofițer rus purtat și prin Ardeal și prin Viena, cu statornice amintiri din revoluția sârbească a lui Caragheorghe, împrăștie aburii acestui vis de scurtă dăinuire. Apare acum o Capitală de credință națională românească. Pentru izbânda noului crez care, prin cărturari și nu prin politicianismul de multe piei al deosebitelor epoce, ne-a dus la România largă și tare de astăzi, lucrează feciorii de boieri formați în țară, cei intrați în patriotica, vioaia oaste nouă, ucenicii lui Lazăr și ai continuatorului său, Eliad, cu tipografie la bariera Moșilor. Domnul însuși, nobilul Alexandru Ghica, ale cărui rămășițe erau să se așeze la Pantelimon, pe când fratele, de modă veche, e înmormântat în bisericuța dela Tei, lângă Palatul Doamnei lui, purtată prin multe meleaguri străine, dela Colentina, prezidează.

Urmează însă, cu Bibescu-Vodă, o altă fază a Bucureștilor. Apusul determină și poruncește, cu influențe, covârșitoare, de așa de mare folos, până în margenea, care nu trebuie trecută niciodată, a originalității naționale. Cel care se îmbracă în dulama lui Mihai Viteazul

și se face sfințit la Dealu, lângă mormântul gloriosului înaintaș, caută să francizeze școala dela Sfântul Sava. Din fericire, este o opoziție puternică din partea dascălilor școlii naționale, unde după Eliad vine un Petru Poenaru, cunoscând destul Occidentul pentru a nu-l imita servil, și sunt încă vii urmele lăsate în suflete de Ardeleni fanatici pentru Roma, mama comună, ca Aron Florian și Laurian.

Unirea din 1859 mută aici, sub un Domn moldovean, care n'a putut câștiga o mândră societate de boieri munteni, cu care Moldovenii lui s'au contopit destul de greu, centrul vieții românești, atrăgând și privirile, din ce în ce mai pline de speranțe, ale Ardealului. Universitatea se desvoltă din școala dela Sfântul Sava, și direcția ei e hotărât națională. Dar, o bucată de vreme, lipsesc marii profesori și producția literară e inferioară, mai ales ca alegere a subiectelor și simț al limbii, celei din Iași.

Ve veni vremea, pe la 1880, ca Iașul, cu tot ce a putut pregăti și desvolta, să fie absorbit de Capitală, care reține toată viața politică și, cu o viață economică încă indigenă, strânge și bogăția. Însă sub acesta mestec îmbielșugat în talente dăinuește, ascuns, dar atotputernic, un fanariotism de cafenea și zeflema, care, supus spiritului apusean, ia lucrurile în ușor și răspândește, când scepticismul, când apelul la instinctele inferioare.

O viață întreagă am luptat contra lui pentru un crez național și moral, așa de mult luat în răs de toți obraznicii, și vreau să isprăvesc afirmând încă odată absoluta lui necesitate, mai ales astăzi când, dacă Iașul are o

misiune față de Basarabia și Bucovina, încă pătrunse de atâta străinism, Bucureștii au datoria să atragă și să înghită, într'o cultură generală românească, îndărăt-nica apărare a unui localism ardelean de infiltrații străine.

« N. Românesc », 21 Maiu 1935.

XXXII

EROI ȘI EROISM

E azi serbarea eroilor și de sigur se au în vedere de fireasca recunoștință a nației aceia cari, în zilele hotărîtoare de unde a ieșit, cu multe silinți, cu mult sînge și multe lacrimi, România de astăzi, cu tot ce cuprinde din viața neamului, au plecat dela vetrele lor, la care atîția nu erau să se mai întoarcă, fără a se opri la cîtă sărăcie, grijă și durere lasă în urmă. Acelora cari, orice ar fi făcut, și poate ar fi greșit pe urmă, s'au oferit țării cu dragă inimă, punând pieptul pentru dînsa. Nu putem fi în ajuns de recunoscători, și s'ar cădea ca la orice prilej de comemorare ei să treacă înaintea tuturor, fie și în zdrențele îngustărilor lor de astăzi, fiindcă ei, fiind așa cum au fost, ni-au dat tot ceia ce avem astăzi.

În tinereța mea petrecută în străinătate am văzut la Paris cum erau tratați aceia cari luptaseră pentru vulturii Franciei pe atâtea câmpii din Europa, unii chiar dintre acești venerabili foști ostași cu părul alb și pașii tremurători în acel colț de Crimeie unde victoria căpătată contra Rușilor a făcut să ni putem clădi din fragmentul moldovenesc și acel muntean țara cea nouă,

așa încât cu o deosebită mulțămire luam din mâinile lor zbârcite cartea mea, la Biblioteca Universității mai ales, unde vedeam numai pe doi din acești vechi ostași. Adăpostul glorios al Invalizilor, lângă sicriul de porfir al lui Napoleon sub cupola aurită cuprindea pe mulți dintre dâșii, cari-și soriau la puținul, zgârcitul soare parisian, trupurile pătrunse de gloanțe și ațipiau pentru ca sub pleoape să li se vrăjească vedenia isprăvilor săvârșite când erau tineri și voinici. În grădinile publice lor li se dădeau locurile de pază, și portarii se alegeau de preferință dintre ei. Și pe atunci Legiunea de onoare se acorda cu multă scumpătate celor din țară, și sentinelele aveau obligația de a prezinta armele celor cu panglica roșie. Nu odată m'am înfiorat când onorurile se dădeau uni biet moșuleț slab și gârbov, îmbrăcat în haina civilă cea mai modestă.

Și astăzi la biblioteci dese ori ești servit de funcționari cărora li flutură o mânecă goală sau cari-și târăsc piciorul mutilat. Și astăzi în tramvaie cel care poartă urma suferințelor îndurate pentru țară își are locul asigurat, oricine ar fi ca situație acela care i-l cedează bucuros.

În vremea veche, de unde vine însuși cuvântul de «erou», luptătorul care și-a făcut datoria se învrednicia de cea mai mare cinste, alături de înțelepții neamului și de conducătorii cei mai înalți ai treburilor publice.

Pe când astăzi dese ori acela căruia i se datorește așa de mult își sună pe străzi în zădar vechile decorații și medalii fără să fie băgat în seamă de nimeni, și el se îndeasă împreună cu ceilalți, tot felul de gloată din țară

și străinătate, la ușile Ministerelor unde se face o pomană care-i jignește și de care ar trebui să sângere mai mult și decât de rănilor lor de odinioară. E o durere pentru mine când vin să-mi ceară recomandății pentru cei în slujbe mari oameni cari poartă săpată în carnea lor urma încercărilor prin care am trecut ca să ajungem la limanul mântuirii.

Dar nu totdeauna cel care a fost rănit a dat mai multă dovadă de vitejii în ceasul marii ispite. Glonte nu alege. El trece une ori peste cel ce stă în frunte și lovește, orb, în lături sau în fund. Dar noi n'avem nici putința, nici căderea să cercetăm și să alegem. Nu suntem judecătorii celor cari, oricum, au stat într'o primejdie pe care n'o cunoaștem, pentru vrâsta sau pentru rosturile noastre. E mai bine să respectăm mai mult decât se cuvine decât, aflând pe urmă cine a stat în fața noastră, să ne mustre cugetul că am jignit un suflet nobil ce s'a oferit cândva jertfă pentru noi toți.

Lecții n'avem de dat nimănuia dintre dânșii. Dar, cum oricine are dreptul să ne judece pe noi, și noi putem judeca în conștiința noastră pe alții, chiar dacă nu li spunem părerea noastră. Și cât de bine ni pare când acela care a fost erou ori care a trăit în atmosfera eroică a războiului se respectă pe sine însuși, rămânându-i ceva din ceea ce a fost în acel ceas suprem și ferindu-se de orice scădere morală, care pentru el e o profanare ce întrece cu mult ființa lui însăși.

Dar să nu greșim crezând că este un singur fel de eroism, acela care se vedește în clipele marilor încercări sângeroase, când se face moarte de om pentru apărarea

sfântului pământ al patriei încălcate ori pentru a duce steagul țării pe drumuri arătate de ursită.

Se poate chiar ca acest eroism de o anume parte numai a vieții, parte care poate fi chiar scurtă, să nu fie singurul, și să nu-i pară rău niciunuia din cinstitorii eroilor cari, trăind în pace ori neavând, ca femeile, un rost în războaie, nu se pot învrednici să arăte că au un suflet tot atât de tare și de devotat, desprețuind cu tot atâta hotărâre orice fel de pericole.

Eroic e oricine și în cele mai umile împrejurări ale vieții face fără niciun interes silința care-i întrece mijloacele obișnuite, care se biruie, se întrece și se uită pe sine, atunci când ajunge să apere și să ocrotească pe cineva mai slab decât dânsul sau să înfățișeze marile realități, marile ființi ale vieții, înaintea frumuseții și înălțimii cărora trebuie să ne închinăm.

În timp de pace e eroic ostașul care, fără a fi trimis prin ordin în partea din oștire care înfruntă primejdiile aierului, trecând peste neguri, luptându-se cu vântul, expunându-se surprinderilor mașinei adesea neascultătoare sau neîndestulătoare, nu știe, în fiecare zi a încercărilor de atâtea sute de ori repetate, dacă, seara, își va mai revedea la vatră pe ai săi, sau care-și închină tinerețele abia începute unei așa de cutezătoare misiuni. Înaintea camaradului, a prietenului căzut, el are curajul de a relua această luptă cu văzduhul care pune pe omul viteaz din timpurile noastre alături cu zeii și fiii de zei, netemători de moarte și desprețuitori de durere, ai antichității. Numai unde-i vedem așa de des înaintea noastră, fiind obișnuși cu dânsii, nu ni dăm

samă cu cât sunt ei mai presus de noi în vitejia cea mai vrednică de respect.

Când, în războiul ce s'a încheiat, prin luptele din Vrancea, femeile satelor, copiii veniau la front, înoind neconținut provizia de gloanțe, fără a ținea samă de atâția din ei cari cădeau alături cu ostașii, aceste ființi de o rară înălțare sufletească, pe care o găseau așa de naturală, merită să fie așezate alături de cuceritorii de tranșee și de izgonitorii pedepsitori ai dușmanilor.

Dar, în aceleași zile grozave ale neamului, mai sus încă se așează acele femei fără niciun sprijin, fără mijloacele de hrană înseși, flămânde și, în zdrențe, după ce avuseră tot binele vieții, care, adesea silite a găzdui în casele lor pe aceia ce li ucisese războiul pe front bărbații, frații, fiii, păstrau în fața jignirilor și amenințărilor, sfidând bestia stăpână pe soarta lor, odată cu desăvârșita curăție a trupului lor, și mândria de reprezentante ale unei nobile nații. Aceasta, dela doamna mare, care primise de copilă o creștere în acest înțeles, până la cea mai săracă din sătencele României care-și păstra vatra și patul curat. Scăderea uriașă a nașterilor în teritoriul ocupat e una din dovezile cele mai puternice de morală a acestui popor și femeile cărora li se datorește aceasta nu pot fi lăudate în de ajuns pentru un eroism frământat cu atâtea lacrimi.

Oricând însă eroismul se poate vădi, fie și în cele mai smerite împrejurări ale vieții, în mediul cel mai ferit de ochii oamenilor.

Nu ești eroic atunci când ridici pretenția ta înaintea neputinții de a te mulțami a țării tale căzute în

nenorocire. Oricât drept ai avea, nu se cuvine să-ți apuci de gât maica țară și să-i poruncești a-ți da ceia ce are în inima ei pentru tine, dar n'o îngăduie vremurile. Ci eroic este să rabzi, cu gândul la ajutorul pe care i-l dai astfel. De câte ori n'am auzit funcționarul rău plătit care, sfios, mărturisia că se ajută și el cum poate, dar împotriva patriei nu înțelege a cârti! Ori, în șanțurile umede și însângerate ale războiului sau sub biciul străinului, care se poate întoarce dacă ni vom cântări prea mult serviciile, era mai bine?

Dar eroic, o, cât de eroic! e părintele care se îngustează pe sine, în anii din tinereță pe care n'o poate trăi ori în cei gingași ai bătrânețelor împovărate de suferinți, pentru a da puțință de învățătură copilului pe care atâtea dovezi împrejur îl fac să fie prevăzut fără recunoștință. Tata, îndoit sub povara multelor sarcini rău plătite, mama care-și usucă ochii la lumânare noaptea târziu, cei ce veghiază la căpătâiele odraslelor pentru a li scăpa ca prin minune viața prin nesfârșitul devotament. Ori medicul care știe că poate muri de boala pe care o caută în coliba unui sărac — câți nu s'au stins în timpul războiului! —, femeia tânără care păzește somnul bolnavului necunoscut, la patul căruia o chiamă o datorie, îndeplinită une ori cu sfințenia celor mai adevărate din mucenice. Ca să nu ne ridicăm până la descoperitorul care știe că va cădea în clipa însăși când va fi smuls zeilor taina.

Eroismul nu e în împrejurări: în noi îl avem. Și să nu alegem pe aceia cărora ni se cere a-l închina.

« N. Românesc », 8 Iunie 1935.

XXXIII

AMINTIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Acum două săptămâni oasele, aduse de departe, ale lui Dimitrie-Vodă Cantemir au fost așezate în biserica lui Vasile Lupu, închinată celor Trei Ierarhi, Trei-Sfetele din Iași.

Ceia ce deosebește pe vechiul Domn moldovean, mulți ani trist pribeag în Rusia, de și a fost acolo cneaz și senator al Impărăției, favorit și sfetnic științific al lui Petru-cel-Mare, încunjurat de o familie de oameni inteligenți, în care și o fată de o rară distincție, Maria, care era să fie Țarină alături de Petru, și însurat, după moartea soției dintâiu, Cantacuzina Smaranda, fata lui Șerban-Vodă, cu o tânără prințesă rusă, crescută în Suedia, este, în zile de tinerețe petrecută în Moldova și la Constantinopol, în zile de maturitate din acest exil, în zile bune și în zile rele, o nesfârșită *tinereță de suflet*.

Un suflet omenesc e tânăr atunci când lumea, cu frumusețile și cu tainele ei, când oamenii cari-l încunjoară, orice sentimente ar avea față de dânsul, când el însuși, cu tot ce cuprinde și cu tot ce ascunde, îi sunt

un obiect de neconținută curiozitate, de neastâmpărată dorință de a ști.

Sunt curiozități de acestea *reci*. Le au mulți învățați, dar nu din cei mai mari, adică din aceia cari, în același timp, au văzut locurile de foarte sus și au pătruns foarte adânc în lăuntrul lor, așa cum ochiul păsării ridicate mai în înaltul cerului vede mai deslușit până în fundul valurilor, descoperindu-și prada. Dar adevărata și cea mai nobilă curiozitate e aceia care se unește cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse.

Așa a fost setea de știință, revărsată asupra atâtor târâmuri, a lui Dimitrie Cantemir, cel care a murit la cincizeci de ani cu aceeași ochi lacomi de a pătrunde tot ce se găsea în raza lor de privire și gata de a pune în cărți noi tot alte gânduri. El a fost, în această nesfârșită tinerețe a lui, de sigur un *entusiast*, în cel mai curat înțeles al cuvântului.

Nu i-a plăcut numai de ce vădesc și descopăr cărțile, în multe limbi, pe care le-a răscolit cu degetele nerăbdătoare ale frumoasei mâni de stăpânire. Ci asupra ființii omenești înseși s'a întins această patimă nebiruită de care s'a zbuciumat din anii celor dintâiu încercări până în clipa când moartea singură l-a împiedecat de a merge mai departe.

Cuvintele cu care se îndreaptă flăcăul domnesc către « dulcele » său frate, trimes de tatăl, care nu putea face altfel, ca ostatec la Constantinopol, închinându-i o carte de cugetări asupra vieții umane și asupra naturii, care arată mai mult cetire decât cunoaștere a locurilor, *Divanul*, în care înțeleptul sfidează « lumea » cu toate

farmecele și ispitele ei, oprindu-se cu acea melancolie care întovărășește atât de adesea cele dintâiu gândiri asupra condițiilor de mărgenire a existenței noastre, arată o aplecare către înduioșate iubiri.

Dacă apoi la Constantinopol, unde a trebuit să iea, ca garant pentru Domnia bătrânului tată, locul acestui frate, el a fost primit bine pretutindeni, la Turci, ca și în cercurile creștine, ale Grecilor, ale Levantinilor, ale Frâncilor dela ambasade, unde tânărul prinț ajunsese a fi așa de prețuit, aceasta se datorește aceluiaș suflet deschis, căutând prietenie și oferind în chipul cel mai larg tot ce era în putința unui tânăr fiu de Domn.

Se interesa de orice și avea ceva să întrebe la oricine dintre cei vii, în același timp când cei morți îi spuneau prin cărțile care nu mor taina gândului lor. Nu se gândia atunci să scrie el însuși, de și dovedise prin lucrări de început că e în stare să le facă, îndrăznind chiar, lucru neobișnuit până la dânsul și iarăși neobișnuit pe urmă, să le dea în tipar, atunci când numai cărțile de slujbă bisericească și de teologie se învredniciau de această onoare. N'are de loc aierul unui savant veștejit din pragul însuși al vieții publice acel frumos tânăr cu profilul curat, cu buzele subțiri umbrite de o fină mustață, cu părul lung, sau mai curând peruca de modă apuseană, cu buclele căzând pe umeri, pe care-l înfățișează portretul lui, de un necunoscut pictor apusean. Jucăria cu prefacerea în dobitoace și păsări ale fabulei a cunoscătorilor, prieteni și dușmani, din jurul său, în *Istoria ieroglică* arată că-i plăcea pe vremea aceia a băsmui

asupra istoriei, în care era însuși atât de intim amestecat, a vremii sale.

Pare că la data când i s'a zugrăvit fața limpede pe care nu scriseseră încă nimic grijile, temerile și durerile, el nu trecuse printr'o încercare de numai câteva luni a Domniei, neprimite de Turci, cari-l chemară la dânsii și-l reținură. Dar felul cum a voit el Domnia nu e de sigur obișnuit, și el arată aceleași nevoi sufletești, atât de distinse.

Se făceau pe atunci stăpânitori, cu putere împărătească, ai țărilor noastre prin alegerea Turcilor, în mâna cărora de fapt stăteam. Prieteni bine hrăniți la Constantinopol, din lumea puternicilor în jurul Sultanului, hotărau, și buna lor dispoziție trebuia neconținut întreținută cu daruri. Un Domn român de pe la 1700 era un om cu somnul ușor și adesea tulburat. Și el simția cum îl apasă pe grumaz o putere care-și făcea câte odată un joc de a-l frânge.

Așa nu voia să fie tânărul Voevod Dumitrașcu, urmaș al tatălui trecut prin multe silinți și încercări până să i se cânte în Biserica Domnească din Iași rugăciunile împărătești de înscăunare. El voia să fie ales, aclamat, purtat pe scut de țara lui. Și în această țară nu de orice fel de oameni, ci de tineri ca dânsul și de ostași. În strigătele acestora a fost el înălțat la Scaunul Moldovei.

Așa se făcuse mai de curând și în cealaltă țară, la Munteni, cu Constantin Brâncoveanu, dar și acolo tot o minte mare, un suflet mândru e acela care n'a vrut să se întrebuințeze obișnuita târâre spre putere înaintea stăpânilor dăruți și lingușiți. Crescut în străinătate,

Constantin Stolnicul Cantacuzino a pus la cale ridicarea după cele mai vechi și mai bune datini a bogatului și blândului său nepot. Era deci și la unii și la ceilalți dintre Românii liberi aceeași tendință spre învoire, potrivit cu un trecut a cărui poveste de lupte și biruinți, și contra Turcilor, se scria pe vremea aceia cu pasiune. Din splendoarea acelor vechi timpuri cădeau asupra unui prezent dezarmat lumini care făceau să se vadă drepte și largi drumuri spre viitor.

Că nu l-au vrut stăpânii de altă lege a trebuit să-l doară adânc pe tânărul care nu găsia în filosofia lui din cărțile de învățătură mângâiere pentru toate decepțiile. Trăind de acum în mijlocul lor, văzându-l corupția, lipsa de curaj și de mândrie, semnele unei răpezi decăderi pe care o credea că urmează până la capăt, el se întări și mai mult în gândul că altceva trebuie, și mai ales în acela că așa ceva *se poate*. Șerban Cantacuzino, socrul lui, o voise cu Imperialii nemți, el se îndreptă, după orientarea firească a țării sale, către Imperialii muscali.

A doua Domnie a voit-o el, nu pentru dânsa, pentru vanitatea puterii, pentru plăcerea vulgară de a vedea pe oamenii cari-și închină mândria spre a-și satisface interesele și cari-și părăsesc crezul spre a fi văzuți cât mai multă vreme sus, în vârful societății, ci pentru că de pe tronul Moldovei el putea să lucreze la opera de desrobire ce sta în fundul celor mai dragi speranțe ale sale.

Cronicile vremii și un Grec ocrotit la Curtea Domnilor Moldovei ni arată pe un om care vădit căuta să-și câștige prietenii bune pentru un scop mare, pentru una

din acele încercări ce hotărâse asupra unei vieți și asupra unei țări întregi. Ca un fiu pentru cei bătrâni, ca un frate pentru cei de o samă cu dânsul, ca un părinte pentru tineri. Iubirea lui se îndreaptă mai ales către acest tineret, care el însuși, și de mult, alergând sub toate steagurile de luptă, se cere la lucruri noi și răvnește neconținut la isprăvi extraordinare, la mari vitejii, la lovituri de aventură. Ei vor fi doar tovarășii lui la ceasul, pe care-l așteaptă cu nerăbdare, când furtuna se va deslănțui la Nistru și va rupe copacul cu miezul putred al puterii otomane, aducând Moldovei liberarea.

Moldovei și întregului popor românesc. Pentru că din izvoare pe care le-a cetit pe vremuri — și la care se va întoarce când se va zdrobi scurta carieră domnească — el știe, ca și mai bătrânul său contemporan Constantin Stolnicul Cantacuzino, că este un singur neam românesc, înfipt aici din vremile Romei și care nu se poate smulge niciodată de unde-i sunt rădăcinile.

Ziua cea de mult dorită vine. Înaintea celui care aștepta legiunile noului Constantin-cel-Mare mergând să-și ia în stăpânire cuvenitul Țarigrad, răsare o oaste mare, dar neorânduită, fără nicio cheazășie de victorie, și mai ales un șef împărătesc care strigă, petrece și bea, un mare și crunt barbar care-l saltă prin aier pe dânsul, așa cum sălta prin neprevăderea lui soarta întregii creștinătăți răsăritene.

Dimitrie Cantemir, cel crescut între cărți înțelepte și oameni cuminți, va fi putut înțelege încă din acea clipă cum se vor isprăvi lucrurile așa de fără socoteală chibzuite. El n'a spus niciodată ce a simțit atunci când

această prevestire s'a adevărit și toată această armată izbăvitoare, răscumpărându-se de robie, a trebuit să fie trimeasă acasă ca niște învinși și niște iertați din mila unui Mare Vizir mai iute, deci, mai norocos la faptă.

Intre cei ascunși de urgia turcească biruitoare este și el, care se visase liberator și organizator de țară, întemeietor de dinastie. Va merge cu Țarul, cu «sudarul»¹⁾, cum îi zicea unul din boierii întovărășiți cu dânsul, Ioan Neculce, în locuri necunoscute, unde era să-și ducă rămășița, puțină, a anilor vieții sale zbuciumate.

Ce va face acolo, aceasta e teribila întrebare ce i se punea celui de așa de sus prăbușit ca să nu se mai ridice niciodată pe vârful de unde crezuse că descopere un așa de mândru viitor pentru sine și pentru ai săi.

A crezut el în adevăr că va veni și un ceas de răsplătire și că mâna aprigă a Țarului moscovit îl va duce din nou spre Scaunul părintesc în patria dorită? E greu de admis. Omul avea privirea ageră și dela început va fi văzut câtă șubrezenie e în această împărăție nemărginită și câtă dezorientare furioasă în mintea sălbatecului de geniu.

Atunci, osândit pe viață la ospitalitatea unui neam care abia se deștepta la cultura înaltă de care așa de larg se împărtășise neobișnuitul oaspete, *el trăi în trecut.*

E multă mângâiere în străbaterea veacurilor, care arată adesea ce zădarnice sunt toate nedreptățile și ce osândite la un rău sfârșit toate tiraniile. Nu se vede

¹⁾ Gosudarul, împăratul.

aceasta numai doar când privirea nu poate îmbrățișa destul. Fiindcă numai ce e drept și omenesc e în adevăr solid.

Se smulse deci de la ce avea înaintea ochilor: o casă de piatră la Moscova, adăposturi ușoare la moșii, *podani*, supuși de alt neam, a cărui limbă o deprinsese, de altfel, răpede, un grup de boieri încredințați lui, cum o pretinsese dela început, ca unui Domn, cu dreptul de a judeca și de a pedepsi, apoi o casă văduvită, un secretar și preceptor grec pentru copiii deșterați, noua căsătorie având să-i aducă mai târziu numai, puțină bucurie tinerească. Ce altă viață atunci când îi flutura pe umeri, nu peruca pudrată, ci chica moldovenească și o mustață dârză-i înfloria pe buzele acum rase, după moda Apusului, impusă de Țarul Petru!

Infățișând trecutul, — singurul dintre Domni care a făcut-o, — el se putea opri asupra lui, care avea destule de povestit și de îndreptățit, mai ales pentru momentul supremei tragedii. Dar se mulțami să-și arăte întâia tinereță lângă tatăl a cărui memorie voia s'o păstreze. Nimic din strigătele zguduitoare ale lui Mihai Viteazul spunând Impăratului din Apus și lumii întregi ce voise, ce făcuse, ce isprăvisese. Ci, liniștit, ca un glas fără trup, el începu să desfășoare drama cea mare a poporului său. Nu vi se pare ciudat că, precum înainte de suprema noastră sforțare spre unitatea națională a răsărit din mormântul său de la Argș Basarab întemeietorul, din gropnița de la Moscova, unde s'a coborât încă tânăr, ni se întoarce Cantemir gloriicatorul, în zilele când această unitate îndeplinită e în sarcina cumineniei noastre?

XXXIV

VACANȚA ȘI ȘCOLARII

Vacanța, — dulce nume pentru școlarii deprinși cu oare de clasă, cu catedre de pe care pontifică domnul profesor de mai multe materii sau de una singură, cu notele care se distribuie cu siguranța chimistului care nu-și încurcă substanțele, cu examenul care, la sfârșitul de an, prezintă într'o glorioasă aureolă rezultatul unei mai mult sau mai puțin disciplinate «buchi a cărții», iar pentru unii și cu încununarea cu lauri și întoarcerea la părinți cu vraful de cărți sub braț!

În vacanță poți dormi cât vrei — și ce plăcute sunt diminețile când soarele cald îți desmiardă pleoapele încă îngreuiate! În vacanță nimeni nu-ți sună în ureche un clopot care te urmărește toată viața. În vacanță nu sunt culoarele negre ale internatelor, promiscuitățile paturilor de fier îngrămădite în dormitorii prea adesea rău încălzite, mirosurile de spălătorie ale lavatoriilor, acelea de spițerie ale infirmeriilor pe care trebuie să le cunoști din când în când; nu e așteptarea hazardului care te «scoate la lecție» ori te lasă în pace la locul tău, chinul sufletească de a descoperi nota pe care profesorul dibaciu

o pune în semne personale și tot viforul de nume, de date, de formule chimice care se abate asupra unor minți obosite, dornice și de altceva, în momentul când înaintea publicului trebuie să prezinți o vistierie de cunoștințe, une ori aproape cu totul goală.

Cine dintre noi, într'o școală așa de rău călăuzită, care nici pentru școlari, une ori nici pentru profesori, dar, mai ales, de sigur nu pentru societate, căreia îi trebuie altfel de oameni decât veștejiturile pe care le aruncă în mari pachete an de an învățământul, n'a simțit despovărarea acestei vacanțe, în care oricine, cu părinți sau fără, cu părinți cari înțeleg și cu cei mulți cari nu înțeleg, are voie să facă orice, și, cu deosebire, să nu facă nimica!

Și vacanța se mântuie. Cu ce folos?

S'ar crede că elevul — ce cuvânt ridicul, care totuși s'a încetățenit, un franțuzism din cele mai puțin acceptabile! — se întoarce înzdrăvenit, refăcut cu totul după ostenele școlare — care, adaug, într'o școală bine organizată, făcută pe măsura omului, nu pe măsura cărții, n'ar trebui să existe, — împospătat și sufletește ca și trupește și gata de o nouă activitate spornică.

Las la o parte că noua atingere cu școala nu e, pentru imensa majoritate, de loc o bucurie. Ni plăceau nouă pe vremuri numai două lucruri în Septembre — căci pe atunci la această dată, la 1-iu exact, se reîncepeau cursurile cu numai vre-o două zile de pipăiri, pe când împotriva mea ca ministru al Instrucției se pregătia o adevărată revoluție firească pentru că deschideam școala primară atunci, acea școală primară care pe aceiași

vreme a copilăriei mele se redeschidea la 15 August. Cel dintâiu lucru, de o adevărată bucurie pentru noi, era înfățișarea curată a unor săli de clasă pe care le lăsasem pline de praf și îmbâcsite de murdărie, cu un desgușător miros de om nespălat în de ajuns. Cu câtă voluptate trăgeam în nări acel miros de văpsea proaspătă care-mi dă și astăzi o deosebită mulțămire, unită și cu mândria de a mai fi clădit, creat ceva! Și, pe urmă, cât va încânta cartea nouă, chiar dacă ea era căpătată, pentru un preț mult mai mic, cu câți microbi zăceau într'însa, de la înaintașii noștri cari o împodobiseră cu inscripții personale, și în latinește:

Hic liber est meus,
 Testis est Deus,
 Qui non credebit (*sic*)
 Nomen videbit,

și cu adăugirea și mai ales colorarea tuturor ilustrațiilor! Când era în adevăr nouă-nouță, ce desfătare să-i tai filele ori chiar să aspiți acel parfum de hârtie proaspătă, de cerneală abia uscată care și azi face parte pentru mine din micile plăceri ale vieții, până într'atâta că recunosc după miros originea națională a unei cărți (aceia care miroase mai frumos e splendida carte engleză legată).

Dar nu-mi amintesc să fi dorit noi vre odată de revederea după vacanță a unui profesor, să-l fi așteptat cu nerăbdare pe catedra spălată sau văpsită din nou, să fi tresărit de bucurie la auzirea unui glas care atâtea săptămâni de zile nu ni-a mai sunat în urechi. Dar nici nu

s'a întâmplat ca vre unul din mulții profesori pe cari i-am avut să se fi interesat, măcar intelectual, dacă nu părăsește, de ce am făcut noi în cursul vacanței și de ce ni-a rămas nouă din acele lucruri săvârșite. Nimeni nu ne punea din nou la acel cântar care trebuie știut exact atunci când pentru grele scopuri de educație te întâlnești cu o ființă omenească și mai ales cu una care rezervă atâtea surprinderi și cuprinde într'însa atâtea posibilități.

Veniam apoi la școală fără niciun fel de satisfacție, necum cu un întreg program de ce am avea de gând să facem și în acest nou an acolo. Veniam obosiți. Da, obosiți ca după o petrecere, după o noapte obosită, după un păcat, așa spune. A se da din nou la brazdă e un lucru greu pentru cine, măcar câteva zile, și-a pierdut o obișnuință cu atâta osteneală căpătată. Pentru omul matur chiar, care-și poate impune mai mult și e mai capabil să treacă dela o dispoziție de spirit la alta, nu e lucrul cel mai ușor. Pentru un scriitor care, cum se zice, s'a odihnit, după recomandățiile doctorului și sfaturile prietenilor, reluarea condeiului, înstrunarea din nou a minții câtva timp inactive e o astfel de apăsare de samănă cu o ridicare de pe boală. D'apoi copilul întors la sălbătăcia lui primitivă lăsată de cele mai multe ori cu totul fără frâu...

Acest frâu era odată în mâna părinților. Astăzi nici cei mai autoritari dintre dâșii nu-și pot stăpâni cu totul odrasla. E o americanizare repede și a societății noastre. Casa părintească, în ciuda bunătăților care așteaptă acolo și a desmierdărilor care de fapt jignesc

dorința de a se afirma ca oameni, nu numai a băieților, dar a fetelor, băieți așa de mult de-și întrec frații și colegii, nu atrage; nu știu tinerii cum să scape mai ușor dintr'însa. Iubirea celor cari i-au născut și crescut li se pare o poliță trasă asupra libertății lor. Gusturile moderne fac să se privească desprețuitor ceia ce a fost pentru noi un obiect de admirație și de iubire. Când fetele noastre curăță, regăsim prin funduri de saltare lucruri spre care se uitau înduioșați ochii noștri. Sunt stări de spirit împotriva cărora nu mai putem lupta. Dar *aceasta nu înseamnă că oamenii de mâne trebuie lăsați de izbeliște*, ca să tragem une ori rușinea lucrurilor care, cel puțin pentru vechea noastră moralitate, sunt vrednice de mustrare și de osândă.

O autoritate a școlii asupra vacanței nu există. Nu știu chiar dacă familia ar admite ca educatorul școlar să se amestece, așa cum face la catolici preotul, duhovnicul, în lucruri care fac parte din intimitatea casnică.

Atunci? Atunci e de desperat și zecile de mii de copii să fie lăsați ca o mulțime de iepuri scăpați să năvălească țara, ducând dezordine și obrăznicie, barbari ieșiți din paza sârmelor ghimpate în care au fost izolați o parte din an, pentru ceia ce se numește « liniștea părinților », plus pregătirea unei cariere?

De sigur că nu. S'au făcut încercări cu cercetășia, cu străjeria, cu crearea prin colțuri de țară a unor societăți de tineri cari duc o viață asemenea cu a Pieilor Roșii în *wigwamurile* americane, știind să aprindă focul, să-și gătească mâncarea, să se îngrijească la boală, să înalțe corturi și să descopere drumuri.

De sigur e, atunci, când nu se abuzează de o viață în aier liber care poate duce la pneumonie și cu o lăsare în sama lor care poate degenera în tovărășii îngrijorătoare, o întărire a corpului, bună pentru viitorii soldați, și o folositoare lecție de inițiativă, pe care școala o distruge.

Dar ce trebuie acestui copilăret și tineret e altceva. O funcțiune folositoare de îndeplinit, o operă de creațiune care să-i prindă cu totul, să-i facă mândri de ei înșii altfel decât pentru faptul că într'un prostesc sport de împrumut anglo-saxon și-au smuls brațul din umăr la o întrecere cu mingea, și-au provocat prin smuncituri sălbatece o hernie de care mai târziu vor trebui să se opereze și au început prin gâfâiri peste fire, prin forțarea arterelor boala de inimă care-i va răpune mai târziu.

Acești omuleți, aceste femeiuște *vreau ceva, ceva care să fie al lor, care să li se recunoască astfel*. Și, prin cât au învățat ei, pot face lucruri pe care vârsta noastră, grijile noastre ne împiedecă de a le mai încerca.

Țara aceasta e plină de taine. De taine a căror vădire nu poate aștepta, fiindcă zilnic ele dispar.

Cântece se duc. Danțuri se uită. Țesături măiestre, covoare înflorite se destramă, putrezesc pe trupuri de Țigănci rătăcitoare, prin colțuri de bucătării de prin orașe: ele se cer păstrate sau măcar copiate. Vechi case țărănești de nobilă arhitectură instinctivă se lasă obosite pe stâlpii măcinați de vreme: linia lor trebuie păstrată. Maluri povârnite descopăr urmele mileniilor geologice, cu schelete de pești și coji de molusce. Fluturi rari

reprezintă o rasă care se stinge. Flori neștiute de botaniști se ascund în munți ori plutesc de-asupra locurilor nestrăbătute. O întreagă lume de gândire mai poate fi culeasă în poporul care a elaborat-o. Graiuri neștiute mor pe buze de bătrâni.

Intr'acolo îndemnați aceste puteri tinere!

La începutul oricărui an ele să arăte isprava lor, unde au putut și cum au putut. Observații și obiecte să fie singurul mijloc prin care poarta școlii să se poată re-deschide.

Și, nu mai puțin, un carnet să arate acolo la școală, — fiindcă față de cei de acasă ar fi o sfială —, gândurile care au trecut prin mintea copiilor pe lângă fapta pe care au săvârșit-o.

« N. Românesc », 18 Iulie 1935.

XXXV

TEATRE DE VARĂ

Teatrele noastre au de sigur și o altă misiune decât aceea de a distra lumea cu ceea ce lumea cere. Totdeauna, din vremea când la Greci reprezintațiile scenice aveau drept scop să întregească o serbătoare, să facă o școală tineretului, să împrășteze cunoștințele oamenilor maturi, să răspândească un adevărat învățământ cetățenesc, pe care noi l-am numi azi « național » și « patriotic » și să creeze o stare de spirit comună în jurul marilor întrebări ale timpului, o menire mai înaltă a fost rezervată teatrului. El a ajutat, dacă nu la Romani, cari nu înțelegeau astfel de spectacole, dar, mai târziu, la educația mulțimii în evul mediu, la întărirea sentimentului religios, punând ceea ce era sfânt, dar așa de depărtat, în atingere de-a dreptul cu societatea, iar, în vremea monarhiei absolute, la răspândirea unui ales simț de bună cuviință, — teatrul englez din vremea lui Shakespeare mergând chiar mult mai sus, dând întreaga istorie antică și a nației înseși, precum și lămurirea atâtor mari întrebări cu privire la înțelesul lumii și la rostul vieții omenеști. Revoluția franceză a fost apoi pregătită prin asalturile

îndrăznețe ale corosivului Beaumarchais; spiritul poporului italian a fost format de tragediile lui Alfieri; în epoca romantismului* cauzele cele mai nobile au fost servite de un strălucitor repertoriu la care au contribuit și poeți din cei mai mari ai timpului. Un Alexandru Dumas-fiul a tratat pe scenă și cele mai grele probleme sociale.

Pentru a îndeplini rosturi așa de frumoase nu e nevoie de cataligele unei solemnități găunoase. Sub o înfățișare familiară, întrebuițând graiul de toate zilele, punând pe scânduri oameni ca aceia, simpatici sau antipatici, de cari suntem zilnic încunjurați, neavând pretenția declarată de «a îndrepta moravurile», îngăduindu-și chiar glumele de care se râde mai tare, din toată inima, teatrul poate să servească la ridicarea nivelului intelectual și moral al unei societăți. Lecția cea mai bună o primești atunci când nimic din tonul învățătorului care zâmbeste neconținut către tine nu te umilește și nu-ți aduce o jignire. Cu lucruri ușoare se ating atât de adeseori rezultatele cele mai mari și ce nu poate produce o predică, de a cărei seacă trufie te desguști îndată, se poate căpăta prin suggestia de o elegantă discreție.

Sunt, de mult, teatre ale Statului, ținute din banii contribuabililor, cari au dreptul să privească de aproape la întrebuițarea lor. Nu odată, și în scrisul meu, dar și în Parlament, unde n'am fost singurul să atrag atenția asupra unor anumite răătăciri care se pot îngădui aiurea, dar nu se pot ierta acolo, am observat greșeala cese face când se cântărește rețeta, chiar pentru o piesă de nimica sau rea, în loc să se ție samă în rândul întâiu

de valoarea, piesei pentru a cărei ascultare, în lipsa clienților platnici, cari nu sunt nici oamenii cei mai luminați, nici cei cu gustul mai desvoltat, nici aceia la cari, pentru meritele lor, avem datoria să ne gândim mai mult, trebuie să se aducă funcționari, militari, studenți, școlari din anii mai înaintați.

O anume categorie de piese își poate găsi cu greu locul acolo unde e de nevoie să se înfățișeze ori ce a ajuns clasic într'o întreagă literatură dramatică, ori făgăduielile unei strălucite cariere de autor dramatic, ori învierile cele mai educative ale trecutului unei țări. Și totuși mai trebuie ceva pe alături, care să nu ceară atâta atenție și să nu aducă aceiași zguduire sufletească.

Acest ceva e dorit mai mult de popoare vesele până la o ușurătate care nu e totdeauna condamnată, cum e al nostru. Ni place a face haz și de lucruri la care ținem și de persoane pentru care în fond avem stimă și respect. Nația chiuiturilor dela horă și a proverbelor usturătoare nu poate încremenii în solemnitatea pe care și-o doresc altele cu un alt sânge, trăind sub alt cer, în lumina altui soare. Fără a cădea în adesea josnicele zeflemele, de obârșie orientală, ale Bucureștilor, gluma e bine venită la noi, cum era și în Atena epocii lui Pericle, când admiratorii artei sacre a lui Phidias și ascultătorii convorbirilor filosofice ale lui Socrate și Platon erau bucuroși să-și săreze inima, împovărată de multe griji politice, la ascultarea țâșnirilor nestăpânite ale unui Aristofane.

Și este o parte din an în care asemenea spectacole sunt mai ales dorite. Intr'o climă schimbătoare și une ori

grozav de aspră lumea a muncit un an întreg. S'a ajuns la doritele vacanțe, când cei mai mulți fug de seriozitatea meșteșugului pe care l-au practicat și-l vor practica, dorind să-și uite de zilnicele împovărări. În lunile calde fiecăruia îi place să zburde puțin pe alături de îndatoririle la care firește că va trebui să revie.

Să se adauge pe lângă aceasta o veche pasiune a nației noastre, și una din cele mai frumoase. Azi Capitala României se preface în alei de elefanți de piatră înhămați cu curele, care reprezintă cea mai nouă arhitectură, aceia asupra crezului masiv și simplist al căreia jură tot tineretul de arhitecți. Zid de zid, terasă de terasă, blocuri care se unesc pentru a face strada-bloc. E cenușiu și trist, mai ales însă grozav de monoton, în ciuda câtorva încercări de a varia măcar prin coloare.

Odată cu vechea casă gospodărească, zâmbind de după stâlpi cu florile dela ferești, se duce și un alt element de voioșie tradițională: grădina.

Odată, cu pomii ei bătrâni din cari răsună în margene de oraș glas de privighetori singuratece, cu straturile ei de flori, cu dobitoacele și păsările curții, și-o avea oricare, și mahalagiul cel sărac. Dar azi metrul pătrat a ajuns scump și pe acolo. Grădina se parcelează și se vinde; pământul geme sub monștrii de beton armat. Dar în fundul sufletului stăruie vechea patimă, trecută din generație în generație, pentru grădină.

Unii își fac chioșcurile pentru cina de seară între două streșini, așa de aproape de vecini încât unul aude ce se vorbește la masa celui alt. Alții nu se pot mângâia măcar cu aceste seri la lumina becului electric sau a

întârziatei lămpi cu petrol. Ei aleargă firește unde foșnesc cele câteva crăci sărace ale câtorva copaci și unde se aude un sunet de arcuș, teribil pentru cine lucrează alături, dar așa de atrăgător și pentru cine-și are acasă un radio de contrabandă.

Ce erau odată teatrele noastre de vară prin grădini! Cele din București, ca Rașca, erau vestite. Intrigile de dragoste ale surorii cocoanei Vetei cu câte un « coate goale » și « mațe fripte » se înfiripau acolo. Cine nu alerga să asculte canțonete sau să râdă la câteva scene mai mult sau mai puțin de actualitate, precedând marea popularitate, din care se mai menține ceva, a celebrului « Cărbuș »! La 1877 se putea vedea în aceste locuri de întâlnire a oamenilor de toate clasele și ale atâtor femei frumoase și vesele până și bătrânul cancelar al Impărației rusești, Gorceacov, care găsisse idealul celor peste șaptezeci de ani ai săi într'una din cele mai ochioase cântărețe sub cerul liber.

Iar în provincie, unde nu era teatrul închis, teatrul permanent, acolo alerga toată lumea, capabilă, de altfel, să-și găsească plăcerea și într'o grădină minusculă, cu muzică și bufet, ca pentru mine neuitatul petec de felinare mai mult decât de copaci de la *Café Français* din Botoșani. Tot acolo în grădina Vârnav am ascultat o singură dată pe Millo însuși înveșmântat în pitorescele zdrențe ale « Babei Hârca ». La Iași grădinile erau luate cu asalt, familiile pornind integral, până la copiii nevrâsnici, pe cari-i atrăgea mai ales porția de înghețată.

Azi vilegiatura golește orașele, care sărăcesc de pe urma ei. În locurile unde se adună atâția, de multe ori

ca să regrete a doua zi că și-au părăsit casa, cu obiceiurile ei comode și plăcute, berăria, cafeneaua, bodega au înlocuit grădina. Spectacolele nu mai sunt așa de necesare când trâmbițele dela radio umplu și urechile care n'au dorința de a se lumina și măguli de muzică astfel.

Totuși grădina izbutește a se păstra.

Ea cere pentru cadrul ei un anume teatru, cum îngăduie numai o anume producție muzicală. Orice e peste măsură de serios nu se potrivește, și orice e trivial, grosolan, gâdilitor de simțuri sună fals sub cerul cu stelele toate, ori în poleiala de argint a lunii între copacii cari și mișcă alintător ramurile. Aici trebuie ceva sprinten și ceva sănătos.

Să nu se mire deci nimeni că Liga Culturală și-a făcut și ea teatrul ei de vară, pe care, de altfel, voim să-l continuăm, acoperindu-l și încălzindu-l, și în lunile de iarnă, teatrul de douăzeci de lei biletul, pe care să-l poată lua oricine. În vremuri ca acestea nu e sarcină morală cât de mică pe care să nu fie datoare a o lua asupra-și și cea mai glorioasă societate.

« N. Românesc », 28 Iulie 1935.

XXXVI

CE TREBUIE SĂ TIPĂRIM

Activitatea editurilor românești de la o bucată de vreme impune prin număr, dar sperie puțin și deconcertează.

Precum de la marile, prea marile planuri ale « Culturii Naționale », care dădea două sute de pagini, de altfel erudite, despre Aristofane — cine însă le-o fi cetit? — și anunța — mi se pare chiar că s'a ținut de cuvânt — că va pune la îndemâna Românilor o traducere a « Politicii » lui Aristotele, ceia ce ar fi putut orienta în luptele pentru putere, tot așa de la truda, plătită cu mult bănet, a altor întreprinderi vor rezulta, pe lângă atâtea cărți cetite, în ediții uneori modern elegante, și mormane de maculatură care, îndată ce se cetește pagina în care se află « porcăria » pentru care se cumpără, se și aruncă la o parte, pe lângă alte surori-cărți pe care lumea le ignorează cu desăvârșire.

E de sigur regretabil când scrisul unui popor, ajungând la oarecare siguranță și bogăție, nu găsește cine să-l tipărească. Au fost epoce în desvoltarea sufletului românesc în care gânduri mari nu s'au putut răspândi pentru că nu s'a găsit nimeni să cheltuiască pentru

tipar și în care, pentru aceiași osândă de a rămânea în manuscris și până astăzi, lecții folositoare de bună limbă românească nu s'au putut îndrepta către cei cari, prinși de falsele mode, greșeau în alcătuirea formei. Pe urmă, cum alte cuvinte au răsărit și stilul a căpătat un alt avânt și o altă mlădiere, generațiile următoare, cu multe tipografii, nu s'au gândit să scoată la iveală manuscriptele uitate.

Pe vremuri mai era un frâu care împiedeca publicarea celor mai multe din lucrările rămase în manuscris. Era prejudecata că de tipar sunt vrednice numai cărțile care cuprind Cuvântul Domnului, care servesc pentru talmăcirea lui sau care arată viața demnă de a fi imitată a celor cari au trăit după cele mai curate și mai nobile învățături creștinești. Nici Istoria Impărațiilor, privilegiul marilor schimbări în omenire nu se primea să treacă sub apăsarea tiparului. A fost o mare învoire când, sub Vodă Brâncoveanu, om în stare să înțeleagă multe lucruri noi, tiparnița domnească a dat pentru tineretul doritor de isprăvi neobișnuite povestea minunată a isprăvilor lui Alexandru Machedon, romanul celor mai neînchipuite minuni, și, încă, învățatul și cumintele unchiu al lui Vodă, Constantin Stolnicul Cantacuzino, s'a ridicat ca să spuie că acestea nu sunt lucruri adevărate ci numai icoane zădarnice de închipuire nestăpânită. Și încă o excepție, care trebuie privită ca o revoluție în deplinul înțeles al cuvântului: Dimitrie Cantemir a pus să se lucreze în tipografia Curții, supt tatăl așa de bucuros de ce a putut face neobișnuitul fiu, filosofia, cu tâlc adânc, din « Gâlceava înțeleptului cu lumea ».

Rare ori în epoca fanariotă, tot mai ieșită de sub stăpânirea exclusivă a Bisericii, se publica vreo traducere după franțuzește a unei narațiuni de caracter romantic. Dacă povestirea de imaginație, poezia, originală sau traducere, s'a învrednicit de onorurile zățuirii, aceasta se datorește unor posibilități și influențe apusene. Tipografiile ardelenene căutau să câștige în tot felul pe Români, și pe cei dela noi. Și istoria universală a intrat în cercul lor de interes, dar mai ales cărți de învățătură practică, mergând de la creșterea pomilor la deslușirea rosturilor trupului omenesc. Fanatica iubire a Ardelenilor pentru Roma străbună, ca și dorința lor de a li se lămuri trecutul bisericesc a dus la alte publicații. Și, în sfârșit, tipografia, doritoare de clienți, a Universității din Buda, înzestrată cu caractere și pentru Greci și pentru Sârbi și pentru Români, a ispitit și înainte de harnicul editor, pe nemțește *ferlegăr*, Zaharia Carcalechi, un așa de priceput negustor, pe boierii autori de cărți, de la Moldoveanul Beldiman la Munteanul Dinicu Golescu, intitulat, pentru ocazie, ardeleneste, Constantin Radovici de Golești, să trimeată cuprinsul saltarelor de lucrări ascunse pentru ca ele să vadă, în foarte frumos tipar, lumina zilei. Și tot felul de enciclopedii umblau prin mintea aceluia care se întâlnește și la începuturile ziaristice românești în Capitala munteană.

Imitând pe tipograful dela Buda, frunțași intelectuali ai țărilor românești libere, Asachi și Eliad, întemeiară stabilimente tipografice din care ieși, pentru o generație literară și intelectuală nouă, o literatură de poezie, în versuri și în proză. Iar Mihail Kogălniceanu duse mai

departe alegerea lucrurilor de tipărit — și prin Calendarele sale, așa de apusene ca factură, așa de românești ca înțelegere pentru nevoile sufletești ale neamului. Chiar un librar, Gheorghe Ioanid din București, care a patronat traducerea în românește a romanelor franceze din epoca lui Alexandru Dumas și George Sand, poate fi însemnat între acei întreprinzători fără a căror curajoasă acțiune multe lucruri nu s'ar fi produs la noi, măcar așa de răpede, într'un moment de prefacere a noțiunilor și de schimbare a direcțiilor. Se va ajunge astfel la acel străin, curând încetățenit și ca iubire pentru noi, care, bine sfătuit poate de un Odobescu, a avut fericitul gând de a strânge paginile răzlețe ale celor ce puteau fi considerați ca niște clasici români pentru a da o frumoasă colecție, și legată, împodobită cu portrete, prin care oamenii de pe la 1880 s'au străduit să avem și noi o literatură, clară, veselă, plină de culoare, cum e și firea acestui neam. E vorba de I. V. Socecu.

Nu mai vorbesc de editura oficială a cărților de școală, începută la Munteni de Știrbei-Vodă și care a mers până la capodopera tipografică pentru un fond de mare știință, care e dicționarul latin, rămas neisprăvit, al lui Nicolae sau, în călugărie, Nifon Bălășescu.

La toți, li se cuvine o adâncă neperitoare recunoștință.

Ceia ce au făcut aceste patriotice spirite clare poate să fie o îndreptare în pădurea din ce în ce mai deasă și mai confuză a literaturii românești tipărite astăzi, din care nu lipsesc, ca pe terenurile rău îngrijite sau lăsate în paragină, nici copaci așa de rău mirositori ca oțetarii sălbateci.

Avem de tipărit două feluri de cărți.

Unele trebuie să reprezinte puțința de inițiere a publicului românesc, încă adânc neștiutor sau deprins a ceti numai traduceri în limba franceză sau în cea germană a capodoperelor scrisului antic, în comorile acestuia. Ceia ce s'a făcut întâmplător și pe sărite, în publicații care nu se mai pot găsi adesea, pentru Homer, pentru tragicii greci, pentru Herodot, pentru Plutarh, pentru Virgil și Horațiu, pentru istoricii latini, a căror versiune a cerut-o și editat-o Academia Română, acum peste o jumătate de veac, cea ce a mai adaos, — lucrări grăbite, — Casa Școalelor, trebuie clasat, corectat și reeditat. Și tot așa pentru aceia ce de aproape un veac s'a dat în românește din marile literaturi moderne, mergând până în zilele noastre, când putem face pentru moderni ce s'a făcut la Paris pentru scriitorii francezi, dar nu numai francezi, în Antologii și Crestomatii așa de bine făcute.

În al doilea rând, scrisul românesc se cere revizuit pentru o republicare. Tot, până în numere de gazete, în fascicule de reviste, în manuscripte. Sunt lucruri de lăsat la o parte, sunt altele de chemat la o viață nouă. Fără înfățișare de filologie sau de istorie literară, ci simplu, atrăgător, prietenos. Nu e neapărat să se puie în litere groase pe titlu profesorașul care înțelege a ținea în cârcă un scriitor atât de mult superior lui însuși.

În sfârșit, pentru contemporani, cea mai perfectă măsură. Nu descoperiri pripite, ci recunoașteri meritate. Un fel de pagini alese pe fiecare an, iar nu nesfârșite

romane de băieți încrezuți. Fiindcă nimic nu omoară mai sigur un talent decât înfățișarea lăbărțată a primelor stângăcii.

Aș dori ca aceste sfaturi ale unui om de experiență să nu se fi risipit în vânt.

« N. Românesc », 21 August 1935.

XXXVII

CARIERE: ODATĂ ȘI ACUM

Alegerea carierei, a rostului în viață, unul singur, de care să se ție cineva statornic, credincios și cu devotament, nu îngrijește, și n'a îngrijat niciodată, pe tinerii cari stau să-și înceapă munca. Ei sunt prinși de fericiți, dar și oarba, beție a vârstei lor și se cred sprijiniți de părinți așa de mult, încât ei se pot da în voie farmecelor tinereții, ba chiar li se pare că părinții au neapărata datorie de a-i asigura față de greutățile existenței.

Pentru aceștia însă grija drumului pe care-l vor apuca odraslele lor e, și încă de cu vreme, una din preocupările cele mai grele și mai dureroase. Ce facem cu copiii noștri, se întreabă ei, mai ales astăzi, când atâtea perspective sunt cu totul sau măcar aproape închise și, în unele domenii, unde, înainte, cineva era chemat, acum se duce lupta cea mai îndârjită pentru a ajunge, a se păstra și a înainta.

Am spus: «mai ales astăzi», pentru că altă dată nu era așa, și din cercetarea împrejurărilor în care în alte vremuri se descoperia o cale sigură pot să iasă și unele

învățămintele pentru a birui marea criză de astăzi, din care iese nu numai oameni fără cârmă, nepotriviți pentru profesia către care sunt îndreptați, dar munca socială rău făcută și, cu deosebire, ființele catilinare care sunt în stare să răstoarne toate rosturile fiindcă n'au fost în stare să-și găsească niciunul.

Pe timpuri care nu se vor mai întoarce — și într-o privință, care nu e aceea ce numim noi « progres », le putem regreta —, problema carierei nu se punea, pentru că nu exista libera concurență pe care a deschis-o, acum vre-un secol și jumătate, Revoluția franceză.

Societatea se împărția în clase. Nu numai că ele erau, dar se credea că e firesc și legiuit lucru ca ele să existe. Fiecare se năștea în clasa sa, rămânea într'însa și se gândia ca și urmașii săi să trăiască în acelaș cerc închis. Erai țăran, erai meșteșugar, erai negustor, erai nobil, — de la o bucată de vreme, pe lângă nobilul cu dreptul de a cârmui, fiind și funcționarul care să îndeplinească anume sarcini de administrație și de birocrație, — îți știai menirea pe lume, a ta și a familiei tale, și gândul de a sări peste dânsa era destul de rar. Ceia ce nu înseamnă că înaintările erau oprite prin lege sau printr'un obicei peste care nu s'ar fi putut trece, căci noroacele erau și atunci pe oameni, dar această deslocuire din clasa unde se ivise cineva se făcea sau printr'o minunată potrivire de împrejurări, printr'o îndrăzneală deosebit de fericită sau — și aici e însemnătatea lucrului — prin alegerea unui om cu o inteligență strălucită, cu o mare putere de muncă sau cu aptitudini speciale cu totul deosebite, care nu se puteau ascunde nicăiri.

Pregătirea copiilor pentru cariera tatălui, care era o obișnuință și ca o datorie de clasă, se făcea din vreme, fără silinți chinuitoare din partea aceluia și fără niciun amestec al unei școli, fără nicio introducere prealabilă în teoria acelei cariere, teorie care nici nu se formase până atunci. Ajungea mediul încunjurător, bine definit — pe când acum, de regulă, este un singur fel omenesc de a trăi, doar cu deosebiri de grade și de ranguri, — ajungea spiritul care domnia în jurul copilului și al tânărului, ajungeau exemplele acelora cari acum ajunseseră și se stabiliseră în viață. Putea fi doar dorința de a face mai bine decât dâșii în același domeniu, iar nu patima, aprinsa și dureroasa patimă, de a trece peste dâșii și de a ajunge mai sus.

Fiul țăranului creștea pe ogor și pentru ogor, pe care-l știa, îl înțelegea și-l iubia, fiindcă nimeni nu era acolo care, prin sfatul lui periculos, dar așa de ispititor, să-l învețe de mic a-l desprețui, a se crede prea bun pentru această rodnică și sfântă muncă. Meșteșugul era pentru fiul meșterului cinstit, lucrând pentru câștig de sigur, dar și pentru plăcerea lui, ceva sfânt, la care râvnia și el să se poată închina prin truda binecuvântată a mânilor sale. Crescut la tarabă, aflând zilnic cele ce se văd și cele ce nu se văd de toată lumea ale prăvăliei, fiul de negustor se deprindea la socoteli fără note la aritmetică și n'avea nevoie să consulte nicio publicație anume ca să știe gustul unor clienți învățați a cumpăra în acel loc, de la acea familie. Funcționarul căpăta din vrâsta fragedă obiceiul unei munci ordonate, împărțită pe anume ceasuri, și conștiința unei datorii

care trebuie îndeplinită cu cea mai mare precizie, interese mari ale altora fiind în legătură cu felul cum își va căuta el de slujba ce i s'a încredințat. Iar nobilul care va comanda oști creștea în spirit militar, așa încât din prima tinereță el se simția la locul său între soldații ce i se dădeau în seamă și cu cari împărtășia nobilul despreț pentru moarte, pasiunea de a înfrunta primejdia, și, tot odată, ca unul ce putea fi și curtean lângă Suvranul încunjurat, servit și iubit de o întreagă clasă cu lung și glorios trecut, el își apropria un fel de a se purta care-l făcea vrednic de a trăi la un loc ca acela.

Cum se vede, cu totul altceva decât ce se întâlnește zilnic astăzi: oameni pe cari, în neconținută râvnă de a ajunge mai sus, unde e plata mai mare și munca mai puțină, nimeni nu i-a învățat de foarte tineri să fie așa cum se potrivește cu locul unde au ajuns să se strecoare sau să fie impuși, și, atunci, nu numai că funcția socială nu mai e îndeplinită cum se cuvine, și astfel suferă întreg organismul, dar nici omul, oricât s'ar ameți de trufie pentru că poate privi pe alții în creștet, nu poate să simtă acea adevărată fericire care nu vine decât din deplina armonie între ce ești în adevăr și între ce ești chemat să faci pe lume.

Nepotrivirea de azi, pricinuitoare de pierderi în muncă, de lipsă a echilibrului în suflet, vine întâiu dela predominarea în societate a funcționarismului, datorit mai ales regimului napoleonian. Orice altă ocupație se socoate mai prejos decât aceea de a sta înaintea unui birou, de a scrie și de a iscăli — mai ales de a iscăli! — ordine, de a porunci și de a se face respectat fiindcă

poruncește și de la porunca lui se trage binele sau răul unui număr oarecare de oameni. Anumite avantagii sociale erau rezervate, de altfel, funcționarilor, pe care Statul abstract al epocii moderne îi respecta în adevăr și-i plătia cuviincios, dacă nu și peste ce li se cuvenia pentru câtă ispravă făceau.

Dar ceva și mai nenorocit s'a adaus peste cultul funcției ca atare și venerația aceleia care e fericit cu îndeplinirea ei. Regimurile democratice au deschis pentru oricine puțința de a se ridica oricât de sus fără ca pentru aceasta să fi cheltuit o adevărată muncă, să fi dovedit un talent superior și fără ca, ajuns la culmea avută în vedere, să fie îndatorit la o muncă istovitoare, făcută cu acel devotament care-și uită de sine. Indemnare de vorbă, prestanță la înfățișare în public, dârzenie față de adversar, atitudine în situația căpătată, ce mai trebuie pentru o strălucită carieră care nu cere nicio pregătire îndelungată și care chiar ar putea fi împiedecată printr'o astfel de pregătire, căci, cu grija de a câștiga și de a păstra simpatiile, de a cuceri mulțimile, o profesiune nu e numai un balast, ei ajunge a fi oarecum o umilință.

« Bun pentru orice și de fapt pentru nimic », spune, pe de altă parte, atestatul pe care-l dă o școală care, și când poartă titlul unei profesiuni, de fapt certifică în cea mai mare parte ceva mai presus de orice profesiune, deci nefolositor pentru toate și mai ales, neavând un mediu în legătură cu ce scrie pe firmă — căci la « comerț » nu miroase a negoț, la « meserii » a meserie, la seminarii a biserică, — aruncă pe absolvent într'o încunjurime cu

privire la care, și de acasă și de pe aceste bănci ale școlii, el n'a avut nicio atingere.

Se vorbește de un timp, în noua pedagogie, de metode precise prin care se pot cunoaște la copil, la tânăr, aptitudinile și care pot deci orienta pe părinți. Ce mare lucru ar fi făcut acela care le-ar fi descoperit! Din nenorocire, avem a face numai cu încă una din iluziile de care se încântă așa de răpede bunele suflete care sunt pedagogii. Nu printr'o calitate, sau pe baza unui număr de informații luate în pripă dela un suflet nou căruia nu i se cunosc antecedentele personale și de familie se poate ajunge la ceva în adevăr serios sau folositor, pe temeiul căruia să se facă o repartiție socială.

Școala prin ea însăși poate face numai foarte puțin, în afară de cunoștințele elementare și de orientare și lustruire, de care fără îndoială este capabilă. Prefăcută în atelier, da, ea poate da ceva. În atelier considerat și altfel decât ca fierăria și tinichigeria, care de sigur prind bine oricui și cum am dorit ca ministru să le adaug la educația fiecăruia, chiar dacă ar fi apoi să scrie versuri sau să creeze încă o metafizică. Doar un atelier de politică e clubul universitar englez în care se țin discursuri ca la Camera Comunelor!

Orice părinte înțelept trebuie să dorească pentru copiii săi ducerea mai departe a profesiunii sale, pentru care el lasă exemplul, cunoștințele omenesti, uneltele, capitalul. A face același lucru, dar mai bine e scopul suprem. Și nimic nu e mai rău decât ca înaintea copilului chemarea părintească să fie prezintată de părintele însuși ca o nenorocire, ca o umilință și ca o povară.

Se poate ca, în deplorabila atmosferă de astăzi, cu zăpăceala care a cuprins tineretul, bun bucuros ca toată viața să ia parte doar la concursuri de « performanțe » fizice, recomandățiile ca și priveliștea de toate zilele a unei ocupații de toate zilele, cinstită și iubită, să nu prindă.

Dar, atunci, cel puțin un lucru să rămâie ca moștenire dela fiecare dintre noi pentru o carieră pe care, din nenorocire, n'am putut-o dirija: respectul și dragostea pentru cariera însăși, oricare ar fi ea.

« N. Românesc », 3 Sept. 1935.

XXXVIII

APĂRAREA NOASTRĂ ÎN STRĂINĂTATE

Să nu ne înșelăm de articole și cărți care se fac de complezență, sau pe care le plătim — și aceasta așa de rar —: nu suntem iubiți în străinătate. Și mai ales, chiar dacă-și aduce aminte cineva de buna noastră primire, așa de largă după datini, ba une ori și destul de lingușitoare, poate chiar din interes, dar mai mult din vechiul obicei al sclavului de a cădea în genunchi, noi nu suntem prețuiți. La amintirea recunoscătoare, une ori și înduioșată — unii ni fac și ofensa de a vorbi cu încântare de frumuseța femeilor din România, fără să-și dea seama că fac o mojie — nu se adauge stima.

Aceasta nu e un lucru de azi sau de ieri. De veacuri întregi, prin nu știu ce potrivire a sorții, de sigur nedreaptă, așa a fost cu noi. Am întâmpinat neconținut aceiași antipatie, ba ce e mai rău, chiar când se întâmpla ca la vre-un străin gândul să fie bun, aceiași totală neînțelegere a firii, a rosturilor noastre.

Din vechiu, nimeni nu se prea uita la malurile Dunării și la văile Carpaților, unde abia se înjgheba o viață politică. Nu existam deci pentru lume și, decât să fim

cunoscuți ca de obicei pe urmă, tot era mai bine. Doar mai târziu, când primejdia cuceririi turcești amenința Europa centrală și apuseană, câte cineva dela Veneția, în războiul cu Sultanul, de la Roma, unde Papa avea menirea de a înfățișa lupta pentru creștinătate, știa că în părțile Moldovei este un aprig luptător împotriva «păgânilor», căruia e drept că i se trimeteau numai laude, banii Tezaurului pontifical mergând la Mateiaș Corvinul, regele Ungariei, care se lăuda că el e marele cruciat, iar Ștefan Moldoveanul doar așa un fel de căpitan al lui.

După aceasta, când războiul contra Impăratului musulman din vechiul Bizanț a încetat, eram cunoscuți mai mult prin tot felul de pretendenți la tron, cari se făceau catolici, protestanți, se împodobiau cu tot felul de genealogii ca să arăte că ei, și numai ei, sunt «dreptii moștenitori», așa că treceau prin pericolul de a fi socotiți, ca azi de cei ce împrumută unor tineri Români cari-și uită de plată, ca un neam de înșelători cari cerșesc.

De Mihai Viteazul, de marile lui isprăvi de cruciat, s'a auzit câțiva ani de zile, de și dușmanii lui nu se ostentau să-l înfățișeze, până l-au răpus, și pe urmă chiar, ca pe un barbar, crud, mânat de dorința de a vărsa sânge și făcând ca nații mai civilizate să geamă greu sub jugul lui de fier. Și, dacă el era știut ca om, ca erou, nu se avea nicio idee netedă despre neamul lui. Auzind de Făgărașul unde el își adăpostise Doamna, Stanca, i s'a zis acesteia; «Vagarossa».

Rar s'a mai vorbit de noi — afară de neexplicatul «cioban dela Dunăre» al lui La Fontaine — în vremea

marilor monarhii din veacul al XVII-lea, când ceia ce bătea la ochi era sau războiul purtat pe sama proprie, sau o Curte strălucitoare, sau o mare literatură într'o limbă în general înțeleasă. Pentru cei mai mulți atâta eram: niște creștini supuși Turcilor și apăsați de dâșii, ceia ce în foarte multe privinți nu eram. Cu câtă indignare s'a ridicat împotriva părerilor greșite despre noi un Constantin Cantacuzino Stolnicul, care trăise ani de zile în străinătate și putuse auzi cu urechile sale ce tristă faimă aveam! Dar el scria într'o limbă necunoscută străinilor, cari au ajuns să știe despre învățătura și truda literară a unui Dimitrie Cantemir numai pentru că acesta scria, despre subiecte de interes obștesc, ca Istoria Împărăției otomane și altele, în limbi pricepute.

Pentru veacul al XVIII-lea, filosofic, revoluționar, eram o parte din turma supusă Turcilor barbari cari ne încredințaseră unor ciobani fanarioți, mai meșteri în a tunde decât a conduce la pășunile grase. Când însă boierii noștri au început a ieși din țară, ceia ce multă vreme li fusese mai cu totul interzis, Apusenii au câștigat noțiunea unui nou tip ridicul: « boierul moldo-valah », îmbrăcat în rochie, legat la brâu cu șalul, purtând pe cap ulciorul care era ișlicul și ducându-se în caleașcă proprie cu Țiganul pe capră ca să arunce prostește banii storși sălbatec dela țărani.

Fiii și nepoții de fii ai acestor « Orientali » au învățat carte în Occident. Imbrăcați ca și colegii lor, vorbind bine o franțuzească deprinsă de la preceptori sau de la « pansioane », plini de entusiasm pentru noile idei liberale, ei erau considerați ca o curiozitate simpatcă de

opinia publică a Parisului mai ales, unde, fiind feciori de oameni bogați, plăteau bine, și tovărășiile revoluționare de caracter internațional, în care intrau alături de Italieni, de Unguri și de Poloni, nu-i osebiau de ceilalți luptători pentru liberalism. Dar țara, nația lor nu interesa decât ca element al revoluției universale; de aceea numeroasele simpatii de care s'au bucurat pe la 1850.

Când însă am avut Statul, silințele noastre au rămas ignorate. Așa cu vitejia din 1877, așa cu împotrivirea la planurile de cucerire ale Rusiei, așa cu desvoltarea unei literaturi și culturi originale, știindu-se doar că la noi a scris, între necărturari, regina Elisabeta, interesantă și prin poeticul ei pseudonim de Carmen Sylva. Mult mai târziu se va adăugi numele lui Panait Istrati, care, cu mult talent de povestitor, ne-a prezintat ori bizar, ca în « Domnița dela Snagov », ori, în faza lui de bolșevism, ca niște robi storși de o clasă de ignobili capitaliști. Afară de aceasta doar faima Românului care petrece și, dacă se poate, e bucuros să scape de plată.

Când ne-am jertfit și pentru alții, pe cari-i admiram și-i iubiam, în Marele Războiu, bucuria că în sfârșit « am intrat » a fost răpede întunecată de nenorocirile unei oștiri care nu fusese înarmată, așa încât aveam sentimentul că prietenii la cari priviam cu ochi așa de calzi ne considerau ca o sarcină neplăcută. Unirea noastră națională n'a trezit mai la nimeni o revărsare de simpatie caldă și, cum ea a întărit ura vechilor noștri dușmani, Unguri, Ruși, Bulgari, adăugindu-se acum și patima recentă a Germanilor, a întregii rase germane

contra căreia luptasem, contribuind la căderea cauzei ei, apărarea am rămas să ne-o facem noi înșine, cum e cazul și până acuma, când popoare întregi, ca Englezii ni arată așa de puțin interes, pe când dușmanii noștri sunt înțeleși, iubiți și ajutați.

Iar noi ne apărăm cu o admirabilă, aproape unică stângăcie.

Intâiu, cu toți atașajii de presă, dintre cari unii nu fac nimic, considerând situația lor ca un fel de bursă fără nevoie de examen, nu știm când suntem atacați și nu știm care e rostul celui care atacă, deci mijloacele care trebuie găsite față de dânsul. De atâtea ori am descoperit eu însumi odioase pamflete pe care nu le semnalase nimeni. Ziarele ele înseși n'au de obicei corespondenți în străinătate, cum ușor ar putea să fie atâția din miile de studenți risipiți pretutindeni, cari, chiar dacă-și caută de carte, nu-și dau cea mai mică osteneală de a răspândi, ca emigrații de pe la 1850, cunoștința țării și neamului lor. Și alte popoare au Legații, care sunt adevărate laboratorii ale unei propagande inteligente și active, iar în jurul ministrului și secretarilor e un întreg tineret căruia nu-i scapă din vedere nimic din ce privește pe ai lor.

Dar, și când luăm condeiul în mână, ce prost serviciu facem, de cele mai multe ori, cauzei românești! Afară de câteva cărți bune pe vremea războiului, fiecare se crede înzestrat din naștere cu cunoștințele, așa de variate, care se cer pentru a îndeplini o astfel de sarcină, iar, în ce privește talentul, puțini sunt între ai noștri cari să nu creadă că în această nație binecuvântată e

un fel de bun al tuturor. Și ce lungimi vage acolo unde se cere lămurirea scurtă și precisă!

Nu e vorba însă de scrisul singur, ci și de răspândirea lui. La aceasta nu ne gândim de loc. N'avem edituri cunoscute care s'o ia asupra lor. Când d. Gamber, Român din Orșova, frate de ofițeri superiori, păstra o librărie de o așa de bună reputație atunci, și am voit să-l ajut în momentul când era amenințat să-și piardă avutul, cum s'a și întâmplat, o întreagă presă m'a înfățișat că arunc, ca prim-ministru, banii țării ca să câștig cu cărțile mele editate de acest om jertfitor pentru vechea patrie. De o harnică operă de împărțire prin legații și consulate nici vorbă. Când are cineva nevoie de documentare asupra României, se poate duce la Legația cehoslovacă și va fi imediat servit.

Dar, dacă puțină și slaba noastră propagandă rămâne neștiută, putrezind prin birouri, în schimb, și prin larga cunoștință a limbii românești, prin cei însărcinați în orice țară să urmărească presa noastră, ce bogată colecție de afirmații monstruoase contra clasei noastre conducătoare poate ieși din ziarul românesc el însuși! Cei ce scriu atâtea neadevăruri și calomnii cred greșit că ele rămân pierdute în numărul care se aruncă la coș. Nu mai vorbesc de actul infam pe care-l săvârșesc Românii cari merg din redacție în redacție străină ca «să facă opoziție guvernului»: în scurtul timp al trecerii mele la putere am avut dovezi.

Oamenii noștri de știință fac descoperiri care nu se pot ascunde; câțiva din ei au o frumoasă reputație peste hotare, de și cunosc cazul unui atașat de presă

care crede că-i e permis să-i clevească în chipul cel mai murdar. Dar o bogată și frumoasă literatură rămâne necunoscută. Câteva antologii n'au avut presa necesară, și nimeni nu s'a îngrijit ca ele să ajungă în mâinile publicului. Abia dacă a răsbătut întru câteva, și nu în toate țările, numele unui poet ca Eminescu. O întreagă operă de traduceri s'a făcut prin grija d-lui Isopescu în Italia; profesorul de românește de la Roma a rămas singur pentru a li câștiga apreciatori. De aceea scrisul lui Panait Istrati a fost considerat ca un fenomen la un popor incapabil de asemenea manifestări, atunci când de mult aveam lucruri mult mai bune decât ale lui. Se știe că d-ra Văcărescu, foarte prețuită, e Româncă, dar câți aflaseră că d-na de Noailles e după tată o Brâncoveneancă!

Arta noastră n'are pe departe notorietatea pe care ar merita-o, afară de cea populară și istorică, de care prea abuzăm, în expoziții făcute cu hapca, unde obiecte extrem de prețioase ajung a se deteriora, ba câte unul, ca într'un recent caz nenorocit, a se pierde chiar.

Muzica d-lui Enescu face mai mult decât nu știu câte propagande proaste, dar d-sa nu e sub scutul vre unei Legații.

Cea mai bună recomandăție, cea mai bună armă e însă Românul onest și muncitor. Numai el să fie văzut în străinătate, iar nu tot felul de pierde-vară și de escroci. Iar, fiindcă străinii vin, pentru afaceri, dar atâția din reală dorință de a afla, la noi, se cuvine să afle aceiași cînste și aceeași activitate în țară. Căci azi popoarele se judecă, nu după ce spun însele despre ele, ci după ceia ce fac.

XXXIX

CARTEA DE ȘCOALĂ

Cartea de școală se bucură, sau nu se bucură, de soarta, bună sau rea, a oricărei cărți la un popor. Sunt popoare care respectă și iubesc cartea. Musulmanul culege orice foaie de hârtie și o mută și într'un bordeiu pentru că tot așa, pe hârtie și cu cerneală, e scrisă cartea sfântă, Coranul. Grecul a pus și în versuri cântecul celei dintâi cărți pe care pune mâna copilul. Noi o luăm dacă ni se dă fără plată sau și dacă bănuim că ar putea să fie într'însa niscai lucruri pipărate, dar, odată cetită, o lăsăm unde se întâmplă și, cetind-o chiar, nu-i cruțăm toate atingerile grosolane până la întoarcerea foilor cu degetul umed sau îndoirea colțurilor, întoarcerea pe dos pentru o cetire mai ușoară și însemnările fără rost pe care le găsești uneori și pe cele mai scumpe cărți din biblioteca Academiei Române.

Dar, în deosebire de alte cărți, aceia cu care ai început a ceti, aceia din care ai luat un gând mai înalt și mai supțire decât al convorbirilor din jurul tău, aceia care ți-a deschis o lume largă și luminoasă, plină de isprăvi și de bine, e vrednică să fie încunjurată de iubire și

păstrată cu îngrijire în loc de a se face mustăți și barbă la chipurile de femei din manualul de istorie și de a se întinde pe dânsa capriciul unei coloraturi școlarești care dă lucrurilor și oamenilor o înfățișare cum nu se află pe lume. Și iarăși o datorie de recunoștință s'ar cuveni acestei inițitoare în știință, adese ori și introducătoare în frumuseță, care de obicei se scoate la târg pentru cei ce vin la rândul lor în aceeași clasă, ducând astfel cu dânsa uriciuni și boli, sau se aruncă prin poduri, pe când ar putea fi de ajutor unui școlar sărac.

Jucăriile se țin adesea, chiar când au ajuns să fie ciuntite și ciocârtite. Ale mele figurau pe « etajeră » multă vreme după ceasul de încântată surprindere când pentru întâia oară apăruseră înaintea ochilor mei. Prin ele se amintiau anii cari trecuseră. Dar nici eu n'am făcut vre-odată o colecție a cărților pe care învățasem, de și mult înainte de zece ani aveam o bibliotecă a mea, iscălită cu o grijă de proprietar, în care figurau cărțile de premiu, poeziile și romanele franțuzești, dar niciuna dintre cărțile după care învățasem lecția.

De unde vine acest despreț, une ori ori chiar o adevărată ură pentru cartea de școală de care când « scapi », ai un sentiment de adevărată liberare, ca și cum, în salturile încrezute ale copilăriei către vrâsta, presupusă fericită, a « oamenilor mari », ai mai fi sărit o treaptă prin însăși părăsirea cărții întrebuintate?

Înainte de toate, pentru că ea a servit la « lecție ».

« Lecția », care e una din poverile, une ori din groazele anilor de învățătură și care rămâne pe toată viața un motiv de îndepărtare și de desgust. « Lecția » învățată pe

de rost fără a fi fost deplin înțeleasă și pe care și în ceasuri de noapte, trudindu-ți mintea, o dărdăi pentru ca apoi s'o poți reda, în tocmai cum e scrisă pe blăstămata hârtie, înaintea « domnului profesor » sau și mai aprigei « doamne profesoare », încremențiți, înrădăcinați pe nelipsita catedră. « Lecția » mijloc de obosire, une ori de stârpire pentru totdeauna a unui gând începător care nu cere altceva decât să se desvolte liber în aierul ideilor, în atmosfera sentimentelor curate și nobile. « Lecția » la care ești « scos » sub privirile bucuroase ale celor cari au scăpat și pe care o « spui » pentru ca să « capeți nota » definitiv înscrisă în teribilul catalog. « Lecția » pe care ca ministru al Instrucției am vrut s'o îndulcesc, ca să-mi atrag ura bunilor colegi, furioși că au ieșit din « buchea cărții », mai veche, ori din « pedagogia » de multe ori, în zădărniciia ei tipică, mai rea și decât « buchea cărții ».

O, câte « lecții » nu m'am trudit să învăț și eu, până la cea de matematici pe care, cu figuri cu tot și cu literele mari și mici, cu misterioasele *ixuri* din unghiuri, o înghițiam întreagă așa cum era și o păstram neschimbată pentru ceasul, așteptat cu neliniște, al inchiziției profesionale, până la « lecția » de musică, fără să fi cântat în cor, care mă învăța că *ut, re, mi, fa, sol* vine dela imnul medieval *Ut queam laxis resonare fibris*, și mai-mai să învăț pe de rost și gimnastica, fără a fi făcut ca tovarășii miei mai bătrâni și mai zdraveni evoluții la trapez ca Miss Wanda și ca eroii și eroinele în « salturi mortale » de la circul Sidoli!

Prima « lecție », de gramatică. Verdele tăpșan înflorit dinaintea cerdacului Vâzdogesei, ceasul de taină când

se lasă amurgul cu toate șoaptele lui la ureche, zvonul voios al glasurilor libere dinaintea școlii sau de după școală, iar eu chinuindu-mă să învăț generalitățile de abstracție medievală care dau definiția a ceea ce este propoziția, așteptând mândrul ceas când prepozițiile latine cu acuzativ și ablativ, cuvinte cu sexul capricios:

— *Linter* singur numai ține

De vorbele feminine, —

erau să treacă în fața mea, defilare solemnă și fără niciun folos.

Cum să nu urăști acele foi pe care fără voie le sucești, le veștejești în truda de a-ți însuși un cuprins care nu-ți va folosi niciodată în viață!

« Catedra », « lecția », « manualul », ce nenorociri pe capul bieteii omeniri, și așa supusă la atâtea fatalități! Incrunțați-vă, frunți profesionale care mă ascultați, iar tu, școlăret chinuit, bucură-te că un fost rector de Universitate și ministru de Instrucție îți înțelege suferința și, amintind-o pe a sa însăși, te compătimește!

Erau însă pe atunci și cărți de care nu ne despărțiam ușor. Adecă era o speță anume de cărți care ne interesa, ne fermeca și pe care o părăsiam cu greu.

Și anume cartea de cetire, în locul căreia a venit grozavul « manual de română », cu anume teorii abstracte personale ale fabricanților, « specialiștilor de română », cari învață pe copil să numere pe degete elementele frumuseții literare și să le explice și în tainele lor cele mai adânci, pricepute mai bine decât săracul de autor însuși, adăugându-se și datoria de a povesti subiectul unei bucăți literare, a cărei valoare e în afară de

natura subiectului: în ceea ce-l pătrunde ca talent sau ca geniu.

Era odată și în clasa a doua primară — cât despre abecedar, cu ale lui copilării ca pentru prunci idioți, am scăpat, din fericire, învățând a ceti jucându-mă, cum toți ar trebui să învețe, de și ar sărăci consorțiile pentru producerea de bucoavne, cu inspectori și «președinți» cu tot, — era în acea clasă a celor mici cartea «profesorilor asociați» între cari, cred, și Odobescu însuși. Ce descrieri care făceau icoană, ce povestiri de să te fure, ce duișii care să te miște până la lacrimi! Pentru povestea mamei care nu trebuie să plângă atâta pe fiul care voia să-i arăte ce povară de lacrimi i se adună am mâncat eu «luarea căciulii», punerea în genunchi, așezarea în «banca afurisită», plus ce mă aștepta acasă, toate pentru «neatenție în clasă»; dar făcea, pentru că era așa de frumoasă! Și chiar cartea lui Ionescu pentru clasa a IV-a primară, frumos ilustrată și tipărită, avea ce trebuie pentru ca să afli fără osteneală ce nu poți găsi tu singur.

De atunci ce potop de cărți de școală în felul celor dela liceu cu care m'am întâlnit înfulecând savante manuale de botanică pline de definiția florilor pe care le știai, dar învățai să le uiți, de zoologie, de mineralogie, de geografie matematică, de gramatici schematice ale tuturor limbilor vii și moarte! Toate începând dela ce e mai greu — și iarăși ce revoltă când am propus cărți de latină, cu scrisori pline de greșeli ale Domnilor noștri, și de franceză, cu povestirile călătoriilor despre noi și scrierile alor noștri în franțuzește, — toate perfecte pentru a învăța pe școlari «perfecția».

Striviți sub ele, le uram.

Și mai ales ni lipsea un lucru. Fiecare vorbea solemn de o parte. Dar unde era, ca în modesta școală primară, *cartea întregului*, cum lipsia și profesorul de «întreg» pe lângă specialiștii cari credeau că lumea s'a făcut pentru ca școlarii mileniilor să aibă «zece» la matematică sau, altfel, vai de dânșii!

Incheind, mă gândesc la această «carte de cetire» până în clasa a VIII-a, adunând, armonizând, contopind ce se spune în deosebitele manuale, potrivindu-le cu nevoia sufletului omenesc, care nu se poate rupe în bucăți, carte de învățături, dar și de frumuseță și de înțelepciune, care ar putea să aibă, pe catedră, dar mai curând între bănci, și un tâlcuitor al ei, profesor născut din harul lui Dumnezeu, iar nu al licenței și examenului de capacitate.

«N. Românesc», 29 Sept. 1935.

XL

CARTEA DE ÎNȚELEPCIUNE

Cărțile care se îngrămădesc, cu ușurința de a serie și de a se imita unii pe alții, așa de multe încât e o întrebare ce se va face în bibliotecile care-și sapă acum și adăposturi sub pământ, cu masa imensă a volumelor pe care nu le mai cetește nimeni, se pot împărți în trei, sub raportul, nu al lucrurilor pe care le spun, ci al spiritului care se găsește în ele, al izvorului dela care pornesc.

Cărțile de petrecere. Ele sunt făcute ca să împodobească viața cu ce nu poate să deie ea însăși, care, în unele privinți, fiind așa de scurtă, e și atât de săracă. Ele poartă pe moșiile întinse ale aventurilor și isprăvilor neobișnuite pe aceia pe cari soarta-i ține legați de meșteșugul și îndeletnicirea lor: un scaun la un birou, un loc înțepenit într'un atelier sau o fabrică. Ele arată celor cari ar voi să fie buni, dar, neînțelegători sau supuși patimilor, mânați de puterile ascunse ce zac în fiecare din noi, nu pot să fie astfel, ce este cea mai curată și jertfitoare bunătate. Uneori pe cei curioși de ce e rău, dar cari n'au curajul să meargă la faptă, ori sunt opriți de o nebiruită pornire a conștiinței, îi face să zărească fără primejdie

ce se găsește acolo în fundul prăpastiei ce se deschide pentru dânșii. Ele deprind pe cel sărac cu viziunile bogăției, iar pe cel bogat îl fac să simtă fiorul îngustării și a sărăciei.

Sunt apoi cărțile de mărturisire. Simte cineva, printr'o poruncă la care nu se poate împotrivi, nevoia de a spune ce se petrece în sufletul lui însuși. Această poruncă este așa de puternică, încât omul biruie sfiala de a vorbi însuși despre sine. Și astfel dureri și bucurii, speranțe și înfrângeri, gânduri care străbat viața sau se ridică de-asupra ei își află vădirea înaintea tuturor.

Dar sunt și cărțile pe care eu le numesc: de înțelepciune, nu de filosofie. Filosofia poate să fie o încercare îndrăzneată de a desluși rostul ascuns al lucrurilor pe care le vedem numai pe-deasupra; ea poate urmări desvoltarea logică a unor principii abstracte. Cu sau fără dânsa noi ne găsim înaintea aceluiași întrebări care au chinuit omenirea de când a început să cugete și spre deslegarea căroră mii de generații au întins în zădar mâini desnădăjduite. Aceasta în afară de faptul, care nu pare să fi supărat pe vreun filosof, că limbagiul care se întrebuințează are o anumită obișnuință și că el întrece cu mult nivelul chiar al oamenilor cu o cultură aleasă și solidă.

Numai cu filosofia, care e deosebită dela un gânditor la altul și care mărturisește dorința ei de a găsi necontenit lucruri noi în acea frumoasă lume fumurie-albastră, nu ni-am ști îndrepta pașii pe cărările lunecoase ale vieții cu mai multă siguranță decât înainte de a ști ce este « subiect » și « obiect » și în câte feluri mărețe se

pot spune lucruri care, îmbrăcate în graiul nostru obișnuit, ar părea poate așa de puțin.

Cărțile de înțelepciune nu pleacă dintr'o gândire măiestru desfășurată, ci din experiența unei vieți întregi sau din acel dar pe care-l au așa de puțini oameni de a găci din chiar întâia lor tinereță ceea ce li rezervă viața, lor și oricărui altuia. Ele sunt de sigur și o mărturisire. Din formulele lor generale, din povețele lor se poate găci prin ce încercări a trecut acel care simte nevoia să învețe pe alții, din ce luptă dureroasă au ieșit adevărurile pe care el se crede îndatorit să le proclame. Cărțile acestea sunt esența însăși a vieții trăite sau găcite de un om deosebit și pot fi folositoare oricui, fără osteneți și pericole, va fi chemat a merge pe aceleași drumuri, de praf stropit cu sânge, ale vieții.

Cărțile acestea se întâlnesc la început supt formă religioasă, numai sub această formă religioasă. Din ce a trăit poporul evreiesc se desface înțelepciunea Psalmilor dăruiti regelui David sau preceptele Parimiilor, Proverbelor, atribuite unui rege care probabil nici nu s'a gândit să scrie vre-odată, Solomon. Din pățaniile poporului chinez s'au desfăcut normele pentru viață ale lui Confucius, care a ținut să arăte neamului său cum trebuie să se poarte fiecare ca să se poată ținea societatea, Statul.

Aceste învățături pot să fie cuprinse în legi, cum nu le-au avut toate popoarele, dar pe care toate s'au socotit datorate de la o bucată de vreme să le aibă, chiar dacă une ori nu era posibil ca ele să fie și aplicate. Acolo însă sfatul poruncitor e legat de o pedeapsă, pe când în cărțile

de înțelepciune, care n'au dreptul să hotărască sancțiuni, se lasă a înțelege fiecare ce poate ieși pentru dânsul din viața însăși, dacă se calcă recomandațiile date de omul experient și pricepător.

Nu odată între cărțile de înțelepciune, făcute de oameni cari nu pretind că li s'a vorbit din ceruri și că puteri mai presus de oameni i-au ales pe dânsii ca să vorbească lumii, și între cărțile credinții, care sunt pecetluite cu un semn pe care nu-l putem da noi, este o deosebire. Se poate întâmpla chiar ca acea deosebire să fie astfel, încât cetitorul să se întrebe dacă nu face un păcat umblând pe drumuri pe care nu le-a arătat Pronia divină și care sunt chiar altele decât acelea pe care le ordonă Biserica.

Hotărîrea nu e ușoară, dar, fără a jigni religia de care e legat fiecare, trebuie să se ție în samă că graiul cerurilor se desface de pe buze omenești și că acele buze sunt deprinse a rosti numai anume cuvinte, dincolo de care s'ar cere altele ca să îmbrace idei care întrec măsura obișnuită. Și, oricât de mult omenirea ar cădea din când în când iarăși în întunerecul începuturilor sale, este totuși o înaintare a minții omenești, care, dacă nu vede mult mai sus și mult mai adânc, deslușește totuși mai multe lucruri împrejur. Nu e o singură religie care să nu se îngăduie, ba chiar să nu se ceară, întregită cu trecerea vremurilor. Și, astfel, după vădirea sfântă, după revelație vin acele sfaturi de oameni către oameni, căutate numai în gândul omenesc, care pot fi de un așa de mare folos.

Ar fi bine chiar ca fiecare să-și înceapă ziua de lucru cercetându-le, culegând din ele o pagină, un precept,

o îndrumare. S'ar simți astfel îndemnat și mângâiat pentru ce are să facă și să înfrunte, pentru cine știe ce năcaz pe care soarta i-l pregătește pe ziua aceea și care trebuie combătut cu un suflet tare.

Unii scriitori antici, greci și romani, sunt un adevărat izvor al acestei înțelepciuni laice, fără să fi dat chiar o carte de cugetări. O carte care înalță și întărește, fiind scrisă anume pentru îndrumarea scriitorului însuși, e aceea a Împăratului Marcu-Aureliu, filosoful stoic căruia ursitele nu i-au îngăduit a trăi o viață de contemplare, ci l-au aruncat până la istovirea puterilor în războiul aprig cu barbarii pe cari ca om ar fi ținut așa de mult să-i cruțe. Tradus bine și în românește, acest Manual de morală bărbătească, către sine însuși, ar trebui răspândit cât mai mult, mai ales în lumea, grozav de desorientată astăzi, a tineretului. Decât sport ca să-și umfle mușchii slăbind inima și înțelenind mintea, ceva stoicism din recomandările nobilului Împărat ar fi, oricum, mai folositor.

Francezii din secolul al XVI-lea au avut gândirile lui Montaigne, în care înțelesul însuși al vieții e căutat cu îndrăzneală, de și înfățișat mai mult prin întrebări fără răspuns decât prin oracole împotriva cărora nu e iertat să cătești. Dacă opera lui întreagă e greu de strămutat în limba noastră, o bună parte din ea e potrivită pentru a fi pusă de o parte și întrebuițată cu folos. Și, apoi, într'o vreme când morala era mai șovăielnică și fiecare cuteza să spuie ce crede el despre drumurile de urmat, adăugind multă critică a societății contemporane și umanității în genere, s'au cetit cu interes

— și se pot ceti și astăzi, fiind încă literatură vie, — « cugetările » unui La Rochefoucauld, unui Chamfort, unui Vauvenargues. Alte literaturi nu înfățișează în aceiași măsură, ca lucrări osebite, cărțile de înțelepciune.

Putem alege însă din fiecare adevărat scriitor, care trebuie să fie și un om adevărat, fără care scrisul lui e numai o jucărie frumoasă, partea povețelor. S'au și făcut astfel de culegeri, dar de cine n'a cetit de ajuns și n'a știut la ce să se oprească. Având însă aceste însușiri, ce cărți de mare ajutor s'ar putea alcătui astăzi!

Imprejurările le și cer. Când am intrat în Marele Războiu, cu ce era să cadă asupra noastră, eu am luat de pretutindenii ce se cerea pentru o carte, *Ca să fim mai tari în ziua de azi*, care ar merita retipărită. Acuma, cu ce ne amenință, dar mai ales cu zăpăcirea de minte, cu întoarcerea la superstiții și farmece, pe care le numim pretențios: misticism, cât n'ar prinde bine o carte, și în mai multe volume, care să arăte cui începe viața drumul pe care au mers cuminții vremilor și celor cari o încheie, mângâierea cu care aceia au închis ochii!

« N. Românesc », 13 Oct. 1935.

XLI

CE E O COLONIE?

Am trăit și trăim încă zile grele de îngrijorare din cauza unui războiu colonial și, odată ce vărsarea de sânge n'a putut fi oprită — și nu din vina Italiei, la care suntem datori să ținem cu toată ființa noastră, în puterea tuturor acelor lucruri mari și scumpe care ne leagă de Italieni, — dorința cea mai călduroasă a unei lumi care n'a putut uita nespusele suferinți și pierderile ireparabile ale Marelui Războiu e ca acest conflict armat să se oprească în domeniul colonial unde a izbucnit.

Dar acest eveniment, care va avea așa de însemnate urmări, ne aduce să ne gândim la colonia însăși pe care Italia voiește s'o asigure și s'o întindă, la colonia în sine. Și nu numai astăzi, când atâția, — ca de obicei în mai toate lucrurile, — cred că știu, și *nu* știu, dar și în trecut, și gândul nostru se îndreaptă firește, când se atinge de coloniile actuale, la ce pot fi coloniile viitorului. Ba putem zice — și aceasta va fi încheierea — la ce trebuie să fie în viitor o colonie.

Grecii cei vechi colonizau. Până la o bucată de vreme, într'un moment din viața lor, care nu are a face numai

cu înmulțirea locuitorilor, ei înfățișează cea mai mare putere de vitalitate și de creațiune a poporului elen, ei au colonizat. Roiurile lor au tivit toate coastele Mării Mediterane și ale Pontului Euxin, Marea Neagră de astăzi. I-am avut pe acești Ionieni și Dorieni și în marginea pământurilor locuite de înaintașii noștri cei mai depărtați. Și astăzi răsar din pământul pe care s'au clădit Kalatis, Tomi și Istria, astăzi Mangalia, Constanța și bietul sat dunărean Cara-Nasuf, bucățile de marmură care au fost odată decrete frumos scrise și statui de închinare. Ovidiu, exilat, pentru dulci păcate ascunse, în aceste locuri aprige pentru fiul țării de lumină și de floare, a trăit între cetățenii cu căciuli și cojoace cari vorbeau limba de armonie a lui Pindar și Sofocle. Și azi câte unul din locuitorii săraci ai porturilor care numai au strălucirea de odinioară va fi având în sângele său ceva din al acestor creatori ai celei mai armonioase civilizații. Până în adâncul țărilor noastre marfa grecească, frumoasele vase ale meșterilor olari din cetățile Greciei multiple se purtau în mijlocul unor barbari geți a căror limbă era înțeleasă și chiar vorbită în agora dela Tomi.

La început, colonii ceruseră voia stăpânului aspru al țărmului pe care și-l aleseseră și-l făcuseră părtaș la o vamă din câștigul lor. Sub ocrotirea romană de mai târziu, ei s'au simțit, neapărat, cu mult mai bine. Tovărășii se legau între cetăți de la un capăt al Mării la altul. Peste trecerea veacurilor, în toate se păstra amintirea vechii patrii, de care singură erau legați din generație în generație oamenii cari-și păstrau, fără gândul de

a-i întinde asupra vecinilor de altă seminție, zeii lor cei vechi, ca și întreaga lume morală de acasă. Căci sufletește erau de fapt acasă și, dacă-și ziceau *apoikoi*, «deșterați», era numai în ce privește rostul lor fizic.

Nu se poate spune cât bine pentru omenire a ieșit de la acești coloni, de și — aceasta li-a fost și slăbiciunea, iar la urmă, peirea, fără a fi lăsat urme omenești — ei nu s'au înfrățit, cu atât mai puțin amestecat, cu mediul cel nou decât doar împrumutând veșminte și învățând limbi folositoare pentru negoț.

Altceva e o colonie romană, și, pe lângă dânsa, municipiul cu care se confundă aproape, dela o bucată de vreme, și acele *canabae* de lângă lagărul ostașilor, unde se făcea puțină negustorie, pentru ca apoi soldații ieșiți de sub steaguri să se așeze alături de nevestele sau iubitele pe care le avuseră și de copiii pe cari Roma a isprăvit, peste desprețul dela început, primindu-i în cetate. Din mijlocul acestor înfăptuiri mi se ridică astăzi gândul, care a răscolit luni întregi, pentru o nouă Istorie a Românilor, spre viața acestor oameni cari și-au avut o largă parte în alcătuirea neamului nostru.

La început, colonia propriu-zisă e un număr de plugari așezați pentru cultura pământului. Roma era plină de cetățeni săraci cari nu mai încăpeau într'însa. Prisosul de sărăcime, — și ostașii ei înșii cari ajunseseră a-și servi mai mult șeful, de care rămâneau legați, decât cetatea, — «făceau politică» și se cereau răsplătiți pentru aceasta. Grupe de astfel de țărani noi se așezară în deosebite părți ale Italiei. Pe urmă, mii de oameni au mers să se așeze în țările cucerite de legiuni. Ei duceau cu dânsii

Statul lor, de care erau legați în chip statornic. Regimul municipal, al orașului autonom, având numai o legătură de îndatoriri cu Roma, se amesteca în aceste provincii cu cel colonial și, cum am spus, din lagăre ieșia pe încetul o nouă și puternică viață. Acolo erau oameni de toate rasele, din Britania până în Arabia, cu limbile, zeii și obiceiurile lor. Dedesupt se formase, ca sedimentele în fundul apelor, încet și sigur, o populație de bază, care a impus o singură, adevărată și frumoasă limbă romanică, așa cum e limba în care vorbesc eu acum.

Popoare întregi s'au născut din acest sistem roman și, în ciuda concurenței puternice a acelora pe cari i-au deprins la civilizație, ele stau încă în fruntea omenirii.

Iată însă că, multe veacuri pe urmă, altfel de colonii s'au format. Ele-și datoresc existența unor motive cu totul deosebite. Pe de o parte setei de aventuri, patimei de a trăi sub ceruri noi o viață cu totul deosebită de cea de până atunci, speranței de a fi mai liberi, mai bogați și mai fericiți decât acasă. Iar, pe de altă parte, neînțelegerilor din patrie ale spiritelor independente cu o regalitate care ajunsese a fi apăsătoare, ca a Angliei, așa încât oameni dârji până la îndărătnicie erau mai bucuroși să meargă pe încetele corăbii cu pânze, înfruntând primejdiile marelui ocean, și să atace Pieile Roșii ale Americii, tăind întâia brazdă în păduri și mărăcini, decât să stea acasă, supuindu-se la călcarea de drepturi cetățenești.

A ieșit, astfel, un al treilea tip de colonii, în care spiritul neconținut viu, siguranța de sine, mândria de a fi creat totul a trebuit să ducă, în puterea ideilor de filosofie revoluționară a secolului al XVIII-lea, la o

despărțire de țara-mamă și la întemeierea unui Stat al cărui principiu să fie libertatea. Astfel Englezii și Spaniolii din provinciile americane au întemeiat republice a căror însemnătate în cultura materială, apoi în cea morală, a lumii e nemăsurată.

Dar tipul cel de-al patrulea al coloniei, care i-a degradat sensul și a făcut-o antipatică spiritelor mai nobile s'a produs în același timp și a luat o puternică desvoltare pe urmă.

În aceasta e un singur scop: a scoate bogăția, muncită de rase inferioare, a căror soartă interesează foarte puțin sau de loc.

Astfel în India, în unele puncte ale pământului american s'au așezat, de Portughezi, de Olandezi, de Englezi, de Francezi chiar, contuare, birouri de exploatare comercială, care atârnavau sau de guvernul de acasă, care trimetea corăbii și soldați, sau de companii. A fost cândva o ambițioasă întrecere în acest domeniu între Statele europene, amestecându-se, fără ispravă, și de acelea care n'aveau niciun petec de Mare.

Funcționari interesați, aspri cu indigenii, priviți ca sub adevărata valoare umană, tipuri ca acelea pe care cu o nobilă indignare le-a descris într'o operă admirabilă, care a stârnit multe patimi la cei interesați, un scriitor olandez, el însuși, câțva timp, întrebuințat în coloniile acestea malese din Insulele Sonde, Multatuli¹⁾. Negustori cari se gândesc numai la profitul lor și se

¹⁾ De atunci, Olandezii au schimbat total concepția lor colonială (1936).

folosesc de toate mijloacele acestei necruțătoare administrații ca să-l facă tot mai mare. Dedesupt, acea biată lume inferioară de omenire călcată în picioare, căreia nu i se recunoaște niciun drept și pentru care nu se pregătește nicio înaintare.

În unele locuri, acești indigeni învață însă ce n'ar trebui să știe. Și atunci ei încep a se sfătui, a se înțelege și a se organiza. Ei își cer dreptul la viață, cu o mentalitate stârnită de a Europeanilor, dar adânc deosebită, ca a unui Tagore sau a unui Gandhi, de a noastră. Numai prin faptul că sunt două rase și mai multe religii recea dominație a Angliei se menține în India cercetată la câțiva ani de fiara foametei care face sute de mii de morți. Și alte stăpâniri coloniale se clatină.

Aceia la care lucrează astăzi cu arma Italienii pare a pregăti un alt tip, mai vrednic și de creștinătate și de cultura timpurilor noastre. Noua colonie conduce numai și pregătește pe localnici. Ea-i ridică pe o treaptă spre care nu se pot ridica ei înșii. Păstrează căpeteniile acestor localnici și respectă modeste așezăminte milenare. Dă religiei în care atâtea generații și-au găsit mângâierea o pioasă ocrotire. Desființează robia și pedepsește cruzimea stăpânilor de până atunci. Deschide spitale pentru bolnavi și împarte hrană muritorilor de foame.

În Italia lui Mussolini e desigur ceva roman pe care, mai mult decât atâția alții, oamenii de graiul nostru îl pot înțelege. Dar e, ori de-și dă samă lumea ori de n'o observă, și ceva, a doua zi după victorie, din mila de oameni a lui Francisc din Assisi.

XLII

RENAȘTEREA LATINĂ

Asistăm la o trezire a energîilor latinității.

N'o înțeleg ca fiind o singură rasă. Locuitorii așezați sub felurite forme în provinciile acelu mare lucru de putere, de glorie și mai ales de pace care a fost Imperiul roman erau de sigur deosebiți în ce privește sângele. Italia însăși, de unde niar plăcea tuturor să ne fi corborît, era în acea vreme copleșită de neamuri care n'aveau a face cu întemeitorii. Dar trebuie să ne gândim la două lucruri ca să înțelegem cum din acești oameni cari nu erau rude între sine și nu reproduceau fizic un tip roman, unul singur, s'a putut ajunge la atîta asemănare cîtă este astăzi, fără îndoială, între felul de a fi al unui Român, al unui Reto-Roman din munții Alpi — biată insulă pierdută și în curs de dispariție! — și între al unui Francez, Spaniol sau Portughez.

Țara face pe om, care, la rîndul său, prin vrednicia ce o are, poate să schimbe el însuși, în multe feluri, înfățișarea țării. Dar, dacă noi ne aflăm în locuri mai aspre, și acei Reto-Romani în strîmtorile muntelui mai înalt, și numai acolo, felul de a fi al țărilor noastre, pe

malul Mediteranei sau deschise spre aceste ape de lumină și căldură, nu e atât de diferit, cum sunt de această margine mediteraneană regiunile Nordului și insulele reci unde și-au aflat sălașul statornic alte rase. Și din lumina și bunătatea naturii încunjurătoare, din frumuseța și felurimea, din armonia ei ceva se coboară în sufletul omenesc care se transmite, întărindu-se, din generație în generație. Și străinii veniți în mijlocul Latinilor, când nu se pierd, cum se întâmplă adesea, în mijlocul lor, se înseninează și capătă temperament în aceste fericite locuri de nouă așezare.

Un suflet omenesc se cuprinde, se întrupează în graiu. Pare că într'însul răsună toate cântecele și toate vuietele, toate furtunile și toate șoaptele: toate glasurile dinprejur și toate elementele naturii colaborează cu ceva la alcătuirea limbii, care, mergând neconținut înainte, prinde și pentru cei mai mici și mai simpli ceva din poezia celor mai mari cântăreți, din înțelepciunea celor mai cuminiți gânditori și din toată munca, din toate încercările și isprăvile, din toate bucuriile și suferințele acelor cari se succedă de-a lungul veacurilor.

Odată formată, din suflet, ea însăși creiază suflet, un suflet asemenea cu dânsa. Poate înăspri și poate îmblânzi, poate întuneca și poate vărsa lumină. Din oameni buni poate face crunți ostași, din aprige neamuri îndărătnice ființe cu strălucire în ochi și cu zâmbet pe buze.

Suntem, toți, fericiții cari ne-am împărtășit de acest scump dar al zeilor. Orice ar fi fost o parte din strămoșii noștri, limba latină, aplecată către deprinderile și

îndemănările lor, i-a făcut Latini. Sămănăm astfel mai mult prin comunitatea aceluiași graiu decât dacă, având fiecare un rost deosebit, am fi venit de la aceiași alcătuire trupească.

Sămănând limbile noastre, neconținut ne-am putut înrăuri, ajungând și noi la o tot mai întinsă asămănare. Francezul a cetit mai mult literatură italiană și spaniolă; Spaniolii s'au inspirat literar din Italia și au transmis acolo influențe; între Latinii din Peninsula Iberică schimbul prin cărți a fost neconținut. Noi înșine, oricâte silinți, une ori în adevăr folositoare, s'au cheltuit ca să ne îndrepte către alte literaturi călăuzitoare, am rămas legați, de peste două secole, de cea franceză, dincolo de care am găsit, am iubit, și am imitat în oarecare măsură, și pe cea italiană. Când scrisul nostru a ajuns să fie cunoscut în alte țări latine, și mai ales în Italia, el a fost încă de la început înțeles și încunjurat de simpatie.

Latinitatea este aceasta în Europa. Dar, dincolo de hotarele ei, un întreg continent, al Americii-de-Sud, îi aparține, cu Brazilia portugheză și cu o întreagă coroană de republici unde, și cu larga participare a rasei indigene, se cultivă limba spaniolă tot așa de pură ca și în vechea patrie. Nu ni dăm samă în de ajuns ce înseamnă în viața și civilizația lumii aceste multe milioane de oameni cari întrebuințează unul din cele mai nobile graiuri latine.

S'a crezut, un timp, că aceste națiuni neo-latine sunt pe un răpede povârniș de decădere. Ele ar fi reprezentat adecă partea mai veche, îmbătrânită și uzată, a lumii. Se născocia și o corupție latină unită cu incapacitatea

noilor inițiative. Se întrebuința pentru aceasta slaba înaintare a populației franceze, pretinsa aplecare a întregului popor italian către o viață de dulce reverie, împodobită cu splendorile naturii și cu încunjurimea artistică așa de bogată, pornirea către revoluții a națiunii spaniole, acasă ca și în creațiunile ei americane, lipsa de manifestări mai noi a poporului portughez, care a dat totuși pe marii descoperitori și pe un poet epic de valoarea lui Camoens. Dacă se mai gândia cineva la noi, apoi eram Latinii cei mai îndoielnici, cei mai amestecați și barbarizați, un neam de sclavi abia de curând liberați, purtând încă toate stigmatele robiei de atâtea secole. Și alte rase se arătau gata să ia moștenirea acelor cari se stingeau pe încetul sau nu erau în stare să-și apere moștenirea.

Atunci au apărut — și, lucru curios, prin Latini, mai ales Francezi — teorii de catastrofal pesimism pentru ai noștri, de entusiasm nesocotit pentru ceilalți, ca aceia că niciun grup omenesc nu poate înainta, nicio individualitate nu se poate ridica dacă nu are o parte măcar de sânge germanic, cu totul superior — ea a trecut dela un diplomat francez bizar, Gobineau, la Englezul Houston Stewart Chamberlain — și o alta: că viitorul e al Anglo-Saxonilor, lucru așa de sigur, încât ce se cere e doar explicarea teoretică a acestei axiome..

Intâmplări mai recente arată câtă greșală era în această părere.

Intâiu, că nu există așa-zisele «nații bătrâne». Tot așa de bătrâni ca și vechii Romani erau Germanii și Slavii, dintre cari Slavi s'au găsit iarăși cugetători ca să

proclame că Apusul putred se duce și că în locul civilizației lui fără cuvânt va veni o mare civilizație panslavă sau, mai curând, numai rusească. Iar națiunile neo-latine, în care e atâta sânge germanic, franc, burgund, visigot, longobard, sunt, tocmai fiindcă vin din acest amestec, mai tinere decât aceia cari pe vechiul teren germanic din Europa centrală, continuă viața luptătorilor lui Ariovist și Arminiu.

În al doilea rând, o cercetare atentă descopere fără multă trudă de unde vine aparenta decădere. Franța lui Ludovic al XIV-lea domina Europa, Franța lui Napoleon I-iu a cucerit-o aproape întreagă. Generații slăbite au putut să nu aibă, un timp, aceiași energie. Reaua pregătire a lui Napoleon al III-lea îmbătrânit și bolnav a dat marea înfrângere dela 1870—1871, dar nu fără o admirabilă rezistență. Dacă refacerea a zăbovit, aceasta se datorește, nu lipsei de energie națională, ci neajunsului, asupra căruia voiu reveni, al forme de împrumut parlamentare prin care se pierde vremea în discuții de multe ori cu totul sterpe. O mare parte din relele de care a suferit Spania vin de la un catolicism apăsător și de la un amestec nenorocit al armatei în politică. Iar Italia a fost atâta vreme, afară de voinicul Nord, la dispoziția stăpânirilor străine, sub care se stinge orice avânt național. Împărțiți în atâtea State, puteam noi să dăm partea de care eram capabili în viața generală a lumii?

Deci regimuri interioare nepotrivite sau fatalități de cucerire țineau în loc una din cele mai vii rase ale omenirii.

Biruind aceste împotriviri și scuturându-se, la un moment dat, din aceste legături, Latinii au dat pe rând literatura Americii spaniole, solidaritatea între Europa iberică și coloniile americane, biruința minunată a Franciei din 1918 și năvălitoarea energie, bogată în creațiuni minunate, a Italiei din ultimele două decenii. Un mai puternic spor al oamenilor se observă și acolo unde populația stagna.

Această nouă ofensivă latină se poate menține și grăbi încă numai prin despovărarea de așezămintele venite de la alte rase, prin întoarcerea la temeliiile de Stat romane, pe care Italienii și le-au însușit.

La baza lor sunt ideile care au făcut din Roma stăpâna lumii: *solidaritate* și *autoritate*.

« N. Românesc », 12 Nov. 1935.

XLIII

CÂND SE VA FACE ZIUĂ?

Trăim de fapt în noapte.

Intr'o noapte din ce în ce mai adâncă, de a cărei tristeță fără exemplu ajung a-și da samă și spiritele cele mai ușoare, pentru care viața este un hazard și o simplă distracție, o răvășire inconștientă a zilelor, una după alta, ca fire de mătânii deșirate, căzând în neantul absolut.

E o noapte în care nu se vede omul de alt om. Fiecare trăiește pentru dânsul. Tot ce a fost legătură în trecut este astăzi, ori de ni dăm samă, ori ba, cu totul ruptă. Afară poate de câteva insule fericite în care mai trăiește ceva din Edenul dispărut, familia e o formalitate supărătoare și o amintire neplăcută. Copiii — mai sunt oare copii? — înțeleg a-și trăi viața, ce fel de viață!: de sfidări și izbiri, de gesturi violente, de plăceri premature și distrugătoare. Părinții se respectă când nu-și râde cineva de halul de înapoiere al ideilor și sentimentelor lor, cu totul arhaice.

O foaie din America își bătea joc de pietatea ce se mai păstrează pentru niște moșnegi și babe caraghioși,

cari sunt bunicii. O mamă care nu-și lăsase fiica nevrâstnică să meargă la bal cu iubitul ei și mersese până la o lovitură în care durerea va fi fost mai multă din partea cui a lovit, a fost dată în judecată de odrasla ei, apoi pusă câteva ceasuri la închisoare și a trebuit să continue a hrăni și îngriji pe denunțatoare. Orice sfat părintesc, în lucrurile cele mai gingașe ale vieții, în care tinerii n'au nicio experiență, e considerat ca o piedecă pe care trebuie s'o învingă, s'o distrugă cel sau cea cu atâta dragoste îndemnați.

Odată, mii de oameni trăind în aceiași cetate se uniau, aducând ideia, munca, banul ca să ridice monumentele strălucite care sunt catedralele evului mediu, ai căror ctitori și meșteri de cele mai multe ori au căutat să rămâie cu totul necunoscuți. În aceste imense zidiri era casa sufletească a tuturor: după serviciul divin venia teatrul, singurul teatru, cu chipuri și scene din Biblie, din Evanghelie, din Viețile Sfinților, din legendele sacre. Era un singur interes, un singur gust, precum era și un singur gând, de la care toate plecau. Procesiunile scoteau în stradă miile de oameni cari aveau aceiași voință. Conflictele pe care le întâlnim și care au putut fi și violente, crude, reprezintă, nu ruperi de solidaritate, fiecare dorind să fie altfel și menținându-se pe o poziție pe care s'o apere până la moarte contra oricui, ci deosebiri momentane, pline, firește, de toată energia sincerității, pe același fond, în le gătură cu același principiu. Astăzi, peste ideia patriei, înțeleasă îngust și adesea stropită de sânge, cu o adevărată voluptate, și împotriva concepției de nație, care e privită cu despreț de o

intelectualitate care și-a pierdut sărita sau e înțeleasă ca o îndreptățire pentru pornirile cele mai sălbatece, o clasă stă în fața altei clase — du-te și vorbește de Franța și de nația franceză la Primăria comunistă din Saint-Denis, în marginea Parisului! —, un partid în fața altui partid — privești numai luptele ligilor din Franța cu încăierările lor sângeroase, înfrânate momentan de o poliție mâne poate neputincioasă! —, o grupare de program în fața altei grupări, considerată ca dușmana cea mai mare, atunci când salutăm peste hotare pe « tovarășii de idei » și în țări care au luptat contra noastră, și adesea, preocupat numai de interesul lor, omul stă împotriva altui om.

Mângâierile ce se puteau avea de la tovarășia omească au dispărut. Eu am trăit cea mai mare parte din viața mea între oameni cari, în cele mai înalte și mai nobile domenii ale muncii comune, vibrau cu adevărat unii pentru alții. De la început, lăudat pentru ce promiteai de profesorii cari-ți pregăteau și neteziau drumul în viață, te simțiai susținut, fără niciun interes personal, de colegi: fiecare izbândă ce câștigai întâlnea suflete călduroase pentru a prețui, și nu numai acasă, dar departe peste graniță; orice izbucnire luminoasă a ideii noi, orice dovadă de talent erau salutate cu înțelegere și iubire. Se scria, în aceste vremuri fără telefon, și corespondențele ce păstrăm sunt un document de mare interes pentru schimbul de gânduri. Acuma, la lecțiile de Universitate nimic nu tresare, în societățile științifice e continuarea mașinală a unor practice chineze, dările de samă sunt o nedreptate sau o insultă.

E noapte, de sigur, o noapte adâncă a omenirii. Prin ea trec, ca singură lumină, danțurile șrapnelor, și ea se luminează numai de jăratecul focurilor de uri, de noile aprinderi actuale care pregătesc poate pălălăile distrugătoare de mâne. În mijlocul ei se târăsc josnice interese egoiste de ordine pur materială, șerpui veninoși ai afacerilor, singure legături, veșnic schimbătoare, între oameni, și, astfel, la biurourile noastre de speculă, oficială și neoficială, la băncile de Stat și la bursele negre vorbim, cântărim, chibzuim, contingentăm și transferăm, speculând pânea, care se aruncă în mare în fața milioanelor care mor de foame, îndată ce se constată că se pierde singurul preț remunerator. Iar, în lumea de peste materialitatea trupurilor noastre, menite la urmă unei hidoase desfaceri, învie toată demonologia, toate viziunile bolnave și tulburile năzăriri ale epocelor când știam așa de puțin și ne simțiam laolaltă, morți și vii, oameni de pe pământ și sfinți din raiuri, arătându-ne unii altora și vorbindu-ni, înrâurindu-ne într'o lume copleșită de minuni.

Proporția minților rătăcite e tot mai mare. Copiii se sinucid pentru o notă, pentru o vorbă de îndemn ce li se spune, spre binele lor. Nu numai că bestia omenească fără frică de religie și fără respect pentru un Stat, despre care i se spune că nu e de-asupra lor, ci după voia lor, neluminată și nesigură, își face de cap în clasele de jos, dar în lumea intelectuală, și în societăți vestit de blânde, ca a noastră, se petrec drame până acum neauzite: soți cari-și omoară soțiile, soții asupra cărora apasă bănuială

că și-au suprimat soții, băieți de familie amestecați în drame de iatac.

Care e explicația și din ce parte ar putea să răsară o geană de zori pentru atâta noapte?

Omul n'a fost creat pentru ură, orice înțeles ar da cineva ivirii vieții omenești pe acest pământ, și el trecător. E în oricare din noi o nebiruită tendință pentru a ne întregi, a ne desăvârși prin alți oameni. Nu e o mândrie, oricât de sălbatecă ar fi ea, care să-și ajungă. Să nu ne înșelăm: așa-numiții oameni tari au clipe când își plâng în pumni. Și cea din urmă vorbă de iubire dela un necunoscut poate să atingă și sufletele în aparență cele mai înghețate.

De la viața împreună în peșteri până la marile monarhii ale Răsăritului omul a căutat alt om și puterea de viață mai mică a căutat să se lege armonios de cea mai mare decât dânsa. Dar, până la cumplita rătăcire de azi, în orice asociație și în orice subordonare s'a căutat și altceva decât singurul cântar al greutăților individuale sau de grup. S'a căutat, ca s'o spun într'un singur cuvânt *locul sfânt*.

Sfințenia zeilor din ceruri, sfințenia împăratului, regelui voit de dânsii, sfințenia preotului, sfințenia cântărețului și a meșterului, sfințenia omului bun și milostiv.

Ne-am *desacrat*, ne-am *desfințit*. Avem credințe profesionale, speranțe de răsplătiri și temeri de pedepse într'un « dincolo » oarecare, îngânări filosofice personale. Ultima sfințenie pe care am distrus-o e a superiorității

intelectuale, zvârlită pradă « maselor ». Cu falsificarea fețelor și trupurilor, detronăm și sfințenia frumuseții fizice, punând în loc momăile lustruite ale femeilor de ceară.

Se va face ziuă numai atunci când ochii, prinși pătimăș de noroaiele pământului, se vor ridica din nou spre cer, spre *oricare cer*.

« N. Românesc », 24 Nov. 1935.

XLIV

IGNORAREA OMULUI IN SOCIETATE

Lucrurile omenești se țin prin oameni, prin oameni de-a dreptul, așa cum sunt, întregi, cu tot ce se află și se cuprinde într'înșii, iar nu cu forme, care dela o bucată de vreme ajung să înlocuiască pe oameni și sfârșesc stricându-le valoarea, făcându-i și pe dânșii a crede că nu mai sunt de folos.

Și totuși așa, cu forme, peste oamenii cari sunt, și împotriva lor, se ține, din nenorocire — și aceasta e una din cauzele pentru care dă mult mai puțin de cum i-ar fi cu putință să dea — societatea aceasta de azi, pornită pe drumuri atât de greșite.

Înainte de a vă arăta cum s'a ajuns la ceea ce putem numi formocrația de astăzi, trebuie să amintesc pentru ce s'a părăsit umblarea cu oamenii ca să se oprească mai toți, și în toate rosturile, la singura exploatare a formelor goale de înțeles.

A cunoaște omul, a-l întrebuința, a te folosi de ce este, de ce, adeseori, se ascunde în el, a-l ajuta să desăvârșească mijloacele lui, a-l îndemna deci și, pe de altă parte, a-l cruța, a-l face să revie asupra greșelilor lui,

a-l împiedeca de a face altele, a-l prețui și a-ți fi milă de el, a-l iubi, și peste motivele de mânie pe care ți le dă, e un lucru peste măsură de greu. Se cere pentru aceasta inteligență, pătrundere, spirit practic, însușiri pe care nu le posedă toată lumea. Deși se poate căpăta o deprindere în acest sens, totuși mănuiitorii de oameni sunt peste măsură de rari, și darul acesta îl au din naștere cei puțini cari izbutesc pe deplin într'o așa de grea meserie. Pe când forma, mecanica formă, e la îndemâna oricărui spirit greoiu, oricărui orânduitor prin poruncă și silă și, mai ales, oricărui leneș care merge și cu ochii închiși pe fâgașul care-l duce dela sine.

Lumea pare mulțumită cu această economie de inteligență, de muncă și de răbdare pe care o dă cultul și supremația formelor.

Să le urmărim în câteva domenii ale vieții pentru a se vedea răul pe care-l fac și mai ales binele, așa de multul bine, pe care-l împiedecă.

Să începem dela temelia lucrurilor sociale și morale, dela școală.

E ce poate fi mai formalist în această dominație fără margini a formelor, și mii de oameni, uneori dela ministru chiar și, trecând prin toate gradele de învățământ, cu toți revizorii, subrevizorii, inspectorii și directorii lor, stau de pază, nu cumva, prin vreo măsură de inițiativă mai îndrăzneată, să se tulbure sacra cazarmă formalistă care îndobitoceste generațiile una după alta.

Copilul care ți se aduce dumitale, cel pe care trebuie să-l înveți ceva și, pe alături, ba chiar mai ales, să-l crești, aduce cu dânsul, nu tabla albă a unui obiect de

experiență neînsuflețit, a unui material nesimțitor căruia poți să-i dai orice proporții și să-i impui orice formă, ci o anume faptură moștenită, poate nu numai dela părinți, ci dela înaintași mai depărtați; el vine cu înrăurirea ce a avut asupra lui creșterea într'un anume mediu și, pe lângă acestea, cu acel dar dumnezeesc care se vedește de odată, fără pregătire și împotriva tuturor așteptărilor, în orice ființă omenească nouă.

Trebue ca fiecare exemplar omenesc în vârstă fragedă să fie cercetat; fiecare suflet omenesc în formațiune se cere înțeles; anume însușiri din el nici nu apar decât, ca semințele primăvara, supt căldura unei adevărate iubiri. Și nu numai atât: elementele în dezvoltare se cer neconținut urmărite aproape zi de zi, căci sunt schimbări minunate, revelații uimitoare care trebuie observate. Și cu deosebire — câți se gândesc la aceasta? — pentru profesorul sau profesoara de liceu este un moment, misterios și greu, plin de surprinderi, bogat în rătăcirii, dar rodnic în făgădueli, când criza adolescenței schimbă pe tineri cu totul, când omul, *adevăratul* om apare și față de dânsul e necesar, absolut necesar să se întrebuițeze alte metode decât față de copilul, de copila care au fost până atunci.

În loc de aceasta ce se face, nu ici și colo, ci de regulă, nu în România care-și caută, firește, încă drumurile în civilizația modernă, ci și în țările cele mai înaintate, care se mândresc cu opera lor pedagogică? Se înscrie de domnul secretar al școlii primare elevul — ce urât termen de împrumut, care sună fals, în locul celui, așa de natural, care e: școlar! —, elevul Ionescu

Ion sau eleva Constantinescu Maria, cu numele părintelui alături, fără nimic cu privire la trecutul lor, fără o notă personală înscrisă într'un carnet.

Și din acel moment i se pune în mână o carte, la care însoțitorul sau însoțitoarea adaugă așa de puțin, și nu din fondul lor propriu, pe care încă din școala normală sunt deprinși să nu-l consulte, ci din cutare paragraf al tablelor legii pedagogice pe care au dat examenul și pentru care au primit nota hotărîtoare pentru o întreagă carieră, orice ar fi făcut pe urmă. Forma cărții pentru forma de om. Pentru cunoașterea acestei forme bucățica de om e « ascultat », « scos la lecție », adus înaintea « tablei ». El capătă o notă, și nota rea, dintr'un moment de oboseală sau de prefacere trupească, dintr'un moment de lene sufletească a flămîndului, o va purta în spinare. Ea va naște, după impresia lăsată celui suit pe catedră, și alte note rele. « Elevul » rău va fi taxat an de an ca rău, și grija va merge către « elevul » bun atunci când tocmai asupra celui socotit rău ar trebui să se cheltuiască eforturile, căci numai anormalul, bolnavul permanent e osândit să rămâie totdeauna rău.

Așa merge și bunul și răul până la capătul studiilor, până sus de tot, la Universitate, și de acolo pleacă, ducându-și toate notele în buzunar, notă din notă, formă din formă, om ca toți oamenii, adică fără nicio individualitate, căci tot ce-a adus, tot ce-a putut prinde a fost înăbușit și distrus, până la examenul de capacitate, la concursul de medic, la practica de avocat, la numirea, pentru deosebite motive, într'o funcție administrativă.

Pretutindeni cel astfel formalizat în forme aspre, dure și, de fapt, nule va duce cu dânsul deprinderea, sistemul de a trata și pe alții tot așa.

Profesor, va repeta tipul său pe același blăstămat lemn al catedrei de comandă, sus de-asupra copiilor între cari ar trebui să fie oricând ca un părinte, mai bun, adesea, decât chiar părintele de acasă, bătut de nevoi și ros de o muncă grea, iar de obicei fără nicio pregătire pentru sublima lui misiune.

Medic, va cunoaște boala din carte asupra pacientului care trebuie, neapărat, să o aibă în aceeași formă pe același trup. Oare de consultație, acasă sau la spital. Rețete. Iar, ce a fost înainte cu bolnavul, ce aduce el din viață, ce pote face pentru îngrijirea lui, ce cuvânt de bunătate și de milă așteaptă, o, cât de puține sunt sufletele mari care se gândesc și la așa ceva!

Avocat, va primi procesul care i se oferă și care remunerează. Așa de rar va opri o acțiune care sfâșie o familie sau distruge o reputație. Magistrat, aici e și mai grav. Ii va veni înainte un om, un biet om, cu interesul lui, cu suferința lui, cu povara acuzației pe care o duce. Nu l-a văzut niciodată, nu știe nici din ce părinți e născut, nici ce i-a putut da și lui societatea, nici în ce împrejurări trăiește, nici ce alte vieți necăjite se țin de a lui care pe atâtea luni, pe atâția ani, va intra în temniță pentru că l-a prins o mânie ori pentru că, în desăvârșită ignoranță, a intrat în capcana unui paragraf. Cinci minute de interogatoriu și ușierul îl dă în sama gardianului: «justiția s'a făcut».

Funcționarul va vedea cu indiferență trecând înaintea lui mii de oameni dintre cari nu e unul care să semene cu celalt. Umanitatea lor nu-l interesează. Odată nu va da un sfat, nu va cheltui o mângâiere. Li cad în sarcină numai printr'o anume lature. Aduc o hârtie și duc o hârtie. Ce e înainte, ce e pe urmă, cine să-și piardă vremea!

Și până la cele mai înalte trepte, e tot așa. Tot așa și unde se votează, într'una, paragraf de paragraf, legi pentru o societate de fapt necunoscută, în care nu e unul care față de lege să se prezinte în același fel, iar ea cade nemiloasă asupra oricui, exact tot așa.

Cine va crea o adevărată religie nouă a celei mai înalte morale prin aceea că, în orice împrejurări, va îndrăzni să scoată pe om așa cum este înaintea altui om așa cum este și el?

19 Decembrie 1935.

XLV

CUM SĂ CĂLĂTORIM

A călători e o nevoie sufletească a oricui: doar viața noastră se mântuie cu o călătorie pe care ne pare așa de rău că trebuie s'o facem în negru și fără tovarăși, lăsând acel trup de care a fost așa de mult legat sufletul care el este noi înșine. Ne place a schimba locurile, a cunoaște alți oameni, pentru ca, la întoarcere, cu atât mai mult să iubim locurile obișnuite și oamenii cu cari avem a ne duce viața.

E și o dorință de extraordinar care ne mână, tendința de a ieși din ceea ce se repetă zi de zi; e o patimă de a descoperi, și ființa noastră se înmulțește doar prin descoperirile pe care le facem.

Omul din vremile rătăcirilor trăiește și în burghezul cel mai așezat, mai înrădăcinat, mai greu de deslocuit și de pornit din timpurile noastre. Un mare scriitor francez pe care nu-l mai cetește generația noastră, pornită pe alte drumuri, Alphonse Daudet, și-a răs de această pasiune, pe care mulți o ascund, dar toți o au, creând tipul, nemuritor, al lui Tartarin, pașnicul spițer din frumosul oraș medieval Tarascon, în Sudul Franciei,

care visează așa de mult de ceruri răsăritene și de fapte eroice încât ajunge a crede că le-a săvârșit și povestește altora, cari trăiesc tot același vis, cum s'a luat la trântă cu leii și le-a înfipt pumnalul în coastă, așa cum face el, străbătând cu un modest cuțit de bucătărie măruntaiele de câlți ale canapelei din prăvălie.

Din această pornire spre ceva nou, chiar dacă este să-l câștigi cu osteneli și cu tot ce iese neplăcut din părăsirea vieții de acasă, așa de bine rânduită, vin și priveștițele rătăcirilor de vară pe care nu le mai pot satisface trenurile de plăcere; și cea sau cel mai în vârstă din membrii familiei ține să nu fie lăsat la domiciliu, ceea ce ar fi o mare insultă. Pretinsa îngrijire a sănătății e adesea un pretext, în aceste migrațiuni, aceste pașnice bejenii așa de zgomotoase, din care nu lipsește o notă de ridicul. Vorbim de popoare migratorii și ne închipuim că în adevăr au fost neamuri întregi care nu puteau să stea într'un loc. De fapt, s'a dovedit de mult cât de greșite erau părerile mai vechi despre migrații și năvălirile ce iese dintr'însele. Nici Germanii, nici Slavii, nici Hunii n'au fost niște neconținut agitați cari să nu-și poată afla locul nicăieri; doar printr'o așezare s'au mântuit tulburările lor momentane. Dintre așa-numiții nomazi, unii erau numai ciobani *transhumanți*, cari, ca Mocanii, de aici, ca Românii din Pind, au două patrii, din cauza nevoilor de hrană a turmelor; ei urmează la momente din an care se păzesc, de nevoie, cu cea mai mare sfințenie, totdeauna același drum, știind unde sunt fântânile: cum e pentru aceasta Bărăganul nostru, cu crucile de direcție, așa e pentru păstorul din Iran

calea cisternelor, unde se păstrează în adânc, pentru oameni și pentru dobitoace, prețioasa apă a ploilor. Alți «nomazi» sunt puși în mișcare de vajnice nevoi economice, cum e căutarea de ogor, odată ce s'au deprins cu plugăria. Pe mulți îi mișcă împingeri rezultate din războaie care s'au purtat în vecinătatea lor, așa încât se pornesc de nevoie.

Și în ce privește pe Țiganii noștri și cei de aiurea, până în Norvegia și America-de-Nord, ei nu stau în același loc vara și iarna și, observați de aproape, se vede bine cum caută, la anumite date, unele izvoare de câștig, fără care n'ar putea trăi.

Dar tânărul German care, în «primăvara sacră» îndătinată, pleca mânat de setea isprăvilor, ca Făt-frumosul poveștilor noastre, nu se bucura numai de biruința asupra dușmanului și de culegerea prăzii pe câmpul de ispravă a lui, ci și de tot ce zeei desfășurau ca minunate sau ciudate lucruri nouă înaintea ochilor lui râvnitori de tot altceva.

Din adâncul istoriei, ca în multe alte privinți, fără a ne da sama, vine îndemnul nostru către călătorie. El e firesc, sănătos și folositor. Nu trebuie să-l oprim, dar e păcat să nu-l cultivăm, să nu-l disciplinăm, să nu-l facem de folos, privind anumite ținte înaintea rătăcirilor noastre periodice.

Să încercăm a fixa câteva puncte.

O observație la început. Mulți cred că o călătorie înseamnă neapărat un *drum lung*. Dacă e vorba de a-ți face recolta pe cale, nu e de nevoie să iei în piept lumea, să străbați mările și să-ți însemni pașii pe multe,

felurite și necunoscute locuri. Și în apropierea imediată e ceva de adunat care nu merită desprețul.

Un delicat scriitor francez dela începutul veacului trecut, Xavier de Maistre, a scris doar o plăcută și foarte spirituală « Călătorie în jurul odăii sale ». Câte n'avem noi de descoperit între chiar cei patru păreți ai locuinții noastre: lucruri pe care nu le-am băgat de seamă nici-odată, lucruri la care am ținut cândva, dar pe care ne-am deprins a nu le mai vedea, fără a mai vorbi de marea priveștițe omenească, totdeauna foarte interesantă, stârnind bucurie, haz și milă, care trece înaintea fereștilor noastre, și cea mai mică din colibe fiind servită astfel și cu trecerea celor mai strălucite alaiuri! Și, cu câteva zeci de ani înaintea acestui Parizian, un Englez din Londra, Sterne, ce n'a izbutit să facă, prin talentul lui de psiholog și umorist, dintr'un scurt drum, dincoace de Canal, printr'a sa « Călătorie sentimentală în Franța »!

Chiar din ce s'a spus până acuma se înțelege un lucru: că pentru călătoria cea lungă, care poate fi goală, ca și pentru cea scurtă, care poate fi așa de bogată în daruri și de îmbogățitoare a sufletului; se cere înainte de orice: *atenție*.

O atenție de fiecare clipă și pentru fiecare lucru, pentru fiecare om, pentru fiecare împrejurare. Ea nu trebuie să slăbească niciodată. E adevărat că aceasta cere o încordare ce poate obosi prin atâta cheltuială de putere, dar răsplata e așa de mare, încât prin ea însăși întreamează.

« Ochii în patru! » Niciodată această recomandare nu e mai folositoare decât atunci când călătorești. Și cel mai mic lucru care nu e ca acasă la tine-ți poate

folosi. Și anume, în afară de valoarea ce o poate avea el însuși, și pentru un alt motiv.

Intr'un loc, oricare ar fi el, toate sunt legate împreună, alcătuind o singură unitate. Pe aceasta n'o poți înțelege cum se cade decât uitându-te în multe părți, care, la prima vedere, ți s'ar părea că n'au legătură între ele. Ești, de exemplu, la Veneția, și marea școală de pictură venețiană, a lui Tiziano, Tintoretto și Veronese, are un deosebit interes pentru dumneata. Dar iată, ca s'o guști deplin, trebuie să studiezi realitatea venețiană de astăzi.

Vezi elemente ale tablourilor admirate, care au ieșit din aceeași priveriște și din atingerea cu oameni asămănători, privind minunatele apusuri pe lagune, urmărind jocul ușor al negurilor pe canale, oprindu-te o clipă asupra umbrelor largi care cad de pe fațadele palatelor. Și tot așa ce plin de interes este, nu numai acel funcționar sau negustor sau meșter de azi, în fața, în privirea, în mersul căruia este ceva din ale patricienilor de odinioară, al căror urmaș, știut sau neștiut, este el însuși, dar și cel din urmă cerșitor bătrân care lustruiește cu încălțăminte lui spartă piatra pe care au trecut atâtea triumfuri ale dogilor.

Vedeți ce poate aduce în ce este astăzi legătura cu trecutul. Deci, când călătorești, nu-ți ajunge să te uiți la ce-ți răsare sau îți trece înaintea astăzi. Nu e nevoie să fii istoric ca să știi și să iubești acest lucru neapărat care e istoria; ba poate urîta speță de savant care e istoricul de catedră — de pus lângă filosoful de catedră, de care râdea Schopenhauer, — e acela care știe de fapt mai

puțin esența unor lucruri pe care nu le-a iubit niciodată. Dar cum crezi că Parisul, așa cum e azi, acest magnetic Paris, spre care merge pofta atâtor, domni și doamne, cari cred că e un mare local de petreceri, făcut anume pentru străini, iar pentru frații români și gratis, o fericită și foarte primitoare adunătură de teatre și de cabarete, cu oameni fără altă treabă decât a zice, surâzând, *pardon* și *merci*, cum crezi că acest imens, misterios și tragic Paris se poate pricepe în măcar o părticică din tot ce pătrunde, fără să știi de unde a venit și ce înseamnă în fiecare loc pecetea pe care au pus-o veacurile de viață politică și de cultură!

Cetiți înainte de a pleca! Doar de aceea am dat eu, cu cheltuială și trudă, cărți ca acele «Cinci conferințe despre Veneția», ca «In Franța», ca atâtea altele despre «Grecia de astăzi», despre Serbia, despre drumul «prin Bulgaria la Constantinopol», despre Țările Scandinave, despre Spania și Portugalia, despre America. Toate cărți absolut necetite, și îndrăznesc să cred că meritau o privire.

Dar nu uitați, la drum, un lucru: *cea mai strictă disciplină și cea mai perfectă observare de sine*. E un tip de călător român care trebuie să dispară. Acela care caută otelul, restaurantul și spectacolul, care face zgomot pe stradă, care se sfădește pentru preț, care lasă datorii în urmă și necurătenie, care, în trufia lui, nu întrebă când nu știe — de câte ori la Veneția treceau fudui prin Muzee pe lângă mine, făcându-se că nu mă cunosc! — și cari fac ca numele unui vrednic popor să nu fie pretuit cum se cuvine, nicăieri.

XLVI

O LUME CARE VINE

În momentul când vechea lume europeană face să se cunoască toată puterea urilor îngrămădite de-a lungul secolelor și înveninate de ultimele războaie și când rasa albă, formată trupește și sufletește prin opera unei minunate civilizații, la care au colaborat, în măsura puterilor fiecăreia, toate rasele acestui continent mai ales, e în primejdie de a decădea din cauza eforturilor la care e supusă neconținut și a suferințelor pe care trebuie să le îndure, alte popoare, care nu au avut, și unele nu mai pot avea, același rost cultural, se ridică, arătând toată dispoziția de a ne lua locul fără a ne putea și în adevăr înlocui.

Astfel, în țările asupra cărora s'au dat mandate marilor învingători ai ultimului războiu, cei supuși acestei opere de alcătuire și preparare, de introducere în cultura timpului nostru, se manifestă din ce în ce mai puternic, uneori chiar furios, ca doritori de a-și avea rosturile lor naționale, în care să nu se amestece nimeni. Este, astfel, azi o puternică mișcare siriană, careia i se datoresc tulburările recente dela Damasc, Alep și Homs (Emesa),

provocate de un partid naționalist care cere plecarea armatei și administrației franceze și crearea unei monarhii a Siriei; astfel, iarăși, un avânt arab care urmărește, sprijinindu-se pe Statul, răpede desvoltat, al lui Ibn-Seùd, stăpânirea exclusivă în Palestina, contra colonizării evreiești; în Mesopotamia o altă conștiință asiatică se formează, și în munții de unde au plecat descălecările cumpliților regi din Asur se pregătește de câțiva entusiaști ai unei noi cauze naționale o înviere asiriană creștină. Fără a mai vorbi de tot ce se agită în acel imens furnicar omenesc care este Industanul, stăpânit de Englezi, mai mult decât de o nesfârșită dibăcie, prin multiplicitatea de nații, religii și caste a supușilor.

Prea puțină atenție se dă, în Extremul Orient Asiatic, lumii malaeze, supt oblăduirea Olandezilor, unde aproape cincizeci și două de milioane sunt încă la dispoziția unor stăpâni de o lungă și metodică muncă, al căror număr, abia de șase milioane, ajunge prin inteligență politică și o activitate neobosită, printr'o atenție migăloasă la tot ce se mișcă în masa de jos, așa de numeroasă, să reție supt sceptrul reginei Wilhelmina acest bogat domeniu, de posibilități așa de vaste.

Mă simt dator, în momentul când, foarte bine primit în Olanda, țin să arăt, printr'o serie de conferințe la radio și la Teatrul Ligii Culturale, recunoștința față de prietenii de acolo, să vorbesc de această operă delicată, cu așa de spornice urmări. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât, acum câteva luni, neavând informațiile pe care s'au grăbit a mi le da conducătorii olandezi dela « Astra » petroliferă, am enunțat asupra sistemului colonial din

aceastăaltă Indie păreri, bazate pe minunata carte de milă omenească, — dar așa de veche, de acum aproape un secol, — a marelui scriitor Multatuli, păreri care au putut să jignească, — și mă simt deci obligat să revin.

Țara formată de blocurile insulare masive, de ciudate forme felurite, care sunt Sumatra, Borneo, Iava, Celebes, e una din acelea care au primit mai larg binecuvântarea soarelui tropicelor, fără a mai socoti ce ascund, și ca petrol, cărbune, aur chiar, adâncimile pământului. Păduri în parte nestrăbătute dau fructe greoaie și zeama lor așa de prețuitului cauciuc, unul din izvoarele de venit ale regiunii; în colțuri care se taie pentru o singură recoltă, ca să se lase apoi liberă creșterea lăstarului, se cultivă după vechi procedee orezul. Copacii de piper dau alt izvor de export. Câmpii de hrană pe care le udă astăzi sistemul de irigații pe care l-au adus atât de pricepuții Olandezi se răsfață larg, alătura. Sunt acolo flori care măsoară un metru de jur împrejur, ca admirabilele *rafflesia*; la altele cotorul se ridică până la înălțimea de doi metri. Dobitoace indigene reproduc în mai mic tipurile așa de variate ale Asiei Continentale.

Odată vechile rase erau singure stăpâne pe moștenirea lor. Ele nu făceau parte din aceeași nație: cutare grup cu părul creț părea mai mult în legătură cu Africa; alții erau frați buni cu Australienii cei mai inferiori, ca Papuașii; între Daiacii din Borneo și Bataci erau deosebiri adânci. Condițiile lor de viață erau din cele mai primitive, și toate silințele din ultimele decenii n'au făcut încă să dispară biata colibă de bambù prin bețele căreia se

strecoară guzganii răspânditori de ciumă, acoperișurile de stuh care din nenorocire mai dăinuiesc și la noi, mobilierul cel mai sărac ce se poate închipui, obișnuința picioarelor goale, acoperirea numai parțială a trupului, desprețul pentru orice școală, care fură dela muncă, și alte urme profund săpate ale unei barbarii milenare.

Europenii, creștinii au venit întâiu numai mânați de patima câștigului necruțător. Cei dintâiu au apărut Portughezii, căutând acele specii, mirodenii, piper, scorțișoară, pe care, cu schimbarea de stăpânire adusă de Turci, nu le puteau găsi în debușeurile din Siria și Egipt, unde erau și vechi, puternici, concurenți.

Olandezii cumpărau « speciile » dela Portughezi. Altfel a fost însă când teribilul Filip al II-lea a ajuns rege și în Portugalia și, cum Țările-de-jos erau privite ca rebele împotriva stăpânului din Madrid, puțința de a se aproviziona în Orient cu articole de cea mai mare însemnătate a dispărut. Printr'un act de îndrăzneală, Provinciile Unite și-au câștigat în acest Sud-Est asiatic o regiune de producție și în curând prin legături cu acești prinți malaezi s'a creat un uriaș domeniu colonial.

Nu se intra însă într'o regiune de simplă incultură indigenă. Din India venise asupra acestor localnici încă așa de înapoiați o mare influență civilizatoare. Mărețe temple ca acele din Borobudur se înălțaseră cu toate împodobirile migălitoare, cu tot triumfătorul haos al pagodelor colosale. Cu totul altceva decât modesta artă lineară care din părțile Dunării și Asiei Mici s'a coborât prin cine știe ce legături siberiene și manciuriene până în America de Vest și în Polinezia, și care dă aici covoare

ca ale noastre. Pe aceeași cale a venit și islamismul, căruia-i aparțin 45 de milioane de Malaezi, 4 milioane rămânând până astăzi în vechiul păgânism strămoșesc. Prinții trăiesc ca rajahii și privesc la danțurile baiaderelor.

Mult timp, Compania olandeză a exploatat numai, și a stors. La 1799 ea a trecut moștenirea ei asupra Statului. Dar acesta ajunsese sub Francezi, apoi, în lupta cu Napoleon, la Englezi, cari sperau să rămâie. Tratatetele din Viena au restituit Olandezilor coloniile.

Un timp, a fost în adevăr starea de lucruri descrisă cu indignare de Multatuli: cultura silită pentru Stat, un fel de barbară formă a « economiei dirijate ».

Dar, de pe la 1870, mai ales dela 1890, e altfel. Mulțimile supuse se ridică, în același timp când încep a se construi drumuri de fier, canale, opere de utilitate publică. Guvernatorul are un « consiliu popular », un *volksraad* lângă dânsul, cu dreptul de a prezenta plângeri și de a vota legi. Proporția indigenilor în el se ridică acum la mai mult de jumătate; o delegație permanentă ajută pe șeful puterii executive. Apar consuli ai acestei Indii care evoluează către o *dominion* ca acelea engleze.

Măsuri economice fericite se iau — și exproprieri — pentru a opri tirania prinților indigeni, captarea ogoarelor de bogați și de străini, dintre cari așa de numeroșii Chinezi, cari au cartiere anume ale lor și fac averi. Se creează « rezerve de natură », cu păduri de o sută cincizeci de kilometri lățime. Se fac spitale și începe lupta contra bolilor îndătinate (50.000 de leproși), dar, la 170.000 de Europeni, sunt 870.000 de Asiatici. Invățământul se dă și în limbile țării, și cărți populare sunt

duse în căruțe speciale până în fundul satelor. Capitalurile străine vin cu încredere și balanța comercială e într'un mare și continuu spor.

O lume nouă se pregătește și ce poate să dea în amestecuri o arată omul de un interes universal, mergând dela filosofia greacă la Dalai-lama și la misticismul rusesc, cu sensul ascuns al Bizanțului, omul bun și de superioară inteligență care e amicul meu profesorul Grondijs, descendent de princesă iavaneză, patriot olandez și aristocrat al culturii universale.

26 Martie 1936.

XLVII

N A N C Y

Mulți cred că Franța, unde în acest moment, arta românească se afirmă prin triumful marelui nostru Enescu, le e cunoscută fiindcă au trăit în Paris, câteva zile, fără a găci măcar tot ce se ascunde — și uneori cu o așa de îndărătnică voință — în acest imens Paris, în care se găsește orice, dela realizările cele mai perfecte ale tehnicei internaționale până la cea mai modestă, cea mai umilă și mai încântătoare din formele vieții de provincie.

Ceea ce se numește «provincia» franceză merită cu totul alt interes decât acela al unei priviri prin fereasta vagonului și cu totul altă înțelegere decât aceea, așa de superficială și de fără folos, care stă în a socoti că nu e decât o scădere a rosturilor unei vieți pariziene care astăzi este, în anume manifestări ale ei, tocmai negarea unei tradiții care așa de puternic trăiește în multe din centrele, vrednice de o cercetare atentă, ale acestei așa de mari și de nobile țări.

Nu trebuie să se uite niciodată că țara aceasta nu e făcută din ordin, după un plan abstract, ca atâtea

improvizații, ieșite din voința unei dinastii creatoare, ca aceea care a dat Prusia și a ajuns să domine Germania, sau rezultată din imitarea unui tip, care a fost realizat întâi în capitala, ea însăși sistematică, precum e Washington, a unui stat ieșit dintr'o revoluție sau, ca în Siberia, dintr'o expansiune politică. Aici departamentele de astăzi nu sunt decât fragmente ale unei provincii de caracter istoric, care a fost cândva, și multă vreme, un Stat, un Stat de sine stătător, care a dăinuit, cu dinastia sa, alături de regatul Franciei.

Astfel e cu Lorena, plecată dela străvechea Lotaringie, al cărei nume vine dela unul din fiii și moștenitorii lui Carol-cel-Mare, regele și împărat Lotar, locuitorii de pe această bandă de teritoriu către Rin fiind Lotaringi, adecă supușii lui Lotar și ai ramurii lui. Din adâncurile medievale această formație dintre ceea ce a fost Franța începuturilor și ceea ce a ajuns a fi o Germanie osebită, din care Lotaringia a fost cândva unul din ducate, s'a alcătuit ca o formă specială a unei vieți franceze în care aportul germanic a fost tot mai puțin și mai bine aco-perit. Un șir de duci au știut să-i dea un rost însemnat la această graniță între două mari și puternice rase. Mai târziu numai, și anume de pe la sfârșitul secolului al XV-lea, sub dinastia de Vaudemont (=Valea-de-Munte) legătura cu Franța regală s'a strâns mai mult, până ce viciața din ducat a ajuns să fie o sucursală a celei din ținuturile centrale franceze.

Metz, Toul, Verdun, nume galice, din vremea când Roma pătrunsese cu legiunile și colonii ei, stăpâneau, în legătură cu episcopii stăpânitoare, acest front către

Europa centrală. Ducii Lorenei propriu-zise n'aveau o reședință unică. Au trebuit anume evenimente, mai ales dintr'al XVI-lea secol, pentru ca Nancy, orașul despre care vreau să vă vorbesc, să ajungă la înfățișarea de azi.

Aici se înmormântează, în biserica a cărei refacere e în perspectivă, membrii noii rase de stăpânitori. Pe străzile unei cetăți mult mai mici decât orașul de astăzi se desfășoară strălucitele alaiuri ale întrărilor solemne, ale ceremoniilor dinastiei, ale luxoaselor procesiuni de îngropare. Acolo unde se vede încă săpat în piatră un chip de luptător stând de strajă s'a ridicat un palat care cuprinde astăzi, într'o foarte îngrijită rânduială, amintirile trecutului istoric și artistic.

Dar după 1600 ducii ajung a fi prinși și în acțiuni militare depărtate, care-i ispitesc cu atât mai mult, cu cât e mai comod să câștigi în Orientul european glorie în lupta de cruciată cu Turcii « păgâni » decât să te istovești cheltuind pentru a rivaliza cu splendoarea în creștere a Curții franceze. Astfel, pe când ducele Carol câștigă Imperiului Habsburgilor provincii, ca Ardealul — de aici tratatul final cu ultimul principe maghiar ardelean: « capitulația lotaringică », — vieața de acasă, părăsită de stăpân și expusă hazardului războaielor, decade.

Dinastia ai cărei membri se bat în locuri străine așa de depărtate se stinge. Problema moștenirii lorene s'a ivit. Mândrul ducat trebuie să treacă, de pe urma biruinții limbii franceze și a sufletului francez, la Franța, dar sunt interese europene care se opun. Se ajunge deci, unind această problemă cu alta care a rămas deschisă,

problema polonă, la așezarea ca duce, dar cu vechiul său titlu regal, a Polonului Stanislas Leszczynski.

Om de cultură franceză, el va da orașului, în care nu-și are reședința, căci stă aproape, la Lunéville, în așa de vastul și în impunătorul palat în care-și va sfârși zilele, o nouă strălucire. Preocupațiile de măreție stau alături de impulsurile unei realități, unei iubiri de oameni care așează foarte sus pe acest suveran luminat, de o curată și generoasă « filosofie ». Deci piețe largi, monumente, biserici în stil rococo, opere de sculptură, grile aurite în care se vede marele talent al unui decorator cu închipuirea bogată, o întreagă lume nouă ieșită din larga risipă a unui bogat. buget pe care regele aproape fără curteni, rămas străin în provincia sa ducală, nu știe și nu vrea să-l cheltuiască altfel.

Veacul al XVIII-lea trăiește aici, cel puțin într-o anume parte centrală, fără nicio schimbare. O asemănare firească se observă între capitala lorenă a unui Suveran polon și creațiunea unuia dintre urmașii lui la Varșovia. Aici însă, altceva s'a adaus, și aceasta e una din marile dovezi de vitalitate a admirabilului popor francez.

Războiul din 1870 al lui Napoleon al III-lea contra Germaniei care se unifică, mântuie printr'o groaznică nenorocire. Impreună cu Alsacia, toată Lorena de Răsărit se adaugă la *Reich*-ul cel nou. Metz devine o amenințătoare fortăreață germană. Din nou, Nancy e deci unul din centrele cele mai importante ale Franciei, acum mutilată.

Un val de emigranți alsacieni și lorenii vine aici. O industrie puternică, și de artă — porțelana și întreaga

concepție artistică a unui mare creator local, Gallet, — se instalează alături de cocheta capitală a secolului al XVIII-lea, cartiere muncitorești întind, de-a lungul străzilor drepte, sure clădiri uniforme. Dar ceea ce face onoarea capitalei lorene e altceva.

O cunoaștere culturală, urmărită de aproape șaptezeci de ani cu o minunată voință trecând din generație în generație, se produce. Universitatea franceză dela Strasbourg vine aici, întâiu într'o formă stângace și sfioasă. Apoi ea crește neconținut. Niciun sacrificiu nu e cruțat pentru a o ridica, încunjurând-o cu așezămintele cele mai moderne. Spitalele cele mai înaintate ca înzestrare, institutul de igienă, Maternitatea așa de curată și de umană, școala de dentiști, mai mult decât americană, colecțiile de artă, bibliotecile pe Facultăți, de o rafinată simplitate, lăcașul măreț conceput al studenților și în sfârșit noua zidire, în lucru, a bibliotecii centrale. Forțe didactice de primul rang sunt atrase de astfel de condiții superioare ale vieții, organizarea studiilor de drept fiind unică în ce privește noutatea.

Privirile tineretului nostru trebuie îndreptate într'acolo. Nicăiri nu vor găsi atâta știință și atâta părintească iubire.

Aprilie 1936

XLVIII

CE SE VEDE IN ITALIA

Vin din lungi călătorii și simt datoria de a le împărtăși aceluia pentru cari, poate mai mult decât pentru mine, le-am făcut, și încep cu mult iubita mie Italie.

De obicei, la căderea iernii, țara aceasta de minuni, în ce privește natura și monumentele, dar și — ceea ce prea mulți uită — și oamenii, e cercetată de întregi stoluri de străini, cari vin ca să vadă, ca să înțeleagă, ca să admire, dar foarte mulți dintre dânșii numai ca să petreacă și pentrucă alții au fost în Italia înaintea lor, pentrucă e bine să se știe că și ei au răsărit cândva pe acolo și chiar numai pentrucă doi însurăței trebuie neapărat, pentru prestigiul familiei, să se fi purtat, cu dragostea lor adevărată sau cumpărată, prin acele locuri de atâtea ori binecuvântate.

Pentru punga fraților noștri italieni e de sigur un câștig, și unul foarte însemnat. Pentru ochii lor însă, întru cât nu s'au deprins cu astfel de tipuri umane, mult mai puțin. Căci e foarte curios cum se schimbă în astfel de călătorii și de rătăcirii oameni cari, altfel, la ei acasă și în condiții obișnuite, sunt frumoși ori măcar simpatici,

intelenții sau măcar capabili de a vorbi cu dânșii fără să-ți vie a râde. Indată ce ajung însă la zina aceasta care prefăce pe atâția în dobitoace, ei se pocesc. Merg alandala, privesc speriați, înțepenesc înaintea operelor de artă, spun prostii, și le spun tare, ca și cum nimeni nu le-ar cunoaște limba, cumpără fără niciun rost și se lasă înșelați ca niște copii, toate acestea fără a-și da samă de figura pe care o fac și de renumita pe care o lasă în urmă.

De aceea a fi primit ca străin în Italia nu e un lucru de care să fii mândru. M'am supărat rău în data aceasta din urmă că mi s'a făcut în nemțește oferta de a vizita o prăvălie și că am fost stăruitor invitat să cumpăr niște cărți poștale ilustrate. Nu mai rămânea decât doar să mă silească a lua grăunțe de porumb pentru porumbeii cari în limba noastră, cum se vede, se și cer să fie neapărat hrăniți astfel. Eu, care cunosc toate colțișoarele Veneției, care vorbesc ca dânșii și a cărei față nu cuprinde nicio asămănare cu nicio rasă de acestea și, mai ales, cu niciun rasism, am răspuns brusc bieților oameni cari, la vremuri grele ca acelea de azi, au crezut că au și pus mâna pe vreun *pezzo grosso*, un cumpărător masiv, cu monedă bună.

Data aceasta însă, erau foarte rari străinii. Otelurile mi s'au părut goale. Intre altele și acela nou, *Splendid*, pe care-l conduce, în întortochiata și așa de pitorească Mercerie, care nu e o stradă, ci un val șerpuitor de lumea cea mai interesantă, de toate clasele, aspectele și așa zice și: secolele, fiindcă aici, prin tainele moștenirii, ale celei legiuite și mai ales ale celei ascunse, trăiesc, și în cel mai sărac moșneag zdrențos și fără rost cele mai glorioase

tipuri ale epocelor celor mai mari, pe care-l conduce, zic, un vechiu prieten, rămas tânăr sufletește, acela care așa de călduros mă primia la *Capello nero* când aveam vreo treizeci de ani mai puțin. Ici și colo se face câte o cumpărătură și negustorului parcă i-a intrat în casă un arhanghel cu punga ceva mai plină decât a sfinților sburători.

Doar dacă se anunță grupe *pentru a demonstra* contra politicei sancționiste a țării lor sau pentru a învedera că ei nu sunt dintr'o țară amestecată în aceste sancțiuni, al căror rost și al căror efect nu-l voi discuta aici, într'un așezământ oficial, și ca să nu dau de vorbă proștilor, dintre cari cei mai pretențioși sunt și, firește, cei mai nesuferiți. Se anunță mai multe mii de Francezi cari-și aduc aminte de lupta cot la cot pe frontul rezistenței contra puhoiului german. Englezii nu vin în ceată fiindcă nu le e obiceiul, dar ce cred mulți dintre fruntașii lor despre Italia, acum și orișicând, s'a putut vedea din anumite discursuri ținute în Parlament. Mai ieri a fost o ade-vărată năpustire de Unguri cari vin spre Italia oricând, cu mizeria lor reală sau închipuită, oferindu-i simpatie și ce ajutor pot să însemne. Legația face imposibilul ca să le aranjeze recepții ca aceea dela Florența, ca să se știe că orice Ungur se naște spune odată cu primele manifestări vitale: « Trăiască Italia » și că moare cu ochii la tricolorul cu colorile romane. Mai ieri s'a imbarcat și un aviator maghiar care vrea să vadă neapărat acolo în Abisinia cum ai săi ar putea distruge pe nesuferiții uzurpatori, când va bate ceasul.

Nici în Casa noastră din Campo Santo Fosca, în atâtea odăi, și unele așa de frumoase, cu ușile de nuc vechiu și

plafondul de stuc din secolul al XVII-lea, în acest adăpost al oricărui Român cult și bine crescut — mai ales! — care vrea cu puțină cheltuială să cunoască această cetate a minunilor, nu era chiar nimeni. Eleva mea care îngrijește această gospodărie românească de treizeci de camere a trebuit să găsească pe fereștile în sfârșit deschise la un soare cu apariții rare, și acelea trecute prin multă ceață, mucezeala părăsirii de luni de zile.

Lipsa alor noștri, ca și a celorlalți, prieteni și neprieteni, simpatici și nesimpatici, caraghioși și necaraghioși, se datorește unei închipuiri, și rostul acestor puține cunvinte e să încerc a o înlătura.

Se crede — și, un moment, am crezut și eu, zăbovind înadins, până în momentul unei adevărate și mari victorii — că în Italia ar fi lipsă de toate cele, îngrijorare și tristeță pentru primejdia, pe care trebuie s'o deplore orice om adevărat om, la care sunt expuși cei mai frumoși fii tineri ai unei nobile rase, că străinul, mai ales cel care poartă pe frunte pecetea lui Cain a sancționismului, sunt priviți cu ochi răi și expuși chiar la neplăceri. În sfârșit tot ce se poate crede despre o țară prinsă în războiu, și într'un războiu serios, care cere multe și grele jertfe de tot felul.

Și iată că nu e așa.

Pe străzi aceeași mișcare, în ochii frumoși aceeași strălucire, în atitudine, în mișcare aceeași aleasă grație care permite sutelor de oameni să se strecoare unii pe lângă alții fără a se atinge, a se ciocni, a se supăra și, ferească Dumnezeu, a se certa și injura. Vitrinele sunt pline de mărfuri felurite, și prețurile nu sunt acelea ale desperării. Marfa se oferă cu același zâmbet ca mai înainte,

la vânzători fiind aceeași dispoziție de a începe o conversație despre ce vrei dumneata și cât te îngăduie pe dumneata vremea. Nimeni nu ți se tânguește de nimic, nimeni — afară poate de vreun intelectual indiscret, de cari sunt în toate țările — nu-ți face procesul pentru un sancționism în care n'ai nicio răspundere, nimeni nu-ți glorifică o acțiune militară în care este atâta netăgăduit eroism și o prezintare la sacrificiu până acuma fără păreche.

E adevărat că oamenii cumpără produsul propriei lor munci și că geniul italian a izbutit să realizeze minuni în domeniul surogatelor. Ceea ce s'a creat astfel, la o vreme de nevoie, va rămânea, și mulți dintre exportatori se vor căi de hotărîri care le vor răpi clienți dintre cei mai buni și mai siguri. Va ieși din această constrângere o întreagă serie de contribuții prețioase în domeniul industriei.

Economiile care se fac în domeniul petrolului, al cărnii trec aproape neobservate. Lumea nu suferă de pe urma lor, și în locul unui biftec prost e preferabil peștele, fie și noua speță căreia i se zice, fără niciun gând rău contra nimănui, « atlantic ». A fost o bucurie când acum în urmă a zburat o mașină, cheltuind, la un drum lung, doar câteva lire de cărbune, și în Carso se fac săpături pentru a găsi acea zeamă neagră a luminii, căldurii și mișcării pe care natura a refuzat-o țării față de care a fost așa de largă.

Mergeți în Italia fără nicio sfială ! Vă veți simți ca la voi acasă și-mi veți mulțami pentru această recomandatie.

Trăiască Italia !

Martie 1936.

XLIX

DATINI ȘI SĂRBĂTORI — AZI

Am mântuit încă un rând de sărbători, și l-am mântuit așa cum ne este obiceiul — data aceasta poate cu mai puțin bielșug —: fără nicio rânduială și desigur fără niciun folos.

Am socotit bine să ating cu acest prilej însuși rostul sărbătorilor.

Dar, întâiu, să ne dăm seama cât de mult împiedecă ele în viața de toate zilele, pe lângă câtă oboseală și desvăț de muncă și greutate în a relua ocupații pe care pentru a le face bine trebuie să le și iubim, aduc cu dânsle.

Orice birou se închide ca și orice loc de muncă națională. E o încetare a vieții în toate domeniile afară de acelea fără care am cădea în haos. Orice s'ar întâmpla, Statul nu răspunde și Statul e incapabil de a acționa imediat și prin alte organe decât cele de o mai modestă înlocuire. Știu că așa e și în anume alte țări, și încă în afară de întoarcerea periodică a sărbătorilor. În Anglia, Dumineca începe de Sâmbătă după amiază și ține până Luni la amiază, și în tot acest timp de ceea ce se chiamă acolo *week-end* nu găsești pe nimeni dintre oficiali la

locul lui. Dar și însemnate acte de politică externă au fost stingherite de această paralizie acceptată de toți Englezii, dar nu și respectată de alte State. Vieața are însă necesitățile ei, și e păcat că ele se produc în momente când Statul care coordonează silințele noastre ale tuturor e ca și inexistent. O rotație a vacanțelor pentru funcționari ar îngădui și odihna, întremarea acestora și continuarea serviciilor publice care nu sufăr întrerupere, oricând un om, și un om priceput, trebuind să se găsească, într'o bună socoteală a lucrurilor, la fiecare birou, piesă neapărată în marea mecanică de Stat. S'ar putea, de altfel, ca munca de sărbători, în folosul societății, să fie răsplătită cu un adaos, care multora le-ar prinde destul de bine.

Dar ce nu se închide de sărbători, care ajung să fie pentru mulți o povară, pentru câțiva, în anumite împrejurări, chiar un blăstăm?

Ziarele nu apar o zi, două zile. Dar ziarul nu e un element de distracție; el înștiințează și el sfătuește. Prin el se creează stările de spirit și evenimentele pornesc din aceste stări de spirit. Sunt, față de lucrurile neobișnuite care pot să intervie, reacțiuni care nu se poate, fără însemnate pagube, să zăbovească. Decât un greoiu număr de Paști și de Crăciun, cu un material de literatură ocazională, redactat de oameni în cea mai mare parte fără niciun sentiment religios, ba câte odată și de altă credință, în loc de această tradiție care nu află cetitori pentru produsele ei stângace și banale, s'ar putea găsi un mijloc pentru ca informația și îndrumarea zilnică să nu lipsească în nicio zi.

Mai regretabil e însă — și aicea ajungem la sensul însuși al sărbătorilor — că rămân zăvorâte și porțile acelor instituții de cultură, de luminare și moralizare — atât de cerute astăzi în haosul și desorientarea omenirii întregi — care, tocmai în aceste zile de răgaz, de cercetare a conștiinței, ar trebui să cheme la dânsule cu toată dorința cea mai călduroasă de a folosi sufletelor. Sunt Muzece care nu primesc tocmai când pot veni vizitatorii, cari trebuie și îndrumați cu cea mai mare iubire, aplecată și spre neștiința cea mai deplină și adesea cea mai puțin vinovată, și bibliotecile care s'ar cuveni să fie deschise și până târziu noaptea, oferind toate ușurințele — o, București care n'ai o singură mare bibliotecă publică pentru oricine! —, acelea stau adormite pentru ca niciun singur funcționar să nu fie lipsit de plăcerea nespusă a ouălor răskoapte de Paști și a sacrosanctului cârnaț de Crăciun.

Să fi fost întemeiate sărbătorile pentru acest scop: mâncare neobișnuit de multă — odată, măcar la capătul unui lung și greu post, iar acuma după zile ca toate celelalte în ce privește alimentarea, — băutură în proporție, ceva joc de cărți, stupid ca pentru căutătorii emoțiilor celor mai grosolane, conversații fără rost și vizite fără folos dela o casă la alta?

Să ne gândim și la numele general pe care ele îl poartă în românește.

Grecii știau de *heortè*, al căror înțeles îl voiu arăta mai departe, Romanii, după vechi învățăături ale marilor lor dascăli, Etruscii, de *ferii*, de unde prin *Dies festus* s'a ajuns la *feste* ale Italienilor, la *fêtes* ale Francezilor, ba

chiar la *Festlichkeiten* ale Germanilor. La noi, *sărbătoare*, dela *servare*, «a observa», are un sens foarte vechiu și eminamente respectabil; e vorba de o *observare*, de o ținere în samă, de o aducere la îndeplinire a unor lucruri fixate odată pentru totdeauna și care trebuie făcute cu luare aminte, cu frica lui Dumnezeu, cu adâncă pietate, cu un simț superior al demnității umane. Nu e o petrecere, pentru care limba latină nici n'are vreun cuvânt, ci o mare și severă datorie, de îndeplinit cu o conștiință înaltă a răspunderii.

Se impune deci o atmosferă morală a sărbătorii și un neconținut avânt spre lucrurile mai curate și mai sus decât viața de toate zilele, pătată de atâtea mizerii și încleiată de atâtea neputinți.

E lume care se duce la biserică. Odată, cu sentimente care, de atunci, afară de lumea bună a satelor, au dispărut. Acolo, în fundul Moldovei, prin orașe cu biserici multe și vechi, la ceas adânc de noapte, sunet prelung de clopot în bisericile de un adânc întunerec, în care nu se aud decât potolitele șoapte ale așteptării ceasului de înviere, de lumină și de bucurie. Nu zarvă în stradă ca la București și foșnitul hârtiilor care se aruncă, al florilor veștede care se lasă să cadă, ci, la tresărirea de aur a celei dintâi făclioare ce se aprinde în ușa altarului până atunci misterios ascuns tuturor privirilor profane, izbucnirea în inimi sincer pioase a siguranței unei înoiri de viață, unei întineriri spre spornice fapte noi. Și casa însăși capătă o mireasmă care ține zile întregi: o lume premenită și în haine e din nou deschisă oricărei inspirații de bu-nătate, oricărui apel de energie.

Odată — era așa. De atunci însă multe valuri de mode străine rău înțelese și de înrâuriri ale unui învățământ prost îndreptat și zăpăcit condus au trecut peste sufletele mai multor generații, — și tainele s'au împrăștiat, riturile s'au pângărit, catapitesmele morale s'au năruit și guzganii ciumelor morale se urmăresc pe sfânta masă, rozând și ultima fărîmă a unei munci putrezite. Iar în haosul vechiului lăcaș e tot un fel de salon de mahala sau o copie a sălii de întrunire pentru fericirea țării prin îndușmănirea ei.

Religioase nu mai sunt sărbătorile decât în ce privește îndeplinirea unor forme a căror valoare simbolică s'a împrăștiat. Au rămas doar cântările, întru cât ele înseși n'au fost schimbate prin influențe de conservatoriu și amintiri de operă. Dacă nu mai e cu putință a reface *starea de spirit sacră*, pentru care, singură, sunt făcute sărbătorile, măcar ele să fie ceva pentru sănătatea fizică și pentru îmbogățirea sufletească a noastră.

Contactul cu natura, mai ales de Paști, și cu deosebire când ele cad în plină primăvară înflorită, trebuie căutat cu sete, cu pasiune. Dar singuri sătenii ajunși în serviciu la orașe sau și unii lucrători de origine țărănească înțeleg aceasta, și străzile sunt pline de vesele, dar așa de cuviincioase perechi purtând cele mai frumoase porturi românești. Aiurea împrejurimile orașelor sunt pline de o lume veselă, care, de multe ori beată de verdele brazdei și de aurul soarelui, se împrăștie ca un roi de fluturi, toate vârstele și toate clasele amestecându-se într'o mare și sfântă solidaritate umană. La noi, frumoasele împrejurimi ale orașelor, cu dumbrăvi, cu schituri și mănăstiri, stau pustii.

Statul ar avea neapărata datorie să organizeze, pregătind, îndemnând, silind, fără descurajare, *partea spirituală a sărbătorilor*. Teatre și fără plată, muzică, exerciții fizice sănătoase, dar fără pretenție, fără trufie, fără exhibiționism și fără rivalitate. În mâinile lui e însuși felul de a fi întreg al unei societăți, în lipsa căreia el însuși nu e decât o formă fără cuprins, o iluzie, o fantomă pe care o sufli.

Iar, în lipsa acestui Stat, pe care odată am crezut că-l pot schimba, și contra mea s'a unit prostia și răutatea, fiecare poate ieși din sărbători înnoit printr'o cetire aleasă, prin atingerea cu un suflet mare închis în câteva pagini, prin împărtășirea iubitoare cu ai săi și mai ales — întâia datorie — printr'o întâlnire singuratecă plină de mărturisiri, de păreri de rău și de speranțe cu însuși sufletul nostru, de care uităm așa de mult.

17 Aprilie 1936

L

« ACADEMIA MIHĂILEANĂ »

Se serbează, întâiu într'o formă neoficială, centenarul « Academiei Mihăilene », al școlii de înaltă cultură din Iași, care e astăzi, nu liceul care a rămas pentru o întâie pregătire, ci însăși Universitatea din vechea capitală a Moldovei.

E locul ca și de pe această tribună cu vorbitori nevăzuți să se arăte, nu care i-a fost alcătuirea și desvoltarea, căci aceasta au făcut-o pe deplin Ieșenii ei înșiși, aceia cari sunt moștenitorii ctitorilor de acum un secol — și au datoriat ca, ținând seamă de ce a adaus vremea și de ceea ce pretinde ceasul de astăzi, să se ție strâns de gândul celor dela început, dând, mai ales, o *școală însuflețită* —, ci de chiar sufletul care a mișcat spre întemeierea acestui mijloc de învățătură înaltă.

Sunt școli care se împrumută. În locul chiar unde s'a fixat tipul, n'a fost vorba de o cercetare adâncă a nevoilor societății, ci numai de anumite modele de odinioară sau de anume forme abstracte care ar fi bune oriunde, în orice fel de împrejurări și pentru orice speță de oameni. Astfel de școli pot aduce oarecare foloase,

căci nu rămâne sterp cu totul niciun fel de împărtășire de cunoștinți. Dar nu dela astfel de fundații școlare în care învățătorii n'au decât să spuie anume cuvinte, cerute de un program neschimbat, să puie anume note — o, drămăluirea notelor, spițeria gradațiilor «la studii», d-lor colegi profesori! — și să facă «mediile» de pe urma cărora să se hotărască la capăt valoarea unui tânăr și locul exact care i se cuvine în viață, nu dela astfel de mașini didactice, de care ți-e groază și chiar zeci de ani după ce ai ieșit din ele, se ridică o țară și se mântuie un popor. Ușor se fac, ușor se desfac, și, mai ales, așa de ușor se servesc cu bieți oameni de duzină, fără caracter, fără distincție, fără avânt al minții, fără căldură a inimii, dar tari, grozav de tari, fiecare în «specialitatea» lui!

Astfel de școli le-am avut, — și continuăm a le păstra și azi, cu al lor «corp didactic» și cu ai lor «elevi» — când s'a introdus la noi acest cuvânt bastard pe care ți-i silă să-l rostești și să-l scrii? O lege, cea din 1864, alcătuire birocratică rece, seacă și sterilă, le-a constatat, le-a numărat, le-a ierarhizat și le-a binecuvântat cu aghiazma de cerneală a «onor. Ministeriu».

Dacă mi s'ar fi cerut să vorbesc de un astfel de așezământ, n'aș fi făcut-o cu niciun preț. Din fericire Academia din Iași a fost, măcar la originile ei, alt lucru cu totul altul.

Să vedem deci care, și, dacă n'avem scrisori de profesori, scrisori de școlari, biografii ale învățătorilor, memorii, ceea ce trebuie pentru ca un subiect să fie în adevăr viu — ce păcat că la moartea oamenilor se golesc

saltarele și cuprinsul de răvașe se împrăștie în vânt! —, știm destul despre spiritul timpului și despre fapta nobilă a unor anume oameni ca să deslușim ceea ce mi se pare că interesează în primul rând.

Fusese cândva o Academie domnească, pe care o ridicase un Vasile Lupu, cu dascăli de slavonește, potrivit cu ambițiile lui de « împărat ortodox ». Ea trecuse la forma grecească de supt Duca-Vodă. Cu alți dascăli străini, ajunsese a se bucura de ocrotirea unui patriarh al Ierusalimului, veșnic în gazdă pe la noi, învățatul și istețul Hrisant Notara, și de sprijinul material al unui om de cultura și largul orizont ale lui Nicolae Mavrocordat. Și, într'un moment din veacul al XVIII-lea, când « filosofia » stăpânea spiritele, cerând și un altfel de școală, care s'a întemeiat întâiu în Polonia reformistă și, o putem spune cu mândrie, la noi, în ambele noastre Capitale, această Academie de filologie grecească, dând retorică și lustru feciorilor de boieri, s'a schimbat cu totul, puindu-se în program științele exacte, după care atunci se prăpădia de admirație o lume întreagă, și limbile moderne.

Această nouă Academie s'a închircit însă cu vremea, și mai cu samă a intrat în ea un suflet care nu era al întemeietorilor. Pornise un încrezut curent de naționalism grecesc țintind la întemeierea unui nou Bizanț, cu bază clasică, din care, ca « Daci », pregătiți în « Atelele » noastre dunărene, am fi făcut parte și noi.

Se știe cum acest Bizanț nou s'a scufundat prin căderea în părțile noastre a revoluției grecești, creându-se numai o mică Grece națională pentru aceia cari erau

Greci în adevăr. Dar noi n'am aşteptat această dată de 1821 şi aşezarea în locul Fanarioţilor, cari în ultima fază se simţiau în adevăr Greci, a Domnilor naţionali, ca să ne ridicăm împotriva unui învăţământ străin de firea, de interesele şi aspiraţiile noastre.

Astfel şcoala nouă, care era să ducă în Moldova la Academia Mihăileană, nu e un lucru care să ne fi fost dăruit, ci unul pe care l-am creat noi, prin una din acele tâşniri de voinţă pe care le au, în momentul când ele sunt ameninţate, numai popoarele menite să trăiască.

Dar am fi greşiţi noi, cari, amestecând naţionalismul şi ideia naţională în toate, ajungem a compromite aceste lucruri mari şi sacre, dacă am spune că dintr'un prisos al unei culturi naţionale în plină desvoltare a ieşit cea dintâiu formă a românizării unui învăţământ mai înalt.

Ea ne-a ieşit, la Moldoveni, ca şi la fraţii lor Munteni, dintr'o inspiraţie occidentală, prin oameni excepţionali.

Pentru Iaşi, omul a fost Gheorghe Asachi, pe dreptate recunoscut şi lăudat, aproape şi înţeles, astăzi, iar inspiraţia era în zestrea pe care, în Viena cu Universitatea vestită, în Italia plină de Academii literare şi poetice, iar nu şcolare, o adusese acest om de hotărîre tare şi de nebiruită stăruinţă.

Ce voia el când a pornit lupta cu acel Gobdelas, Grec cu studii frumoase şi cunoştinţi întinse, care, pe urmă, părăsind o situaţie moldovenească pierdută, a răsărit tocmai la Varşovia pentru ca, întâlnind pe Ţarul Alexandru al Rusiei, să publice în franţuzeşte o elegantă Vieaţă a lui Alexandru cel Mare Macedoneanul?

Era vorba, de sigur, și de o nevoie a vremii, de care a ținut samă cu deosebire acela care-i corespunde ca învățător de românește la București, Gheorghe Lazăr, fără ca între dâșii — și, fără îndoială, e păcat, — să fi fost cea mai mică legătură; era vorba de nevoia ce ieșia din noile coduri de a avea măsurători de pământuri români; de unde cerința unui învățământ de aritmetică și geometrie în românește. Dar era și înrâurirea asupra lui Asachi a aceluiași spirit de « filosofie », sprijin it pe cultivarea științelor exacte. Căci reformatorul didactic ieșean era un clasic și în domeniul poeziei, primind în Italia o pecete a clasicismului italian pe care, chiar cu câteva ceva din romantismul de mai târziu, a păstrat-o în toată viața.

Clasic și în ce privește forma și în ce privește observarea și disciplina de sine, pe care le-a știut păstra până la sfârșitul unei lungi și roditoare vieți. Fondul lui național, amestecat, nu i-a putut da acea căldură și acea duioșie din care e alcătuit ce e mai adânc și mai esențial în sufletul nostru. Protopopul Lazăr Asachievici, tatăl său, venise din Galiția neamurilor tulburi, deși se deprinsese apoi așa de bine cu viața românească în care se strămutase; mama lui Gheorghe Asachi, care și-a luat un nume cu finala grecească, era însă fiica protopopului din Hertza, Moldoveancă adevărată, dar influența asupra fiului, răpede trimes peste graniță pentru învățătură mai înaltă, pare să fi fost nulă.

Astfel școala, *școala personală, întâmplătoare și care putea fi trecătoare*, a lui Asachi a rămas închisă, ca program, în margini foarte înguste și dintr'însa lipsia,

măcar în mare parte, acel suflu puternic de credință care face meritul școlii bucureștene a lui Lazăr. Aceasta deși pentru Asachi ideia romană, *luată în Italia însăși* și în stare să fie înveșmântată într'o haină strălucită de poezie, era unul din punctele de siguranță nestrămutată a gândirii sale.

Așa s'a mers câțiva ani de zile, cu biruința desăvârșită asupra lui Gobdelas, până la acel războiu dela 1828—1829 între Ruși și Turci care, firește, a adus închiderea ambelor școli românești.

Ele au fost reluate după ideile noi ale Regulamentului Organic, constituție de fapt, pe care au încercat să o compromită oamenii cei tineri dela 1848, dar care e rezultatul, solid și cinstit, al cugetului în dezvoltare al unei întregi generații de luptă pentru o altă viață națională.

Nu doar că în partea privitoare la școli din această mare orânduire politică s'ar cuprinde tendinți naționale; pentru aceasta Regulamentul, în toate părțile lui, e cu mult prea formalist. Dar cadrele, așa cum erau, de pură birocrație școlară, nu opreau pătrunderea unui nou avânt. Și, de altfel, atunci ca și oricând, *totul atârna dela calitatea morală și ideală a profesorilor.*

Asachi adusese dela început pentru sâmburele lui de școală românească forțe modeste din Ardeal și Bucovina. Ele nu s'au menținut. Veneau însă acum profesori formați în noul mediu din Principate, desfăcut de fanariotism. Și veneau și școlari crescuți într'o atmosferă de familie corespunzătoare. *Și nu se poate spune în deajuns cât de mult influențează școlarul pe învățătorul său.*

Pentru a se închea acest învățământ cu perspective de viitor trebuia însă patronagiul unui om cu mintea limpede și voința tare, al unui om de acțiune și de creație. Așa a fost Mihai Sturdza, primul Domn moldovean al Regulamentului Organic. *Școala unui singur om a devenit școala Domniei, școala Țării și a Nației.* Și un ochiu de necurmată și inteligentă supraveghere s'a oprit continuu asupra ei, într'o vreme când pornirile de tinerețe ale lui Asachi, rămas fără atingere cu Apusul, nu mai erau elementul de viață al acestei instituții școlare.

Dar orientările în acel timp se clătinau adesea. Gheorghe Bibescu, vecinul lui Mihai Sturdza, nu s'a gândit el oare să francizeze o școală munteană al cărei caracter abia se desemna mai bine? În Moldova, prin tinerii cari urmaseră la școlile germane cu Kogălniceanu în frunte, era un contrapond. Dar mai cu osebire, *prin chemarea lui August Treboniu Laurian, spiritul ardelean intransigent puse stăpânire pe Academia Mihăileană.*

Ea era de fapt o Universitate, într'o legătură cu gimnaziul, foarte folositoare, pe care au păstrat-o și până astăzi organizatorii învățământului din Statele-Unite. Și această Universitate, fără medicină și teologie, își adause la litere și la științe dreptul, iar *învățătura legilor ajunse apoi a fi însușită de un Simion Bărnuțiu, un și mai dârz mărturisitor de crez roman în interpretarea ardeleană dela 1848.*

Alte vremi vor face să dispară acest suflet, punând în loc critică, știință pentru știință, pregătire practică.

A ne întoarce la începuturile învățământului nostru superior e una din marile datorii de astăzi.

25 Maiu 1936.

LI

CE ESTE ACADEMIA ROMÂNĂ

Academia Română e criticată, și nu de azi — fi-rește însă că ea trebuia să se aștepte la asaltul unei întregi generații care nu poate să între de-odată, așa de numeroasă și de activă, cum e din fericire, — de per-soane interesate, care se pot înțelege, dacă nu și aproba, dar și de atâția cari, cu obiceiul Românului de a vorbi pe necugetate și de a arunca pietre în orice geam — fie și al trenului care trece — , *nu știu de ce este vorba.*

Iar datoria cui știe, își dă samă și judecă, e să dea lămuririle care lipsese.

Imi pare bine că o pot face în acest loc, sprijinit așa de puternic de un Suveran cu interes mare pentru cul-tură și unde, dacă ici și colo răsună și glasuri care ar putea să tacă, se dă voie și cui are ceva știință, expe-riență și măsură să restabilească îndată ceea ce pretinde adevărul, bunul simț și adevăratul interes moral al unui neam de al cărui bine trebuie să fie condiționat orice.

Academia Română n'a plecat dela nevoia de a strânge împreună un număr însemnat de străluciți scriitori și de mari învățați.

Și aceasta pentru un motiv foarte ușor de înțeles. Scriitorii de foarte mare talent erau așa de puțini, iar împrejurările nu îngăduiseră a se forma o întreagă pleiadă de cercetători ilustri, cari să se îndemne a lucra și mai mult prin posibilitatea de a schimba gânduri și îndemnuri în marginile aceleiași societăți. -

Nu, ci îndată după Unirea Principatelor și așezarea elementului de temelie al dinastiei, deci la 1866, ceea ce a provocat crearea, nu a unei Academii, căci înaintașii noștri nu îndrăzniau un titlu așa de mare, ci a unei modeste « societăți academice », a fost o îndoită necesitate, care în adevăr nu îngăduia zăbavă și nu se putea satisface pe o altă cale.

Limba românească însăși era în primejdie. Eliad, acum a Heliade, dar și Rădulescu, pentru motive politice, căci pe tatăl său îl chema, nu Radu, ci Ilie, visa de un graiu nou care să fie doar un « dialect italian », și versurile cuiva, care știa totuși așa de adânc comoara noastră de cuvinte, cu toate nuanțele lor, « răsbumbau » de accentele pe care le « dilega », adică le iubia. Un grup de Ardeleni, acasă la ei sau în București, erau bucuroși că Laurian, ajutat de un Maxim dela noi, devenit Masimu, putea să arunce la rebut cuvintele de origine neromană pentru ca bătrânul să știe că este un « veteran » și nevasta sa, baba, o « veterană ». Trebuia o rechemare la ordine și, dacă ea se putea face prin adunarea cuminților, un mijloc tot așa de sigur era punerea față în față, înaintea acestora, a celor nebuni.

Oricât mai târziu, cu deosebire, obișnuite oriunde, dar pare-că mai ascuțite la noi, ale filologilor, neam și

mai « iritabil » decât al poeților, s'ar fi dat lupte, care nu s'au isprăvit încă — eu scriu și acum cu *î* nu cu *â*, în ciuda tendinții de a învedera altfel originea romană, și nu pot preface *poesia* în *poezie* —, s'a trecut dela un sistem de ortografie la altul, aducând și retragerea unuiu din cei mai eminenți reprezentanți ai studiului limbii, trebuie să se recunoască meritul Academiei de a fi înlăturat cele mai periculoase și mai ridicule rătăcirii în domeniul lingvistic. Și ei îi datorim că astăzi se scrie așa încât între cărturari și popor, marele nostru inspirator, nu este o prăpastie.

Al doilea motiv pentru care trebuia să fie o astfel de societate, sprijinită pe toate căile de Stat, căruia îi era necesar un asemenea organ în afară de organizația ministerială a instrucției naționale, a fost nevoia de a face să se adune, fără să se poată produce protestări de peste graniță, reprezentanții autorizați ai sufletului românesc de oriunde. Deci, chiar dela început, s'au ales, după criterii foarte largi, fără să se caute opere și fără să se ceară o viaie activitate literară sau științifică, Români luminați și cu aplecare spre scris din țările care se aflau supt stăpânire străină. Nu s'au uitat nici Basarabeni, cari nu puteau veni, nici Macedonenii, cari nu dăduseră mai nimic. Un sinod, de fapt iredentist, dar neatacabil în principiile de bază, s'a putut aduna anual, din toate colțurile românismului, la București. Prin Academia Română, așezând alături de notorietățile din România liberă preoți bucovineni, vlădici ai Ardealului, cărturari din Basarabia s'a lucrat esențial — nu trebuie s'o uite nimeni! — la pregătirea unității naționale. Erau acolo

tainice comunicații sufletești a căror valoare în soarta poporului nostru e neprețuită.

De sigur că, la început, au fost și ambiții jignite și pătrunderi nemeritate. Indemnătorul mai vechiu, din anii săi de student, putea să fie Dimitrie Sturdza, la început puțin amestecat în astfel de rosturi, dar realizatorul, cu un C. A. Rosetti ca factor ministerial, de altă orientare, a fost V. A. Urechiă, a cărui însemnătate literară și științifică era foarte mult contestată. La Iași pornise un curent «modern» în societatea «Junimea», care privea cu neîncredere noul așezământ și, de fapt, totdeauna i-a purtat sentimente care nu erau acelea ale unei colaborații devotate.

Dar, cu vremea, acei cari munceau mai mult au ajuns, cum era și natural, a se impune, și ceilalți cari, ca Maiorescu, veneau doar din timp în timp ca să sprijine alegerea unui prieten, au trebuit să respecte, măcar în aparență, ce criticaseră. Și, pe de altă parte, o astfel de societate e, fără îndoială, și un club — de unde vin și anume răspingeri de oameni meritoși, dar cu cari, din cauza unui temperament nenorocit ori din cauza unei lipse de educație care nu e rară între intelectuali, nu se poate lucra —, și întâlnirile dese au creat de la o vreme, peste deosebiri dela început, puțința, așa de folositoare literaturii, științei, culturii, de a se înțelege.

Astfel pe la 1880 Academia, cu privire la care se făcuseră și atâtea preziceri defavorabile, se putea considera ca solid întemeiată.

În ea intraseră și oameni cari stăteau în fruntea politicii românești. Aceasta se întâmplă și aiurea, în Franța

existând și o formă anume pentru ei: lângă Academia de Inscriptii aceea a «științelor morale și politice». Oamenii de lume, ca și acolo, găsesc puțința de a pătrunde (să ne amintim prezența, mult, și nu fără dreptate, ironizată, a unui Kalinderu, pentru studii cu privire la «purtarea bărbii la Romani»). Acești confrăți nu aduceau perspectiva unor răsunătoare descoperiri, dar prin ei societatea, patronată de însuși Carol I-iu, a căpătat importante mijloace bănești, care i-au permis mult timp să dea o mare întindere publicațiilor sale.

Aceasta provoca însă și neajunsuri. Cei cari dăruiau puneau și condiții. Școli de susținut, burse de distribuit, ajutoare de împărțit. Și, ca izvoare de venit, moșii de administrat, hârtii de socotit, cu procese de purtat și o întreagă administrație de supraveghiat. De unde a rezultat, pentru președinte, pentru delegația permanentă, pentru ședințele anuale, pentru sesiunea generală, multă pierdere de timp în lungi discuții pentru scopuri foarte folositoare societății, dar care nu aveau nimic a face cu cele firești ale unei Academii. Exact așa s'a întâmplat și cu deosebitele Academii franceze, care împart — ca și a noastră, de altfel —, și premii de virtute.

Când această parte de activitate a avut cel mai mare pond, s'a impus omul care o înfățișa, care o întrupa chiar. Dimitrie Sturdza, cu metoda, disciplina, meticulozitatea și sâcâiala care l-au caracterizat. Un spirit de hârnicie mărginită a caracterizat o întreagă epocă de vreo treizeci de ani, în care s'a făcut la Academie ce a vrut și numai ce a vrut puternicul ei protector, nelipsit, chiar în mijlocul celor mai mari greutăți de Stat,

pe scăunelul, potrivit cu talia sa, al unui secretar general, de fapt perpetuu. Ne-am bucurat de binele ce venea dela dânsul și am avut buna cuviință de a-i suporta tirania, chiar în ce avea mai jignitor.

Dar, cu toată pătrunderea în oarecare măsură a intereselor și pasiunilor unei înveninate politici, *Academia nu s'a lăsat aservită unui partid*, stăruințele liberale și cele junimiste stându-și față în față la orice prilej fără a se putea ajunge, cu toată greutatea socială a unui Sturdza și a unui Maiorescu, la o dominație.

Ceea ce s'a alcătuit, organizat și dezvoltat în mijlocul acestor deosebiri și conflicte a fost biblioteca. Formată din daruri, unită, dela un timp, prin voința lui Sturdza, cu colecția, bogată, dar foarte rău administrată, de oameni incompetenți și fără tragere de inimă, a Statului, *ea singură, adunând comori, a permis lucrul în domeniul istoriei și al limbii românești*. În acest domeniu esențial, laboriosul și exactul, onestul conducător și asprul supraveghetor care a fost neuitatul Ioan Bianu, dăruit nouă de vechiul Ardeal de ideologi, a făcut adevărate minuni, pentru care binecuvântată trebuie să-i rămâie memoria.

Ca producție științifică, se părăsise ideia dela început a traducerilor din clasici, ajunse în sama Casei Școalelor. Ediția, totuși așa de necesară, a vechilor texte, între care și cronicile, ar fi trebuit să treacă, după legea adusă de Ioan Bogdan, în sama unei comisii speciale, căreia din nenorocire i-au lipsit, aproape îndată, prin greutățile războiului și ale vremii de îngustare de după războiu, fondurile. Dar colecția « Hurmuzaki », de documente străine, și acuma reprezintă o glorie a

Academiei. Iar Dicționarul, la care se lucrează și astăzi, încet și răbdător, a luat ființă prin buna organizare a d-lui Sextil Pușcariu. Și secțiile istorică și științifică, biruind mari greutate materiale, și-au urmat, an de an, o activitate pe care numai invidia și răutatea o pot tăgădui.

Vremea nouă a adus idei care s'au primit fără împotrivire, ca admiterea reprezentanților sociologiei și dreptului, ai artelor. Nu s'a făcut greșeala de a schimba pentru aceasta, cum se propusese, înseși vechile și sigurele temelii. Ele sunt încă bune și pe ele se poate clădi orice nu schimbă însuși rostul și tradițiile sigure ale Academiei.

Incetinirea în lucru, care s'a observat, nu vine, cum le place a crede criticilor ușurateci, lipsei de pricepere sau de voință de lucru a membrilor deosebitelor secțiuni, ci brutalității cu care s'a făcut exproprierea moșilor, ceea ce a adus starea, neconținut amenințată, din ultimii douăzeci de ani. Dar o bună chibzuială a reușit să facă posibilă, după ce s'a parăsit proiectul unui măreț palat în locul celor două căsuțe mici până azi nelegate între ele, măcar ridicarea impunătorului depozit de cărți, la care în curând se va adăugi, dintr'un dar al guvernului, o clădire nouă.

Așa fiind, Academia Română nu merită numai respectul acelor cari lucrează în colecțiile ei, cărora li s'a restituit cea mai mare parte din depozitele rămase în străinătate, ci și acele daruri ale oamenilor bogați de cari de prea multă vreme a fost lipsită. Nicăieri aiurea ele n'ar putea fi administrate mai cinstit și cu un mai mare folos pentru cultura națională.

18 Iunie 1936.

LII

DESPRE ORGANIZAREA MUNCII ȘTIINȚIFICE

Niciodată nu s'a vorbit așa de mult de știință ca astăzi; niciodată n'a fost mai tare credința, care e în parte greșită, că prin știință se poate atinge orice și că ea însăși ajunge pentru a face fericirea omenirii, care, ea, și nu cunoștința a cât mai multe lucruri, oricare ar fi ele și oricum s'ar lega între dânsese, e scopul cel mai firesc și cel mai înalt al silinților noastre.

Când se spune astăzi: « științific », își închipuie cineva că a întrecut orice altă măsură, că mai presus de ce e vrednic a se numi astfel nu se mai află nimic pe lume, iar, dimpotrivă, a spune că nu e « științific » un lucru înseamnă a-l coborî cum nu se poate mai jos. Nu mai vorbim de cea mai mare jignire ce se poate face unui scriitor, unui profesor când i se spune că e « neștiințific ».

De fapt, când se vorbește așa, nu e știința însăși ce se are în vedere, ci metoda, buna rânduială, logica, legătura lucrurilor între sine, îndreptarea lor către aceiași țintă. Deci se laudă această metodă, care e numai călăuza omului de știință și de care spiritele mari, obișnuite

a sări peste treptele mijlocii, se pot chiar lipsi, știința însăși rămânând mai sus cu mult decât această bună și folositoare slugă a ei.

Știința se servește astfel de metodă, dar *în desvoltarea ei, din nenorocire, nu se observă nicio metodă, și tocmai de aceea, și cu exemple dela noi*, vreau să vorbesc în acest șfert de ceas.

Orice știință are treptele, ierarhiile ei, față de dânsa însăși, dar sunt și alte trepte care se hotărăsc prin legăturile ei cu societatea pe care trebuie s'o ajute.

Știm că sunt și spirite înalte și reci, sigure și aspre, căroră puțin le pasă de ce se întâmplă în jurul lor, de ce pot să găsească acolo pentru dânsii, de ceea ce dela dânsii poate să plece pentru acei mulți cari n'au aceleași puteri ale minții sau măcar aceeași pregătire și aceeași experiență. Ei sunt neconținut în urmărirea adevărului întreg și numai a lui. Partea practică a științei, știința aplicată, căreia i se datoresc atâtea minuni, nu-i interesează de loc și ei o lasă spiritelor mai slabe, la care e mai ușoară ceea ce s'ar putea numi doar iscodire, și nu marea descoperire.

Cine s'ar gândi să condamne oameni de aceștia cari uneori sunt, fără să vrea, binefăcătorii unei omeniri pe care nu vreau să o cunoască și cu atât mai puțin să se aplece asupra nevoilor ei multe și grele! Dar e de neapărată nevoie ca o altă misiune să și-o ia cineva asupra-și, și nimic nu poate fi mai frumos decât să se găsească la același om de știință și urmărirea adevărului și punerea lui în legătură cu ce dorește lumea d'impresur.

Dar, fiindu-se cineva numai în domeniul științii teoretice, ea se cuvine a fi cultivată după valoarea ce o are în sine, dar și după folosul pe care-l poate aduce adevărul fecund ce s'a descoperit.

Să încerc a o arăta prin exemple, întâiu pentru gradăția teoretică însăși.

Este și în această mai înaltă știință ceva care s'ar putea numi diletantism și de care se știu feri numai mințile cele mai puternice.

O curiozitate bizară, aproape nesănătoasă uneori, oprește și pe cei mai mari descoperitori asupra unor subiecte despre care nu se poate spune că n'au dreptul de a fi cercetate, fiindcă orice poate să ne atragă cu dorința, cu pasiunea de a-l înțelege, dar nu ele ar trebui să treacă întâiu.

În domeniul medicinei, de exemplu, boli grozave chinuiesc și seceră omenirea. Cei mai înzestrați dintre cercetători ar trebui să se îndrepte cu toate eforturile lor către dânsule. Ce mare folos ar ieși de acolo pentru lungirea vieții și pentru păstrarea acelei cantități de liniște și fericire pe care ni-o îngăduie soarta! Legați unii de alții, acești oameni de știință, ar trebui să se străduiască a descoperi taina grozavă, a da lupta cu dânsa, a o învinge. Și în cele mai multe cazuri s'ar fi ajuns departe cu această muncă disciplinată a celor mai chemați dintre învățați.

În loc de aceea, prea adeseori comunicațiile ce se fac au în vedere surprize, cazuri accidentale, interesante fără îndoială, dar fără urmări, fie măcar în sensul unor generalizări fericite. Se adaugă astfel la imensa cunoștință

a lucrurilor indifferente sau aproape indifferente, din care se compune acest tezaur al științii cu care adeseori nu se poate cumpăra nimic.

Nu mă voiu opri asupra atâtor zădărnicii ale unei cugetări filosofice care se încurcă ea însăși în simple formule de care se ocupă doar specialiștii pentru a opune alte formule, tot așa de impunătoare și, când te uiți bine, tot așa de sterpe.

Să ne gândim însă la ce dă acea știință istorică, de care unii sunt așa de mândri, nedându-și sama de câtă poezie personală trebuie să fie cuprinsă în ea pentru ca să aibă o adevărată viață, fără care nu mai avem a face decât cu un repertoriu de fapte, de nume și de date care nu numai că nu folosesc, dar înspăimântă.

Pentru orice țară și orice neam sunt anumite mari probleme de care atârnă dreptul și viitorul lor. Astfel vechimea locuinții neamului în patrie, dovedirea unor însușiri mai înalte, rolul pe care-l joacă în omenirea întreagă.

Dacă oamenii cei mai înzestrați s'ar fi ocupat cu ele, poate că nu s'ar fi ajuns la o rezolvire întreagă și definitivă, dar lumina ar fi pătruns în mijlocul lor și atâtea lucruri ascunse ar fi ieșit la iveală. Și ce înfățișare limpede, dacă nu populară, ar pune la îndemâna oricărui om cult, cu mijloacele necesare ca să poată apăra comunitatea din care face parte!

În loc de aceasta, cercetători în adevăr inteligenți, unii chiar superiori, cu ce nu se ocupă! Cu biografia amănunțită a unor oameni pe cari dacă ar fi trăit în vremea lor nici nu i-ar fi învrednicit de o privire. Cu deslușirea

unor lucruri de o minimă importanță. Cu chestiuni ca aceea, de care se ocupa un Faguet, dacă Sainte-Beuve criticul a iubit pe soția lui Victor Hugo cu sau fără respect pentru prietenia față de marele poet. Cândva un conferențiar francez la Universitatea din București ne dădea să alegem între iubirile lui Lamartine și muzica sub Carol-cel-Mare. Aceasta — aici!

Nu, știința o cerem și către nevoile acestei societăți. E vremea ca ea să-și dea samă de aceasta.

23 Iunie 1936.

LIII

DRUMURI PRIN SECUIME

Revin dintr'o excursie în Secuime, cercetată pe linia Oltului-de-sus, sat de sat, în legătură strânsă cu lumea de acolo care mi-a făcut mie, și membrilor Ligii Culturale, al cărei congres se ținuse la Brașov, cetatea de Miazăzi a țăranimii secuiești, cea mai bună primire și pot să aduc la cunoștința celor mulți cari ascultă aceste comunicații că n'am întâlnit pretutindeni, și, cum o să arăt, la toți, de toate felurile și de toate originile, decât liniște, dorință de muncă, bună înțelegere și pricepere pentru rosturile Statului român și pentru ce se deschide acolo la toți locuitorii.

E astfel cu totul altceva decât vechea închipuire despre Secui, — afară, bine înțeles, de Români cari sunt încă Români și de aceia cari au fost Români, cari merg la una din cele două Biserici ale noastre, cari au, firește, aceleași începuturi, cari doresc să se poată înțelege cu noi în limba lor firească, limba strămoșilor, dar cari au ajuns să nu știe decât ungurește. Aceștia sunt frați ai noștri pe cari trebuie să-i ajutăm cu toate mijloacele Statului și ale societății, și ale celui mai depărtat punct

românesc, dator să ajute și el cu ce poate, și va veni vremea, dacă vom fi oameni vrednici, ca să avem cu totul la noi, împreună cu noi și sufletește, până la vorbirea dulcii noastre limbi, aceste mii și mii de oameni cari, cândva, au putut să fie priviți ca pierduți pentru neam.

Dar înșiși Secuii, socotiți cândva, de Unguri cu mândrie, de noi cu groază, ca niște urmași ai lui moș Attila, care este el însuși altceva de cum îl credem — un Impărat turanic, un mare rege pe urmele lui Decebal, un înalt demnitar al Imperiului roman —, nu samănă pe această linie cu figura și apucăturile pe care ne-am deprins a ni le închipui. Sunt oameni de energie, de sigur, dar și de înțelegere și de ascultare, legați de locurile unde înaintașii lor au fost trimeși, abia pe la 1200, mai ales de Cavalerii Teutoni, și nu mai înainte, grăniceri, mult mai mult decât o maghiarime de care se deosebesc, cum s'ar dovedi ușor de o cercetare mai atentă, în tot ce privește adâncă lor viață populară și, mai ales, niște harnici săteni, cari și-au făcut case de toată frumuseța, cu care nu se pot asămana cele, abia înjghebate, ale multor Unguri din stepă, păstori și conducători de herghelii, și le gospodăresc cu un admirabil simț al rânduiei și chiar al frumuseții. E o plăcere să vezi toată buna ordine, toată curățenia și toată disciplina acestui prețios element popular, menit să aducă, în orice formă, cele mai mari servicii țării strălucite la întemeierea și dezvoltarea căreia trebuie să lucrăm cu toții.

E drept să adaug că și din partea acelorora asupra cărora n'avem niciun drept istoric și pe cari a încerca să-i

desnaționalizăm ar fi și o zădarnică prostie, am întâmpinat o bună primire la care nu i-a silit nimeni. Adesea ei au ieșit înaintea noastră cu voie bună, nu numai cu o vulgară curiozitate, și ar fi fost bucuroși să înțeleagă ce spuneam noi într'o limbă care le-a rămas străină. Se vedeau și la dâșii acele străvechi tradiții de ospitalitate care vin dela anticele neamuri a căror parte în alcătuirea tuturoră e mult mai mare de cum suntem deprinși a crede. Am văzut în fruntea celor cari ne salutau, dacă nu clerul catolic, care, de fapt, duce acolo mai mult lupta pentru Biserica sa, pe cutare predicator calvin, a cărui figură era, de altmintrelea, cea mai caracteristic și mai frumos românească, și, dintre intelectualii locali, domni și doamne, nu lipseau la intrarea satelor, fără a se putea descoperi pe fețele lor un antagonism național, care, față de ce a fost până ieri, nu putea decât să fie cu totul îndreptățit. Li s'a cerut să puie la ferești un steag care nu e al nației lor și au făcut-o cu ascultare, dacă nu și cu plăcere, pe când la Brașov abia ici și colo, la Sași, era același steag a țării, legat mai totdeauna și de acel steag săsesc de două colori care nu e măcar al comunității naționale din care fac parte Germanii Ardealului.

Nu. Problema secuiască n'o vom rezolvi cu dușmănie și nici cu neîncredere, ci cu un larg simț de umanitate, cu o strictă grijă a dreptății și cu amintirea a tot ce ne leagă de acești oameni cari au luptat sub steagurile lui Ștefan-cel-Mare, cari au ucis pe domnul nemeșilor, cardinalul Andrei Báthory, cari au servit cu cel mai mare devotament pe Vodă Mihai pentrucă era « viteaz » ca

și dâșii și cari sunt de generații întregi în casele de dincoace de Carpați cei mai activi colaboratori ai gospodăriilor noastre, ducând apoi în satele lor din marginea Carpaților, împreună cu o agonisită, greu muncită, care-i ajută să-și desvolte rosturile materiale, și multe amintiri de atingere cu ai noștri care nu sunt totdeauna din cele mai rele. Nu-și dă samă cineva — și, sub raportul moral, e și o oarecare jenă — cât sânge amestecat e la oamenii cu cari putem vorbi și într'o românească de nuanță nu ardeleană, ci de prin București.

Spunem: Secuiu, dar câte feluri de Secui nu sunt în ceea ce privește adevăratul caracter al rasei! Cealaltă linie, care se întinde de-a lungul muntelui, prezintă un tip cu totul deosebit și de al cărui suflet, mai închis, ne vom putea apropia mai greu. Pe unde am fost, adecă am revenit, cu o mai bună putință de a cunoaște lucrurile și oamenii, nimic nu e mai rar decât să se găsească un Secuiu de rasă. Sunt fără îndoială atâția Români cari s'au contopit în mulțimea colonizată, cu privilegiu mari de țărani liberi, de ostași grăniceri, așezați sub hotnogiilor lor căpitani, ca să poată lupta cu cine știe ce iurușuri noi de barbari venind prin pasurile carpatice din nesfârșitul rezervoriu al stepei; sunt și Sași cari au fost atrași în astfel de alcătuiuri și și-au pierdut ființa etnică. Se recunoaște părul blond, ochii albaștri de cicoare ai rasei germanice, pe lângă un alt albastru, vioriu, pe care-l găsești până sus la Toplița și în care n'ar fi de admis așa de ușor un amestec nemțesc. Dincolo, la Răsărit, sunt însă trupurile mărunte, fețele galbene cu micii ochi negri, delicata structură osoasă a craniului lungăreț,

însușiri care trimet toate, nu la aristocrația turcească din care vin mulți dintre Ungurii în adevăr curați, ci la masa blândă a Finilor, cari au dat cel mai mult sânge neamului pe care soarta l-a adus la conviețuirea cu noi.

Cum de au ajuns atâția dintre ai noștri să treacă la dâșnii? Tot așa cum s'a întâmplat cu încă un element romanice, cu totul pierdut pentru ai lor, prin aceea că, fiind catolici, n'au legătura cu altă biserică prin care să se poată păstra deosebit și să poată recâștiga ceea ce momentan au lăsat să li se ia ori au cedat de bună voie. E vorba de Italienii aduși pentru lucrul la calea ferată. Așezați într'o țară așa de bună, între vecini cari i-au privit cu prietenie, ocrotiți de seniorii cari aici au jucat, și pentru înstrăinarea Românilor, un rol așa de mare, îngrijiți de preotul « romano-catolic », crescut ca naționalist maghiar, ei au numai în numele lor urmă de ce au fost. Incuscriți cu Secuii, i-au dat și ei încă un adaus de rasă mai frumoasă.

Sunt în Secuime, mai ales în această Secuime pe care am cercetat-o acuma, nu numai Români foarte vechi, aceia pe cari i-a găsit colonizarea, ci și — precum chiar astăzi am arătat-o la Academia Română — de aceia cari, pentru lucrări ca ale Italienilor, la cutare *glăjărie*, fabrică de sticlă, de care se vorbește așa de mult în documentele ce am aflat, ori pentru tăiatul pădurilor, au fost aduși tocmai din Săcele sau din Țara Făgărașului, cu vechile lor datine și cu prețioasele cărți bisericești, din fericire păstrate, prin care se învederează povestea originii lor. Nu e nici măcar un secol de când încetul cu încetul ei au alunecat către părăsirea rostului lor adevărat,

la care, prin școală și biserică, se revine pentru copiii ce cresc astăzi și grăiesc uneori o așa de curată limbă pentru care, de altfel, sunt potrivite — un filolog ar putea s'o constate — înseși organele lor de vorbire.

La început am fost prin aceste locuri — trebuie s'o spunem — egoiști și lacomi, noi, organele de cârmuire ale noului Stat. S'a făcut nu odată o batjocură cu pământul, în clipa de mare dreptate, dar care trebuia să fie și de cea mai atentă și gingașă chibzuială, a expropriii. S'au lăsat ispitiți la împrumutarea « de recompensă națională » atâția cari trebuiau să refuze, cu indignare, cum am făcut-o eu. S'au lăsat cutărui conte absenteist, care stă în Cehoslovacia, sute de hectare din cel mai bun pământ, trecând peste prescripția formală a legii.

Dar greșelile au fost îndreptate de alți factori. De o administrație nesfârșit mai bună, de un corp învățătoresc vrednic de toată lauda, dar, înaintea tuturor, de un admirabil cler, a cărui icoană cea mai nobilă e entusiastul protopop Nistor, vechiu cetitor al revistelor mele iredentiste, pe care mi le-a arătat în marele și frumosul sat-model — și pentru orice țară de înaltă cultură apuseană — Arpătac, al cărui nume a fost, ca și multe altele, strâmbat de ușoare capete înuitoare. Unii cu veche dârzenie de aprigă luptă, alții tineri și blânzi, știind mai bine meșteșugul gingaș al sufletelor. Pătura politică din fericire nu-i fură dela cea mai înaltă datorie a lor.

De dincoace vine un sprijin care nu se poate semnala și recomanda de ajuns. Școli normale, secții ale Ligii

Culturale își aleg sate unde nu trimet numai cărți, ci, dacă nu e biserică, ridică troițe frumos lucrate și, unde arama sună numai la Biserica altora, trimet clopote. Astfel de oameni arată nu numai ce avem în inima noastră pentru Ardeleni, dar și ce suntem în stare a face pentru dâșii. Și pe urma unor astfel de vizite cu inimile pline de daruri rămâne o amintire înduioșătoare de trainică recunoștință.

Nu ne dăm samă în deajuns de ce putem face când suntem pe drumul cel bun. Ce se înfăptuește în Secuime astăzi e o strălucită dovadă.

LIV

O NOUĂ LITERATURĂ, — DE CE?

O înnoire a literaturii — se vorbește așa de mult de aceasta și mulți, neavând talent, cred că ajunge a se prezenta ca muschetarii acestei literaturi noi — se face dela sine, fără idei revoluționare, fără sfidări și gesturi de răscoală, fără atacuri împotriva înaintașilor, prin singura apariție a unor forțe tinere, formate în alte împrejurări și care fără voie dau scrisului lor o altă formă.

E o refacere individuală a unei forme a scrisului care trebué înlocuită sau mai curând întărită, improspătată, întinerită, pe același trunchiu național, cu alta.

Așa s'a făcut la noi de foarte multe ori. Noi deosebim generații ca să le putem studia mai bine sau ca să dăm o împărțire mai potrivită, însă scriitorii de atunci n'au avut pretenții de inovatori numai pentru că s'a întâmplat să se nască după alții, căci trebué să se țină seamă că în unele regiuni un tradiționalism îndărătnic face ca tinerii să aibă dela primele manifestări un caracter mai arhaic, pentru a nu zice mai bătrâcios, decât atâția din oamenii maturi. Să ne gândim și la ce reprezintă în literatura germană cutare Tirolese față de scriitorii de orașe mari

din Berlin sau din München sau la caracterul, corespunzător secolului al XVII-lea, pe care și astăzi îl are un scriitor francez din Canada și chiar, evident, dintr'o epocă mult mai nouă, un scriitor din Elveția romandă. Chiar un poet, un povestitor din lumea săsească a Ardealului, un Meschendorfer desigur, prin lumea pe care o cunoaște și o descrie, nu e contemporan sufletește cu aceia cari reprezintă în Reich, ba chiar în Viena, aceeași literatură.

Revoluții literare, cu detronări, distrugeri, înscăunări de domnii noi, cu poeții și criticii lor, până astăzi, când luăm, cum se va vedea, lucrurile gata făcute de alții aiurea, nu s'au pomenit la noi, de când avem, nu o risipită producție patriarhală, ci o literatură vrednică de acest nume, asemenea cu acelea din Apus.

Romantismul de pe la 1830 n'a trebuit să dea aici o bătălie înviersunată contra unui clasicism îndărătnic, organizat pentru rezistență și foarte hotărît să nu plece, cu modele și cu oamenii săi cu tot. Eliad e și clasic și romantic în producțiile tinereței sale, și Costachi Negruzzi tot așa. Buna noastră deprindere seculară e de a lua din toate părțile și de a face o sinteză proprie care nu se poate numi și defini după ce s'a întâmplat în altă țară. Și același Eliad, ca și același Negruzzi, sunt și « naturaliști » în cel mai bun înțeles al cuvântului, prin darul de a vedea realitatea specială de înaintea lor și prin stăpânirea mijloacelor trebuitoare pentru a o reda întocmai. Un Asachi a pișcat toate coardele lirei, și clasicul de formă strictă, de senină prezintare și superioară armonie a trezit ceva mai târziu vedenii de cea mai aeriană și mai ciudată imaginație,

istorică și legendară. Puternica originalitate a lui Gri-gore Alexandrescu a nemerit și într'o fabulă cuprinzând critica păcatelor zilei și în vrăjirea morților glorioși din taina mănăstirilor medievale și în elegii care nu aparțin de fapt unei singure epoci. Un oarecare eclectism e în fundul ființei noastre, ca și o imperioasă nevoie de unitate în tot ceea ce facem.

Când a apărut Alecsandri, el n'a dat luptă contra nimănui, și nimeni n'a încercat să taie calea așa de simpaticei poezii nouă în care atâția din cei cari puteau fi socotiți ca vechi găseau multe elemente comune cu felul lor propriu de a scrie. Și, când, după lunga lui regalitate într'o vreme când nu se căuta în poezie nici o atotputernică și de nimic îngrădită sinceritate, nici o dureroasă experiență personală și cu atât mai puțin deslegarea tainei de care în toate privințele suntem încunjurați, a răsărit altă lume, altă « generație », zicem noi, cum nicio vorbă amară n'a ieșit de pe buzele poetului încununat contra urmașilor săi firești, închinându-li, cu un gest de boier cavaleresc, « al său apus », tot așa strălucitul reprezentant al unui răsărit cu alte raze și colori, Eminescu, începea, orice ar fi strecurat pentru unii în notele sale intime, prin acea osândire de sine însuși și de toți ai vremii sale care e, cu flori aruncate stăpâ-nitorilor literari ai zilei și mai vechilor predecesori, *Epigonii*, acest desperat strigăt către armonie, sinceritate și măsură.

E un exemplu de urmat, cu atât mai mult, cu cât gestul de supremă modestie al cui se închina la morminte și glorifica pe mai bătrânii decât dânsul venea dela o

înzestrare genială de care totdeauna poporul nostru va fi mândru.

Revoluțiile de care ni se vorbește, prefacerile care ni se recomandă, drumurile nouă, încă nepietruite, prin huceăgurile și pietrișurile cărora e invitat întreg tineretul rupt de noi ca de niște nevrednici usurpatori cu o existență sufletească prea mult timp prelungită, aceste revoluții pot fi înțelese și admise numai în cazul când o *transformare adâncă s'a făcut sau în sufletul creator sau în materialul de experiență care-i stă înaintea pentru prelucrare.*

Sufletul producătorilor se poate preface radical doar printr'un amestec de rase, cei noi aducând un alt fel de a fi.

Așa, după Galia romană, care dădea poeți ca un Sidorius Apollinaris, strâns legat de seculara tradiție a Romei, a venit Francia năvălitorilor, în care, prin cucerire și așezarea biruitorilor, s'a produs pătrunderea sângelui germanic, fie și într'o măsură mult mai mică de cum credem. Atunci firește că, încetând această poezie de străvechi ritmuri, de comparații mult timp întrebuințate până la o înaintată uzare, s'a scris, și sub influența unui creștinism a toate stăpânitor, epopeia în proză a lui Grigore din Tours. Sau, după scrisul în Anglia al regelui anglo-saxon, pur germanic, Alfred, cu totul altfel s'au manifestat cei dintâi poeți francezi cu înstăpânirea în Britania Mare a Normanzilor, cari au dat țării, în toate privințele, o altă aristocrație.

Copiii noștri sunt însă din aceeași plămadă ca noi, și o mare sinteză cu minoritățile, desigur posibilă, nu s'a

produs în așa măsură încât să poată avea consecințe în ordinea literară.

E oare, numai de pe urma sporturilor, a primatului câștigat de dovada unei puteri a cărui chinuită oboseală n'are a face cu acele « Jocuri olimpice » al căror nume se ia astăzi așa de mult în deșert ori de pe urma strecurării în suflete a unui misticism care înlocuește tradiționala religie așezată, un alt material de construcție decât acela din care au cules cele vreo două generații precedente de care s'ar putea lega în chip natural acest tineret?

Mi se pare că nici societatea atât de zbuciumată și zăpăcită de astăzi nu-și datorește aspectul unor noi factori creatori, constructivi. Ea e numai cea veche întoarsă pe dos, defectele ei ieșind obraznic în locul calităților care trebuie pentru moment să se ascundă. Pare nouă fiindcă e inferioară și are aparența de tineret, fiindcă peste prospețimea ei, încă neînvederată, au întins o groasă pătură de fard sub care recunoaștem trăsături care sunt tocmai ca și ale noastre. Se face prea mult caz de un nou fond postbelic: e, de și se strâmbă așa de urât, tot vechea figură, care plânge și râde, a umanității milenare, îndurându-și suferințele și purtându-și luptele.

Nu, în loc să se împrăște și cu formule și cu injurii, să se revie la ce este adânc omenesc!

Atunci se va vedea ce bine sămănăm unii cu alții, cei mai simpatici tineri chiar, cu cei mai respectabili bătrâni.

26 Iulie 1936.

IMPĂRȚIRILE ISTORIEI ROMÂNILOR

Isprăvind, cu multă muncă și sfortare, și volumul al doilea din « Istoria Românilor » pe care am făgăduit-o — și sunt deprins a mă ținea de cuvânt, — înaintând cu spor în tipărirea celui de al treilea și având redactată în cea mai mare parte al patrulea, care înfățișează cele dintâiu alcătuiți de Stat ale poporului nostru, a trebuit să mă gândesc la împărțirea acestei vieți a înaintașilor noștri ca să o împart în capitolele ei firești.

Desigur e foarte ușor să rânduiești atâta trudă, luptă și suferință după comodele săltare ale Domnilor. Voevozi mici, stăpânitori mari, eroi și oameni de nimic, deschizători de cale și trândavi profitori, trec toți laolaltă. Se înșiră, pe anii de stăpânire, icoanele, așa de deosebite, și faptele, care nu sunt de aceeași calitate, ale celor cari au condus ceea ce numim, cu un termen de scădere, venit dela străini, și care ar trebui să dispară ca și ridiculul cuvânt rusesc de *hospodari*, pe care-l mai întrebuințează câte unul scriind în alte limbi, Principatele, și se crede că astfel are cineva înainte o adevărată Istorie a Românilor. N'are nu știu cine, care s'a grăbit și s'a și

cam pripit, de să-și muște buzele, un capitol despre Lațcu-Vodă, care, pentru conștiința de sine a acestui popor, nu înseamnă chiar nimic?

După sensul și după direcțiile vieții înseși a unui popor se fac împărțirile, și firește ele sunt altele într'o scurtă carte de informație și altele când ai în vedere o dezvoltare de atâtea veacuri, care ne-a adus acolo unde, foarte sus, la loc de mare, de supremă primejdie, în fața căreia trebuie să ne strângem cu toții, ne găsim acum.

Să ne ferim a împărți acest sbucium și această încordare după ce ne-au dat alte state, alte nații, alte puteri și alte stări de spirit! De la ce s'a petrecut în noi înșine trebuie să luăm elementele hotărâtoare pentru a fixa termeni cari nu sunt decât popasuri ale unei înaintări, chiar dacă uneori, și chiar pe multă vreme, am fi fost răspinși în urmă de un nenoroc care în acea vreme nu se putea birui.

Făcând altfel, ajungem la o înfățișare împiedecată și umilită, la niște anale de robie, așa cum s'a întâmplat și cu o nație mai mare, atât de iubită nouă, nația italiană, a cărei nobilă istorie se scrie înșirând stăpânirile, care se urmează, ale Ostrogoților, Longobarzilor, Bizantinilor, Francilor, Spaniolilor, Francezilor de mai târziu, Austrieilor, pe când lucrul prețios, de care e vorba, este alcătuirea unei rase, întâile ei manifestări, biruințele și triumfurile alături de îndurările ce a trebuit să sufere.

Pe aceste temeuri, iată la ce perioade m'am oprit, și nu cred să fiu adus vre-odată, dacă m'aș mai apropia, și după această încordare, de istoria nației mele, să le înlocuiesc prin altele. Aceasta, natural, fără niciun gând de a le impune altora, mai modești sau mai încrezuți, cari,

cum e omul, judecă după capul pe care-l au, și mai adesea după capul pe care nu-l au.

De *strămoși* se cuvine a vorbi. Altă dată i-am înlăturat, fiindcă mi se părea că prea mult, și de prea multă vreme, se vorbește de dâșșii, așa încât noi, cu firea și cu fapta noastră, care fără îndoială a fost și e vrednică de interesul tuturor, dar, mai ales, de nesfârșita noastră iubire, ne cam pierdeam în umbra lor cea așa de largă. Au dreptul să se pomenească despre ei aceia cari ni-au fost strămoși, și nu numai Romanii, ci, pe cât li se cade, așa de mult!, și ceilalți, marea, viteaza și atât de nedreptățita, în viață și în scris, rasă a Tracilor. A-i urmări și căuta, a-i înțelege, a-i prețui e de nevoie nu numai pentru că ei au un rost în istoria lumii întregi, dar *pentru că ei sunt vii*. Pentru că-i avem în noi, pentru că numim ape și munte după vechile lor cuvinte, pentru că lumea satelor noastre se îmbracă și creează frumuseță după datina lor milenară, pentru că anume așezăminte, din fericire nu cu totul desființate, vin dela ei, pentru că în gândul și simțirea noastră e ceea ce a trăit într'înșii.

Și, alături, Roma nu e o cucerire și o dominație de Impărați, ci o putere a rasei ieșite din amestecul italic, o voință a miilor de oameni cari, dela sine, fără conducători și fără garanție, au luat lumea în piept și și-au supus întinse ținuturi peste care numai pe urmă au zburat, ca să proteje cu largile lor aripi, acvilele Cesarilor.

A venit o vreme când ele s'au dus de pe malul stâng al Dunării, dar aceasta nu putea să însemne, cum caută s'o afirme din nou, cu o nesfârșită ură, știința ungurească, pornită iarăși într'o oarbă furie, servită și de renegați,

desființarea unui neam, o *dispariție*. Legenda Dunării hotar, — nici măcar hotar de Stat, fiindcă Roma nu putea să *renunțe* niciodată și ea *n'avea dreptul* să părăsească nimic din ce ajunsese a face parte din însăși esența ei indestructibilă —, această legendă de marginire și de îngustare trebue și ea părăsită. Am fost pe amândouă malurile strămoșestii Dunări, trecând de pe unul pe altul ca în casa noastră, și rasa românească, pe alocuri robită și strâmtorată, amenințată de peire, a văzut, de-a lungul secolelor, apele a trei mări.

Așa fiind, vremea când Statul roman se dăduse o clipă înapoi, cu gândul, neapărat, de a se întoarce iarăși în ceea ce de drept i se cuvine, dar *neamul exista și era în plină desvoltare*, nu se cade să fie cuprinsă sub jignitoarea firmă de: năvălirile barbarilor. Aceștia, în fond adânc respectuoși față de Imperiul pe care-l serveau pe bani, când nu mai erau stăpâniți de frică, au putut să stea, ca răsculați, în fața legiunilor, nu totdeauna fericite în lupta cu acești neastâmpărați, dar *față de satul nostru ei, cari n'aveau ideia de stat și mijloacele unei administrații*, nici destoinicia de a cârmui după modelul pe care l-a lăsat pentru toate timpurile Roma, n'au fost, ferească Dumnezeu, niște jăfuitori din ură, niște stăpâni politici și niște tirani. « Satul fără Stat », întâia împărțire a vieții poporului românesc, i-a hrănit, i-a sprijinit, ba, uneori, alipindu-se la atacurile lor în largul lumii, i-a și întovărășit ostășește. « *Oamenii pământului* » au rămas.

O a doua împărțire e a *creațiunii de Stat*. Nu, vă rog, « întemeierea Principatelor », sub care firmă s'au dat mai ieri încă lupte așa de înviersunate între două concepții

istorice deosebite, fiecare cu argumentele și cu datele sale. Ci această epocă, de un interes dramatic, începe dela *cea dintâiu colaborare a elementului românesc* la formațiuni de Stat nouă, în afară de ideia romană, și oricare ar fi numele și baza majoritară sau clasa conducătoare a acestor State. Numirile naționale nu erau pe atunci un obicei și o necesitate. Formule politice cunoscute, legate de o glorioasă stăpânire, se primeau și de popoare care știau bine ce au făcut ele, dar nu socoteau că se cuvine să iasă dintr'o tradiție admisă. Astfel am fost și *ctitori de State* « bulgărești » fără să aibă cineva dreptul de a se face domn exclusiv peste o ispravă care este și a noastră.

Dar, odată cu epoca modernă, astfel de *formațiuni amestecate și confuze* s'au înlăturat dela sine. *Instinctul popular s'a înălțat la caracterul de Stat și la țința desvoltării*. În Argeș sau pe malurile Moldovei, întemeietorii, cari sunt, mult mai curând, continuatorii vechilor Domnii, ai *județelor de pe vremea satelor fără Stat*, s'au înfățișat ca niște *căpetenii încoronate, cu drepturi împărătești depline*, ai unor Țări Românești, cea din Nord ajungând a-și zice, spre deosebire de cealaltă, țara Moldovei, deși acuma hotarele ei mergeau mult mai departe decât cursul de sus, clar și sprinten, al unei ape de munte.

După vremea Țărilor Românești ocupate de consolidarea și legătura lor între sine a venit o alta, în care s'au dat dese și grele lupte, cu multă durere și destulă mângâiere în conștiința mării datorii de îndeplinit: vremea apărării contra multor răynitori la pământul deschis

prin sudorile noastre rodirii, dar în fruntea dușmanilor, străini de noi în toate privințele și dușmani firești prin însăși rațiunea de a fi a puterii lor, deși înveșmântată, răpede, în haina romană a Bizanțului, au fost Turcii osmanlâi, reprezentanți ai Asiei cotropitoare. E deci *epoca apărării naționale*, cu Ștefan-cel-Mare în frunte, ca urmaș el însuși al Românului schimbat la înfățișare care a fost Iancu-Vodă «Hunyadi». Nu o vreme de cruciată ca în Apus, ci de defensivă națională. Dar, ca însușire de căpetenie a conducătorilor, o vreme de *cavaleri*.

Urmașii lui Mohammed al II-lea au admis granița Dunării: mare fapt pentru noi. Am fost liberi să încercăm *fapta noastră*. Am făcut-o în legătură cu ideile Renașterii apusene și cu tendința europeană spre eroism. Fie și cu chibzuiala, oarecum personală și egoistă, a lui Petru Rareș și cu bolnăvicioasa patimă a Lăpușneanului, e *vremea vitejilor*, cu Ioan-Vodă cumplitul și cu Mihai.

Dar un timp de liniștită așezare vine cu veacul al XVII-lea. Acum *Domnia e pentru Domnie*. Vodă e un monarh în mijlocul unei Curți pe care o împodobește în toate privințele. Putem numi astfel o perioadă de vreo sută de ani care e pentru acești *monarhi* ei înșii.

Datina e încă temeiul, și pentru Vasile-Vodă și pentru bunul Matei și pentru pomposul Brâncoveanu. Dar, sub *acea cari erau numai în Fanar Fanarioși și aici trebuiau să fie Români*, ideile Apusului, primite, determină reforme, adaptate însă la împrejurările noastre. Și iată de ce, în loc de firma «epoca Fanarioșilor», trebuie să spunem *reforme europene*.

Dar *vechiul fond nu admite asimilarea cu nimeni.* Secolul al XIX-lea e al unei « Renașteri naționale », cum s'a spus, dar nu pentrucă am fi ieșit dintr'o înstrăinare și ne-am fi fericit prin imitarea Apusului, ci pentrucă s'a trezit în noi, odată cu conștiința de rasă, nevoia de a ne întoarce la noi înșine, cu tot ce învăța istoria și păstra țărănul. *E era românească, a creațiunilor culturale pentru întregirea națională.*

6 August 1936.

CE DATORIM CIVILIZAȚIEI

În tristele zile de astăzi, triste pentru omenirea întreagă, pătate cum sunt și de crimă și de prostie — dar nu aici la radio se poate vorbi de ceea ce, acasă și dincolo de hotare, se poate numi politică, — unul din faptele, din isprăvile care strâng mai mult inima și nu numai celor cari, ca mine, vin din vremurile în care lucrurile lumii se clădeau și pe puțină omenie, e distrugerea monumentelor și a realizărilor de artă.

Une ori, în războaiele dintre nații, aceasta nu se poate evita. Sunt în joc interese așa de hotărîtoare, încât și comandantul de trupe care a primit o mai înaltă instrucție și are mai mult simțul celor care au o valoare întrecând orice, nu va sta pe gânduri să sacrifice o comoră de artă biruinții în bătălia ce s'a deschis. Alte ori, altfel de oameni, mai puțin pregătiți și de o sensibilitate mai slabă, nu se opresc măcar înaintea dureroasei probleme. Pentru singura bănuială că din minunata catedrală dela Reims s'ar fi făcut ori s'ar fi regulat tirul armatei franceze, un general german a pus să se tragă asupra ei, provocând incendiul care a făcut să crape statuile ce dăinuiau de

veacuri cu misterioasa lor frumuseță și, cum în jurul unei asemenea catedrale, și zidirile de locuință sunt potrivite după dânsa, în grămada de dărâmături pe care le-am văzut încă după sfârșitul războiului erau de sigur și forme care nu s'au mai putut reface. Aceeași a fost și soarta unora din castelele de care e așa de bogată Franța și care sunt podoaba peisagiilor ei de bătrâni copaci ce freamătă a lung trecut.

Alături de această distrugere violentă, tragică, este și una de toate zilele, înaintea căreia te găsești fără să te fi înștiințat nimeni că păcatul e pe cale de a se săvârși. Oameni cu bune intenții caută să îndrepte, să adauge, să împodobească. De atâtea ori un preot zelos te roagă să-i dai voie să cârpească, prin cine știe ce meșteri nepricepuți, ceea ce lipsește sau i se pare lui că lipsește bisericii în care-și face slujba, și rămâi uimit, alte ori, de urâciunea pentru care, fără să-și ceară voie sau sfat dela nimeni, un alt păzitor al unei clădiri de artă s'a și apucat de ispravă, a ciocănit fresce ca să aștearnă de-asupra tencuială nouă ori a tras de-asupra o mângăleală cu ulei, când n'a mers mai departe, suprimând, ca să încapă mai multă lume, coloanele frumoase care despărțeau pronaosul, « tinda femeilor », de naos, sau, pentru a putea face mai comod rugăciunile de afară, închizând cu ziduri moarte spațiul îngăduitor de lumină al colonadei din pridvor.

Ceea ce este însă mai vrednic de osândă, stârnind cea mai furioasă indignare contra bestiilor care pot comite astfel de infamii, e dărâmarea voită, entuziastă, fanatică a operei de artă din cauza scopului, urit de ruinatori,

căruia ea îi este închinată și dincolo de care ea are dreptul de a trăi pentru mângâierea, din secol în secol, a acelor ce au norocul de a o putea privi. Așa cu ticăloșiile erostratice dela Barcelona, unde se anunță că n'a mai rămas decât, poate provizoriu și aceia, o singură biserică dintre acelea pe care le admira orice înțelegător. Pentru că gloata comunistă sau puhoiul anarhist nu pot să se împace cu ideea unor credincioși cari caută ceva mai sus de viață și a unor preoți cari înalță pentru aceasta rugăciuni ce nu pot face rău nimănui, s'a ars cuprinsul, zugrăvelile, scheletul de piatră însuși, lins de flăcările petrolului, din acele măiestre construcții religioase care erau, și nu se vor putea reface niciodată, Santa Maria del Mar, pe care am văzut-o și eu, cu turnul ei așa de sprinten și capitelele curioase, și bătrânul lăcaș, de un gotic deosebit, format la fața locului, care se chema San Paolo del Campo. Supraviețuiește catedralei, de și rănit de aceiași criminali îmbătați de propria lor furie, arhiepiscopatul, cu « Miradorul regelui Martin », dar, mult mai îndepărtate în timp, mai neatinse de prefaceri, s'au dus pe vecie « bisericile anterioare stilului roman, cu coloanele terminate în capitele simple, sprijinind bolți eliptice, cu zidurile goale de sculptură », pe care le descriam astfel, acum șase ani, în carticica mea, necetită de nimeni, *O mică țară latină: Catalonia.*

Se poate zice, în vremurile aspre de astăzi, când orice patimă are voie să se răsfete, să strige, să lovească, să spurce și să sfarme, fără măcar să se puie în cumpană valoarea interesului pe care-l servește — deși ceea

ce e strident, vulgar și sălbatec nu poate, de fapt, să-și găsească niciun fel de îndreptățire, — se poate zice: fiecare e stăpân în țara lui și face cu dânsa, cu tot ce se găsește în cuprinsul ei, ce-i place. E același strigăt barbar și crud ca al părintelui bețiv care, maltratându-și copilul, urlă: « eu l-am făcut, eu îl omor ». Și, cum astăzi se duce o vajnică luptă pentru formele în care ar trebui să trăiască o societate, ca și cum lucrul de căpetenie n'ar fi altul: *ce suflet se află în aceste forme și ce însușiri au oamenii cari se servesc de dânsule, războiul civil trece nepăsător pe lângă probleme ca aceea care vi se desfășoară în seara aceasta, și-și împlântă steagul de partid pe îngrămădirea uriașă a ruinelor pe care le-a făcut.*

Dar nu e adevărat că un popor e stăpân pe operele de artă care se găsesc la dânsul și fiecare le reclamă, în vremuri liniștite, cu încredere, cu trufie, pentru sine.

Peste hotarele țărilor și osebirile oamenilor, chemată să completeze noțiunea superioară a umanității, trăiește o civilizație care e a tuturor, la care toți, cu voie, fără voie, gândindu-se în momentul creațiunii, firește, la ale lor, nu s'au putut împiedeca să colaboreze și care e bunul comun al speței noastre.

Așa e, întâiu, pentru că orice artă — de altfel și orice literatură, orice gândire, orice așezământ, — își are originile dincolo de locul unde se găsește.

Oamenii, mânați de Satana neadormitul dintr'înșii, se urăsc, se bat, se distrug, dar nimeni nu poate ținea pentru dânsul ceea ce a gândit și a făcut. *Spiritus flat ubi vult*, a spus poetul latin; nu poate fi împiedecat spiritul,

din gând sau din faptă, de a se duce « unde vrea », adecă de a se duce oriunde, în largul lumii. Fără acel Bizanț care nu e însuși decât un amestec consolidat și armonizat de lucruri care vin de pretutindeni, din Roma veche disciplinată, până la capriciile, de imense proporții, ale Mesopotamiei, noi n'am fi avut acele biserițe ale noastre, asupra cărora de un timp se opresc cu simpatie privirile tuturor cercetătorilor de artă. Și fără ca goticul, născut, în ciuda numelui său, întâmplător, în Franța, să fi trecut, peste Germania toată, până la Șașii din Ardeal, nu ni s'ar fi înfrățit cu linia și pictura bizantină ornamentele apusene ale ușilor și fereștilor. Tot așa, ca să se ridice la Barcelona Maica Domnului dela Mare, de care și-au răs păgânii de astăzi, a trebuit ca noua artă să se ivească, să se desvolte în depărtate regiuni franceze.

Meșterii înșii mergeau din țară în țară. Sub Ștefan-Mare lucrau alături un pictor grec din Tesalia și un sculptor slav catolic. Francezii își au partea în acea uriașă operă de artă, unind silințele a cinci secole întregi, care e catedrala din Milan. Poate nu strămoșii Catalanilor distrugători de astăzi au fost meșterii zidirilor așa de odios dispărute.

Toți avem un drept, mai mult sau mai puțin, la tot ce e frumos, nobil, măreț, sfânt în tot cuprinsul pământului. Și acest drept impune și o datorie : aceea de a apăra și, când nu s'a putut apăra, de a pedepsi.

Nu cu protestări de gazetă și cu suspine prin cărți de istoria artei. Nici prin zădarnice discuții la « cooperația intelectuală », de pură fațadă și de cerc închis, la Geneva.

Ci, precum în evul mediu vinovatul față de Biserică era exclus prin excomunicare, o sentință ca aceasta, de rupere din viața sufletească a omenirii, să atingă pe oricine s'a dovedit nevrednic, plebe sau guvern, de a păstra ceea ce era încredințat bunei sale paze.

22 August 1936.

LVII

PE CE NE SPRIJINIM

E vremea ca fiecare să se întrebe, în ce se pregătește, atât de amenințător și de periculos, lumii întregi, pe ce se sprijină.

Căci, nu trebuie să ne înșelăm, orice ar face alianțele și pactele, oricât frica de înfrângere din partea unui dușman tot așa de bine pregătit tehnic ar împiedeca izbucnirea, care zilnic parcă stă să se producă, a unor noi și teribile războaie, vechea rânduială a lucrurilor stă să se desfacă fără să se vadă bine ce i s'ar putea pune în loc. Teorii îngrijorătoare se ivesc în dauna dreptului de a trăi al fiecărei comunități naționale cu trecut istoric și civilizație proprie: unii cer loc sub soare în vecinătatea mai puțin locuită, alții cred că o civilizație mai puternică are dreptul să-și însușească țări unde nu s'a putut desvolta încă — dar numai *încă* — o alta de aceeași măsură; vechea învățătură a raselor superioare tulbură atâtea capete încrezute, un misticism confus și sălbatec face pe unii să creadă că au dela Dumnezeu sarcina de a se întinde oriunde și oricât ar putea, și părerea că imperialismul e un fel de datorie pentru cine a ajuns la un anume grad

de forță stăpânește țări întregi, fără a mai vorbi de credința nebună că același regim, de dreapta sau de stânga, trebuie să cuprindă, de voie, de nevoie, întreg pământul. Generațiile noi, idolatre ale sportului pentru sport — nu pentru sănătate —, sunt gata de vânători mai cumplite decât ale barbarilor de odinioară cari n'aveau atâta organizare și cărora nu le stăteau la îndemână mijloacele mecanice, admirabile și de o mie de ori blăstămate, de astăzi.

Și noi se cuvine să ne gândim, mai ales cu câtă dușmănie, mărturisită sau ascunsă pentru moment, se află în jurul nostru, care ne poate fi sprijinul.

El e de sigur și în *darurile cu care natura a fost așa de largă față de noi*. Ele sunt într'adevăr bogate și felurite, făcând din România, mai ales așa cum este astăzi, una din rarele țări complete. Dar această bogăție o știm întrebuința așa de prost! Cei cari se pricep o fac pentru folosul lor, sărăcind, une ori pentru totdeauna, societatea, în domeniul activității lor hrăparețe. Cât nu s'a furat ogorului românesc de când se face agricultură de export, adecă în curs de un secol, fără a se pune nimica în loc! Ce jaf cumplit s'a făcut, mai ales dela războiu încoace, și în ținuturile adause, cruțate până atunci de exploatarea barbară de păduri, golindu-se coastele, ca în Vrancea, și stricând tot regimul ploilor. Cultura plantelor textile o mai păstrează doar unele sate de oameni gospodari, cum am văzut dăunăzi în jurul Vălenilor-de-Munte, prin truda femeilor harnice și pricepute. Dar în toată această regiune, unde prunul era așa de îngrijit, și este o întreagă literatură istorică în jurul prunilor, cei

vechi putrezesc, și nimic nu se pune în locul celor ce au murit; un mic capitalism lacom a distrus smeritele gospodării de pe vremuri, iar, în ce privește vânzarea produsului, e lăsată în sama Evreilor cari cumpără încă din primăvară pe prețuri de nimic. Ocupația germană a lăsat o întreagă organizare din care nu s'au ales decât mașini ruginite, cuptoare care cad în bucăți și sutele de coșuri, rămase goale, care umpleau pivnițele.

Suntem, fără îndoială, mulți, și ne lăudăm cu aceasta. Dar la orașe înmulțirea e considerată ca o rușine: nu poate ieși femeia pe stradă! Și apoi veniturile mici, cu obiceiuri de lux stupid și sălbatec, ajung abia pentru doi. De ce, pe urmă, să se mai nască bieții copii în căsătoriile pe care mâne le poate sfărma divorțul, ajuns o obișnuință și la care nu participă, cum neapărat ar trebui să fie, Biserica dela care a venit binecuvântarea nunții? Străinii se înmulțesc, iar noi, în toată Moldova orășenească, unde și așa suntem mai puțini, — nu! La sate sporul la întâmplare, fără grijă, urmează, și în vederea ajutorului de muncă al copiilor, dar moartea pândește pe pruncii total neapărați față de dânsa, și bolile molipsitoare înmulțesc crucilițele prin cimitirele în mare parte prefăcute în locuri de pășune pentru vitele personalului bisericesc. În Banat țăranul român e în plină decădere demografică: nu mai are dascălul copii pe băncile frumoasei școli și elemente tinere în corul bisericii, fără ca o puternică acțiune de apărare să plece dela Statul politicianizat, fără ca un îndemn să se producă în societatea însăși, care tot nu-și dă samă, că, scăzând astfel vitalitatea Românului, după aceea, de mai înainte scăzută, a Șvabului, a Sârbului, a

Ungurului, Țiganul din margine, cu copiii mulți, va ajunge să fie stăpânul satului.

Și, mai la urma urmei, numărul singur nu biruie. Nu sunt oare dominate, în ciuda tuturor curentelor spre autonomie, spre libertate chiar, atâtea milioane din Industan de câteva mii de soldați englezi în serviciul unei administrații dibace? Și nu va ajunge Italia biruitoare să ție în mână atâta lume abisiniană cu câteva regimente de Eritreeni din aceeași rasă? N'a muncit, luptat și robît Românul, atâtea secole, pentru domnii de alt neam cari atâta așteaptă, să revie, pentru aceeași exploatare?

Suntem deștepți? Fără îndoială că da. Mai mult poate decât orice alt neam. Oriunde ne prezintă, în orice domenii, luăm locurile din frunte. Darul nostru de improvizare e fără margini. Ne regăsim în orice situație parcă ne-am fi născut într'însa. Avem un fel de aplecare spre enciclopedia gândului și a muncii care nu se mai află la oamenii de mult compartimentați, băgați în saltare. Prefacem gândul în faptă fulgerător, uimind pe cine ne privește. Și o facem zâmbind, glumind, distrându-ne pe noi înșine, pe când alții se strâmbă ori blastămă. Iar lucrul ieșit din mâinile noastre este, el *trebuie* să fie original, nou și frumos. Dar ce teribil lucru e inteligența care nu se poate stăpâni pe sine și care, din trufie, nu suferă să fie stăpânită de cine are mai multă minte!

Cu niciunul din aceste daruri, cu niciuna din aceste puteri nu ne putem crede asigurați. Nu odată rase superioare pe un pământ binecuvântat, al lor de mii de ani și locuit în mare majoritate de dânsele, au ajuns gunoiul

desprețuit pentru o civilizație al cărei secret era în buna alcătuire și în disciplina de fier.

Intre însușirile noastre e însă una care azi ne ține în fața atâtor primejdii pe care le vedem sau ni le ascundem și constituie garanția de căpetenie a vieții și independenței acestui popor așa de mult încercat.

Avem, mai presus de aproape toate celelalte nații, un admirabil *echilibru sufletesc*, produs al unei culturi de mai multe zeci de veacuri, care și-a putut pierde strălucitoarea suprafață, dar a rămas în adâncul sufletelor, în misterioasa lume a sentimentelor, în rezervoriul nesfârșit al instinctelor.

Insușirile și defectele nu se bat neconținut între ele, ceea ce aduce tulburările nimicitoare, cum le vedem astăzi în atât de nenorocita Spanie. Nu se caută între ele, orbecăind și rătăcind, elemente care să nu ajungă a da o armonie sufletească. Nu e de o parte ideea care fanatizează și de alta o realitate care-și cere dreptul ei. Iluziile care înnebunesc speța umană nu-și găsesc lesne prada în mijlocul popoului nostru. Uitați-vă la numele preveniților din procesele comploturilor care se descopăr: ce rareori se găsește între ei Românul de sânge! Incercările de a scoate lumea în stradă nu reușesc. Răscoalele agrare de acum treizeci de ani au ieșit, mai mult decât din suferința economică, dintr'un trecător acces de misticism, și o altă administrație n'ar fi trebuit să recurgă la pușca și tunul cerut de panica marilor proprietari pentru a le potoli. Oameni *cu socoteală*, osebind imediat *ce se cuvine, ce se șade, ce se cade, ce e frumos*, am rezistat și în marile ispite ale Războiului oricăror catastrofale înrâuriri străine.

Școala singură, așa cum e, atacă acest fond strămoșesc. Ea e la originea pretențiilor și secăturilor, gurilor sparte și curentelor de manifestații bolnăvicioase. Ea nu dă înțelepciunea nouă și face să se desprețuiască vechea cumințenie.

A o preface total în esența ei e a păstra cel mai puternic sprijin moral pe care-l aveam.

2 Septembre 1936.

LVIII

CE AM VĂZUT PE DRUM

În timpul din urmă, un drum în străinătate m'a făcut să văd o sumedenie de lucruri pe care cred că e bine să le împărtășesc și altora de oare ce noi, oamenii, suntem făcuți pentru a ne informa și a ne îndemna unii pe alții, aceasta fiind și întâia datorie și cea mai mare plăcere.

În sine, aceste lucruri din țară și din afară pot să aibă adesea o foarte mică însemnătate. Dar nu numai din lucrurile mari se simte ce este o societate, ci și din multele lucruri mici de toate zilele atunci când, observate de aproape, ele închid un adevăr adânc înțeleș, fiind *semnificative*.

Și, iarăși, aceste lucruri privite deosebit pot părea mai puțin interesante. Apropiate însă de ce a fost în aceleași locuri și, mai ales, puse în fața lucrurilor corespunzătoare de aiurea, ele pot fi materie de foarte înalt învățământ.

Vă așteptați, de sigur, să încep cu ce am văzut într-o străinătate, cea italiană, al cărei strălucit experiment poate servi oricui altora ca un îndemn spre munca înfăptuitoare. Prefer să înfățișez unele din aspectele acestei lumi cu totul transformate în conferințele viitoare. Și grija

pe care, ca toți oamenii de bine, o port pentru această iubită țară a noastră, mă face să vorbesc întâiu de dânsa.

De dânsa așa cum am văzut-o, cu amintirile, nu totdeauna plăcute, ale zilei de ieri și cu alăturarea la cele de care-mi era plin sufletul după călătoria peste hotare.

Întâiu, o observație, care e o critică, dar, mai mult decât o critică, rostirea unei dorinți, prezentarea frățască a unei rugăciuni.

E vorba de atmosfera pe care o creăm noi, zi de zi, țării noastre, batjocurind-o, cum nu mai face vreun popor din lume pentru patria sa și rostul său.

Ne batjocurim printr'o presă, a cărei influență e astăzi mai mare decât odinioară, nu numai pentru că ziarul e mai răspândit, dar și, mai cu samă, pentru că e scris de oameni culți și cu un deosebit talent.

Culegem tot ce e mai rău în București, unde se fac atâtea lucruri bune, și adăugim pe lângă această informație ponegritoare tot ce se spune în cuvântările pătimase pe care le țin, mai mult decât oricând, dela un capăt al țării la altul, oamenii de partid și pe cari buna lume cealaltă le crede că sunt o dureroasă mărturisire de adevăr. Ca și cum atâta ar fi în această lume a noastră: furturi, ucideri, călcări de datorie ale funcționarilor, necazuri și mizerii — un mare ziar de dimineață le înfățișează pe acestea și în amare satire prin desemn, în fiecare zi, iar, pe alături, păcatele care se atribue pe rând oricărei guvernări, — și desigur că nu toate sunt rele și chiar că niciuna nu poate să fie cu desăvârșire și totdeauna rea.

Dar afară de București, cu locuitori cari, astăzi, s'au adunat din toate colțurile văzduhului, este ceea ce Bucureșteanul, și cel de ieri, ba poate mai mult cel de ieri, numește, cu despreț și milă, *provincia*. Acolo, în afară de discursul politic îndemnând la luptă și la ură, se duce o vieță pașnică, plină, în cele mai multe cazuri, de o muncă spornică, a cărei cunoștință nu ne-o transmite ziarul.

Și mai e satul: acel sat, de care vă voi vorbi, cu deosebire, astăzi, în care, după expropriere și iertarea, făcută cum s'a făcut, a datoriilor, se petrece o adevărată mare și tăcută revoluție, de ale cărei urmări putem fi în adevăr bucuroși.

Tot lucruri ascunse, pe care nu le poți cunoaște decât la fața locului sau cu ochii deschiși asupra tuturor privilegiștilor ce trec. Și, ca să judeci bine și să nu faci păcatul, marele păcat al cleветirii, să nu întrebi acolo chiar, pe cine e gata să scoată la iveală, întrecând și condamnarea gazetelor, ce e mai urât din ce se petrece zi de zi.

Deci ce arată să se fi petrecut în satele noastre, așa cum le putem vedea în comparație cu ce este și s'a putut face aiurea?

Satul francez este și astăzi ceea ce a fost. Intr'o minunată țară, un colț de trecut, cu tot ce trecutul a putut cuprinde ca întunec și tristeță, ca sarbădă vieță întemnițată; tradițiile au murit, și Statul, care le-a ucis, n'a pus nimic în locul lor. În jurul superbului oraș, triumf al inteligenței și muncii omenești, ele, alături de fermele răslețe, sunt un element de nemișcare, în care nu tresaltă decât grija prețurilor. Pentru intelectuali ele s'au relevat

doar dăunăzi prin nobilul gest de inițiativă națională al celor cari, din cercurile cele mai înalte ale orașelor, au venit, și cu mijloacele lor tehnice, să culeagă sămănături bogate pe care o grevă oarbă pentru interesele țării voiau să le lase a putrezi pe câmp.

Satul italian? Intr'o țară unde, la orașe, totul e pe cale de înnoire, el a putut folosi, mai ales în unele părți, foarte mult prin marile lucrări tehnice și prin măsurile de asanare și de ajutor, care pun la îndemâna țăranului toată puterea unui Stat pururea veghetor. Intregi ținuturi, după o stăruitoare, eroică luptă, în fruntea căreia stă ctitorul Italiei de astăzi, nu mai sunt astăzi un pustiu bântuit de malarie. *Dar prin voia însăși a oamenilor din aceste mici aglomerații rurale nu se vede a se fi făcut ceva, în ciuda îndemnurilor, de care vom vorbi altă dată, care se văd pe toate zidurile.*

La noi, trebuie s'o spunem: s'o spunem cu o mare bucurie, e altceva. *Inițiativa omului mic din satul lui, și, adaug, din târgușorul lui, creează, îmbunătățește și adesea face din nou.*

Nu mă gândesc atâta la Ardeal și părțile desfăcute din vechiul regat unguresc, deși pretutindeni se vede acolo schimbarea fericită adusă de unirea românească și, din colțul de adâncă umilință, unde Românul era închis și păzit ca Indianul cu pielea roșie în « rezervele » din Statele-Unite, ca să putrezească și să moară acolo, neamul nostru răsare în față și înfige conștient de sine biserica sa, simbol național căruia nu i se va putea opune un altul. Dar mă gândesc la aceste părți de dincoace de munte trăite tot în primejdie și asupra cărora s'au abătut —

lucru pe care nu trebuie să-l uităm, ci să-l amintim și străinului ignorant, prea ușor dispus să critice, — s'au abătut toate furtunile distrugătoare.

Loc de loc, țăranul își înnoește ori își face din temelie, cu altă bază și din alt material, casa.

O știam de mult prin drumurile mele prahovene. Nu, vă rog, lângă Ploești, cu satul de Țigani a cărui prefacere și înlăturare mi s'a făgăduit de atâtea ori fără nicio urmare. Ci aiurea, departe de șosea, unde o casă de cărămidă se înșiră lângă alta, cu solidele gospodării cuprinse, în care s'ar găsi bine și un orășean pretențios. Iarăși pe linia care duce la Vălenii-de-Munte, unde de ani de zile sporesc casele de cărămidă, păstrând une ori toată grația vechilor locuințe care sunt o parte din frumuseța de folclor a țării.

Am văzut-o acum în partea de Apus a României — n'aș ști să spun dacă și în Moldova este aceeași pornire; mă tem că nu, și aceasta mă îngrijorează. Casa cea nouă nu e, ca la unii împrumătăriți, o înjghebare de lut și stuh la marginea șoselii moderne — când se va face legea, promisă și aceea, a așezărilor din raza marilor drumuri? Ci o *afirmare de vitalitate*. Coperișurile de țiglă, ca în Banat, unde imensa fabrică Böhm e o binefacere națională și cine o conduce merită o înaltă decorație, răsar până adânc spre Olt, ca macul înflorit din verdeața încunjurătoare.

Și apoi, adesea, grija de biserici. Felicit pe oamenii vrednici din Filiaș cari au boltit așa de puternic zidurile lăcașului închinărilor viitoare. Oriunde preotul nu e un agent politic, care n'a fost de sigur hirotonisit pentru

aceea cu harul lui Dumnezeu, e tot așa, și un spirit nou se simte într'o Biserică prea materializată în ortodoxia ei.

Lipsește, trebuie s'o spun încheind, mâna Statului. El pare a fi, în cele mai multe locuri, iremediabil paralizat. Iată două exemple de acasă dela mine a căror rostire ar trebui să trezească urechile vinovate. Cu toată dorința arătată de Suveran, când mi-a făcut cinstea de a mai călca odată pragul casei mele, se trece Teleajenul pe o înjghebare de lemn ca după războiu și scândurile furate sunt înlocuite cu mărăcini, iar la Văleni cele două părți ale orașelului sunt legate printr'un pod al Căii Ferate pe care peste puțin nu va mai putea trece niciun vehicul.

Mi s'a făgăduit și aici ceva, dar aștept îndeplinirea. Treziți-vă, morților din birouri, căci țara trăiește!

8 Octombre 1936.

LIX

TEHNICA ITALIANĂ CONTEMPORANĂ

O înnoire a poporului italian sau, mai bine, o întoarcere la viață a unei energii numai trecător ațipite, e de toată evidența îndată ce trece cineva din nou hotarul acestei minunate țări pentru un popor el însuși minunat prin inteligență, simț pentru orice frumusețe și voință de a crea, care e Italia.

Această putere moștenită din generație în generație și ținută, un timp, în loc numai prin îndoita apăsare a stăpânirii străine, de multe feluri, dar cu același sistem moleșitor, și a unei vieți de sbucium politic fără rod între grupările care aveau în vedere câștigarea puterii și satisfacții personale, nu se arată, din cauza caracterului pe care-l are regimul de astăzi, de strictă disciplină și de absolută unitate, în domeniul gândirii și al scrisului, cărora însă, de sigur, le va veni ziua, ci în acela al tehnicei.

Indemânarea în tehnică, preferința pentru operele utile, căutarea marilor lucruri solide, făgăduind eternitatea, a fost semnul osebitor al vechiului popor roman, și nu e mai bună dovada pentru păstrarea rasei, cu toate

amestecurile, multe și variate, decât nebiruita pornire către realizări asămănătoare a Italienilor din zilele noastre.

Grecia clasică a dat lumii armonia artei, pe lângă acea logică rațională pe care în zădar caută s'o înlătore, prin opere de gândire caricaturală, nebunia de astăzi. Dar lucrul de folos tuturor, ceea ce poate ajuta vieța să fie mai sănătoasă și mai plăcută, n'a preocupat, nu numai pe asprii Spartani, pe Tebanii rămași rurali și pe alte elemente locale ale elenismului, dar nici rafinata și delicata Atenă. Pe când Romanii, cari n'au avut de unde să împrumute calculul rezistenței materialelor și condițiile înjghebării trainice, s'au gândit dela început să dea cetății lor apa bună prin apeducte, drumul sigur pentru oști prin șosele, marile locuri de întâlnire pentru spectacole prin circurile lor devenite niște « colossee ». Oriunde au pătruns ei, au dus aceeași hotărâtoare însușire. Pietrele de pe Via Appia, care astăzi apar numai ici și colo sub acoperișul de prund artificial potrivit pentru neapărata circulație a automobilelor, se întâlnesc și pe străzile călcate numai de picioarele rarilor vizitatori ale monumentului de biruință dela Adam-Clisi. Săpături bine chibzuite ar descoperi pretutindeni însăși lespedea vechii căi romane și stâlpul de pod dela Severin nu vrea să cedeze vremii care a luat cu dânsa tot restul operei admirabile a lui Apolodor din Damasc. Aș zice mai mult: cu cât avem ca romanitate în sângele nostru, cu cât e adaus la cei neromani, cu spiritul militar al graiului nostru, pornirea oricărui țăran de a-și dura o locuință a lui, pentru ai lui și după gustul lui, are totuși ceva roman într'însa.

Acum vreo patru sute de ani Leonardo da Vinci, poate cea mai completă întrupare a geniului italian, pe care numai asprimea vremii l-a împiedecat de a se desvolta și mai măreț, a fost artist în toate domeniile unde a adus o originalitate fără păreche, dar operele lui nu erau pentru dânsul decât încercări, schițe, dovezi de putere, dincolo de care el înțelegea să meargă mai departe, tot mai departe. Insemnările lui arată la ce construcții extraordinare, capabile să schimbe înfățișarea lumii, se gândea el, cel veșnic torturat de ideia lucrurilor care n'au mai fost și par imposibile. S'a vorbit acum în urmă, și prin ziare, de planul de a face orașele în două rânduri, pedestrii circulând de-asupra străzii învălmășite de strecurarea vehiculelor, și poate la această soluție se va ajunge în marile orașe, unde mersul pe jos a ajuns una din cele mai chinuitoare probleme.

Liberat de hărțuiala discursurilor politice și de amenințarea anarhiei care împiedecă munca de azi și distruge rezultatele muncii din alte timpuri, mai fericite, poporul italian a început a săvârși una din cele mai mari creațiuni de tehnică pe care o pomenește omenirea.

Ea se vede pretutindeni.

Întâiu firește în regiunile pe care și le-a câștigat: în cele de mai vechi cucerire și în cele care s'au adaus și se adaugă sub ochii noștri.

Cine străbate partea pietroasă care a fost luată de Italieni prin marele războiu, acel pustiu al Karstului, bun numai pentru a da material de clădire orașelor din toate epocile, rămâne uimit, nu numai de lucrurile frumoase care răsar ici și colo, arătând că s'a înstăpânit poporul

căruia frumuseța îi e o neapărată necesitate sufletească, dar și de migala populară cu care pietrele răspândite ca într'o dărâmare de lume sunt seriate, rânduite, așezate, prefăcute în element de sprijin și în mijloc de împrejmuire pentru ca bietul pământ frământat cu calcar, care a rămas, să fie îngrijit cu cea mai mare grijă, cu o nesfârșită iubire ca o ființă vie căreia i se cere hrana, dar trebuie să i se dea în schimb toată iubirea recunoscătoare după ce s'a răspândit asupra-i pătura trebuitoare pentru a-l face fertil. Toată puterea voinții italiene, fanatice și înduioșate în același timp, tremura în glasul d-lui Mussolini când, înaintea oamenilor din multe țări, veniți pentru congresul de studii bizantine, vorbea de huma hrănitore pe care o caută în adânc, cu nespusă trudă, degetele însângerate ale plugarilor Italiei.

Se creează astfel pretutindeni ogoare noi, și mă ferece a pune alături batjocura care se face aiurea cu cel mai bun pământ din lume. Oriunde am mers, am văzut această prefacere a colțurilor pietroase și sterpe, cazmaua mergând până în măruntaiele acestui sacru sol care, istovindu-se, a trebuit să nutrească atâtea civilizații. Lucrând metodic, liniștit, frumos, cu gesturi care aveau în ele ceva sacerdotal, țăranii Lațiului, însănătoșat de miasme, împodobit cu orașe noi, împărțit cu dreptate unei munci căreia nu-i lipsește privigherea de orice clipă — pentru că nu se poate arunca ori căruia leneș, vagabond sau prost țărâna din care mâncăm cu toții —, se străduiau, cu bucuria în ochi că îndeplinesc un lucru de care se vor folosi neam de neam ai lor de-a lungul secolelor.

Am revăzut la Veneția splendidul pod de cărămidă în care s'a reluat, în lipsa pietrei, vechea tehnică romană, capabilă de construcții pe care niciun cutremur și nicio devastare nu le-a putut clinti din temelie. Legătura cu continentul, făcută așa încât nu suferă aspectul natural, așa de rar, nici cel istoric, atât de strălucit, se simte și 'n viața de toate zilele în cetatea apelor, despre care, pentru a forma un fond de susținere palatului românesc de acolo, care s'a dovedit de un așa de mare folos, îmi propun să vă vorbesc, în mai multe orașe, peste puțină vreme, cu admirația și iubirea care de atâția ani mă leagă de Veneția.

Dar acolo mă aștepta o surprindere. Vechea gară strâmtă și banală nu mai corespundea de mult puternicii desvoltări a Italiei înviate, rechemată la misiunea ei în lume. Ea nu va mai fi în curând decât o urfă amintire. Cea nouă, împărțită pe mai multe peroane, e largă și luminoasă, ușoară de înțeles dela prima vedere, ceea ce e condiția esențială a unei bune arhitecturi. După cerințele de astăzi, pe care nu aici o să le discut, ea e de o simplitate desăvârșită, dar și de o discretă rafinare în această simplitate aparentă: fiecare din multele încăperi care se înșiră pe cele două fronturi are în interior, în locul unei vărui banale, o îmbrăcare cu mosaice care nu are nicăiri desemnul încăperii de alături. De altfel, trimeșii tehnicei venețiene cari au lucrat la Arcul de Triumf al nostru, de apropiată inaugurare, lucrători siguri și aleși, cărora Statul lor le-a purtat, ca și familiilor lor, cea mai apropiată grijă, au putut să arăte și aici ce înseamnă lucrul precis și onest.

Roma am găsit-o în armătura ei de granit ca una din cele mai mari fapte omenești în domeniul cetăților-metropole. Cu toată puterea Statului italian, ea pare chiar strivitoare pentru orice viață politică, oricât de mândră, și în umbra acestor zidiri mărețe, în care modernul, ca în Cetatea Universitară, așa de american clară, e așezat de-o parte, rămășițele, în ele înseși așa de impunătoare, ale vechii Rome par urmele unor silinți încă nedibace în manevrarea imenselor blocuri de marmură.

Neapole e complet curățat de crasa dominațiilor străine și readus, în proporții mai mari, la ceea ce a fost în vremea Imperiului celui vechiu. Unde dormeau la soare acei oameni fără ocupație, al căror nume de *lazzaroni* a ajuns să fie universal, acolo unde pândeau prin colțuri negre cerșetorii, pescarul care-și caută hrana în cea mai frumoasă mare se sprijină pe cheiuri de granit, și tot țărmul nu e decât una din cele mai mândre plimbări din Europa. Voiu arăta în altă conferință ce mângâiere capătă și mizeria umană atunci când e încunjurată de un cadru care chiamă la viață și dă speranțe.

Doresc ca și în aceste cuvinte să fie un nou îndemn pentru aceia ce fără îndoială putem face și, adaug, suntem și pe drumul cel bun.

23 Octombre 1936.

LX

O CIVILIZAȚIE DE ZĂDĂRNICIE ȘI RISIPĂ

O civilizație sănătoasă trebuie să aibă o îndoită bază: *cruțarea naturii și cruțarea omului însuși*. Pe lângă aceea, firește, că ea trebuie să fie potrivită în elementele ei, așa încât unul să nu fie favorizat în dauna celorlalte, din tot ce face o vreme trebuind să se desfacă o impresie de unitate și una de frumuseță, iar nu tot felul de scrâșniri și de ciocniri cari urătesc viața însăși. Dar lucrul de căpetenie, din punctul de vedere al dăinuirii omului pe pământ, cu scopuri mai înalte, văzute de departe, iar nu când stă să se producă ultima nenorocire, de neînălăturat, e această *economie a mijloacelor* și această *economie a puterilor*.

Civilizația n'are dreptul de a prăda și ea nu poate să se întoarcă împotriva ei înseși, lucrând la împuținarea acelei energii omenești dela care, în ultima instanță, pleacă orice.

Acesta e însă caracterul civilizației de care suntem așa de mândri și pe care am fi ispitiți s'o așezăm mai sus decât orice au mai făcut oamenii în alte vremuri: *neconținut ea face natura mai săracă și lasă pe om mai slab*.

Niciodată nu s'a lucrat astfel împotriva condițiilor neapărate ale vieții.

Vechile civilizații răsăritene au putut distruge ici și colo, în luptele ce se purtau, nu pentru mândria sau lăcomia oamenilor, ci pentru cinstea zeilor, cărora învinsul, cel omorât erau înfățișați ca o jertfă. Erau pe atunci oștiri mici, fără mijloace tehnice, luptele se mântuiau în jurul unei cetăți; ceea ce se afla dincolo de drumul mare rămânea neatins. Naturii i se cerea foarte puțin într'o viață foarte cumpătată. Nu se storcea pământul și nu se scotoceau până în fund bogățiile minerale. Sfortărea la care putea fi supusă mintea omenească și acest biet trup al nostru, din care, în chip trainic, ea se desface, era scurtă și slabă. Rase zdravene au ieșit astfel din aceste încercări de patru mii de ani și de jur împrejurul lor pentru alte rânduri de oameni era bielșugul.

Răsăritenii aceștia până astăzi — și aceasta-i deosebește de chinutul nostru Apus european, dat cu capul de toți păreții pe cari se pare că-i ridică și până la șaizeci de rânduri anume ca să aibă de ce să se izbească, — Răsăritenii, zic, n'au avut, ca noi, patima plăcerii și nevoia zbuciumului, a plăcerii pentru plăcere și a zbuciumului pentru singurul zbucium. În conștiința lor, luminată de un înalt ideal religios, oricât de naivă ca forme, ei aflau mângâieri care înlocuiau pe deplin satisfacerea grosolană a simțurilor, iar liniștea sufletească netulburată era pentru dâșii supremul scop al existenței, o liniște care li se părea că-i pune alături cu zeii, socotiți ca stăpânitori ai tuturor rosturilor lumii.

Să ne închipuim acuma vieța, mult mai înaintată ca omenie, a unei cetăți grecești.

Intr'o climă blândă, nevoile de bani sunt puține, și tot așa și acelea ale îmbrăcăminții, așa de ușoară și așa de elegantă, dând prin liniile singure ceea ce noi încercăm a realiza prin podoabe de preț sau prin tot felul de adausuri fără gust. E o oarecare uniformitate în veșmânt, și numai un simț mai înalt al armoniei, o prețuire mai delicată a mijloacelor pot deosebi pe unii de alții, în loc de pretenția și înbulzirea sfidătoare de astăzi. Nimeni nu caută să acopere prin zgomot — și așa de puține sunt zgomotele celeilalte! — glasul altuia: elocvența e de o notă senină și calmă, cuvântul potrivit, care se rostește cu o deosebită cuviință, acoperind țesătura sigură și tare a ideilor; de jur împrejur, o lume tăcută ascultă și chibzuiește. O întreagă arhitectură de albă liniște, o artă de atitudini armonioase formează cadrul acestei scene de înaltă învățătură. Alături, în gimnaziu, în palestră un tineret deprins încă dela început cu măsura își încearcă puteri dela care nu cere ceea ce în chip sănătos n'ar fi în stare să dea, și privitorii ei însiși nu sunt acolo decât ca să observe, să judece, să hotărască, cu o adevărată bucurie și pentru sufletele lor, iar nu ca să ațâțe, prin gesturi, prin strigăte, prin nervositatea molipsitoare ce se desface dintr'înșii, pe luptători cari și fără aceasta ar putea, cu altă pregătire, să-și piardă firea. La spectacolele de forță atletul nu e socotit așa cum la cursele de tauri se urmărește bestia care spintecă dintr'o izbitură de coarne calul și dă peste cap dintr'o încordare pe acela care-l sfidează.

Precum în cuvântările politice se urmărește cu inteligență ritmul, tot așa la serbările cetățenești tineretul înfloritor desfășoară teoriile cu cântece de glorie și mișcări ce înseninează. La teatrul unde nu se întră cu plată și nu se ispitește lumea cu prezintarea a ceea ce e mai strident și mai josnic în viață, pe băncile de marmură iau loc, după o înțeleaptă rânduială, spectatori cari vin ca să învețe și ca să-și curățe sufletul. Iar prin grădinile de stăruitoare verdeață trec gânditorii, profesori fără catedră, fără plată, fără curs și fără manual, sămănând ori cui aleargă să-i asculte cuvintele înțelepciunii celei noi.

Această moștenire admirabilă a trecut apoi asupra Romanilor, cari, cu simț țărănesc, așezat, socotit și chibzuit, au știut, să o întrebuințeze, și în unele privinți s'o și ducă mai departe. După marile prefaceri dela sfârșitul antichității ceva din această neîntreruptă transmitere s'a păstrat, ca să ni lase nouă, oamenilor unei epoce contemporane, care a pornit cu poezie și cuminție, ceva din sănătoasele-i însușiri.

Și de odată, de pe urma unor descoperiri care, exploatate cu măsură, ar fi putut să ajute la adevărata fericire a rasei noastre, un spirit demonic, o îndrăcită pripă de a lua totul pentru o singură generație a cuprins popoarele și le-a dat, cu posibilități cum n'au mai fost vreodată, o frenezie de a avea, de a gusta, de a strica și de a nimici cât mai mult.

Smulgem rezervele naturii tot ce putem, și încă ni se pare că nu e de-ajuns. Răpim prosteste mijloacele de traiu ale celor ce vor veni după noi, căci facem lucruri

de care cu adevărat n'avem nevoie. La ce servesc în adevăr nimicurile de falsă artă, pe care nu le văd alții decât cei primiți în odăile noastre, toate fleacurile pe care dela o vreme le ignorăm cu totul, dar fără de care ni s'ar părea că locuința noastră este deșartă? În locul muzeelor pentru toți, în care să fie înfățișată o frumuseță adevărată, o ispravă tehnică demnă de atenție, facem colecțiile noastre particulare în care zădărnicia cea mai evidentă se luptă cu cel mai strigător rău gust. Ascundem de ochii altora lucruri care, dacă au o valoare, ar trebui să fie la îndemâna oricui. Cel din urmă funcționar, cel mai mic sărac burghez are între cei patru pereți ai lui mai mult decât un Goethe în cămăruța lui dela Weimar și chiar decât atâția dintre prinții cârmuitori ai timpurilor noastre. Păduri se distrug, mine sărăcesc pentru a se face neconținut, zi de zi, clipă de clipă, obiecte pe care fabricantul, înebunit de zgomotul faptei sale, nu știe nici cui, nici unde, nici cu ce preț le va vinde. Cu mașini care răscolesc până în adâncul pământului se pregătesc în America de Nord recolte, care, dacă nu se pot vinde bine, se aruncă în fundul mării. Brazda siluită și părăsită va ajunge cu vremea un pustiu.

Pentru a liniști pe cei cu dreptate îngrijorați, pe cei indignați de această sălbatecă risipă se pune înaintea speranța înșelătoare a unor minuni ale științei prin care se va înlocui ceea ce cu atâta orbire nimicim. Dar ce om cuminte se poate încrede în asemenea făgăduieli fără nicio garanție?

Aruncat încă din cei dintâi ani în haosul fără nume al unei vieți de urlete și vuiete, de lumini care orbesc,

în aierul viciat de fumurile mașinilor și înegrit de ploaia pulberii de cărbuni, bietul om modern, al cărui sălaș e într'un colț de blockhouse, expus la toate sgomotele unei împrejurimi neorânduite și veșnic schimbătoare, e mânat către o muncă de stoarcere, dela care caută un refugiu în plăcerea care mușcă mai mult din nervii lui bolnavi.

De fapt, cu toate legăturile aparente, acest mucenic al unei civilizații absurde e singur: familia e o amintire, când nu e o povară, prietenia a dispărut de mult cu scrisorile și convorbirile de odinioară, vieța de societate cu schimbarea ideilor e imposibilă, distracțiile se caută în confuzia din dancing cu jocul barbar de țupăială și strângerea în brațe la dispoziția oricărui necunoscut, pe când muzica de negri flueră a pustiu și calcă pe loc. Intre bolnavii acestui fel de a trăi se plămădesc apoi copiii cari vor fi mai nenorociți decât chiar părinții lor.

Ori e scris ca, înainte de a avea această mică planetă sfârșitul ei, ființa cea mai înaltă pe care a produs-o să piară prin istovirea nesocotinții sale desfrânate?

LXI

FUNDAMENTELE DREPTĂȚII NAȚIONALE

Formula « dreptate pentru Ungaria » a mai fost aruncată odată într'un discurs răsunător.

Lăsând la o parte orice considerații s'ar mai putea face în jurul momentului politic și a motivelor unei astfel de manifestații pe care o putem privi cu siguranța conștiinții și a pregătirii noastre, e potrivit să se cerceteze liniștit, ca o problemă de știință, bazele, fundamentele înseși a ceea ce se numește la Budapesta « dreptate națională ».

Un popor poate s'o reclame, — chiar dacă, precum s'a întâmplat cu Ungurii, a provocat imprudent un războiu în care a fost învins, trebuind să sufere, în chip firesc, urmările înfrângerii sale —, numai în anumite cazuri pe care încerc aici să le fixez.

Întâiu, dacă e vorba de leagănul însuși al său, de locul unde s'a format și de unde și-a luat avântul.

În acest caz, el e produsul natural, organic al acelor locuri pe care nu le poate uita și de care sufletul său nu se poate despărți, tânjind de moarte după dânsul. Să ne amintim de frumoasa plângere a Evreilor în

« robia babilonică », așa precum au fost redade aceste versuri în vechea tălmăcire a mitropolitului Moldovei, Dosoftei:

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Acolo șezum și plânsem,
La voroavă că ne strânsem.
De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...

Intre poporul însuși și toate aspectele naturii de acolo, toate puterile și îndreptările tainice din el, e o legătură așa-zicând sacră. E mare păcat să o rupă cineva, aceasta fiind, cu adevărat, o crimă față de umanitate.

Așa a fost când hotărârile Austro-Ungaro-Germanilor ni răpeau nouă, prin odiosul tratat din București, acești munți în văile cărora s'a plămădit mai ales neamul acesta românesc, legat de fiecare stâncă a lanțului Carpaților.

Dar Ungurii, amestec de Finezi supuși și de Turci conducători, au venit, prin multe popasuri, din larga stepă eurasiatică și, dacă, în cale, li-a convenit Bugeacul cu lacurile și mlaștinile dunărene, bune pentru pescuitul îndătinat, ei s'au simțit multă vreme străini în orice locuri ale așezării lor definitive, afară de acea pustă în care puteau alerga în voie caii hordei și în apele căreia se putea căpăta altă hrană decât aceea pe care și-o pregătește, printr'o muncă necontenită și migăloasă, plugarul. Iar Ardealul și părțile vecine nu puteau să atragă pe războinicii strămoși, porniți pe pradă, ai nației prin

caracterul neobișnuit pentru dânșii și răspingător al masivului carpatic.

În al doilea rând, poate vorbi de dreptatea sa un popor deposedat atunci când nu e vorba de o simplă întreprindere fericită a oștilor sale de odinioară, ci de o pătrundere dela sine făcută, printr'un avânt ce nu se poate opri, al unui popor numeros ce nu mai poate încăpea în sălașurile sale.

Așa s'a întâmplat cu Germanii în lenta lor întindere peste Elba și în ținuturile cândva locuite de Prusienii păgâni, nu și în provinciile smulse, târziu, de la Poloni. Cum noi am trecut prin forțele populare înseși și peste Dunăre și peste Nistru, dacă statul ar fi urmat pe aceste sentimente ale neamului, el s'ar fi putut răzima pe aceea că n'a pornit el dintr'o lăcomie brutală sau pentru o zădarnică ambiție, ci a fost târât de mișcarea a lor săi.

Dar nu Ungurii au luat Ardealul și toate părțile de dincoace de Tisa, ci Coroana Sfântului Ștefan, având din partea Papei misiunea de a aduce la botez pe păgâni și ortodocșii «schismatici», și-a întins un drept de cruciată perpetuă asupra acestor părți locuite de creștini cari nu se întâmplaseră să fie catolici. Abia ici și colo, la Alba-Iulia, lângă episcop, la Cluj, la Dej, pentru paza defileurilor sau pentru exploatarea minelor, s'au așezat, oficial, mici grupe de populație maghiară, restul fiind în timpuri mai noi o colonizare de agenți ai puterii militare sau civile. Regii Ungariei au alergat neconținut după elemente străine, pe care să le colonizeze în mijlocul unor indigeni de străveche origine, prea puțini și

prea săraci ca să îndestuleze Vistieria. De aici chemarea Sașilor, aducerea Cavalerilor Teutoni, orânduirea de țărani liberi a Secuilor, iar, mai târziu, sub dominația austriacă, chemarea în Banat, dar, și în Ardeal, ca și în Bucovina, adăugirea altor elemente germane după sistemul Mariei-Teresei și a lui Iosif al II-lea. Totul e nenatural, meșteșugit, superficial, nimic din esența însăși a Ardealului nefiind legat de populația ungurească venită din deosebite izvoare și care, de altfel, mai apoi s'a împărțit în trei religii: catolică, reformată, calvină, unitariană, fără a mai socoti și pe Ungurii dintre Sașii ispitiți către luteranism.

Nu e deci Ardealul, Banatul, Crișurile, Maramureșul, toată partea pierdută la care râvnește megalomania răzbunătoare a Budapestei, un patrimoniu popular al Maghiarilor, cum nu este nici leagănul ancestral pentru cei cari au venit în triburi și au trăit mult timp sub corturi, fără sate, neavând măcar sensul a ce este un pământ, un ogor, o moșie.

Al treilea, poate vorbi de dreptate pe pământul de care soarta sa însăși, vrednicia sa l-a ajutat să și-l însușească, cine a desvoltat o civilizație a sa.

Pot vorbi de așa ceva acei Germani de dincolo de Elba. Pot vorbi Italienii în toate colțurile de lume unde au venit cu un comerț inteligent și fecund.

Dar în Ardeal nimic nu e specific unguresc decât doar unele clădiri mai oficiale în stil așa-zis național prin anii din urmă ai stăpânirii regimului înlăturat. Nu există nici măcar tipul satului unguresc. În Secuimea de Est se vede foarte bine asemănarea cu vechia așezare rurală

a Românilor; în cele mai multe părți e tendința de a imita sălașul german, de caracter renan, al Sașilor, dar mai ales forma impusă administrativ de regimul imperial austriac. Iar în cetățile libere de odinioară totul, zid, fortăreață, stradă îngustă, casă cu liniile colțurate, biserici gotice, aparține civilizației reale, pe care au adus-o Germanii veniți cu gherebii lor în locuri deprinse până atunci cu alte forme de viață împreună. Nu e, afară de catedrala din Alba-Iulia, operă a unui maestru apusean, niciun zid venerabil la care să poată plânge aceia cari se socot cei mai nenorociți oameni din lume pentru că un steag de cucerire, ocrotind o operă de apăsare, a căzut sub blăstăme, ca o meritată pedeapsă a istoriei.

În sfârșit, dacă nu o « dreptate », măcar o toleranță se poate căpăta de cine reclamă ceva în spiritul vremii.

Spiritul secolelor dela al XIII-lea la al XV-lea a permis regalității și nobilimii maghiare să stăpânească dincoace de Tisa. Misiunea apostolică, de cruciată, era acceptată de conștiința vremii. Supunerea, ca element inferior, a Românilor se putea îngădui între 1526, când Ardealul și-a căpătat, sub prinți deosebiți, libertatea întreagă, și 1699, când l-au luat cu armele Habsburgii, într'o epocă în care regimul « statelor privilegiate », a « națiilor » « recunoscute » domina. S'a putut menține această inferioritate și lipsă de libertate a Românilor cât timp lumea admitea un imperialism sprijinit pe un fel de « civilizație » administrativă. Îndată ce principiul s'a impus la toți, creând România, precum a creat și Germania și Italia, și pregătind întregirile neapărate, orice

temeiu ideologic pentru dominația maghiară înfiptă național abia în 1867 a căzut.

Iar resturi de populație medievală, cu caracter special, ca Secuii, grupe de coborâtori ai funcționarilor și Evrei maghiarizați din orașe, formând la un loc o patentă minoritate, nu pot fi temeuri de «dreptate» reanexionistă.

6 Noembrie 1936.

CUPRINSUL

	Pag.
Noua direcție în învățământul românesc	5
Semnificația zilei de 24 Ianuarie	44
10 Mai	48
Optimism moral	52
Discurs de ziua eroilor	62
Intangibilitatea tratatelor	66
Un nou răspuns contelui Bethlen	71
Catalonia și revoluția catalană	76
Condițiunile morale ale păcii	81
• Liga Culturală, ce a fost, ce este, la ce folosește	86
• Câteva sfaturi pentru muncitori	92
La frații din Apus. Creatori și creațiuni	98
Valoarea națională a lui Vodă Brâncoveanu	106
Datoria noastră față de Dinastie	112
• Domnia lui Alexandru Ion Cuza-Vodă	120
Valoarea de artă a Bisericilor noastre	127
Căminuri pentru studenți	135
• Tragedia studentului român	142
Inițiativa privată și statul	149
Ce e o hârtie veche	157
Ce s'a făcut pentru arhivele noastre	164
Ce sunt azi museele noastre	171
• Museele. Ce sunt și ce trebuie să fie. Exemplul Americii	178
Indreptări literare	183
Solidaritatea națională	190
Mihail Kogălniceanu	198

	Pag.
Noi, risipitorii de cele sfinte	205
Ideile abstracte și statul organic	213
Ce este o Capitală	221
Cruciați români	230
Bucureștii ca viață culturală și intelectuală	237
• Eroii și eroism	246
• Amintirea lui Dimitrie Cantemir	252
Vacanța și școlarii	260
Teatre de vară	267
Ce trebuie să tipărim	273
Cariere: Odată și acum	279
Apărarea noastră în străinătate	286
Cartea de școală	293
Cartea de înțelepciune	299
Ce e o colonie	305
Renașterea latină	311
Când se va face ziuă?	317
• Ignorarea omului în societate	323
Cum să călătorim	329
O lume care vine	335
• Nancy	341
Ce se vede în Italia	346
Datini și sărbători — azi	351
« Academia Mihăileană »	357
• Ce este Academia Română	364
Despre organizarea muncii științifice	371
Drumuri prin Secuime	376
O nouă literatură, — de ce ?	383
Impărțirea istoriei Românilor	388
Ce datorim civilizației	395
Pe ce ne sprijinim	401
• Ce am văzut pe drum	407
Tehnica italiană contemporană	413
O civilizație de zădărnici și risipă	419
Fundamentele dreptății naționale	425

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI. — 1936

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2017